حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی ڕۆشنبیری
بەڕێوبەرایەتیی گشتیی چاپ و بڵاوکردنەوە
زنجیرەی (٣٤)

میهرەجانی مەولەوی

Adel Luteef Mauhan

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی ڕۆشنبیری
بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپ و بڵاوکردنەوە
زنجیرەی (٣٤)

میهرەجانی مەولەوی

سلێمانی 2000

- ناوی کتێب : میهرەجانی مەولەوی
- بابەت : بابەتەکانی میهرەجانی مەولەوی
- پیت چنین و مۆنتاژی کۆمپیوتەری : کمال حامد
- چاپ : عطا محمود - ڤیان عصام الدین
- چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری- سلێمانی / 2000
- تیراژ : (٥٠٠) دانـە
- ژمارەی سپاردنی (٤٧٦) ی ساڵی ٢٠٠٠ی وەزارەتی ڕۆشنبیری دراوەتێ

مافی لە چاپدانەوەی پارێزراوە بۆ وەزارەتی ڕۆشنبیری

نـــاوەڕۆك

بابەتەكان	لاپەڕە
زوبدەی عەقیدەو میهرەجانی مەولەوی	٣
پێشەكیەكی د. عیزەددین مستەفا	٥
مەولەوی: ژیانو بەرهەمی	١١
دوو وشەی تر بۆ مەولەوی	٦٥
بۆ میهرەجانی شاعیری گەورەمان مەولەوی لە سلێمانی	٨١
چەند وێنەیەكی گەشتەومرزی ناخی مەولەوی	٩٣
دەرگایەك بۆ تێگەیشتن لە هۆنراوەكانی مەولەوی	١١٧
هێماسازی لەناو شیعرەكانی مەولەوی‌دا	١٣٥
چەند لایەنێكی كۆمەڵایەتی لە ژیانو شیعرەكانی مەولەوی تاوگۆزی‌دا	١٦٥
حەكیم مەولەوی كورد	٢٠٣
بۆ میهرەجانی مەولەوی	٢٣٣
مەولەوی‌و گەرمەسێر	٢٥١
ساتێ لەگەڵ مەولەوی‌دا	٢٨٩

زوبدەی عەقیدەو میهرەجانی مەولەوی

بۆ زیاتر بە هەندگرتنی میهرەجانی مەولەوی ، بەڕێوەبەرێتی گشتیی چاپ وبلاوکردنەوە لە وەزارەتی ڕۆشنبیری کتێبی (زوبدەی عەقیدە)ی مەولەوی لەسەر بودجەی (گۆڤاری هەزارمێرد) چاپکردوەو لە ڕۆژانی میهرەجانەکەدا وەك دیارییەکی وەزارەتی ڕۆشنبیری پێشکەشی میهرەجانەکەو میوانە بەڕێزەکانی میهرەجانەکەی دەکات .

کتێبەکە بە قەبارەی ٢١ بە ٣٣ و بە بەرگێکی قەشەنگی وێنەی شاعیری پایەبەرز (مەولەوی) و دوالاپەرەی دەست نووسی کتێبەکەی ڕازاوەتەوە بە تیراژی (٥٠٠) دانەو بە ژمارەی (١٧٣) لاپەڕە چاپکراوە.

مامۆستا (محەمەد حەمە سالح) خستوویەتە سەر ڕێنوسی تازەی کوردیو ووشەو بەیتەکانی لێکداوەتەوەو پێشەکیەکی کورتی بۆ نووسیوە ، (عبداللە قەراخی) لە ڕوانگەی (زوبدەی عەقیدەوە) پێشەکی بۆ کتێبەکە نووسیوە.

چاپکردنی کتێبێکی واو لە ڕۆژو بۆنەیەکی وادا ، بایەخی تایبەتی خۆی هەیە ،بەلای منەوە چاپکردنی کتێبەکە کەمتر نییە لەو ئەرك و کارانەی ماوەیەکە وەزارەتی ڕۆشنبیری پێوەی خەریکە بۆ ڕێکخستن و ڕازاندنەوەی مەزاری پیرۆزی مەولەوی ، هەروەها کەمتر نییە لەو باس و لێکۆڵینەوانەی لە لایەن مەولەوی ناسان و ڕۆشنبیرانی گەلەکەمانەوە لە میهرەجانەکەدا پێشکەش دەکرێن ، دیارە ڕێکخستن و ڕازاندنەوەی مەزارەکە پایەبەرزی مەولەوی تا هەتایە بە بەرز ڕادەگرێ ، باس و لێکۆڵینەوەکانیش دەبنە بەرهەمی میهرەجان و پلەوپایەی بەرزی مەولەوی پرشنگدارتر دەکات و دوور نییە باس و لێکۆڵینەوەکان بکرێنە کتێب و

بخرێنە ناو کتێبخانەی کوردییەوە ، چاپکردنی (زوبدەی عەقیدە) ش زیاتر گەورەیی مەولەوی دەکاتە ئاوێنەی بالاّنمای سەر شنرویّو بریسکەی دەشتی سەرشاتەوشارەزوورو ناوچەی تاوەگۆزی ڕووناك دەکاتەوەو دەبێتە گوڵەباخێکی تری بۆنخۆشی مەولەویو کتێبخانەی کوردی بۆنخۆش دەکاتو بەرچاوی خوێنەری کورد ڕۆشن دەکاتەوە .

بە پێویستی دەزانم بەم بۆنەیەوەو بە خوێنەرانی گەلەکەمانو میوانەکانی میهرەجانی مەولەوی ڕابگەیەنم بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپو بلاّوکردنەوە لە وەزارەتی ڕۆشنبیری ئەمساڵ لە یادی (١٠٢) ساڵەی ڕۆژنامەگەری کوردیو لە (٢٢/ نیسان)دا (٨) کتێبی پێشکەشی کتێبخانەی کوردیو خوێنەرانی گەلەکەمان کرد ، (٥) یان پەیوەندییان بە ڕۆژنامەگەریو مێژووی ڕۆژنامەگەرییەوە هەبوو (٢)یان سەبارەت بە شانۆو یەکێکیان سەبارەت دەروونزانی بوو .. کتێبەکان بریتی بوون لەم کتێبانە :

(هەقتەبزانی) وەرگێڕانی (شێرزاد حەسەن) ، (بوژاندنەوەی ڕۆشنبیریو نەتەوەیی کورد) وەرگێڕانی (سدیق ساڵح) ،(مێژووی کتێبخانەکانی سلێمانی) نووسینی (مارف ناسراو) ، (چەند بابەتێك دەربارەی کەلتووری نەتەوەی کورد) نووسینی (سەلام مەنمی) ، (فەرهەنگی زەویزانی وێنەدار) نوسینی (کەمال جەلال غەریب) ، (شایەت) نووسینی (ئاشتی عوسمان) ، (لە بازنەی شانۆدا) نووسینی (عەلی کەریم) ، (چەند گیروگرفتو دیمەنێکی دەروونی) وەرگێڕانی (جەلال خەڵەف ژاڵەیی) پرۆژەی چاپکردنی (زوبدەی عەقیدە)ی مەولەوی بۆ میهرەجانی مەولەوی ، بەڵگەی بەرنامەڕێژیو پەرۆشیو بە خەمەوە بوونی وەزارەتی ڕۆشنبیری بۆ خزمەتکردنی ڕۆشنبیری کوردیو نووسەرانو ڕۆشنبیرانی گەلەکەمان دەردەخات .

(زوبدەی عەقیدە) دەکەینە دیاری بۆ میهرەجانی مەولەوی ، گەورەترو شکۆدارتر بێت میهرەجانی مەولەوی و سەرکەوتووبێت بۆ بەردەوام بوون بۆ یادو بیرەوەری کەڵەپیاوانی گەلەکەمان ..

محەمەد عبدولکەریم سۆڵەیی

پێشەکیەك

نووسینی : د. عیزەددین مستەفا

هەرچەند دەست ئەدەمە باسی مەولەوی یا نووسین لە بارەی مەولەوی‌یەوە ، پێش هەموو شتێك ئەو چەند دێڕە بە نرخەم دێتەوە یاد کە بە یەکەم نووسینیان دەزانم لە بارەی مەولەوی‌یەوە چەند دێڕێکن، بەڵام سەرەتان و نرخیان تا ئێستا ماون ، ئەوەش ئەوەیە کە ئەمین فەیزی (امین فیضي) لە (ئەنجومەنی ئەدیبان) دا کە ساڵی ١٩٢٠ لە ئەستەمبووڵ چاپکراوە نووسیویەتی .

ئەمین فەیزی بەگ مەولەوی بە شاعیر وا پێشکەشکردووە :

مەولەری بە موقتەزای ئەو مەوقیعە کە تێیدابووە هیچ چاوی بە شیعری فەرەنگ نەکەوتووە، لەگەڵ ئەوەش لەسەر ئوسلووبی ئەوان شیعری نەزم کردووە، لە قیتعەیەکدا مەسرەعی (مصرع) ئەوەڵی تەقفیە کردووە لەگەڵ مەسرەعی سالیس (ثالث)و قافیەی مەسرەعی سانیی (ثاني) رێك خستووە لەگەڵ مەسرەعی رابیع .

ئەو قیتعەیە لە ئاخری ئەم کتێبەدا نووسراوە (واتە - ئەنجومەنی ئەدیبان) ، ئەم ئووسوڵە خیلاف ئوسووڵی شوعەرای ئێرانەو مەولەوی لە کەسی نەدیوە، مەحزەن بە حوسنی تەبیعەتی خۆی موناسیبی زانیوەو ئیستیعمالی کردووە .

ئەو نموونانەی ئەمین فەیزی لە شیعری مەولەوی‌یەوە هێناویەتەوە یا چاپی کردوون نۆ بەیان لەسەر دوو بەیتی یا دێڕی مەسنەوین و قافیەیان بەم جۆرەیە .

١ -------------------- ١ --------------------

٢ -------------------- ٢ -------------------- .. هتد .

بەڵام پارچەیەکی تێدایە تەواو لە سۆنێتای شیعری ئەورووپی دەچێت :

فەریاد جە شومی ئەرزی چارەی من

هەر سۆزەی موراد من نادیارەن

داد جە هەوای بەد ، بەد ستارەی من

هەر نۆ گوڵاڵەی من نە پێوارەن

کە قافیەی ئەم پارچەیە بەم چەشنەی لێ دێت :

١ ------------

٢------------

١------------

٢------------

ئەمە لە ڕووی قافیەوە ، هەرچی لە ڕووی کێشەوەیە ئەوە زۆر بە شیعری مەولەوی بە کێشی پەنجەی خۆماڵی دەپێورێو بەو کێشانە ناپێورێ کە لە عەرووزی عەرەبی‌یەوە وەرگیراون و زۆربەی شیعری کلاسیکیان پێ نووسراوە ، زۆرترینیشیان لەسەر کێشی دە پەنجەیی (٥ + ٥)ن کە گۆران لەبەر زۆر شیعر پێ وتنیان بە کێشی نەتەوەیی شیعری کوردی‌یان دادەنێ .

دیارە ئەمین فەیزی کە کتێبەکەی نووسیوە، هەر کێشی شیعری ئەورووپایی (واتە : فەرهەنگی)ی لەبەرچاو بووەو لای وابووە کە مەولەوی بێ دیتنی ئەو شیعرانە خۆی ئیبداعێکی وایکردووە کە لەوان بچێت ، ئەمین فەیزی دوورتر بە قووڵایی کۆنو ئەو کاتەی کورددا ڕۆچووە، تا بڵێت مەولەوی لەوکاتەدا کەقوتابخانەی شیعری کلاسیکی لەسەر دەستی مەلای جزیری‌دادامەزراوە لە

ڕووی پێوەندیی دیالێکتەوە نەبێ لەهەموو ڕووەکانیترەوە لە خاکی بابان ئەو قوتابخانەیە تازەکراوەتەوەو بەردەوام بووە (نالی، سالم ، کوردی)،بەڵام مەولەوی لە زۆر ڕووەوە سەری بۆ دیاردەکانی ئەو قوتابخانەیە شۆڕنەکردووەو بە ناوەڕۆکێکی سۆفیانەی لەوەی مەلای جزیری و ئەحمەدی خانیچوو، بەڵام بە کەرەسەیەکی لە زۆر لایەندا لەگەڵ کەرەسەکانی شیعری ڕۆمانتیکیی ئەوروپا چوو مەبەسی خۆی دەربڕیووەو پەنای بردۆتە بەر سامانی کێش و قافیەی کۆنی کورد یا وولاتی کوردەواری و ئەو کێشانەی شیعری بەکارهێناوە کە گاتاکانی زەردەشتی پێ نووسراوەو لەسەردەمی ئەویشدا کێشی گۆرانیی فۆلکلۆری خەڵك بووە، بە هەورامی بێت کە خۆی شیعری پێ نووسیوە یان بەو شێوەیەی شیعری بابان بێت کە خۆی لە کێش و قافیەی بەدوورگرتووە، بەمە مەولەوی دەستی لەوەدا بووە کە ئامێرێکی کۆن تازە بکاتەوەو بیخاتە بەردەست نوێ کەرەوانی شیعری کوردی لە چواریەکی دووەمی چەرخی بیستەمدا ، بە تایبەتی پیرەمێرد و شێخ نووری و گۆران .

هەر ئەوە نەخشەیەکمان پێ دەکێشێ کە هەندێك نووسەری ئەمڕۆ حەزی لێ دەکەن .

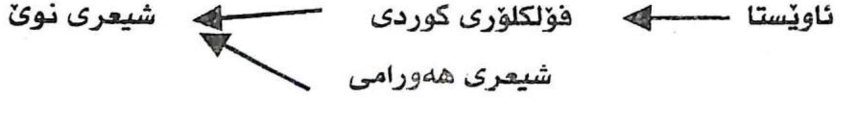

ئەمین فەیزی سەرەتایەکمان بۆ باسکردن و لێکۆڵینەوەی مەولەوی دەداتێ و دەڵێ :

(لە مابەینی شوعەرای کوردا مەولەوی موقابیل بە نیزامی‌یە ، ئەگەر چی لەهجەی هەورامان و لەهجەی سلێمانی نەختێ لەیەك دوورن، ئەمجا شیعری مەولەوی ئەمەندە ئاهگوزارو ڕۆحنەوازە ئەهلی سلێمانی لە گۆرانیدا شیعری ئەو دەخوێننەوە).

لێرەدا چوواندنی مەولەوی بە نیزامیی گەنجەوی ڕەنگە هەر لەوەدا بێت کە شاعیری گەورەن یا نیزامیش بە ڕەچەڵەك کوردەو لە گەورەییدا بە دوو شاعیری گەورەی کورد یا ڕۆژهەڵاتی ناسیون. ئەگەر زیاتر پێویستمان بەو هاوتایی و لێکچواندنانە بێت ئەوا دەبێ باسی هەردوو مەولەوی بکەین ،چونکە لە خۆوە نەهاتووە کەلە ژێر پەیکەری مەولەویدا لە شاری سنە بنووسرێ " مەولەوی "ی کورد کەواتەبوونی دوو مەولەوی، دووشاعیری گەورە ، دوو سۆفیی گەورە ، چ لە لای کوردو چ لە لای فارس ،چ لە لای کورد لە خۆوە نەهاتووە.

یا مەولەویی ئێمە کە خۆی بە ((مەعدوومی))و ((معدووم)) ناوبردووە، لە خۆوە ناونەناوە یا ناونەنراوە مەولەوی ، بەڵام بە داخەوە تا ئێستا کەسێك نەهاتووە کە بەراوردی ئەم دوو مەولەویەمان بۆ بکات .

هەر ئەمین فەیزی نی‌یە کە باسی بڵاوی‌و زانینی شیعری مەولەوی دەکات لە ناوچەی سلێمانیدا ، بەڵکو پیرەمێردیش کە ژیانی منداڵی‌و گەنجیی ئەوو پیرەمێرد (١٨٦٧- ١٩٥٠) لە سلێمانیدا یەك دەگرێ باس لەوەدەوکات کە قەتار لە سلێمانیدا هەر بە شیعری مەولەوی ووتراوە .

سلێمانی مەڵبەندی سەرهەڵدانی شیعری بابانەو بەو بەشە دیالێکتە تازەیەی پێشتر شیعری پێ نەنووسرابوو،بەڵام سلێمانی تا ئێستا هەر بەوەفایە بۆو ئەو شاعیرەی سەری بۆ قوتابخانەکەی شیعری سلێمانی شۆڕنەکرد .

لە خۆوە نەهاتووە کە لە زووەوە گەورەترین‌و نوێترین شەقامی سلێمانی (بۆ کاتی خۆی) بەناوی مەولەوی‌یەوە ناونراوە.

لە خۆوە نەهاتووە، کە ساڵی ١٩٨٨ لە ژێر باڵی تاریکی فاشیزمدا کۆمەڵێ ڕووناکبیری کورد دڕیان بە تاریکی داوەو لە سلێمانیدا میهرەجانیان بۆ مەولەوی گێڕاوەو کۆمەڵێ لێکۆڵینەوەی باش لە بارەی مەولەوی یەوە نووسرا .

لە سنە پەیکەری مەولەوی بەرزبۆتەوە، لێرەدا لیژنەی میهرەجان بە سەرۆکیی وەزیری ڕۆشنبیریی هەرێمی کوردستان (کاک محەمەد شاکەلی) پێك هات، گۆڕو گومەزی مەولەوی لە (سەرشاتە) بوو بەڕووناکی بۆ ناوچەی تاوگۆزیو ئەم لێکۆڵینەوانەش بەشێکی تازەن لەو میهرەجانە، نموونەی دەست لە مل کردنی ڕووناکبیرانی کوردن کە پێشتر چرای دڵی سەید تاهیری هاشمی لە کرماشان و سنە دڵی ڕوونکردنەوەو برایی پتەوکردن و وا لە سایەی مەولەوی و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بەری بیریان دەبەخشن و خۆ بۆ هەورامانناسی سنەش ئامادە دەکەن .

ئەمە دوا کار نی یە لە بارەی مەولەوی یەوە چونکە زۆرمان ماوە لە هەموو زەریای مەولەویدا مەلە بکەین .

مەولەوی:
ژیان و بەرهەمی

محەمەدی مەلا کەریم

ژیانی مەولەوی *

سەییدعەبدوڕڕەحیمی کوڕی مەلا سەعیدی تاوگۆزیی[1]، لەناو خەڵکا بەناووبانگ بە (مەولەوی)و لە جیهانی شیعر نازناو(مەعدووم)و (مەعدوومی)، لە بنەماڵەیەکی تا چەند پشت مەلاو مەلازادەی گەورەی ناوچەی ڕۆژئاوای کوردستانی بەشی ئێرانەو، ئەچێتەوە سەر (پیرخدری شاهۆ)[2] کە یەکێکە لە پیاوە ئایینی یە هەرە پیرۆزەکانی ناوچەی (هەورامان)[3].

---

* ئەم باسە ، یەکەم جار ، لە گۆڤاری فەردنسەیی زمانی (ئیسلامی کوردان) دا : لە چوارچێوەی کۆمەڵێ باسدا لە بارەی ژیانی مایەیی و گیانیی کوردەوە ، بە زمانی ئینگلیزی ، بڵاوکراوەتەوە ، پاشانیش تێکستە کوردییەکەی لە ژمارە یەکی گۆڤاری (ئەنتۆلۆگیا) دا کە لە سوید دەرئەچێ - بڵاوکراوەتەوە .ئەم تێکستەیشی کە ئێستا لێرەدا بڵاوئەکرێتەوە، تێکستێکی کەمێك دەسکاری کراوی تێکستە بڵاوکراوەکەی (ئەنتۆلۆگیا) یە .

[1] -تاوەگۆزی : ناوچەیەکی سەرسنووری کوردستانی عێراق و ئێرانە بەشەکەی کوردستانی عێراقی سەر بە قەزای هەڵەبجەیە ، خەڵکەکەیشی بە ناوی ناوچەکەوە ناوئەبرێن .

[2] -پیرخدری شاهۆ: خواناسێکی بەناووبانگی کوردە لە ساڵانی سەدەی ١٤ی لە دایکبوونا لە ناوچەی (خانەگا)و (پاوە) لە هەورامانی لهۆن ژیاوە، ئارامگای بەسەر چیای (شاهۆ)وەیە ، شاهۆ زنجیرە چیایەکە ١٢ فرسەق لە ڕۆژئاوای سنەوە لە ناوچەی هەورامان .

[3] -هەورامان: ناوچەیەکی سەرسنووری کوردستانی عێراق و ئێرانە بەشی هەرە زۆری ئەکەوێتە کوردستانی ئێرانەوەو بەشێکی زۆر کەمیشی ئەکەوێتە کوردستانی عێراقەوە،

لە ساڵی (١٨٠٦ یا ١٨٠٧)[٤] دا لە دێی (سەرشاتەی خواروو) لە بەشی کوردستانی عێراقی ناوچەی (تاو گۆزێ) هاتووەتە دنیاوەو، بە عادەتی ئەو سەردەمەی کوردستان کە خوێندنی تەنها لە حوجرەی[٥] فەقێ ی[٦] پاڵ مزگەوتی

خەڵکەکەی بە دیالێکتی هەورامی - گۆرانی ئەدون و شاعیری بەرجەستەی زۆری تیا هەڵکەوتووە .

[٤] -لەبەرئەوەی کۆن، مێژوو لە وڵاتانی ئیسلاما بە ساڵی کۆچی دەسنیشان کراوەو، کەمتریش مانگ و ڕۆژیشی لەگەڵا دەسنیشان کراوە، ئێستاکە بمانەوێ ساڵێکی کۆچی وەرگێڕینە سەرساڵی لە دایکبوون، ئەبێ بە پێی جەدوەلی تایبەتیی ئەم کارە بەراوردیان بکەین بەیەکەو، کە بەراوردیان ئەکەین ئەبینین هەر ساڵێکی یەکێکیان بەرامبەری چەند مانگێ لە ساڵێک و چەند مانگێ لە ساڵی پێشەوەیا پاشەوەی ئەویان ئەوەستێ و ، لەبەرئەوە کە زۆرتر وایە ڕۆژو مانگی ڕووداوەکە بە ساڵی کۆچی نازانین ناتوانین بەرامبەرەکەی بە ڕۆژو مانگی ساڵی لە دایکبوون بزانین، بۆیە ئێمەیش لەم کتێبەدا کە بمانەوێ ساڵی ڕووداوێ لە ڕووداوەکانی ژیانی مەولەوی دەسنیشان بکەین، لەبەرئەوەی کە مێژووەکەمان هەربە ساڵی کۆچی زانیوەو ئاگامان لە ڕۆژو مانگەکەی نی‌یە، دوو ساڵە بەرامبەرە لە دایکبوونی‌یەکەیمان نووسیوە، واتە ئەو ڕووداوە لە یەکێ لەو دوو ساڵە لەدایکبوونی یەدا ڕوویداوە ئەگەر دەق بمانزانیایە لە چ ڕۆژێکی کام ساڵی کۆچیدا ڕوویداوە، ئەیشمانزانی بەرامبەری چ ڕۆژێکی چ مانگێکی چ ساڵێکی لە دایکبوونی ئەوەستێ .

[٥] -حوجرە: قوتابخانەی قوتابیانی ئایینی بە تەنیشت مزگەوتەکانەوە لە کوردستاناو لەهەمان کاتا جێگای حەسانەوەو نان تیا خواردن و نووستنیشیان بووە.

[٦] -فەقێ: ئەو قوتابیانەی لە خوێندنگاکانی پاڵ مزگەوتەکانی شارو لادێکانی کوردستانا ئەو بابەتانەیان خوێندووە کە خوێندنیان لە وڵاتانی ئیسلاما باوبووە، ئەمانە، تێکڕا لە سەرەتایی‌ترین پلەیانەوە تا دواییترین پلەیان ، پێیان وتراوە (فەقێ) ، وشەکەیش لە (فقیە) ی عەرەبی‌یەوە وەرگیراوە کە واتە (زانا) .

شارو گوندە گەورەکان‌و ئاغا دێ کا[7]نا تیا هەبوە ، لای باوکی لە حوجرە دەستی کردووە بە خوێندن‌و پاشان بە خوێندنگا بەناوو بانگەکانی ناوچەی ئەردەڵان [8]و باباندا [9] گەڕاوە بۆخوێندن‌و بە دووقۆناغ[10] خوێندنی مەلایەتیی تەواو کردووەو

---

[7] –ئاغادێ: ئەو گوندانەی موڵکی ئاغان‌و ماڵی ئاغا خۆیشی لەوێیە، لە زۆر لەم جۆرە گوندانەدا ئاغا خۆی ئەرکی دابین کردنی خۆراکی بۆ فەقێ لە ئەستۆ گرتووە، لە دێهاتی ترا فەقێ ئێواران نان‌و شێویان لە ماڵە جووتیارەکان کۆکردووەتەوە، ئەرکی جلوبەرگ‌و کتێب کڕین‌و خەرجیی بەرباخەڵیشیان لەسەر خۆیان‌و ماڵی باوك‌و کەسوکاریان بووەو تێکڕا بۆ پەیداکردنی ئەم خەرجی‌یە بەهاران کەرەیان لە ناو خێڵەکانا ڕاتبە کردووەو ڕەمەزانان مەلا ڕەمەزانی‌یان کردووەو سەرفیترەیان لە دێهاتی‌یەکان وەرگرتووەو زۆرجاران بۆ جەژنی قوربانیش چوونەتەوە هەمان دێ کە ڕەمەزان مەلای بوون‌و پێستەی قوربانی‌و هەندێ جەژنانەیان لێ وەرگرتوون .

[8] –ئەردەڵان: میرێتی‌یەکی کوردبووە لە سالآنی ١٢٢٠ یا ١٢٢١ – ١٨٦٧ یا ١٨٦٨ دا (حوکمڕانی‌یەکی تا ڕادەیەکی دوور سەربەخۆی لە ناوچەی ناوەڕاستی کوردستانی ئێران‌و عێراقی ئێستادا کردووەو، سەرەنجام لە چوارچێوەی نەخشەی نەهێشتنی میرێتی‌یە دەرەبەگی‌یەکانی کوردستانا کە هەردوو دەوڵەتی عوسمانی‌و ئێران جێبەجێیان کرد ،لە لایەن قاجاری‌یەکانەوە لەناوبرا.

[9] –بابان: میرێتی‌یەکی کوردبووە لە سالآنی ١٦٩٤ یا ١٦٩٥ – ١٨٥٠یا ١٨٥١ لە ناوچەکانی ڕۆژهەلآتی کوردستانی عێراقی ئێستادا حوکمڕانی‌یەکی لە کاروباری ناوخۆدا سەربەخۆی کردووەو تەنانەت چەند جاریش بەغدای بۆ یارمەتیدانی والیانی تورك لە ئاگۆکی‌یەکانی ناوخۆیانا داگیرکردووە، ئەم میرێتی‌یەیش شەروا لە چوارچێوەی ئەو نەخشەیەی عوسمانی‌و ئێرانا کە لە پەراوێزی پێشوودا باسمان کرد ، لەلایەن تورکەکانەوە لەناوبرا .

مەلایەکی سەرامەدی خاوەن بەرهەمی بە شیعرو بە پەراوێز لەسەر شیعرەکانی بەکوردیو بە عەرەبیو بە فارسی لە عیلمی کەلام [11] دا لیٚ دەرچووە ، سەرەڕای ئەوەی کە شاعێرێکی ناسکو بەرزی لەناوچەی ئەردەڵانو بابان بیٚ هاوتای وایش بووە چ پێش خۆیو چ پاش خۆی تا ئەمڕۆ، لە بابەتی خۆیدا، شاعیری وا بەدەسەلاٚت لەزمانی کوردیدا هەڵنەکەوتووەو ، لە هەر شاعیرێکی تری کورد بەناووبانگترە ..

بۆ خوێندن، گەلیٚ ناوچەی کوردستانی ئێرانو عێراق گەڕاوەو،ئیجازەی مەلایەتیی [12] لای مەلا عەبدوڕڕەحمانی نۆتشەیی [13] لە سلێمانی وەرگرتووەو لە

---

[10] -چونکە لە ناوەڕاستی خوێندنەکەیاو بەهۆی مردنی باوکیەوەو بۆ پەیداکردنی نان بۆ براو خوشکە لە خۆی بچووکترە هەتیوکەوتووەکانی وازی لە خوێندن هێناوەو تا ئەوان وایان لیٚ نەهاتووە بتوانن خۆیان بژێنن نەگەڕاوەتەوە سەر خوێندنەکەی

[11] -عیلمی کەلام: ئەو زانستەی ڕاستیی بنەماکانی ئایینی ئیسلامی لە ڕووی ئەقڵو فەلسەفەوە پیٚ ئەچەسپێنریٚ

[12] -ئیجازەی مەلایەتی : بەڵگەنامەی خوێندن تەواوکردنو توانی دەرز بە فەقیٚ وتنەوە. لەم بەڵگەنامەیەدا بە زنجیرە ناوی ئەو مامۆستایانە ئەهێنریٚ کەوا پاشوویان ئیجازەی دەرز بەفەقیٚ وتنەوەو دانی ئەو ئیجازەیەی بەفەقێی خوێندن تەواوکردوو لە پێشوویان وەرگرتووەو هەربەم جۆرە تا ئەگاتەوە سەر پێغەمبەرو لەویشەوە بە هۆی جوبرەئیلەوە ئەگاتەوە خوا .

[13] -مەلا عەبدوڕڕەحمانی نۆتشەیی: یەکێکە لە زانا گەورەکانی کورد لە سەدەی نۆزدەهەما لە سلێمانی مامۆستا بووەو،لە ١٨٤٧ یا ١٨٤٨ دا لەویٚ کۆچی دوایی کردووە .

هەندێ لە دێهاتی ناوچەی هەڵەبجەو پاشان لەسەر شاتەکەی زێدو ماوای خۆی بە مەلایەتی و پێگەیاندنی فەقێ و نووسینی بەرهەمەکانیەوە خەریك بووە .

هەر لە سەرەتای مەلایەتییەوە ڕێگای سۆفیەتیی گرتووەتە بەرو تەریقەتی نەقشبەندیی [14] لەسەر دەستی شێخ عوسمان سیراجەددینی تەوێڵەی [15] خەلیفەی مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا [16] وەرگرتووەو ، پاشانیش خۆی داوەتە دەستی

---

[14] –تەریقەتی نەقشبەندی : یەکێکە لە ڕێبازەکانی سۆفیەتی ، بەهائەددین موحەمەدی فارووقی خەڵکی بوخاراو بەناووبانگ بە(شاهی نەقشبەند) دایهێناوەکە لە ساڵی ١٣٨٩ دا کۆچی دوایی کردووە، بنەمای ئەم ڕێبازە بیرکردنەوەیە لەخوا بە دڵ و ناوهێنانیەتی لە ژێر لێوەوە، بە پەیڕەوانی ئەم تەریقەتە ئەڵێن (سۆفی).

[15] –شێخ عوسمان سیراجەددینی تەوێڵە: یەکێکە لەناودارترین خەلیفەکانی مەولانا خالیدی نەقشبەندی ، لە دێی (تەوێڵە)ی هەورامان لە کوردستانی عێراق دانیشتووەو ڕێبازی سۆفیەتیی بە پێی تەریقەتی نەقشبەندی بڵاوکردووەتەوە لە ١٧٨٠ یا ١٧٨١ دا هاتووەتە دنیاوەو لە ساڵی ١٨٦٧ دا کۆچی دوایی کردووە .

[16] –مەولانا خالیدی نەقشبەندی : بەناووبانگترینی ئەوانەیە ڕێبازی سۆفیەتی یان بە پێی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستانا بڵاوکردووەتەوە، پاش تەواوکردنی خوێندنی مەلایەتی لەکوردستانەوە چووەتە هیندستان و لەوێ تەریقەتی نەقشبەندیی لەسەر دەستی شێخ عەبدوڵلای دیهلەویدا وەرگرتووەو هاتووەتەوە لە کوردستانا، بۆ جاری دووەم یا سێهەم بڵاوی کردووەتەوە. (بەڵگەی وا بەدەستەوە هەیە کە تەریقەتی نەقشبەندی پێشتریش لای کەمی لەدوو ناوچەی کوردستانا باوبووە، بەڵام پاشان کوێربووەتەوە)، لەئەنجامی ناکۆکیی لەگەڵ شێخ مەعرووف نۆدێ و هەندێ لە میرانی بابانا سلێمانیی بەناچاری بەجێهێشتووەو چووەتە بەغداو لەوێشەوە پاش ماوەیەکی کەم چووەتە شام و لەوێ سەقامگیربووە، لە نەوەی گەلێ لە خەلیفەکانی ، پێشەوایانی بزووتنەوەی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی پەیدابوون، لە ١٧٧٨ یا ١٧٧٩ دا هاتووەتە دنیاوەو ، لە ١٨٢٧دا لە شام کۆچی دوایی کردووە.

شێخ بەهائەددینی کوڕی [١٧] و لەگەڵ ئەوەیشا پێوەندی دۆستایەتی یەکی پتەوی لەگەڵ گەورەترین دوو شێخی تەریقەتی قادری [١٨] کاکەحمەدی [١٩] کوڕی شێخ مارف نودێی [٢٠] نەیاری گەورەی مەولانا خالیدی نەقشبەندیو شێخ عەبدوڕەحمانی تاڵەبانی [٢١] بووە .

---

[١٧] -شێخ بەهائەددین : لە ١٨٣٦ دا لەدایك بووەو لە ١٨٨١دا کۆچی دوایی کردووە، لە پاش مردنی باوکی جێگەی ئەوی گرتووەتەوەو بووە بە ڕابەری تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستانا .

[١٨] -تەریقەتی قادری : ڕێبازێکی سۆفیەتی‌یە شێخ عەبدولقادری گەیلانی(لە ١٦٦٦دا کۆچی دوایی کردووە) دایناوە بە پەیڕەوەکانی ئەم تەریقەتە ئەڵێن (دەروێش)و زیکری خوا بە ئاشکرا ئەڵێنو پرچ ئەهێڵنەوە

[١٩] -کاکەحمەدی شێخ: یەکێکە لە گەورەترین ڕێبەرانی تەریقەتی قادری لە کوردستانا لە مزگەوتی گەورەی سلێمانی دەرسی بە فەقێ گوتووەتەوەو ڕێگای خواپەرستیی بە موسوڵمانان پیشان داوە لە ١٨٨٧ یا ١٨٨٨دا کۆچی دوایی کردووە.

[٢٠] -شێخ مارف نۆدێ: زانایەکی گەورەبووە لە قەڵاچوالان ماٌمۆستابوودو لەگەڵ دروستکردنی سلێمانیدا گواستوویەتیەوە بۆ ئەوێ ، بە توندی بەرهەڵستی تەریقەتی نەقشبەندیو مەولانا خالیدی کردووەو لە دژی نووسیوە. کۆمەڵێ کتێبی بە شیعرو بە پەخشان لە زانستە ئیسلامیەکانا نووسیوە زۆرتریان لە چاپ دراون. لە ١٧٥٢ یا ١٧٥٣ دا لەدایکبووەو لە ١٨٣٨ یا ١٨٣٩دا کۆچی دوایی کردووە.

[٢١] -شێخ عەبدوڕڕەحمانی تاڵەبانی : کوڕەزای مەلامەحمودی زەنگنەیە کە بنەمای بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانیی داناوە، یەکێکە لە پیرانی تەریقەتی قادری ، پیاوێکی زاناو شاعێرێکی بەرزیش بووە، دیوانێکی شیعری بە فارسیو عەرەبیو تورکی هەیە ، هێشتا بە تەواوی لەچاپ نەدراوە.لە ١٧٩٧ یا ١٧٩٨دا لەدایکبووەو لە ١٨٥٨ یا ١٨٥٩دا کۆچی دوایی کردووە.

لەناو پیاوانی دنیایشا لە دوا قۆناغەکانی خوێندنیا لە سلێمانی ، پێوەندی لەگەڵ ئەحمەد پاشای بابان و پاشان لەگەڵ قادر بەگی کەیخوسرەوبەگی جاف و حەمەپاشای برای و مەحموودپاشای کوڕی حەمەپاشاو ڕەزاقولی خان و غولام شاخانی کوڕی خوسرەو خانی ئەردەڵان و لەناوشاعیران و ئەدیبانی سەردەمی خۆیشیا پێوەندی لەگەڵ زۆریان بووەو نامەی بە شیعر بۆ نووسیون [22]..

پێوەندی مەولەوی بە شێخانی تەوێڵەوە هۆیەکی کاری بووە لە بڵاوبوونەوەی ناووبانگیدا وەك مەلایەکی گەورەو لەم ڕێگایەوە مەلای گەورە گەورەی زۆری کوردستانی ناسیوەو بەرهەمە زانستی یەکانی و شیعری بەناومەلاو فەقێ و تێکڕای خوێندەوارانی کوردستانا بڵاوبوونەتەوە، هەر ئەم پێوەندی یەیشی بووە ڕێگای سەفەرێکی پڕ ئەرکی هێور کردنەوەی باری ئاڵۆزی نێوان خەڵکی سوننی مەزەبی سنەو میرە ئەردەڵانی یە بە شیعەبووەکانیانی بۆ ڕەخساندووە، هەر لەم ڕێگایەیشەوە ئەوەی بۆ لواوە بڕوا لە سنە لە سیمینارێکی گەورەی دیالۆگی نێوان مەلایانی سوننی مەزەبی کوردستان و گەلێ ئاخوونی گەورەی شیعەی ئێرانیدا لە بارەی بابەتە ئاڵۆزەکانی ناکۆکیی مەزەبیی نێوان سوننی و شیعەوە بەشداری بکا ، مەولەوی لەم سیمینارەدا وەك لەناو کۆڕو کۆمەڵانی مەلایانی کوردستانا باوە، توانیویە بە بیری وردو تیژی مووقڵیش و زانستی بەربڵاوی ، ئاخوونە شیعەکان ببەزێنێ و دەمکوتیان بکاو کارێ بکا میرزادەکانی سنە بە دڵ و دایەن، پێشنیاری بۆ بکەن بێتە لای ئەوان دانیشێ و دێهات و زەویوزاری زۆر بۆ ژیانی تەرخان بکەن، بەڵام ئەو هەمیشە ئەم جۆرە پێشنیارانەی داوەتە دواوەو پڕ بەدەم ڕایگەیاندووە کەوا ژیانی لەناو خزم و کەسوکارو عەشرەتە ڕووتەکەی و لە

---

[22] —بۆ زانینی پتر لەم بارەوە، بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، یادی مەردان، بەرگی دووهەم،چاپی چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق ، بەغدا، ١٩٨٣ ، ل ٣٨٠– ٤٨٦ .

گوندە ڕەقەن و کرێن و بێ بەرو بوومەکەی سەرشاتەو لەگەڵ فەقێ بەدوای زانستدا گەڕاوە، بە نانی بەڕوو قنیات کردووەکانیا لە هەزار کلوور گەنجی بەخششی شازادەکانی قاجارو میرزادەکانی سنە پێ خۆشترو بەتام و لەزەت ترە .

مەولەوی لە ساڵی (١٨٨٢ یا ١٨٨٣)و لە تەمەنی ٧٦ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو بەسەر ملەیەکی بەرزەوە لە نزیک دێی سەرشاتە ، ئەو گوندەی تیا هاتووەتە دنیاوە، نراوەتە کۆشی گەرمی دایکی نیشتمانەوە ، ئێستا ئارامگاکەی زیارەتگای ئەو کەسانەیە بەوێدا گوزەر ئەکەن و دانیشتووان بە چاوی بە پیرۆز زانینەوەتێی ئەڕوانن و ڕاو لە دەوروبەری گۆڕستانەکەیا بەحەرام ئەزانن و کەس لەو ناوەدا توخنی پەلەوەرو گیانداران ناکەوێ .

بەرهەمی مەولەوی :

بەرهەمی مەولەوی کەبۆ ئێمە ماونەتەوە، ئەمانەن:

١- (عەقیدەی مەرزییە العقیدە (المرضیة) ، ئەم کتێبە بە زمانی کوردیو دیالێکتی کرمانجی خواروو، شێوەی تایبەتیی ئاخاوتنی خەڵکی ناوچەی تاوەگۆزی یە ، بابەتەکەی بیروباوەڕی ئاییني ئیسلامو زانستی کەلام (علم الکلام)ە،لەگەڵ هەندێ لە بیروباوەڕی زانایانو ڕاوبۆچونی بەشێ لە تاقمە فەلسەفی یەکانی ئیسلامو ڕەدو بەدەڵ لەگەڵیانو بەرپەرچدانەوەیان وەك موعتەزیلە [23] و جەبرییە [24] ، سەرەڕای بیروباوەڕی سۆفینیانە. ئەم کتێبە شیعرەو٢٤٤١ بەیتەو خۆیو چەند کەسێ لە زانایانی سەردەمی ناوچەکەی پەراوێزیان بۆ نووسیوەو لە ١٨٦٣ یا ١٨٦٤ دا دەستی بە دانانی کردووەو لە ١٨٦٤ یا ١٨٦٥ دا لێ بووەتەوە لێی و تا ئێستا سێ جار لە چاپ دراوە، جارێکیان لە قاهیرەی میسر

[23] -موعتەزیلە : یەکێکن لە تاقمە فەلسەفییەکانی ئیسلام، لە دوا دوایی چەرخی ئومەوییەکانا پەیدابوونو تادوایی هاتنی چەرخی زێڕینی عەبباسییەکان لە برەوابوون ، باوەڕیان وابووە مرۆ خۆی خالقی کرداری خۆیەتیو بایەخیان زۆر بەئەقڵ ئەداو هەر تێکستێکی ئاییني پێچەوانەی ئەقڵ بوایە وایان واتا لێ ئەدایەوە لەگەڵی بگونجێ ، تا دەوڵەتیش نەبووبوو بە پشتیوانیان، زۆر داکۆکییان لە ئازادیی بیرئەکرد : بەڵام لەوکاتەوە کەوتنە ئازاردانی تاقمە نەیارەکانیانو بەوە کوتەکێکی مزریان سرەواندە ڕاستگۆیی خۆیان لەبەرچاوی کۆمەڵانی خەڵکا ، مەولەوی لە کتێبەکانیا زۆر دژی ئەم تاقمەیە .

[24] -جەبرییە : ئەمانیش یەکێکی ترن لە تاقمە فەلسەفییەکانی ئیسلام، ئەمان بە پێچەوانەی موعتەزیلەکانەوە، دان بە هیچ ئازادیەکی ئادەمیزاد نانێن لەو کارانەدا ئەیانکاو وەك پووشێکی تەماشا ئەکەن بەدەم باوە.

لەگەڵ کتێبێکی تری فارسی لەهەمان بابەتی بەناوی (ئەلفەوائیح– الفوائح) لە لایەن (موحییددین سەبریی نعێمیی کانیمشکانی [25]) یەوە لە ساڵی ۱۹۳۳ یا ۱۹۳٤داو،جارێکی تر بە ئۆفسێت لەتاران[26] و جاری سێیەم بە شەرحێکی دوورو درێژی باوکم مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسەوە بە کوردی لە ساڵی ۱۹۸۸ دا لەبەغداد .

۲– (ئەلفەزیلە– الفضيلة) ئەم کتێبەیش هەر لە بابەتی (عەقیدەی مەرزییە) یەو بە عەرەبی‌یەو (۲۰۳۱) بەیتەو لە ۱۸٦۸ یا ۱۸٦۹ دا دایناوەو ، خۆی وچەندین کەس لە زانایانی سەردەمی ناوچەکە پەراوێزیان بۆئەمیش نووسیوە ،ئەم کتێبە

---

[25] –موحییددین سەبریی نعێمیی کانیمشکانی : ڕۆشنبیرێکی کوردی خەڵکی دەوروبەری سنە(سنندج)ی کوردستانی ئێرانە ، خوێندنی مەلایەتیی خوێندووەو لە ساڵەکانی سەرەتای ئەم سەدەیەدا چووەتە میسرو پاشان گەڕاوەتەوە بۆ کوردستان‌و پاشان دیسانەوە چووەتەوە بۆ میسرو لەوێ سەقامگیربووەو دەستی کردووە بە لەچاپدانی هەندێ لەو کتێبانەی لە قوتابخانە ئایینی‌یەکانی کوردستانا ئەخوێنران کە دوانیان (عەقیدەی مەرزییە)و (فەوائیح)ی مەولەوی‌بوون، بەشێکی زۆری ئەو کتێبانەی – جگە لە دوو کتێبەکەی مەولەوی لە (مطبعة كردستان العلمية) دا لە چاپدراوە کە (فەرەجوڵڵازەکی کوردی) خاوەنی بووە، وەك (مجموعة الرسائل) کە بریتی‌یە لە ۲۳ کتێبی جۆر بەجۆری هەندێ لە زانایانی گەورەی ئیسلام لە ٦۳٦ لاپەڕەداو : (میزان العمل)ی غەزالی‌و گەلێکی تر، لام وایە هەرئەم چاپخانەیە پاشان ناوەکەی :لەبەرهەر هۆیەك بووە، گۆڕاوەو بووە بە (مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر)و گەلێ کتێبی مەلایانی گەورەی کوردی تیا لە چاپدراوە کە دووکتێبە ناوبراوەکەی مەولەوییش لە ڕیزی ئەوانەدان .

[26] –ئەم چاپەی تارانم نەدیوەو نازانم لە چ ساڵێکا لە چاپ دراوەتەوە.

بۆ یەکەمین جار بە شەرحێکی دووروودرێژی باوکمەوە بە عەرەبی لە ساڵی ١٩٧٣ دا لە بەغدا لە چاپ دراوە.

٣- (ئەلفەوائیح- الفوائح) : ئەم کتێبەیش هەروا لەبابەتی دوو کتێبە پێشووەکەیەو بە فارسییەو(٥٢٥) بەیتەو لە / ١٨٦٩ یا ١٨٧٠/ دا داینداوە ،ئەم کتێبە وەك پێشتریش وتمان ،بۆ یەکەمین جار لە داوێنی (عەقیدەی مەرزییە) کەیەوە لە قاهیرە لە لایەن (موحییددین سەبریی نعێمیی کانیمشکان)ی یەوە لە ساڵی / ١٩٣٣ یا / ١٩٣٤/داو ، بۆ جاری دوهەم بە ئۆفسێت لە تاران [٢٧]، بۆ جاری سێیەم بە شەرحێکی دوورو درێژی باوکم و بە پەراوێزگەلێکی زۆری مەولەوی خۆی و هەندێ زانای ترەوە لە /١٩٩٥/ دا لە بەغدا لە چاپ دراوە.

دیارە مەولەوی ویستوویەتی بەم سێ کتێبەی بیروباوەڕی موسوڵمانیەتی لە پێشانا بۆ کوردو ئەنجا بۆ عەرەب و پاشان بۆ فارس ڕوون بکاتەوە.

لەمانەیش بەولاوە ، مەولەوی کتێبێکی تری بە شیعری کوردی هەر لە بیروباوەڕی موسوڵمانیەتیدا بە ناوی (زوبدەتولعەقیدە- "زبدة العقیدە") وە هەیە هێشتا لە چاپ نەدراوە ، هەروا نامیلکەیەکی بچکۆلەی بیروباوەڕی ئیسلامەتیشی بەناوی (عەقیدەی مەولەوی)یەوە هەیە لە ساڵی /١٩٧٧/ دا لە لایەن شێخ موحەمەد عەلی قەرەداغی یەوە بۆ جاری یەکەم لە بەغدا لەچاپ دراوەو جارێکی تریش بە شێوەیەکی پوختترو تەواوتر لە ساڵی /١٩٩٣/دا لە گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ [٢٨]دا) هەر لە لایەن بڵاوکەرەوەی یەکەمجاریەوە بڵاوکراوەتەوە ،

---

[٢٧]- هەروەك چاپی یەکەمی ، ئەمجارەیش لەگەڵ (عەقیدەی مەرزییە)دا لە چاپ دراوەتەوە.

[٢٨] -بڕوانەرە: گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) کە دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردیی سەربە وەزارەتیرۆشنبیری و ڕاگەیاندن لە بەغدا بڵاوی ئەکاتەوە، ژمارە ١٣٠ی ساڵی ١٩٩٣ ، ل - ٥٢ -٦٠ .

ناميلكەيەكيشی بە شيعری فارسی لە پاڕانەوەدا لە خوا بە دەستەو داوێن بوونی پيرانی تەريقەتی قادری يەوە هەيە لە داوێنی شەرحەكەی باوكمەوە لەسەر (ئەلفەوائيح) ەكەی لە چاپدراوە ، جگە لەمانە ناميلكەيەكی لەچاپ نەدراويشی لە بارەی ئادابی تەريقەتی نەقشبەندی يەوە بە فارسی هەيە .

ديوانی مەولەوی :

بەڵام لە هەموو ئەمانەی بۆ كوردو بۆ ئەدەبی كورد پڕ بايەختر، ديوانە شيعری سۆزەكەيەتی[29] كە هەمووی بە كوردی و بە دياليكتێكی تێكەڵ لە هەورامی و لەكرمانجيی خوارووی ناوچەی تاوگۆزێ[30] يە .

يەكەمين جار بڵاوكردنەوەی پارچە شيعرێكی مەولەوی بە چاپ و، ناساندنی خوێندەوارانی دەرەوەی كوردستان بە شيعری ئەم شاعيرە هەڵكەوتوە ، من پێی بزانم[31] ، ئەوە بووە ڕۆژنامەی ((تێگەيشتنی ڕاستی)) كە ئينگليزەكان ، پاش

---

[29] –مەبەستمان لە (شيعری سۆز) ئەوەيە لە عەرەبيدا پێی ئەوترێ (الشعر العاطفی): بەڵام عاتيفەكە لای ئێمە گەلێ بەربڵاوترەو سۆزبۆ يارو بۆ نەتەوەو نيشتمان و بۆ خوای بۆ پيری ڕابەرو بۆ دەربڕينی دەردەدڵ و بۆ لاواندنەوەی كۆچكردووان و : بە كورتی هەر مەبەستێ ئەگرێتەوە كە سۆزی لە شيعرەكەدا بۆ دەربڕابێ، تەنها بە مەرجێ شيعرەكە لە ڕووی تەكنيكەوە شێوەی تايبەتيی بابەتەكەی وەرنەگرتبێ بە جۆرێ كە سۆزی لێ دامالرێ .

[30] –ئەتوانرێ بوترێ مەولەوی (عەقيدەی مەرزی يە)كەی بەم دياليكتە تايبەتيەی ناوچەی تاوەگۆزێ داناوە.

[31] –مەبەستم لەوەيە لەتوركيای پێش و پاش جەنگی يەكەمی جيهانا گەلێ گۆڤاری تێكەڵی كوردی و توركيی كوردان دەرچوون، ئێمە هەموو ئەو گۆڤارانەو گشت

داگیرکردنی عێراق لە جەنگی یەکەمی جیهاندا لە بەغدا دەریان کردووە [٣٢]، لە ئەڵقەی یەکەمی زنجیرە وتارێکا بە ناوونیشانی (ئەدەبییاتی کورد) چەند بەیتێکی لە شیعری مەولەوی لەگەڵ کورتە هەڵسەنگاندنێکی خۆیاو وەسپ کردنی بە (شاعیری شێوەی زەنگەنەو عەشایری ئەو تەرەفە [٣٣])، بڵاوکردووەتەوەو بە (ئیبنوهانی) واتە (ئەبوو نوئاس)ی ئەو دیالێکتەی داناوە [٣٤] ، کەواتە (شاعیری مەی)ە .

لە ڕاستییشا ، مەی جێگایەکی باڵای لە شیعری مەولەویدا هەیەو ، مەولەوی زۆر بەرزو باڵا، مەیی، بە مەعنا سۆفییانەکەی ، لە شیعری خۆیا خستووەتە کار،

ژمارەکانیمان نەدیون تا لەوە دڵنیابین کەئاخۆ هیچ شیعری مەولەوییان تیا بڵاوکراوەتەوە یا نە؟

[٣٢] – بڕوانەرە : تێگەیشتنی ڕاستی ، ژمارە ٢٠، ساڵی یەکەم ، ١١ی ئازاری ١٩١٨، ٢٨ی جومادەلئوولای ١٣٣٦ ، بۆ زانینی پتر لە بارەی ئەم ڕۆژنامەوە بڕوانەرە: دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا ، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد،١٩٧٨.

[٣٣] –ئەبێ خاوەنی ئەو وتارەی (تێگەیشتنی ڕاستی)، لەبارەی ئاخاوتن بە دیالێکتی گۆرانی و شێوەکانیەوە تەنها عەشرەتی زەنگنەو خەڵکی دەورووبەریانی ناسیبێ ، ئەگینا ئەیوت(گۆرانی)و هەرنەبێ (هەورامی)، هەرچەند ئەو دیالێکتەی مەولەوی لە شیعرە سۆزییەکانیا بەکاری هێناوە بە تەواوی ناچێتەوە سەرنە گۆرانیی ئەسڵی و نەشێوە دیالێکتی هەورامی و نە زەنگنە.

[٣٤] –چونکە دیالێکتی پێ ئاخاوتنی عەشرەتی زەنگنەیش لقێکە لە دیالێکتی گۆرانی و لەگەڵ دیالێکتی شیعرەکانی مەولەوی لە یەك ڕیشەو بنەچەن .

پاش ئەم ڕۆژنامەیەیش ڕۆشنبیری کوردی ئەستەمووڵ نشین ئەمین فەیزی بەگ[٣٥] لە چوارچێوەی کتێبێکی بچکۆلەیا لە بارەی ئەدەب وئەدیبانی کوردەوە کە ناوی لێناوە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)[٣٦] چەند پارچە شیعرێکی مەولەویی لەگەڵ چەند دێڕێ لە باسی خۆی و هەورامانا بڵاوکردووەتەوەو ئیشارەتیشی بۆ ئەو چەند بەیتەی کردووە کەلەسەر شێوەی (سۆنیت) داینـاون و ئێمەیش پاشتر بەکەمێك لەسەر ڕۆیشتنەوە لێی ئەدوێین .

یەکەمین بڵاوکردنەوەی شیعری مەولەوی ،وەك دیوانە شیعر ، با تەواویش نەبێ ئەوەی پیرەمێردە[٣٧] کە شیعرەکانی مەولەوی بە شیعر هێناوەتە سەر

---

[٣٥] —ئەمین فەیزی بەگ:زانا و ئەدیب و ئەفسەرێکی لێهاتووی کورد و خەڵکی سلێمانی بووە، وەك لە لێکۆڵینەوەیەکی کاکەی فەللاحەوە دەرئەکەوێ لە ١٨٦٠دا لە سلێمانی لە دایکبووەو لە ١٩٢٣دا لە ئەستەمووڵ مردووە، کۆمەڵێ دانراوی بە تورکی هەیە ، بە کوردییش (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)ی نووسیوە کەلە چاپخانەی (تەرجومانی حەقیقەت) لە ئەستەمووڵ لە ١٣٣٩ی ڕۆمییا لە چاپی داوە، شیعری بە کوردی و تورکی و فارسی هەیە، بۆ زانینی زیاتر لەبارەیەوە بڕوانەرە : ڕەفیق حیلمی ، شیعرو ئەدەبییاتی کوردی،بەرگی یەکەم، بەغدا-١٩٤١و ، هەردوو چاپی دووهەم و سێهەمی (ئەنجومەنی ئەدیبان) _ سەیری پەراوێزی دادێ بکە-

[٣٦] —ئەم کتێبە ، جگە لە چاپی یەکەمی کە دیارە بە چاودێریی ئەمین فەیزی بەگ خۆی تەواوبووە، تا ئێستا دووجاری تریش لە چاپ دراوەتەوە، جارێکیان لە لایەن کاکەی فەللاحەوەو جارەکەی تریشیان لە لایەن لیژنەی وێژەو کەلەپوورەوە لە دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق لە بەغدا. هەردوو چاپەکەیەکی سەرەتایەك و چاپەکەی کۆڕ کۆمەڵێ پەراوێزیشی لەگەڵە.

[٣٧] — پیرەمێرد: حاجی تۆفیق، شاعیرو ڕۆژنامەنووس و خاوەنی ڕۆژنامەگەلی (ژیان)و (ژیانەوە)و (ژین)و کۆمەڵێ بەرهەمی جۆربەجۆری ئەدەبی ، دەورێکی دیاری لە

دیالێکتی کرمانجیی خواروو و بەناوی (ئەسڵ و ڕۆح)ی مەولەوی لە دووبەرگدا لە چاپی داوە[38]. لە ساڵی /١٩٦١/ یشا باوکم ، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕریس ، بە یارمەتیی من[39] ، لە ڕووی چەند دەسنووس دیوانی مەولەویی لەگەڵ لێکدانەوەیەکی پوختی واتاو تاکە تاکەی وشەکانی شیعرەکانی ، لە کتێبێکی (٥٦٨) لاپەڕەییدا بڵاوکردەوە[40] ،ئەم چاپەی باوکم، جارێکی تر لە ساڵەکانی حەفتادا لە ئێران بە ئۆفسێت لە چاپ دراوەتەوە[41] پاش ئەمە سدیقی سەفیزادەی بۆرەکەییش ،بە پشت بەستن بەدەسنوسێکی یەحیای مەعریفەت کەلە کتێبخانەی دانشگای تارانا هەڵگیراوە و لە ڕووی دەسنووسی مەولەوی خۆی و لەسەردەمی ژیانی خۆیا نووسراوەتەوە، لەگەڵ فەرهەنگێ بۆ بەشێ لە وشەکانی شیعرەکان و دەرخستنی ئەو بەراورد کاری یە تێکستۆلۆگی -یانەی لە پەراوێزی

نوێکردنەوەی شیعری کوردی و بنیاتنانی ئەدەبی نوێی کورد لە ناوچەی سلێمانی و تێکڕای کوردستانی عێراق و ژیانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا بووە.

لە ساڵی ١٨٦٧دا لە سلێمانی هاتووەتە دنیاوە و لە ١٩٥٠دا هەرلەوێ کۆچی دوایی کردووە، بۆ زانینی پتر لەبارەی خۆی و شیعریەوە، بڕوانە (محەمەد ڕەسووڵ هاوار، پیرەمێردی نەمر ، بەغدا ،چاپخانەی (ئەلعانی) ١٩٧٠.

[38] -سلێمانی، چاپخانەی ژیان، بەرگی یەکەم ١٩٣٥ بەرگی دووهەم ١٩٤٠ .

[39] -یارمەتیی من لە ئامادەکردنی دیوانی مەولەویدا بە شەرحەکەی باوکمەوە بۆ چاپ، بریتیبووە لە نووسینەوەی دیوانەکە و لێکدانەوەکانی باوکم و داڕشتنەوەی زمانە ئەدەبییەکە و سەرپەرشتیکردنی لە چاپدانی .

[40] -دیوانی مەولەوی ، کۆکردنەوە و ایکۆڵینەوە و لێکدانەوە و لەسەرنووسینی : مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، بەغدا ، چاپخانەی (ئەننەجاح) ، ١٩٦١ .

[41] -ئەم چاپەم نەدیوە تا بتوانم دەستنیشانی کەم لە چ ساڵێکا لە چاپ دراوەتەوە، بەڵام ئەزانم کەوا لە لایەن کتێبخانەی (سەیدیان)ەوە لە مەهاباد لە چاپ دراوەتەوە.

دەسنووسەکەوە نووسراون، چاپێکی تری دیوانی مەولەویی لە ١٩٩٠ دا بڵاوکردۆتەوە [٤٢]، (محەمەد ئەمین حەبیبی ئەردەڵانیش) لە ساڵی /١٩٩١/ دا بەرگی یەکەمی دیوانی مەولەویی لەگەڵ وەرگێڕانیا بە شیعر بۆ دیالێکتی کرمانجیی خواروو ، بڵاوکردووەتەوە ، ئێمەیش کەرەستەی پێویستی ئەوەمان کۆکردۆتەوە [٤٣]، ئەگەر بۆمان ڕێکەوێ جارێکی ترو بە شێوەیەکی تێرو تەسەلترو تەواوترو پوختترو زانستی یانە تر ، ئەم دیوانە نازدارەی مەولەوی بڵاوبکەینەوەو چەردەیەکی تر حەقی خۆی بدەینەوە دەستو بەوە وەفای ڕۆشنبیرانی کورد بۆ یادی ئەم شاعیرە مەزنەی گەلەکەمان بخەینە ڕوو [٤٤].

کۆڵینەوە لە شیعری مەولەوی :

تا ئێستا گەلێ بابەتی لێکدانەوەو هەڵسەنگاندن لە لایەن گەلێ لە بنووسانو توێژەرەوانی کوردەوە ، چ لە دوو توێی هەندێ کتێبی ئەدەبو مێژووی ئەدەبداو

---

[٤٢] —دیوانی مەولەوی ، ساغکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)، (تاران— چاپخانەی حەیدەری، ١٣٦٩— ١٩٩٠) ، ئەم چاپە لەبەرئەوەی لە ڕووی دەسنوسێکی سەردەمی مەولەوی خۆیا لە چاپ دراوە، دیارە ئەبێ هەموو شیعرەکانی مەولەویی نەگرتبێتە خۆی .

[٤٣] —دیوانی مەولەوی ، لەلایەن موحەمەد ئەمینی ئەردەڵانی‌یەوە بە شیعر گۆڕاوەتە سەر دیالێکتی کرمانجیی خواروو، بەرگی یەکەم—بەغدا— چاپخانەی (مونیر)— ١٩٩١ .

[٤٤] —بەم بۆنەیەوە، بڵاوکردنەوەی ئەم نامیلکەیە بە هەل ئەزانم ڕووی دەمم بکەمە هەربرادەرێ دەسنوسێکی هەموو یا بەشێ یا تەنانەت پارچەیێ شیعری مەولەویی لابێ ، ئەو دەسنووسە یا هەرنەبێ فۆتۆیەکیمان بەناوو نیشانی باوکم لە مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی لەبەغدابۆ بنێرێ ڕوونووسی بکەین ،پاشان بەوپەڕی سوپاسگوزاری‌یەوە بۆی ئەگێڕینەوە.

چ لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤارو ڕۆژنامەکان، لە بارەی شیعری مەولەوی یەوە نووسراوە،لەناو ئەوانەدا ئەم بابەتەیان نووسیوە ، ناوی (ئەمین فەیزی بەک[45] ، پیرەمێرد[46] ، حسێن حوزنی موکریانی[47] ، گۆران[48] ، عەلائەدین سەججادی [49] ، مەلاعەبدولکەریمی مودەڕیس[50] ، عەلی شێخ عومەری قەرەداغی

---

[45] –بڕوانەرە: ئەمین فەیزی (بەگ)) ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد– ئەستەمبوڵ ڕەبیعەلئەوەلی ١٣٣٩ی ڕۆمی ، چاپخانەی (تەرجومانی حەقیقەت) .

[46] –پیرەمێرد کۆمەڵێ وتاری بەنرخی لەبارەی مەولەوییەوە لە ڕۆژنامەکانی خۆیو لە هەندێ لە گۆڤارە کوردییەکانا بڵاوکردووەتەوە، بەداخەوە ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەم لەبەردەستا نین تا بتوانم ئەو وتارانەی لێرەدا دەسنیشان بکەم.

[47] –بڕوانەرە: حسێن حوزنی موکریانی ، مەلا عەبدوڕڕەحیم، مەولەوی، مەعدووم، گۆڤاری (ڕووناکی)، هەولێر، ژمارە ٧– ساڵی یەکەم ، ل ٦ – ٨، شەممە ٢٨ی ئازاری ١٩٣٦ .

[48] –بڕوانەرە : گۆران ، لەبەرهەمەکانی دوێنێمان، مەولەویو شیعری موناسەبەت، ڕۆژنامەی (هەولێر)، ژمارە ٧، ٨، ١٠ی ساڵی یەکەم،کانوونی دووەمی ١٩٥١ . ئەم وتارە جارێکی تریش لە لایەن ئەحمەد غەفوورەوە لە ژمارە ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥ی گۆڤاری (بەیان)بڵاوکراوەتەوە کە دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی لە بەغدا بڵاوی ئەکاتەوە.

[49] –بڕوانەرە: عەلائەددین سەججادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ،بەغدا ، ١٩٥٢، چاپخانەی مەعاریف ، چاپی یەکەم، ل ٢٤٧– ٢٧٦؛ بەغدا– ١٩٧١، چاپخانەی مەعاریف ، چاپی دووەم،ل ٢٧٦ – ٣٠٦ .

[50] –بڕوانەرە : مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، دیوانی مەولەوی ، بەغدا ، ١٩٦١،چاپخانەی (ئەننەجاح) ؛ هەروەها بڕوانەرە : یادی مەردان ، بەرگی دووهەم بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٣٦٢ – ٤٨٧ .

[51]، سەیید تاهیری هاشمی [52]، موحەمەد سدیقی موفتی زادە [53]، د. عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ [54]، بەندەو [55] گەلێ کەسی تر لە ڕۆشنبیرانی کورد دیارو لەبەرچاوە [56].

---

[51] –بڕوانەرە : عەلیی شێخ عومەری قەرەداغی ، مەولەوی‌و سروشت، بەغدا– ١٩٧٨ ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد .

[52] –سەیید تاهیری هاشمی گەلێ بابەتی دەسنووسی لە بارەی مەولەوی‌یەوە هەیە کەوەختی خۆی ڕوونووسی بابەتێکیان ناردووە بۆ باوکم‌و ئێستا لای ئێمە هەڵگیراوە، سەرەڕای ئەوە چەند وتاریشی لەم بارەوە لە هەندێ گۆڤاری کوردستانی ئێرانا بڵاوکردووەتەوە لەبەردەستما نەبوون تا ناوو ژمارەیان لێرەدا بنووسم، بە داخەوە هەل‌و مەرجی ژیانی دەرفەتی ئەوەی نەدا، ئەم بابەتانەی لە چوارچێوەی کتێبێکا لە چاپ بدا ، هیوامان وایە پاشماوەکانی ئەم ئەرکە ئەدەبی‌یە نەتەوەیی‌یە پشتگوێ نەخەن .

[53] –موحەمەد سدیقی موفتی زادە لە ماوەی چوار ساڵ کۆمەڵێ وتاری لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئێرانا لە بارەی مەولەوی‌یەوە بڵاوکردووەتەوە، سەرەڕای ئەوە کە بیستوومە لێکدانەوەیەکی لەسەر ٢٥٠ پارچە شیعری مەولەوییش نووسیوەو بە مەولەوی زانێکی لێهاتوویش ناسراو بووە .

هیواداریــن پاشماوەکانی ئەو شەرحەی‌و وتارەکانی لە بارەی مەولەوی‌یەوە بڵاوبکەنەوە.

[54] –بڕوانەرە : د. عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ ، مەولەوی‌و بەرهەمی‌و شتێك دەربارەی سروشت (لە چوارچێوەی کتێبی – میهرەجانی مەولەوی‌دا– بەغدا، ١٠٨٩، چاپخانەی (ئەززەمان).

–

[56] –بەرهەمی هەندێ لەمانە لە کتێبی (میهرەجانی مەولەوی) یا بڵاوکراوەتەوە کەلەم نامیلکەدا کەمێکی لێ دواوین، زۆریشی لە ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردی‌یەکان‌و تەنانەت عەرەبی‌یەکانیشمانا بڵاوکراوەتەوە کە بەداخەوە دەسم نەیان ئەگەیشتێ تا

لە هاوینی ساڵی ١٩٨٨ دا دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردیی سەر بە وەزارەتی ڕۆشنبیریو ڕاگەیاندنی عێراق میهرەجانێکی ئەدەبیی بۆ یادکردنەوەی مەولەوی بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لە سلێمانی گێڕا، لەم میهرەجانەدا کۆمەڵێ لە ڕۆشنبیرانی کورد وتارو لێکۆڵینەوەیان پێشکەش کرد ، ئەو بابەتانەی لەم میهرەجانەدا خوێنرایەوە، لە ساڵی ١٩٨٩دا لە دوو تویێی کتێبێکی (٢٥٦) لاپەڕەییدا بەناوی (میهرەجانی مەولەوی) لە لایەن دەزگای ناوبراوەوە بڵاوکراوەیەوە [٥٧].

هەروەها لە هاوینی ١٩٩٢ دا کۆبوونەوەیەکی گەورەی تر بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لە شاری سەقزی کوردستانی ئێران بەناوی (کۆنگرەی قەدر لێگرتنی مەولەوی) ڕێکخرا، کۆمەڵێکی زۆر لە ڕۆشنبیرانی کوردی کوردستانی ئێرانو چەند کەسێکیش لە کوردستانی عێراقەوە تیا بەشداربوونو چەند پارچە شیعرو وتارگەلێکی زۆری پێوەندی دار بە گەلێ ڕووی ژیانو شیعرو بەرهەمی زانستیی مەولەوی یەوە تیا خوێنرانەوەو تێکڕای ئەو بابەتانە لە دوو تویێی کتێبێکا بە ناوی (مجموعە مقالات واشعار (کنگرە بزرگداشت مولوی کرد) لە لایەن

بەسەریان بکەمەوەو نیشارەتیان بۆ بکەم ، لە ڕاستییشا کاری وا پێویستی بە بوونی بیبلۆگرافیایەکی تایبەتیی بڵاوکراوەکانی ناو هەر کام لەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەیە .

[٥٧] -میهرەجانی مەولەوی ، کتێبی ژمارە (١)ی گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیریو بڵاوکردنەوەی کوردی ، بەغدا- ١٩٨٩ ، چاپخانەی (ئەززەمان) .

دەستەی زانستیی ستادی بەرپاکردنی کۆنگرەکەوە لە هاوینی١٩٩٦ دا بلاوکرانەوە [٥٨].

بەلام ئەو کارەی لە گشت ئەم کاری لێکۆلینەوەو لەسەر نووسینانەی لەمەڕ شیعری مەولەوی نووسراون بەربلاوترو بەلای منەوە پڕ بایەختر بێ ، ئەو نامەی دوکتۆرایەیە کە شاعیرو ڕۆشنبیری کوردی کوردستانی عێراق (ئەنوەر قادر موحەمەد) پلەی دوکتۆرای لە ئەنستیتووتی ڕۆژهەلات ناسیی لێنینگرادی سەر بە ئەکادێمیای زانستەکانی سۆفیەت پێ وەرگرتووەو ، وەرگێرراوە کوردی یەکەی لە کتێبێکی (٢٨٩) لاپەڕەییدا بە ناوی (لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی) لە ١٩٩٠دا لە ستۆکهۆلم لە سوید لە چاپ دراوە [٥٩].

شیعری کوردیی مەولەوی :

شیعری کوردیی مەولەوی، تێکڕای لەسەر سەنگێکی تایبەتیی نەتەوەیی دانراوە کە هەر نیوە بەیتێکی لە دە بڕگە پێکدێ و لای کەمی سێ پیتی دوایی هەر نیوێکی و زۆرجار زیاتریشی چوار پیتی یاپێنج پیتی وەك یەکە، ئەم جۆرە شیعرە ئەو جۆرەیە بەشی هەرە زۆری شیعری دیالێکتی گۆرانیی پێ دانراوە کە کۆنترین شیعری کوردی تا ئێستا مابێتەوە ، بەم دیالێکتەیە ،ئەم جۆرە شیعرە،

---

[٥٨] –مجموعە (مقالات واشعار کنکرە بزرگداشت مولوی کرد، سقز،شهریور ١٣٧١ ، تدوین هیئت علمی برگزاری کنگرە مولوی، شهرکرد، شرکت تعاونی چاپ افست ، ١٣٧٥ .

[٥٩] –ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی ١٨٠٦– ١٨٨٢ (بە دیالێکتی گۆرانی) ستۆکهۆلم ١٩٩٠ .

بەم سەنگەو بەم دە برگەیەی هەر نیوە بەیتێکیەوە، بۆ تێکڕای ئەو ئاوازو گۆرانی یانە دەست ئەدا کەلە ناوچەی گۆران و زۆر شوێنی ناوچەی ئێستای سۆران – کرمانجیی خواروو– کە جاران بە دیالێکتی گۆرانی دواون، ئەژەنرێن و ئەوترێن .

بەشێکی ئەم جۆرە شیعرە کوردی یەی مەولەوی ئەوەیە کە کتێبی (عەقیدەی مەرزی یە) کەیی پێ وتووە، ئەوی کەیشی ئەوەیە ئەکەوێتە چوارچێوەی (دیوانی مەولەوی) یەوە کەلەگەڵ ئەوەیش تا ئێستا چوار جار لە چاپ دراوە لەوە دڵنیانین هەموو شیعرەکانی گرتبێتەوەو تەنها جارێکیشیان ڕێبازی تێکستۆلۆگیی– ئەویش بەش بە حاڵی تەنها ئەو نوسخەیەی ئەو جارە دیوانەکەی لە ڕوو لە چاپ دراوە– تیا ڕەچاوکراوە [٦٠] لەبەرئەوەی تا ئێستا کێوماڵێکی تەواو بەهەموو ئەو شوێنانەدا نەکراوە گومانی بوونی شیعری مەولەوی یان تیا ئەبرێ .

بابەتی شیعری سۆزی بە کوردیی مەولەوی :

مەولەوی شیعری سۆزی بە کوردیی خۆیی لەگەڵ بابەتا بەکارهێناوە ڕووی دەم کردنە خوا ، سۆز دەربڕین بۆپیری دەستگیرو ڕێنومای، نامە بۆ دۆستان، سۆزی بۆ یارو گلەیی و گازندە لە دووریی ئەو ، لاواندنەوەی بە کوڵی کۆچکردووان و بە تایبەتی دوو کەس : (عەنبەر خاتوونی خێزانی و ئەو ڕەحمانی کوڕی حاجی مەحموودی یارەیسی دۆست و برادەری وەسپی سروشتی وڵات و بەتایبەتی وەرزەکانی ساڵ و گەرمیان و کوێستان کردنی خێڵەکان و ڕۆیشتن و هاتنەوەو نەهاتنەوەی یاران و دۆستانی کە وابووە لەو وەرزی هاوینە خۆری یەدا کۆچی دوایی یان کردووە یا لەبەر هۆیەك ماونەتەو شکاتی حاڵی خۆی و

---

[٦٠] –مەبەستم لە چاپەکەی سدیقی سەفی زادەی بۆرەکەیی یە ، بگەڕێرەوە سەر پەراوێزی ژمارە(٤٢)و ئەو شوێنەی ئەم کتێبوولکەیەی ئەو پەراوێزەی لەسەر نووسراوە.

دەربڕینی دەردەدڵەکانی بەتایبەتی هەژاریو پیریو کوێریو جەورو ستەمی زەمانەو مامەڵەی خراپی هەندێ کەس دەرهەقی مەولەوی لە گشت ئەم بابەتانەدا گەیشتووەتە پۆپەیەکی زۆر بەرزی دەربڕینی شیعریو بیری وردو وێنەی جوانو ڕازاوەو ناسکی وا کەمجار شاعیرانی تری کورد توانیبێتیان لەو مەیدانەدا شان بە شانی بوەستن . ڕاستگۆیی مەولەوی لەگەڵ خۆیو کولانی لەناوەوە، کارێکیان کردووە ئەوەندەی بتوانرێ خەیاڵی شیعری بە جوانی دەربڕێ ، بە ئاسانی بە دەستیەوە هاتووە ، بۆیەشیعری مەولەوی لەهەموو ئەو ناوچانەدا لێی تێ ئەگەن خۆشترین شیعرە لەسەر زمانی خەڵكو لەبەر گوێیانو هەر بۆیەیشە لەسەردەمی مەولەوی خۆیەوە تا ئەمڕۆ خۆشترینو پڕ سۆزترینو دڵگیرترین ئاوازی کلاسیکی کوردیی وەك (قەتارو ، ئەڵلاوەیسیو ، ئای ئای، خاوکەرو [61]، سیاچەمانەو ، دەرەیی [62]) کەلە ناوچەکانی ئێستا یا لەمەوپێش بە دیالێکتی

---

[61] –ئەمانە کۆمەڵە مەقامێکی کۆنی دڵگیری کوردین لە ناوچەکانی گلو داودە سەنگاوو تا دیوی قەرەداغ لە شارستانی کەرکووكو سلێمانی ئەوترێنو بەداخەوە تا ئێستا من پێی بزانم کارێکی زانستیی ئەوتۆ بۆ نووسینەوەی نۆتەکانیانو فێرکردنیان لە خوێندنگا مۆسیقاییەکانمانا نەکراوەو، ئەگەر کار هەربەم جۆرە بڕوا مەترسیی فەوتانو هەر هیچ نەبێ شێوانیان لێ ئەکرێ، بەتایبەتی کە ناوچەکانی وتنی ئەم مەقامانە لەم ساڵانەی دواییا مەینەتی زۆریان بەسەرهاتووەو دەیان لە ئێرانەکانیان لەناوچوون.

[62] –ئەم دوانەیش دوو ئاوازی کۆنی ناوچەی هەورامانن کە هەریەکە چەند جۆری جیاوازیان هەیەو، حاڵی ئەمانیش زۆر لە حاڵی چوارەکەی پێشوو باشتر نییە.

گۆرانی– دووی کوردستانا لەسەر دەستەی گشت بەزمو ئاوازەکانن لە لایەن دەنگخۆشترین مەقامبێژانی کوردەوە بە شیعری مەولەوی وتراونو ئەوترێن .

مەولەوی وەك بەشی زۆری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی گەلێ جار لە شیعرەکانیا پەنا ئەباتە بەر مەیو بەڵکو لە شیعری ئەما مەی کەرەستەیەکی سەرەکیی بینای شیعرە ، مەولەوی کە داخی دڵی لە دووریی یار دەرئەبڕێ ، یادۆستێکی کۆچی دوایی کردووی ئەلاوێنێتەوە یا لە ڕوو زەردیی گوناهباریی خۆی لە حوزووری خوادا ئەدوێ یا دەردە دڵەکانی خۆیمان بۆ ئەگێڕێتەوەو لێ ئەبێتەوە ، ئەکەوێتە هەوڵی ئەوەی کارێك بکا ئەو ناڕەحەتی یانە لە یاد بەرێتەوەو ئەو زووخاوانەی ناو دەروونی بشواتەوە، لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا پەنا ئەباتە بەر مەیو بە فریا ڕە سی کاربەدەست ئاسانی خۆیی ئەزانێ ، وەك چۆن لەجیهانی مەحسووسی ژیانمانا مەی ڕێگای ئاسانو هەموو کەس دەس بەسەرا ڕۆیشتووی خۆ لە یادبردنەوەیە ، لای ئەویش هەروا بەزمێك ئەنێتەوە مەیگێڕو مەیو پیاڵەو گۆرانی بێژ پەیدا ئە کا، دەفژەنو شمشاڵ لێدەر دائەنێو کۆڕەکەیان پێ گەرم ئەکا، بەڵام هەموو ئەمانە لای ئەم مەجازینو مەیگێڕ ئەو یارە ڕاستەقینەیە کە ئەتوانێ بەخوا یا بە ڕێگای ڕاستی مەعنا لێ بدەینەوەو گۆرانی بێژو شمشاڵ لێدەر ئەو بانگ کەرەن کەبۆ گرتنەبەری ڕێگای ڕاستیو جیهانی جاویدانو بوونی ڕاستەقینەی بانگ ئەکەنو مەیەکەیشی ئەو مەیی سۆفیانەو بێ ئاگابوون لە دنیاو توانەوە لە جیهانی بوونی هەمیشەییدایە جا بۆیە مەولەوی لەم بازدانەیدا لەم جیهانە پڕ دەردو مەینەتەوە بۆ ئەو جیهانی حەسانەوەی بێ بڕانەوەیەو بوون بە دڵۆپێ ئاو لە دەریای بوونی ڕاستەقینەدا، هونەرمەندێکە

وەختە بڵێم بالا دەستی نی یەو شیعرێ ئەڵێ لە ڕیزی سەردەستەی هەموو شیعری مەیخواری یە ..

لای مەولەوی سروشت و ئادەمیزادانی پاك هەردوو دیمەنی یەك ڕاستین ،ئەو لە هەر دیمەنێکی سروشتا ، بەهاربێ یا پاییز ، هاوین بێ یازستان ، ڕوویەکی جوانیی موتڵەق ئەبینێ و لە پیشاندانی تابلۆی هەر وەرزێکا ئەم بینینی جوانیی موتڵەقەمان بۆ یەکالا ئەکاتەوە.

هەمان کات ئەو جوانیی موتڵەقە لەو مرۆیانەیشا بەدی ئەکا کە بە ڕاستی لە واتای مرۆڤایەتی و دۆستایەتی گەیشتوون ، ئەو کۆڕی یارانی لا دیمەنێکە لە دیمەنەکانی جوانیی سروشت و ، بەشێکە لە جوانیی موتڵەق و تەنانەت لە ژێر خاکیشا پاش حەسانەوەی هەمیشەیی یان ، ئەم جوانی‌یە موتڵەقەیان هەر بۆ قایلەو وەك جۆرێ لە باوەڕ بە بیری دوونا دوون ، شنەی شینایی و گوڵاڵەی سوورو زەردی سەر ئارامگایان بە دیمەنێکی بەشی ئەوان لەو جوانی‌یە موتڵەقەدا ئەبینێ و گشتیان ئەکا بەیەك چەپکە گوڵ و پێکەوەیان ئەبەستێ ، سەیری ئەم بەهارنامەیەی بکەن کە دوایی‌یەکەی بە یەکگرتنەوەی جوانیی سروشت و جوانیی وەجدی نووستووانی پاکی ژێر گڵ دێنێ :

نازك تەدارەك فەسڵ وەهاران

شیرین : ئارایش هەردەو کۆساران

گوڵ چون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشان

مدیان گوڵاڵان نەپای دەر بەندان

ئەو یەکتەر وێنەی ئارەزوو مەندان

چ خاس خاس شنیۆ نە ئێوارانداً
سەوزە وە ڕووی خاک جەرگەی یاراندا !
بوین ڕەعشەی وەجد دڵەی پاکشان
عەیان نە شنیای سەوزەی خاکشان
جەی گۆشە خاستەر نیی‌یەن مەسکەنێ
ساقی گیان ! ئامان خومار ئەشکەنێ !
هۆرێزە ، سوبحەن، دڵ تازە خاوەن
شنۆی پای کاوەن ، گۆشەی سەراوەن
سەوزەی خاک ، پاک یاران هام فەرد
فرەمان وەفەرش بەزم وێمان کەرد
کەو سەوزەی ئێمەیچ نەکام هەردێ بۆ!
وەفەرش مەجلیس کام هام فەردێ بۆ ! [٦٣]

---

[٦٣]- واتە:

جوانە ڕازاندنەوەی وەرزی بەهاران
شیرینە ئارایشتی هەردەو کۆساران
گوڵ ، وەك ڕووی ئازیز، ئاسكیی لەبەركردووە
بەفراو، وەك سێلاوی دیدەی من، هاتووەتە جۆش
گوڵان ، لە داوێنی دەربەندەكانا ،
وەك دۆستە ئارەزووی یەكتر كردووەكان ، ئەڕواننە یەك
ئای كە سەوزە گیای سەر ئارامگای دۆستان

دیمەنێکی تری شیعری مەولەوی گواستنەوەیە لە زۆر لە پارچە شیعرەکانیا ، لە ڕێگای پێوەندیێکی زۆر ناسك و باریکەوە، لە مەحسووسەوە بۆ میتافیزیکاو لە ژیانی دنیای لەبەر جۆرەها هۆ پڕ لە دەردو کەسەرو مەینەتی لەش و دڵ و دەروونەوە بۆ ژیانێکی بێ ئازارو ناڕەحەتی کە مەولەوی، دیارە لەبەر ڕێ نەبردنی بە چۆنیەتی چارەسەرکردنی ناخۆشی یەکانی ژیانی ماتریالّی و دروست کردنی ژیانێکی ئازادو سەربەست بۆ ئادەمیزاد کە کەرامەتی بە پێی بارودۆخی سەردەم تیا بپارێزرێ ، لەو ژیانە ئەبەدی یەدا بەدی ئەکا کە هەموو خاوەن باوەڕان بە ژیانی پاش مەرگ، هەر لە سەرەتای مێژووەوە سەبووریی دلّی خۆیانی پێ ئەدەنەوەو ، کە سۆفیەتیی ئیسلامییش ، وەك دیاردەیەکی بەربەرەکانێی سەلبی

ئێواران چەند خاس ئەشنێن !
سەیری موچڕکەی دلّی پاکی ئەو ئارامگەنشینانە کە
لە شنەی سەوزەی سەرخاکی ئارامگەکانیانەوە دیارە
نشینگەی لەمە چاکتر نی‌یە
کەواتە، کاکەی مەیگێڕ، پیالّەیەکی خومارشکێنمان بدەرێ
(با لە خەوی غەفلّەت بە خەبەر بێین)
هەستە، بەیانی‌یە ، دلّ تازەخەوە
شنەی داوێنی چیاو کێوە ، کەناری شەتاوانە
ئێمە سەوزایی سەر گۆڕی هاوڕێیانمان
زۆرکرد بە ڕایەخ بۆ بەزمی خۆمان و لەسەری دانیشتین
ئاخۆم سەوزایی سەر گۆڕی ئێمەیش بکەوێتە کام هەردو،
بە ڕایەخی کۆڕی کام هاوڕێ بێ !
بڕوانەرە : مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، دیوانی مەولەوی ، ل ٤٣١ -٤٣٢

لە ڕووی مشەخۆری‌و دنیا پەرستیی حوکمڕانان‌و دەستوپێوەندەکانیانا، لەهەر بەرگ‌و سیپاڵێکا بووبن، هاتە ئاراوە، چەند ئەوەندەی تر تەشەنەی بەم ڕێبازەداو کاریکی کرد لە چوارچێوەیەکی فەلسەفیی ڕەنگ بۆ ڕێژراوو گەلێ دوور ڕۆیشتووتر لەو مەودایەی ئایینە ئاسمانییەکان خۆیان کە خاوەنی ئەو باوەڕەن بۆی چوون، کۆڕو کۆمەڵانێکی زۆری خەڵك بگرێتەوە.

یەکێتیی ئادەمیزادو سروشتیش بیرێکی ترە زۆر زەق بە شیعری مەولەوییەوە دیارەو دوایی زۆر پارچە شیعری خۆی بەوە ئەهێنێ، کە ئەمەیش دیمەنێکی بیری یەکێتیی گێتیی (وحدة الوجود)ەکە لەناو سۆفی یانا زۆر بڵاوبووەو مەولەویش، وەك سۆفییەکی ساف، یەکێ بووە لە هەڵگرانی .

گیانی ناڕەزاییش لە کۆمەڵ و پێوەندییەکانی‌و سیستمی کۆمەڵایەتیی فەرمانڕەواو پەسەندنەکردنی لە ناخەوەی زۆر داب‌و نەریتی باو، ئەمیش شناسنامەییکی تری کەم تا زۆر دیاری شیعری مەولەوییە ، بەلام لە هیچ کامێکیان ناگاتە ئەو تاقە بەیتەی کە ئەلێ :

وەخیلافەوەن یاران سەرمەس

تەقازای زاتیی تەبعم، هەرچی هەس [٦٤]

بەداخەوە، مەولەوی ، وەك بلێی ، پاش وتنی ئەم بەیتەی کە ئەوەندەی چەکوشێکی قورس بدرێ بەسەری هەرکەسێکا ، قورسە ، خۆیشی هاتووەتەوە

---

٦٤ — واتە :

یارانی سەرمەستم ! هەرچی لەم جیهانەدا هەیەی ، پێچەوانەی ئەوەیە تەبیعەتی من بە گوێرەی خودێتیی خۆی ئەیەوێ

(بڕوانەرە : سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٥٢) .

سەرخۆی و لە بەیتەکانی تری پارچە شیعرەکەیا، لەسەر ڕێبازی ئەم بەیتە تاقانەیە بەردەوام نەبوە.

دواشت لەم مەیدانەدا بیلێم، ئەوەیە کە مەولەویش ، وەك هەموو ئەوانەی بیرکردنەوە لەم جیهانە سەرسامی کردوون و زۆریانی خستووەتە سەر ڕێگای پاکانەکردن لەهەموو ئەو شتانەی بە ڕێبازی خەڵکیانەوە ئەبەستیّ و زۆریشیانی والیّ کردووە نەیانتوانیوە تا دوا قۆناغ ڕێگاکەیان ببڕن و پاشگەزبوونەتەوە، بەڵام تا ئێستایش کەسیّ وەڵامێکی دڵ متمانە پیّ کردووی ئەو پرسیارەی پیّ نەدراوەتەوە کەهەر لە سەرەتای مێژووەوە خاوەن بیرانی هەموو شوێنێکی تیا حەیران و سەراسیمەن، لە یەکیّ لەو زمان هەڵکەوتنە بە دەگمەن و نایابانەدا کە پیّ بە جگەری خۆیا ئەنیّ تیایاناو زاتی ئەوە ئەکا چی لەدڵیا بیّ بیّ پەردە بیدرکێنیّ ، ئەڵیّ :

هەرچی دیت وە چەم شی نە سەفەردا

هەرچی موینی هانە گوزەردا

کەس حاڵی نەبی وە هیچ نەفاما

ئەو پەی چێش ویەرد، ئێدپەی چێش ئاما [٦٥]

---

٦٥ – واتە:

هەرچیت دی بە چاو، ڕۆیی بۆ سەفەر

هەرچی ئەبینی ، وا لەسەر گوزەر

کەس حاڵی نەبوو ، هیچ کەس نەیفامی

ئەو بۆچی ڕۆیی و ، ئەم بۆ هاتەدەر !

(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٣٢ – ٥٣٣)

یەکێ لە نیشانە زەقەکانی شیعری مەولەوی خۆ ولاتیتیی ئەو وێنە شیعرییانەیە دروستیان ئەکا ، ئەو لە کەرەستەی ولاتی خۆی کە خوێندەوارە هاوولاتەکانی زۆر باش ئەتوانن بیهێننەبەرچاوی خۆیان و لیی تێ بگەن ، وێنەی بەرزو بالای وامان لەو شێوەیەدا کە پێی ئەڵێن (سەهلی مومتەنیع) ، واتە ئاسان بەلام هەموو کەس دەست پێ نەگەیشتوو بۆ دروست ئەکا کە هەرچەند بەناو دیوانی شاعیرانی ترمانا بگەڕێین مەگەر بەدەگمەن چەردەیێ لەو یا پارچەیەکی ئەو وێنەیەمان بەرچنگ بکەوێ ، با سەیرێکی ئەم چوارینەیەی بکەین و لیی وردببینەوە :

بالاخانەی چەم دیوانەکەی تۆ
بانەناو وەخاك ئاسانەکەی تۆ
تکەش عاجزکەرد خەیالت تێشدا
ئازیز بۆ جارێ پا بنیە پێشدا [٦٦]

مەولەوی هاتووە لەم چوارینەدا دیمەنی باڵەخانەیەکی بەرزی (ئاوێنە بەندی) کوردەواریی لە حاڵی دڵۆپەکردن و پێویستی بە چوونە سەربان و کوتاندنەوەی گڵەباراناو هەڵمژیوەکەیا هێناوەتە بەرچاوی خوانایانی شیعرەکەی و، ئەڵێ :

---

[٦٦]– واتە باڵەخانەی چاوی ئەو کەسەی شێتی عەشقی تۆیە ،
کە سەربانەی بە خۆڵی بەردەرگاکەی تۆ سواغ دراوە،
دڵۆپە ، وێنەی تۆی تیا بێزار کردووە
ئازیز ! جارێ وەرە پێیەکی پیا بنێ (بیکوتەرەوە با دڵۆپە نەکا)
(بڕوانەرە) : سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٣٩

باڵەخانەی چاوی ئەو کەسەی شێت بووە بۆت و وەك عەودالْ کەوتووەتە دووت کە سەربانەکەی بە خاکی بەر کە وشکەنی تۆ گڵەبان کراوە، وەك چۆن دڵۆپە دانیشتووانی ژوورەکانی سەرەوەی باڵەخانە بێزارو نارەحەت ئەکا، ئاوا دڵۆپەی فرمێسك وێنەی هەمیشە نیشتەجێی تۆی تیا بێزارو نارەحەت کردووە ، دە جارێ وەرە پێیەکی پیا بنێ ، بەڵکو بەوهاتن و پێ پیانانەت کزربێتەوەو دوایی بەگریانی لەبەر دەردی دووریم لێتەوە- بێنێ، وەك چۆن بانگوش کەئەچێتە سەربان و قوڕی بانەکە ئەکوتێتەوەو بەوە دڵۆپەکەی ڕائەگرێ .

چەند پێك شوبهاندن لەم چوارینەدا هەیە؟

شوبهاندنی چاو لەوەدا کەلە بینای لەشی ئادەمیزاد یا سەری ئادەمیزاددا بە بەرزییەوەیە، بە ژوورەکانی سەرەوەی باڵاخانە کە بینایەکی بەرزە .

لەوەدا کە شتەکانی بە بەردەمیا تێ ئەپەڕن ڕەنگی تیا ئەدەنەوە بە ئاوێنە بەندی باڵاخانە کەهەرچی لە بەرانبەریا بێ یا لە بەرانبەریەوە تێپەڕێ ڕەنگی تیا ئەداتەوە.

لەوەدا کە وەك دۆست خۆی هەرکات لە باڵاخانەکەیایەتی و لێی نابڕێ، ئەمیش وێنەی دۆستی هەرگیز لێ نابڕێ.

لەوەدا کەلەتاو دووریی خودی دۆست لێی هەمیشە فرمێسك ئەڕێژێ وەك سەربانی باڵاخانە کە بانگوش نەچێتە سەری و نەیکوتێتەوەو نەیگێڕێ هەمیشە دڵۆپە ئەکا .

پاش هەموو ئەمەیش سەیری ئەو بەراوردکردنە پڕ لەخۆبەکەم دانانەی کەچۆن خۆڵی بەرپێی دۆست ئەکا بە دەرمانی دەردی چاوی فرمێسك ڕشتووی خۆی و ، چاوی خۆی کە ئازیزترین ئەندامی لەشیە لەگەڵ ئایەخترین شتی دۆست کە خۆڵی بەرپێیەتی ، لە ئاستی یەکا ڕائەگرێ ،لەمەیش زیاتر ئەمەیشی بۆ خاتری

خۆی ناوێ تەنها بۆ ئەوەیەتی وێنەی دۆست لەناو چاویا بە دڵۆپەی فرمێسکی بێزارنەبێ و خۆی هیچ مەبەست نی‌یە .

ئەم وێنە چڕوپڕانە هەموو لە تاقە چوارینەیەکا کەهەر ئەوەندەیشمان بۆ لێ یەکالا ئەکرێتەوە بۆ خوێندەوارێ کەهەورامی‌یانە نەزانێ ، بۆ خوێندەواری هەورامی‌یانە زانیش زیاتری بەدەمەوەیە، چونکە وەك ئەگێڕنەوە، مەولەوی ئەم دوو بەیتەی کەلە چوارچێوەی پارچە شیعرێکی زستانیدایەو دیارە باران‌و دڵۆپەو بانگێڕانیش تایبەتی وەرزی زستانن، لە دێی (تەوێڵە)ی هەورامان بۆ پیری دەستگیری وتووەو لەو ڕۆژانەدا لە هۆدەیەکی باڵەخانەیەکی خانەقای تەوێڵە میوان بووە کەبەسەر چەمی تەوێڵەوە دروستکراوەو ، دوور نی‌یە لە ڕاستیدا باڵەخانەکەیش دڵۆپەی کردبێ‌و مەولەوییش بە تیرێ دوو نیشانەی شکاندبێ‌و هەردوو واتا دیارو وردەکەیشی مەبەست بووبێ .

جا توخوا لە دیمەنێکی لەبەرچاوی هەمووان بووی وەك دڵۆپە کردنی زستانانی خانووی کوردەواریمانا، چ هونەرمەندێ لەمەولەوی بەولاوە ئەتوانێ لە تاقە دوو بەیتا تابلۆیێ ، بەڵکو پانۆرامایەکی وا چڕو پڕو خەستوخۆڵمان بۆ دروست بکا ؟ [٦٧]

---

[٦٧] —چڕو پڕیی ئەو تابلۆیەی مەولەوی لە چوارچێوەی ئەم چوارینەدای گونجاندووە ، سەرو سەدایەکی گەورەی لەناو کۆڕی ئەدەبدۆستانی سەردەمی خۆیا بەرپاکردووەو هەموان بە ئافەرین .. ئافەرین بۆ کردنەوە لێی دواون ، تەنانەت مەشهووره فەرهاد میرزای حوکمرانی قاجاری سنە کە زۆر بە قەدرو حورمەتەوە ڕوانیویەتە مەولەوی‌و شیعرەکانی بەرز هەڵسەنگاندووە ، لە پاشی بیستنی ئەم چوارینە بە دواوە هەر بە (ئاغای باڵەخانەی چەم) بانگی لێ کردووە .

ئەمەیش چوارینەیەکی تر :

هیچ کەس نەواچۆ وەفەرهاد ڕەندەن
نەقش شیرینش نە ڕووی سەنگ کەندەن
دەك ڕێزان دەس با وەرجەگیان سەندەن ؟! [٦٨]
کێ ئەڵماس نە ڕووی دیدەی وێش شەندەن؟!

هەموان ئەزانن فەرهادی دڵداری شیرینی ئەرمەن ، بە پیلانێکی خوسرەوی پەروێز ، کە ئەویش هەروەك فەرهاد حەزی لە شیرین بووەو ویستوویەتی دەستی بەسەرابگرێ، هاتووە نەخشی شیرینی لەسەر تاشەبەردەکانی بێستوون هەڵکەندووەو ، هەر کەلەوکارەیشی ئەبێتەوە کە خوسرەو چاوەڕوانیی نەکردووە بتوانێ تەواوی بکا ، بە پیلانێکی تر کە هەر خوسرەو بۆی ناوەتەوە، خۆی کوشتووە، جا مەولەوی ئەڵێ : دەك دەستەکانی فەرهاد داڕزێن ! ئەگەر ئەو بە

---

[٦٨] —واتە:

کەس بە فەرهادی دڵداری شیرین نەڵێ زیرەك بووە
چونکە نەخشی شیرینی (یاری) لەسەر تاشەبەرد هەڵکەندووە
دەك دەستەکانی داڕزێن بەرلەوەی گیانی دەرچێ
کێ چاوی خۆی داوەتە بەر نووکی ئەڵماس !
(بڕوانەرە : سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٣١)

ڕاستی عاشقی شیرین بووە، ئەبوو شیرین بە چاوی خۆی بزانێ و هەمیشە لە پێش چاوی بێ ، کە بە چاوی خۆیشی زانی ، ئیتر چۆن دێ ئەڵماس بە تاشەبەردی بێستوونا بێنێ و وێنەی فەرهادی لێ هەڵبکەنێ کە بەوکارە ئەڵماس بە چاوی خۆیا دێنێ !

لە دیوانی مەولەویدا گەلێ وێنەی شیعریی تری وا هەن کەبە ڕاستی دڵی دڵدارانی ئەدەب گرەویدەی خۆیان ئەکەن و بۆ لای خۆیانیان ڕائەکێشن .

بەداخەوە لێرەدا مەودای ئەوەمان نیيە هەندێکیان بخەینە پێش چاو ، سەد بریا کەسانێکی مەولەوی زان و بەزمانانی بێگانە ئاشنامان بۆ هەڵکەوتنایە هەڵبژاردەیەکی دیوانی مەولەوییان وەرگێڕایەتە سەرئەو زمانانە تا دۆستانی دەرەوەمانیان لە شیعری ئەم شاعیرە مەزنەمان شارەزا بکردایە .

سۆنیت لە شیعری مەولەویدا :

مەولەوی ، وەك تائێستا پێی زانرابێ ،یەکەمین کەسە لە شیعری دیالێکتی گۆرانیدا شێوەی (سۆنیت)ی بەکارهێنابێ کە ئەوەیە قافیەی یەکەم و سێیەم نیوە بەیتی چوارینەی و قافیەی دووەم و چوارەم نیوەبەیتی وەك یەکن ، مەولەوی ئەم حاڵەتە کەبە شیعری خۆیا بە تێکچوونی قافیەی خۆی ئەداتە قەڵەم و لە تاقە پارچە شیعرێکیا بەکاری هێناوەو، لەو پارچە شیعردیا کەبەبۆنەی هاتنی بەهاریەوە داناوە وایپیشان ئەدا کە بەهار سروشتی بە جارێ ڕازاندووەتەوە، کەچی خاکی بەختی ئەو هەر شۆرەزارەو گیای هیچ لێ ناڕوێ ، لەبەرئەوە دەردی ئەوەندە گرانە تەنانەت قافیەی بەیتەکانی پارچە شیعرەکەیشی شێواندووە، ئەمجار بەشەش بەیتی لە شێوەی سۆنیت پارچە شیعرەکەی تەواوئەکا، نازانم لە زمانەکانیترا سۆنیت چۆن بەکارهێنراوە، ئاخۆ ئەگەر نیوە بەیتەکانی قافیەیەکیان لابەری واتا تێك ئەچێ یا نا، بەڵام لە بەکارهێنانەکەی مەولەویدا بە

جۆرێکە ئەگەر نیوە بەیتە تاقەکان بکرێنەوە بە بەیتی تەواوو نیوە بەیتە جووتەکان بە بەیتی تەواو ، هەر دوانێکیان بەیتێکی تەواویان لێ دەرئەچێ و مەعنا هیچ ناشێوێ ، ئەمین فەیزی بەگ کەیەکەمین کەسە ئیشارەتی بۆ ئەم جۆرە شیعرەی مەولەوی کردووە، وای لەبارەوە ئەڵێ : ((مەولەوی ، بەموقتەزای ئەو مەوقیعە کە تێدا بووە، هیچ چاوی بە شیعری فەرەنگ نەکەوتووە، لەگەڵ ئەوەش لەسەر ئوسلوبی ئەوان شیعری نەزم کردووە، لە قیتعەیەکدا میسرەعی ئەو وەڵی تەقفییە کردووە لەگەڵ میسرەعی سالیس و قافیەی میسرەعی سانی ڕێکخستووە لەگەڵ میسرەعی ڕابیع))ئەنجا ئەڵێ : ((ئەم ئوسووڵە خیلاف ئوسووڵی شوعەرای ئێرانە ، وە مەولەوی لە کەسی نەدیوە، مەحزەن بە حوسنی تەبیعەتی خۆی موناسبی زانیوەو ئیستیعمالی کردووە [٦٩])) ، ئەم جۆرە شیعرە لە دیالێکتی کرمانجیی سەروویشا لای ئەحمەدی جزیری [٧٠] هەیە ، پاش سەردەمی

---

[٦٩] -بڕوانەرە : ئەمین فەیزی ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٨ .

[٧٠] -مەلای جزیری : شاعیرێکی سۆفیی باڵا دەستی کوردیی دیالێکتی کرمانجیی سەرووە، لە سەدەی حەڤدەهەما ژیاوە ، دیوانێکی هەیە چەند جار لە چاپ دراوە، جارێکیان لە لایەن مەلا ئەحمەدی زڤنگییەوە لەگەڵ لێکدانەوەیەکی چڕو پڕا بە عەرەبی لە ١٩٥٨ دا لە قامیشلی لە سووریاو جارێکیش لەگەڵ لێکدانەوەیەکا بە کوردیی لە لایەن هەژاری شەرەفکەندیەوە لە ١٩٨٢ دا لە تاران لە نێوان ئەو دوو چاپەیشا چاپێکی ساڵی ١٩٧٧ی کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا هەیە (سادق بەهائەدین ئامێدی) بە بەراوردکردنی چاپەکەی زڤنگی و چەند دەسنووس ئامادەی کردووە.

مەولەوییش ، لەدیالێکتی کرمانجیی خواروویشا لەسەر دەستی شێخ نووری شێخ سالح[71] و گۆراندا[72] هێنراوەتە ناوەوەو باوێکی زۆری پەیدا کردووە .

ئەمەیش ئەو چەند بەیتەی مەولەوی شێوەی سۆنیتی تیایاندا بەکارهێناوە:

مەنعم مەکەردێ ، گرانەن دەردم

ئەر شێویا بۆ قافیە ی فەردم

((فەریاد جە شۆرەی ئەرز چارەی من))

((هەر سەوزەی مراد من نادیارەن))

((داد جە هەوای شووم بەد ستارەی من))

((هەرنەو گوڵاڵەی من نە پێوارەن))

((یا وەلوەلەی دەف شادەروێش، جۆشێ))

((بەو سەدای ڕیشەی دڵ ئاشناوە))

---

[71] –شێخ نووریی شێخ ساڵح : شاعیرو یەکەمین پێشەنگی تازەکردنەوەی شیعری کوردی لە کوردستانی عێراق لە ١٨٦٩ دا لە سلێمانی لە دایك بووەو لە ١٩٥٨دا هەر لەوێ کۆچی دوایی کردووە، دیوانی شیعری لەگەڵ پێشەکییەکی چڕو پڕی لە بەرگێکی تایبەتیدا، لە لایەن (ئازاد عەبدولواحید)ەوە لە ١٩٨٥ دا لە بەغدا لە چاپ دراوە .

[72] –گۆران : عەبدوڵڵا بەگی سولەیمان بەگی کاتب فارسی ، درێژە پێدەرو تەواوکەری بزووتنەوەی تازەکردنەوەی شیعری کوردیو شاعیری خەباتگێڕی ڕێگای ئاشتیو ئازادی ، لە ١٩٠٤ دا لە هەڵەبجە لە دایك بووەو ، لە ١٩٦٢ دا لە سلێمانی کۆچی دوایی کردووە، دیوانی شیعری لە لایەن بنووسی ئەم نامیلکەوە لە ساڵی ١٩٨٠ دا لەسەر ئەرکی یەکێتیی نووسەرانی کورد لە بەغدا لە چاپ دراوە .

((یا جۆش سەمتوور موتریب ، خرۆشێ))

((چەنی ئەی دوو فەرد حەسرەت مەعناوە))

((بەڵ سەوز ببۆ تۆم ئارەزووەکەی دڵ))

((های چەمە دەخیل،شەوێ ، شەونمێ))

((بەڵ ڕوو بنمانۆ ئەو نازک نەوگوڵ))

((دەمە نەسیمێ ، وادەی سوب دەمێ[٧٣]))

---

[٧٣] —واتە:

لێم مەگرن ، دەردم گرانە (یاران)

ئەگەر قافیەی شیعرم شێوابێ

هاوار لە شۆڕەی زەویی بەختی من

هەر سەوزەی هیوای من نادیارە

داد لە هەوای شووم تاڵەی بەدی من

هەر نوێگوڵاڵەی من لە پێوارە

هۆ زڕەی دەڤ شادەروێش جۆشێ

بەو سەدای ئاشنا بە ڕەو ڕیشەی دڵ

خرۆشێ ، جۆشێ سازی بەزمگێڕ

لێل ئەم دوو بەیتە واتا خەمگینە

بەڵ ئارەزووی دڵ شین ببێ تۆوی

دەخیلتم ، ئەی چاو ، بەشەو ، شەونمێ

بەڵکو ڕوو دەرخا ئەو ناسکە گوڵە

ئەی دەم هەناسێ ، دەمەو بەیانێ

(ڕەو : ڕەگ‌و. لێل : لەگەڵ . بەڵ : بەڵکو . هەناسێ: هەناسەیی).

(بڕوانەرە : مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٩– ٧٠) .

ژیانی مەولەوی و پێوەندی شیعری بە ژیانیەوە:

مەولەوی ،چ لەسەرەتای ژیانیا کە بەشێکی بەفەقێیەتییەوە بەسەربردووەو چ پاش بەمەلابوون و ئیجازە وەرگرتنی ، بەشی زۆری تەمەنی بە کوێرەوەری و ناڕەحەتی و دەس تەنگی و جەوری زەمانەو دڵرەقیی دەسەڵاتدارانی سەردەمەوە تێپەڕاندووە، هێشتا لە سەرەتای خوێندنیا بووە باوکی مردووەو لە پێناوی پەیداکردنی پاروەوە نانێکا بۆ براو خوشکە هەتیوکەوتووەکانی ناچار بووە دەستبەرداری خوێندنەکەی ببێ و دەستبداتە کاری پڕ ئەرکی نان لە قوڕگی زەوی دەرهێنان و تا وایان لێ نەهاتووە بتوانن خۆیان بژێنن نەگەڕاوەتەوە سەر خوێندنەکەی ، کە ئەمەیش وا ئەگەیەنێ ئەبێ بە گەورەیی خوێندنی تەواو کردبێ.

وەکو سەیید تاهیری هاشمییش ئەڵێ ، لە قۆناغی دووەمی خوێندنیا کاتێ لە (خانەگا)ی لای (پاوە) فەقێ بووە گرفتاری دڵدارییەکی زۆر بەتین بووە ، بەڵام تیا سەرنەکەوتووە یارەکەی بە نسیب نەبوە[٧٤] .

---

[٧٤] – بڕوانەرە : ئەنوەر قادر محەمەد ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٧٨ .

دیارە ئەبێ بەشێ لەو شیعری سۆزانەی بۆ دڵداری‌یەکی ناکامی وتوون، باس لەم دڵداری‌یەوەی بکەن [٧٥].

---

[٧٥] —ئەنوەر قادر محەمەد لای وایە لەوانەیە ئەو شیعرانەی مەولەوی کە باسی (قولەی قەزاڵە)ی تیا کردوون باس لەو دڵداری‌یە ناکامەی بکەن ، چونکە قولەی ناوبراو ئەکەوێتە پشت (خانەگا) وە بڕوانەرە: ئەنوەر قادر محەمەد ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٠٢ .

[٧٦] —شیعرەکان ئەمانەن :

وزان سوی وطن هجرت نمودم
خلافت از علی دانسته بودم
به تأثیر محمد میر اکمل
خلافت چون به عثمان شد محول
دل خویشان مارا پر ز خون کرد
به خویشاوند خود نعمت فزون کرد

واتە:

لەولای نیشتمانەوە کۆچم کرد
خەلیفەییم بە هیی عەلی ئەزانی
کە بە تەئسیری میری تەواو میر موحەمەد
خەلیفەیی سپێررا بە عوسمان
دڵی خوێشەکانی ئێمەی پڕکرد لە خوێن و
خەڵات و بەراتی بۆ خزمەکانی خۆی فرەکرد

مەبەس لە (محەمەد) حەمەپاشای جاف و ، لە (عەلی) شێخ عەلیی عەبابەیلێیی و لە (عوسمان) عوسمانی خاڵەیە کە حەمەپاشا لە جێی شێخ عەلی کردبووی بە سەرکارو بۆ

پاش چەند ساڵێکی کەمی مەلایەتیش لە (چرۆسانە)و (گونە)ی نزیکی هەڵەبجە کەوادیارە کەمێ ژیانی تیایانا خۆش بووە ،چونکە ناوچەکە لە ناوچەیەکی حاسڵخێز و بە پیتەو تەنانەت مەولەوی باخێکیشی بۆ خۆی لە چرۆسانە ناشتووە ، ئەڵێن ئێستایش ماوەو بە (باخی مەولەوی) بەناووبانگە،لەئەنجامی هێرشی سوپای عوسمانیدا بۆ سەرناوچەکە بە مرازی چەکداماڵینی عەشیرەتی جاف و سووتاندنی دێهاتی ئەو ناوە،مەولەوییش بە ناچاری لەوێ هەڵکەنراوەو باری کردووە بۆ (شەمێران) و لەوێیش ژیان و گوزەرانی هەرخۆش بووە،چونکە کاروباری مولکانە کۆکردنەوەی ئەو دەوروبەرە بۆ بەگزادەی جاف کەعوسمانی‌یەکان تەرخانیان کردبوو بۆ یان، بەدەستی شێخ عەلیی عەبابەیلێیی ناوێکەوە بووە کەلەگەڵ مەولەوی‌و خزمەکانی باش بووە، بەڵام پاشان کە حەمەپاشای جاف ئەم شێخ عەلی‌یە لەسەرکاریی ئەو ناوچەیە لائەباو کارەکە بە یەکێکی تر ئەسپێرێ کە وەك شێخ عەلی‌یە پێشووەکە لەگەڵ

مەولەوی‌و خوێشانی چاك نەبوە(بڕوانەرە : مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، سەرچاوەی پێشوو ، ل. م) .

مەولەوی لەم شیعرە فرە ناسکانەیا ئیشارەتی بۆ مەسەلەی خەلیفەیی عوسمانی کوڕی عەففان‌و نەدانی خەلیفەیی بە عەلیی کوڕی ئەبووتالبیش کردووەو بە ڕوونی ئەوەی دەرخستووە کەلای وایە خەلیفەیی هەر هیچ نەبێ پاش کوژرانی عومەری کوڕی خەتتاب ، بە حەقی عەلیی کوڕی ئەبوو تالیب زانیوەو ، ئیشارەتی بۆ ئەوەیش کردووە کەلە سەردەمی عوسماندا خێڵی بەنی ئومەییە بوون بە خاوەنی هەموو شتێك‌و ، هاشمی‌یەکان دڵ بریندار کران .

ئەگەر ئەم سێ بەیتەی مەولەوی بۆ حەمەپاشای جاف نامەیشی لەگەڵ بووبێ ، ئەبێ ... باشتر تیا ڕوون کردبێتەوە .

مەولەوی و خزمانی ناجوولێتەوە، گلۆڵەی مەولەوی لەو ناوچەیەدا ئەکەوێتە لێژی و نامەیەکی گلەیی ئامێز بە شیعری فارسی بۆ حەمەپاشا ئەنووسێ و بۆ خۆیشی هەڵئەسێ ماڵی ئەباتەوە بۆ (سەرشاتە) کرێن و ڕەقەن و بێ پێزەکەی ماواو زێدی باوك و باپیری و ، ئیتر لەوێوە سەرەتای هەژاری و تەنگدەسی و بێ دەرامەتیی دەس پێ ئەکا کەتا دواهەناسەی ژیانی بەردەوام بووە و گەیوەتە ڕادەیەك گەلێ ساڵ پارەی لەم و لەو قەرز کردووە و کوڕێکی خۆی ناردووە بۆ ناوچەی (مایدەشت) لە کوردستانی ئێران گەنم بکڕێ و بە باری کەرو ئێستر بیهێنێتەوە بۆ ناندانی دیوەخانەکەی باوکی تا شەرمەزاری مێوان و ئاوەندو ڕەوەند نەبێ کە هەمیشە لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێ کردووە، بەڵام لەگەڵ ئەم باری سەختی گوزەرانەیشیا هەرگیز بیری لەوە نەکردووەتەوە بگوێزێتەوە بۆ لای یەکێ لەوانەی هەمیشە پێشنیاریان بۆ ئەکرد بچێتە لایان و گفتیان ئەدایێ دێهات و زەویوزاری باشی بۆ تەرخان بکەن بۆ دابین کردنی ژیانێکی خۆش بۆی ،وەك فەرهاد میرزای قاجارو میرزادەکانی سنەو کەسوکارە وەك خۆی هەژارو بێ دەرامەتەکانی بەجێ نەهێشتووە، هەربۆیەیش دەوڵەمەندێ لە نەوەی مەولەویدا پەیدانەبوو ، وادیارە مەولەوی تەنها لەسەردەمی قادربەگی کەیخوسرەوبەگی مامی مەحمود پاشاو عوسمان پاشای جافا بە تەواوی قەدرو حورمەتی لێ گیراوە و گەرد لە ڕووی پێوەندی بە گەورە گەورانی جافەوە نەنیشتووە،چەند پارچە شیعری ناسکی لاواندنەوە، کە مەولەوی بە بۆنەی کۆچی دوایی هەندێ لە بەگزادە جافەوە لەپیاوو لە ئافرەت وتوونی ڕاستی ئەم بۆچونە ئەگەیەنن لەو لاواندنەوانەی پێشوو بەولاوە شیعری لاواندنەوەی تری بۆهیچ کام لە جافەکان دیارنییە ، نامەی پەخشانیش بۆحەمەپاشا هیچ دیارنییەو نامەی بە شیعریش هەر ئەونامەیە کە دیارە گلەیی لابردنی شێخ عەلیی عەبابەیلێی لەسەرکاریی موڵکی شەمیرانی تیاکردووە لێی و پێشتر باسمان کرد، لەسەردەمی مەحمود

پاشایشا کە دیارە زۆر حەزی لە شیعری مەولەوی کردووەو بەتایبەتی دیوانێکی نزیکە تەواوی ئەوی خستووەتە کەشکۆڵەکەیەوە کەبنووسێکی ئێجگار خەتخۆش بۆی نووسیوەتەوە، چەند پارچە شیعرێکی ئێجگار زۆر ناسكو پڕ سۆز هەیە کە مەولەوی بۆ ئەوی ناردوون ،بەڵام لە هەمان کاتا لە نامەکانیشیا چەند نامەی بە فارسی هەن ئەوەی بە باشی لە بابەتی دوو توێیان بگا هەست بە گلەیی و گازندەیەکی زۆر خەستو دڵ بریندارکەر ئەکا تیایانا .

بەداخەوە، شیعری مەولەوییش ، وەك شیعری هەموو شاعیرانی تری پێشووی کورد، کەمیان بۆنەو موناسەبەتی دانانیان لە پاڵیانا نووسراوە، وانەبوایە شیعری مەولەوی کەلە دەردو کەسەری دڵی لێوانلێوەو ، نامە نەزانراو بۆ کێ نووسراوەکانی گەلێ ڕووی ژیانی پڕ دەردو ئازارییان بۆ ڕوون ئەکردینەوە، ئێستا هەرچارمان لەوردبوونەوەیەکی زیرەکانەدایە لەو پارچە شیعرو نامانەی لە پاشی بەجێ ماون بییانکەین بە داری دەستمان لە گەڕانا بە دوای هەندێ شتی نەزانراو لە ژیانی پڕ تاڵو سوێریی مەولەویدا .

مەولەوی لەوکاتەوە گەڕاوەتەوە بۆ سەرشاتەو بۆ هەمیشە لەوێ سەقامگیربووە،ژیانی بە تەنگدەستی و هەژاریو کوێرەوەری بەسەربردووە، لەدواساڵەکانی ژیانیشیا چەندقات زیاتر لە جاران کلۆڵ بووە، لەم ساڵانەدا دوو سێ کارەساتی گەورەی بەسەراهاتووە ئەتوانین بڵێین لەناو ئەم کارەساتانەدا لە گشتیان کاریگەرتر بۆسەر دڵی مەولەوی کۆچی دوایی عەنبەر خاتوونی خێزانیەتی کە حەوت ساڵ پێش مەرگی ڕووی داوەو بەوچەند پارچە شیعرەدا لە لاواندنەوەیا وتوویەتی ،بۆمان دەرئەکەوێ ئەم خانمە خۆشەویستی‌یەکی لە ڕادەبەدەری لە دڵیابووە، ئەم عەنبەر خاتوونە کچێ بووە لە بنەماڵەیەکی ئەوغانی کە لەسەردەمی بابانەکانا سەد ماڵێکیان ، نازانم لەبەر چ هۆیەك هاتوونەتە

کوردستان و لەو شارەزوورە نیشتەجێ بوون و لەوە ئەچێ کورە ئازاو جەنگاوەرەکانیان لە دەرباری بابانەکانا چەك بەدەست بووبن[77]

لەمەوە بە دووری نازانم سەرەتای ناسیاوی پەیداکردنی مەولەوی لەگەڵ عەنبەرخاتوون بۆئەو ڕۆژانە بگەڕێتەوە کە دواقۆناغی فەقێیەتیی لە سلێمانی بەسەربردووە و لەگەڵ ئەحمەدپاشای دوامیری بابان پێوەندی دۆستایەتییەکی پتەویان لە نێوانا بووە و لەوەوە لەگەڵ کورە یەلەیەلەکانی ئەو ئەوغانییانەی لە دەرباری بابانەکانا بوون ناسیاویی پەیداکردبێ و لەم ڕێگایەوە عەنبەرخاتوونیشی ناسیبێ ،بەهەرحاڵ خۆشەویستیی مەولەوی بۆ عەنبەرخاتوون خۆشەویستییەکی لە ڕادەبەدەر بەتین بووە و مەرگی ئەم خانمە ئازیزە کارێکی جەرگبڕ و دڵتەزێنی کردووەتە سەر ژیانی مەولەوی و زامێکی قووڵی هەرگیز سارێژنەبووی کردووەتە دڵی و تا دواهەناسەی تەمەنی بە ئازاری ئەو زامەوە تلاوەتەوە و ئەو پارچە شیعرانەی پاش مەرگی عەنبەرخاتوونی وتوون لەسەر پاکی شیعری کوردیدا سەردەستەی شیعری لاواندنەوە و شین و شایانی ئەوەن کەسێکی شایستە و لێهاتوویان بۆ هەڵکەوێ بە بەراورد لەگەڵ نموونە باڵا و بڵندەکانی شیعری لاواندنەوە لە ئەدەبی کۆن و نوێی ڕۆژهەلات و جیهانا لێیان بکۆڵێتەوە.

وا لێرەدا یەکێ لەو حەوت پارچە شیننامانە ئەنووسینەوە کە مەولەوی بۆ عەنبەرخاتوونی وتوون :

---

[77] ـلەم بارەوە بڕوانەرە : پیرەمێرد ، دوانزە سوارەی مەریوان ، سلێمانی ، چاپخانەی ژیان ١٩٣٥ .

ئەدای پەشێویی حاڵات جەستەم[٧٨]
دوورەن جە تەحریر خامەی شکستەم
بەڵام (مەعدووم) هەرس دیدەش جۆش وەردەن
ناعیلاج خامەش وەدەسگیر کەردەن
پەلە پەل پێکان پەل وەخامەدا
یەک فەرد ڕەقەم کەرد وە ڕووی نامەدا
ئیسە دیدەی دڵ دێوانەکەی وێت
نەبێخ ئاودا مگێڵۆ پەرێت
ئەمەیش پارچەیەکی تریان :
گەرد ئالوودەن دەور مەزار لەیلێ
ئاوپاشیو ماڵاش لازمەن خەیلێ
خادمیی توربەت نازک ئەندامان

---

٧٨ –باسی پەشێویی ئەحواڵی لەشم
لەوەوە دوورە بە قەڵەمە شکاوەکەم بنووسرێتەوە
بەڵام (مەعدووم) فرمێسکی چاوی هاتووەتە کوڵ
ناچار خامەی کردووە بە دەسگیری خۆی
بە پەلە پەل دەسی بە خامەوە گیرکردو
تاقە بەیتێکی لەسەر ڕووی قاغەز نووسی :
ئێستا چاوی دڵی ئەوەی شێت بووە بۆت
لە بنی دەریای فرمێسکا بۆت ئەگەڕێ
(بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٥– ٥٦).

پەی دیدەو موژگان مەعدوومی ئامان
ئاوپاشیی ، ڕەویەی دیدەی نم دیدەم
ماڵاش ، وەزیفەی دیدەی نمیدەم
گەردێ نیێ وە ڕووی یانەی نۆشەدا
یا خەوشێ وەحەوش عەنبەر بۆشەدا
پاس نازکیی لەیل یاگەی وێشەن
جای موشاهەدەی قەیس دڵ ڕێشەن
بەڵ باڵای ئاڵاش وە سەد خەمو چەم
باز وینوون بێخەم وەی چەم یا ئەو چەم
(مەعدووم) تاو یاو دووری زۆر ئاوەرد
تاویاو بینای قسەی پەشێو کەرد
ماخۆلیای یاو ئینە خدێشەن
وەرنە ئەی خەیاڵ پەرێشان چێشەن
فەسڵ وەسڵ بەزم خاسەی نەدیمان
خاوێ بی ویەرد،دیمان ، نەدیمان
بەتاڵەن هەوای دۆس کۆچ کەردە
مەحاڵەن ئامای عومر ویەردە
بنیش نە گێجاو دەریای بێ پەیدا
نە گۆشەی حوجرەی سەفینەی مەیدا

ڕووت ڕووت ئەو جیلوەی ستارەکەر ڕاس
با خودا وە ئیخلاس، ناخودا مەناس
تا باد مراد نە پێوارەوە
کەی بدۆت ئاخر ئەو کەنارەوە [٧٩]

---

[٧٩] —واتە:

دەوروبەری زیارەتگای لەیل تۆزاوی‌یە
زۆر پێویستە ئاوڕشێن بکرێ‌و گسک بدرێ
خزمەت کردنی خاکی سەر گۆڕی ناسك ئەندامان
شایانی چاوو برژانگی (مەعدوومی) یە
ئاوڕشێنی ڕەوشتی چاوە شێدارەکانمەو،
ماڵینیشی ئەرکی برژانگە تەڕەکانمە
با تۆزێ نەیەت بە ڕووی ماڵی نوێیا
با پوش‌و پەڵاشێ نەکەوێ لەبەرماڵی عەنبەر بۆیا
ڕاگرتنی ناسکیی لەیل لە جێی خۆیایەتی
چونکە دیدگای قەیسی دڵ بریندارە
بەڵکو باڵای ڕازاوەی ،بەسەد سەر بۆ نەوی کردن‌و چەمینەوە
بێ خەم‌و خەفەت، بە چاوی سەر یابە چاوی دڵ ، ببینمەوە
(مەعدووم) ! تاوی (تا)ی دووری زۆری هێنا
توایەوەو کەوتە قسە بزرکاندن
ماخۆلانی تا ئەمە خوویەتی
ئەگینا ئەم خەیاڵە پرژو بڵاوانە چین
ڕەزی گەیشتن بە بەزمی ئاهەنگی یارانی تایبەتی
خەوێ بوو، بەسەرچوو، دیمان ، نەدیمان

کارەساتێکی کاریگەری‌تری دوا ساڵەکانی ژیانی مەولەوی کوێربوونیەتی کە دوو ساڵ پێش مەرگی بووە کوێربوون ئەگەر بەش بە حاڵی هەر مرۆیەك کارەساتێکی سەخت و گەورەبێ و لە نیعمەتی دیتن بێ بەشی بکا، بەش بە حاڵی زاناو ڕۆشنبیرێکی وەك مەولەوی کە لە خوێندنەوەو نووسین و هەموو ئەو هەڵسوکەوتانەی دابڕیوە کە بە چاوی ساغەوە ئەکرێن و ، تا ڕادەیەکی زۆر کۆمەڵی فەقێ و مریدو مەنسووبی تەریقەت و هاودەمانی ئەدەبی لێ دوورخستووەتەوەو باری گرانی هەژارییشی چەند قات لەسەر شان قورستر کردووە، دەردێکی گەلێ گرانتربووە .

مەولەوی ئەوەندەی لە دیوانەکەیا بۆ ئێمە مابێتەوە، ئەم کارەساتی کوێربوونەی لە تەنها دووپارچە شیعریا بۆ نەوەکانی پاشەوە خستووەتە سەرکاغەز ،لە یەکەمی ئەم دوو پارچە شیعرەدا لەوانەی باش قەدری زانست و هونەری ئەویان زانیوە،زۆر بە خەستی دەری ئەخا لە بارێکی دەروونیی چەند ناڕەحەت و دژوارا ئەژی.. ئەڵێ : ئەمویست لە پێشانا باسی ناڕەحەتی و زەلیلی و کلۆلیی خۆمت بۆ بکەم تا ئەیگەیەنمە سەر کوێربوونەکەم، بەلام کۆستەکەم

ئارەزووکردنی دۆستی کۆچ کردوو پووچ و بەتاڵە
گەڕانەوەی عومری بەسەرچوو، مەحاڵە
بۆیە، لە گێژاوی دەریای بێ بنی(قەدەرا)
لە سووچێکی ژووری کەشتیی سەرخۆشیدا، داکەوە
ڕووت، تەنها بۆ تیشکی ئەستێرە هەڵبڕە
لەگەڵ خوا بێ گەرد بەو کەشتییەوان مەناسە
چاوەڕوان بە کەی بای ئاوات
لە نادیارەوە هەڵ ئەکاو ئەتخاتە لاوە
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٦٣- ٣٦٥)

ئەوەندە قورس بوو هەرلەسەرەتاوە ناچاری کردم بێمە سەرباسی دوایی‌یەکەی‌و باسی کوێربوونەکەمم کرد..

ئەوجا کە هەرچی لە دڵیایە بەو باسی چڵەپۆپەی کارەساتەی بڕایەوە، کەمێ هێدی ئەبێتەوەو هۆشێکی دێتەوە بەبەراو چەردەیێ لەو ئەنجامانەمان بۆ ئەخاتە ڕوو کە بەهۆی کارەساتی کوێربوونەکەیەوە ڕوویان داوە. لە پارچەی دووهەمیشیانا لە سەرەتادا هەر لەسەر ئەم شێوەیەئەڕواو ، پاشان ئەڵێ کوێربوونی من ئاسانە : ئەوەی مایەی ناڕەحەتی‌یە بۆم ئەوەیە دۆست‌و برادەرانم ناڕەحەتن بۆم.. جا، وەك هەر موسوڵمانێکی ڕاستی بە قەزاوقەدەر ڕازی ، جاڕی ملکەچیی خۆی بۆ خواستی خوداوەند ئەداو بە سێ‌چوار بەیتی وا تۆزێ سەبووری بە دڵی بدەن، دوایی بە پارچە شیعرەکەی دێنێ ، با گوێی بۆ شل کەین بزانین لە پارچەی یەکەمیا ئەڵێ چی ؟

بینایی دیدەم تۆ وە سڵامەت
دیدەنیی دیدار کەوت ئەو قیامەت
ئەربینش نی‌یەن هەی ئاوات وازم
بازهەر تەسکینەن، گۆش وە ئاوازم
وە دڵدا تەفسیل زەلیلی‌و یەرد
چێش جە ئەوەڵدا ئاخرش ئاوەرد
باز بێ تاقەتیم نە ڕووی پەردەوە
دەرگای گوزەرگای چەند فەرد کەردەوە
هۆرێزاو پێچ وەرد دووی کوورەی دەروون
ئاو ئاوەرد ، بەڵ هوون نە دیدەی گەردوون

ڕێزان جە سەردا بڵێسەم کەم بی
ئەسباب تەحریر ئەی چەند فەرد جەم بی :
باز چێش بۆ یاران دەروون پڕ داخەن
ئەغیاران دەماخ دڵ وە پەرداخەن
سەرد بی‌یەن گەرمیی شەوق هام فەردان
گەرمەن سەردیی زەوق شەوق هام دەردان
ڕێزان سەوزەی گوڵ مەعاریف وە گڵ
چۆڵ بی‌یەن چەمەن جە سۆزەی بوڵبوڵ
نیگای ئیلتیفات گۆشەی چەم کەمەن
ڕووی دەشت سەفای ئەهل دڵ تەمەن
حەڵقەی خەقیەی زیکر ناڵەی هەزار ڕەنگ
چون حەڵقەی دەرگای وێرانان دڵ تەنگ
مشیۆ جە گرد لا، زاری و شیوەن بۆ
جە کام لا؟ لای دۆس، کام دۆس؟ وێنەی تۆ
کەی؟ ئێستە، پەی کێ؟ پەی دیدەی (مەعدووم)
چێش بی‌یەن؟ بی‌یەن جە دیدە مەحرووم

یانێ های ڕاسەن ، یا قسەی ناسەن
دیارەن کردەی چەپگەرد هەرپاسەن [80]

---

[80] — واتە:

بینایی دیدەم ، تۆ خۆش بی
دیتنی دیداری تۆ کەوتە ئەو دنیا
ئەی بە ئاوات خوازراوەکەم، ئەگەر بینینم نەمابێ،
هێشتا هەر شتێ هەیە دڵمی پێ داسوکنێ
ئەتوانم گوێم لە دەنگتەوە بێ
خەیاڵی بە درێژی باس کردنی زەلیلیی خۆمم لە دڵابوو،
کەچی هەر لە سەرەتاوە مەسەلەکە بڕایەوە
بەڵام هێشتایش بێ تاقەتیم لەو دیوی پەردەوە،
ڕێگای تێپەڕبوونی چەند بەیتێکی بۆ کردمەوە
دووکەڵی کوورەی دەروونم هەستاو لووڵی خوارد
لەسەرەوە ڕژایە خوارەوە، بڵێسەم هێور بووەوە
هۆی نووسینی ئەم چەند بەیتەم لا کۆبووەوە :
هۆی چی بێ یاران دەروون پڕ داخە
دەماخی دڵی بێگانەکانیش قۆزو پەرداخە
گەرمیی سۆزی هاوڕێیان ساردبووەتەوە
بەڵام ساردیی زەوقی کۆڕی هاودەردان گەرمە
گەڵای سەوزی گوڵی زانست وەریوەتە ناوخۆڵ
چیمەن چۆڵ بووە لە سۆزی بولبول
بە گۆشەی چاو لاکردنەوەی یاران کەم بووەتەوە

کارەساتێکی ناخۆشیتریش لە ژیانی مەولەویدا سووتانی کتێبخانەکەیەتی کە لەئەنجامی شەڕێکی نێوان خێڵی ئیمامیو تاوەگۆزیدا پریشکی ئاگری شەڕ کەپرەکەی مەولەوییشی گرتووەتەوەو ئاگر بەربووەتە کتێبخانەکەی .

ئاخۆ ئەم کتێبخانەیەی مەولەوی چیی تیا بووبێ‌و سووتابێ ! گومانی تیا نییە نوسخەی هەموو دانراوە ئایینییەکانیو دیوانی شیعرەکانی تیا سووتاوەو بەهۆی ئەوەوە هەرپارچە شیعرێکی کە پێشتر خەڵك نەیاننوسیبێتەوەو مەولەوی خۆیشی لەبەری نەبووبێ، سووتاوەو فەوتاوە، ئەوەتا مەولەوی خۆی لەم بارەوە ئەڵێ

دەمەی هەناسەی گەرم نارەکەم

نە کوورەی دەروون پڕ جەخارەکەم

ڕووی دەشتی خۆشی ئەهلی دڵ تەم دایگرتووە
ئەڵقەی بە نهێنی ناوی خوا هێنانو ناڵەی هەزار ڕەنگ
وەك ئەڵقەی دەرگای وێرانە ماڵان دڵ تەنگە
ئەشێ لە هەموو لایێ زاریو شین بێ
لە کام لا ؟ لای دۆس . کام دۆس ؟ دۆسی وەك تۆ
کەی ؟ ئێستە . بۆ کێ ؟ بۆ دیدەی مەعدووم
چی ڕووی داوە؟ بێ بەش بووە لە بینایی

ئایردان حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
سۆچیان کتاو مەجمووعەی فەردم[81]

لەمە بەولاوە هیچ نیشانەیەکی ئەوەمان بەدەستەوە نی‌یە کتێبی دانراوی تری لەوانەی ناومان هێنان بەولاوەی بووبیٚ و لەوکارەساتەدا سووتابیٚ و لای کەسی‌تر نەبووبیٚ، ئەگینا لە یەکێ لەدانراوە ماوەکانیا ئیشارەتێکی بۆ ئەکرا، بەڵام بیٚ گومان نوسخە ئەسڵی‌یەکانی خۆی تیابوون و سووتاون و لەو نوسخە ئەسڵی‌یانەیا پەراوێزی زۆریش بووە کەبەشێکی زۆری لە نوسخەی مەلا و فەقێی ئەم لاو ئەولادا نەنووسراوەتەوە و لەو کارەساتەدا فەوتاوە، ئەگیناهەرهیچ نەبیٚ نوسخەییٚ دوان لەو دانراوانەی بە دەستخەتی خۆی لە لایەکەوە سەریان هەڵئەدا، هەروا دیارە ئەبیٚ کتێبخانەکەیشی بە نیشانەی ئەو ئاگاداری‌یە زۆرەی لە زانستە

---

[81] —واتە :

ها ڕاستە، یا قسەو باسی خەڵکە
دیارە کرداری گەردوونی چەپگەرد هەروایە
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو ، ل ٦٥ - ٦٨) .
واتە:
تینی هەناسەی گەرمی ئاگرم
لە تەنووری کوورەی دەروونە پڕ لە زووخاوە کەمەوە
ئاگری بەرداوەتەوە حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
کتێبی کۆمەڵەی شیعری سووتاندووم
(بڕوانەرە :سەرچاوەی پێشوو ، ل ١٩٤) .
بابا مەردۆخی ڕۆحانی ئەڵیٚ : مەولەوی هەموو ساڵیٚ گەرمیان و کوێستانی کردووەو ، ئەو ڕووداوەی لە یەکیٚ لەو سەفەرانەیا لیٚ ڕووداوە. بڕوانەرە : بابا مردوخ روحانی (شیوا)، تاریخ مشاهیر کرد، جلد اول ، تهران ١٣٦٤ ، چاپخانه پنگوئن .

ئیسلامی یەکان کەلە دانراوەکانی و لەپەراوێزەکانیانەوە دەرئەکەوێ، کتێبی نایابی زۆری تیابووبێ ، سووتابن، بەهەرحاڵ ئەم کارەساتەیش یەکێ بووە لەو دەردو مەینەتانەی لە دواساڵەکانی ژیانیا بەسەریا هاتوون، پارچە شیعرێکی پڕئیشارەتیشی بۆ ئەم بابەتە تەرخانکردووە کەپێشتر دوو بەیتیمان نووسی یەوە.

سەربارو دواچۆڕی ئەم نارەحەتی یانەش پشت شکانیەتی بەهۆی ئەوەوە کە بە کوێری سواری ولاخێك بووەو لە شوێنێکەوە چووە بۆ شوێنێكو لە شوێنێکی ڕێگەکەدا لقە درەختێکی لاربووە پێویست بووە سوار ئاگای لە خۆی بێ تا خۆی لێ لابدا ،لە گەڕانەوەدا کەئەگەنە نزیکی شوێنی درەختە لارەکە مەولەوی کە سواری ولاخ بووەو کابرایەك جڵەوی ولاخەکەی ڕاکێشاوە، بە کابرا ئەڵێ : ئاگات لێ بێ کە گەیشتینە لای لقە درەختە لارەکە ئاگادارم کە نەوەك خۆمی پیابدەمو بکەومە خوارەوە، کابرایش ئەڵێ : بەڵێ ، بەڵام کە ئەگەنە لای لقە درەختەکە کابرا لە بیری نابێ ئاگاداری کاتەوەو مەولەوی لە پڕ خۆی ئەدا بە لقە درەختەکەداو لەولاخەکەی بەرئەبێتەوەو پشتی ئەشکێو هەڵی ئەگرنو ئەیبەنەوە بۆ ماڵەوەو لە ئەنجامی ئەو ڕووداوەدا لە ساڵی ١٨٨٢ یا ١٨٨٣ دا کۆچی دوایی ئەکاو تۆماری ژیانی ئەپێچرێتەوە .

دوو وشەی‌تر بۆ مەولەوی

د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ

ساڵی ١٩٨٨ - لە میهرەجانی مەولەویدا وتارێکم بە ناوی (مەولەوی‌و شتێك دەربارەی سروشت)ەوە خوێندەوە، ئەوە چمکێك بوو لە بارەی بەرهەمی مەولەوی‌یەوە، ئێستاش لە خوێندنەوەیەکی تری دیوانی مەولەوی چەند چمکێکی تر دەخەینە ڕوو یا لێی دەکۆڵینەوە، چونکە جیهانی مەولەوی لای من ئەوەندە فراوانە کە بە وتارێك‌و دوو تەواو نابێت ، بەڵکو دانیشتن‌و خەریکبوونێکی وەك ئەوەی خانیی دەوێ، بەڵام کە زەنگی میهرەجان لێ ئەدات‌و پێم دەڵێن : " شابێ شالیار نابێ " ، ئەوا دەبێ چەند سەرنجێکم هەبێت‌و جیابن لەوەی برایانیتر دەریانبڕیوەو بە پێی ئەو ئەرکەی لە میهرەجاندا پێم سپێرراوە پێشتر دیوومن .

یەکەم تێبینم لە بارەی (مەولەوی‌و ڕەمەزان) ە .

وا مانگی ڕەمەزانەو هەر کەسە بە جۆرێك لێی ئەدوێ ، دیارە لە خوێندنەوەی دیوانی مەولەویدا ، ئا لەم مانگەدا هەموو کەس بێ ئەوەی مەبەسیشی بێت ، جارێکیتریش ئەو قەسیدەیە دەخوێنێتەوە کە مەولەوی بۆ ئەم مانگەی نووسیوە، لەبەرئەوە لە جێگەی خۆیدایە کە باس لە ئەنجام‌و تێبینی ئەو خوێندنەوەیە بکەین .

مەولەوی قەسیدەیەك - یا غەزەلێکی هەشت دێڕیی لە شەوێکی جەژنی ڕەمەزاندا ووتوە کە بەم دێڕە دەست پێدەکات .

ڕەمەزان تلووع سوبح شادیشەن

شەوال شام شووم نامرا دیشەن

پیرەمێرد لە ڕۆحی مەولەویدا ئەو قەسیدەیەی بەم جۆرە وەرگێڕاوەتە سەر شێوەی هاودەمی ئەدەبیاتمان :

ڕەمەزان حلوەی ڕۆژی شادیەتی

شەوال شامی شووم نامرادیەتی

دەردەدار شەوال ئای منیش زام سەخت

بێ تالع شەوال ، ئای منیش بەدبەخت

باس باسی ڕەمەزانە ، بەڵام با لە ووردەکاریی مەولەوی بدوێین .

بنەڕەتی بیرەکە ئەوەیە کە هەزار ساڵ زیاتر خەڵکی ڕەمەزانیان گرتووەو شاعیرانی ووڵاتی ئیسلام لە هەزار تەڵو دەنگ ستایشی ئەو مانگەیان کردووە، بەڵام ئەم بیرەی مەولەوییان نەهاتووە بەبیرا ، ئەویش ئەوەیە وەك ماموستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەراوێزی ئەم قەسیدەیەدا نووسیویەتی :

(ڕەمەزان کاتی دەرکەوتنی بەرەبەیانی شادیەتی ، چونکە ڕۆژی جەژن لە ڕۆژەکانی خۆی نییە، کەچی بەناوی ئەویشەوە دەرئەچێ، شەشەڵانیش ئێوارەی نەگبەتیی بە ئاوات نەگەیشتنیەتی ، چونکە ڕۆژی جەژن لە ڕۆژەکانی ئەوە کەچی خەڵکی لێ یان دابڕیوەو داویانە بە ڕەمەزان) . واتە :سەری مانگ هی شەشەڵانە، کەچی خۆشییەکەی بۆ بێگانەیە کە ڕەمەزانە ، ئازیزیش قیبلەی منە ، کەچی وەفای بۆ بەدکارانە .

مانگ مانگی شەوال،جەژنی ڕەمەزان

دۆست، دۆستی منەو کەیف بۆ ڕەقیبان

ئەم جۆرە بیرو ووردی‌یە، توانایی‌و بلیمەتیی مەولەویمان بۆ دەرئەخەن یا بە واتەی ڕەخنەگرانی ئەم سەردەمەی ئەورووپا (ماستەر-ی - وەستایی) مەولەویمان بۆ دەرئەخەن .

مەولەوی زۆر وەستایانە توانیویەتی سوود لەو کەرەسانە ببینێ کەلەبەردەستیدایە، هەرچەندە ئەم جۆرە ووردی‌و وەستایی‌یە بە تایبەتی لەم پارچەیەدا لەوەدەچێ کە شاعیرە کلاسیکی‌یەکان خۆیان پێوە خەریك کردووە، کەوا کاتی زۆر بەوەوە بەرنەسەر کە تەشبیهێ یا جیناسێ یا تەوریەیەکی تازە بدۆزنەوە، ئەمیش وەك دیارە بیری خۆی تەواو خستۆتەکار کەلەو بەدوای یەکدا هاتنەی ڕەمەزان‌و شەشەڵان شتێکی تازە بدۆزێتەوە، بەڵام ئەم ووردەکاریانە کەلە چەند پارچەیەکدا ببینرێت،مەولەوی ناباتەوە ڕیزی شاعیرانی کلاسیکی ، چونکە ئەو مەولەوی‌یەی بە هاتنەوە سەرکێشی دە پەنجەیی‌و کێشەکانیتری هیجای هۆنراوەی کوردی- یا بە بەردەوام بوون لەسەریان- لەو ڕشتەی عەرووزی عەرەبی‌یە لایدا کە شاعیرانی کلاسیکی لەسەری ڕۆیشتوون ، ئەو مەولەوی‌یە چوارچێوەی بەلاغەت " یا ڕوانبێژی‌و وشەڕازاندنەوە" واتە محسناتی لەفزی -ی عەرەبیشی شکاندو بنەڕەتی هۆنراوەکانی خەیاڵ‌و بیری فراوانی شاعیرانی ڕۆمانتیکی‌یەو خەوی خۆشی ڕۆمانتیکی‌یە پێشکەوتنخوازەکانە بە دواڕۆژی گەشەوەو وەڕسی پیشاندان‌و ئاخ دەربڕینە لە دەست ڕابوردووی چەوت‌و ئێستای ناهەموار .

ئەگەر لە هۆنراوەی مەولەویدا ئەم چەشنە ووردەکاریانە ببینین دەتوانین بیانکەین بە بەڵگە بۆ شتێکی‌تر، بۆ ئەوەی مەولەوی لەبێ توانایی‌و بێ دەسەڵاتی نی‌یەو لەوە نی‌یە کە بەر سەرکێش‌و قافیەو بەلاغە کۆنەکەدا زاڵ نەبووبێ ، کە هاتۆتە ڕیزی شاعیرانی ڕۆمانتیکی‌یەوە،بەڵکو مەولەوی هەر بلیمەتەو هەر وەستایەو توانا‌و بلیمەتی وای لێکردووە هەنگاو بەرەو پێش بنێت‌و لەهەردوو

چەشنە شیعرەکەدا هەروەستابێت ، چونکە ڕایەك لە بارەی شیعری تازەوە هەیە، بە تایبەتی لای ئەو ڕەخنەگرە عەرەبانەی کەهێشتا باوەڕیان بە شیعری کۆن هەیە ، ئەویش ئەوەیە کەئەو شاعیرانەی لەسەر پێڕەوی تازە دەڕۆن دەسەلاتی ئەوەیان نی‌یە لەسەر پێڕەوی کۆن شیعر بڵێن ، لەبەرئەوە ڕوویانکردۆتە شیعری تازەو دەسەلاتی خۆیان بەم شتە ئاسانە تاقی دەکەنەوە، کە ئەو زاڵبوونەی بەسەر کێش‌و قافیەدا ناوێ (تێبینی : محەمەدسالح دیلانی شاعیری گەورەی خۆشمان ڕای وابوو) .

ڕەنگە لە شیعری عەرەبیدا ئەمە ڕاست بێت‌و بەسەر زۆر لە شاعیرانی بابەتی تازەدا بێتەدی ، بەلام لەوێشدا دیسانەوە ئەمە بەرامبەر بە کەسانی وەك : بەدر شاکیر ئەلسیاب‌و عەبدولوەهاب ئەلبەیاتی‌و شاعیرانی مەهجەر ناووترێت ،چونکە هەموو ئەو شاعیرانە خەیاڵی شیعری ڕۆمانتیکی‌یان کردووە بە هۆی دەبڕین‌و بە وەستایی لەو مەیدانەدا هاتوونەتە پێشەوەو دەسەلات‌و بەهرەی خۆیان پیشانداوە، کە ئەم جۆرە خەیاڵە لە شیعری کلاسیکی‌دا نابینرێت .

بۆشیعری کوردیش - دیارە ئەم قسەیە بە هیچ جۆرێك لە بارەی مەولەوی‌و گۆرانەوە ناکرێت ، هەروەها لە بارەی دەستەیەکیتر لە شاعیرانی دووای گۆران‌و ئێیستامان، ئەمە ناوترێت ، چونە ئەو شاعیرانە بە خەیاڵ‌و پتەویی هۆنراوەکانیان‌و بە هەنگاونانی گەلێکیان بەرەو ئەدەبێکی ڕاستەقینەی ریالیستی (واتە: واقیعی) خۆیان بە شاعیری پیشانی خەڵك داوەو ئەوەیان سەلماندووە کەوا لەم بابەتە تازەیەی هۆنراوەی کوردیشدا هەر وەستاو توانان ، خۆ ئەوەش هەیە کە هەندێك لە شاعیرانی ئەمڕۆمان لە مەیدانی بابەتی کۆنی شیعریشدا دەسەلات‌و بەهرەی خۆیان دەرخستووە.

مەولەوی لە کۆنداو گۆران لە سەدەی بیستەمدا کارێکی سەیریان کردۆتە سەر شاعیرانمان بە جۆرێك زۆر جار بێ ئەوەی هەست بە خۆیان بکەن کاروتەئسیری شیعری مەولەوی‌و گۆران لە دێڕی هەڵبەستنیاندا دیارە ، مەولەوی ووتویەتی :

ئاخ من‌و شەوال هەردوو هام فەردین

هەردوو گرفتار ئیش یەك دەردیم

پیرەمێرد لە ڕۆحی مەولەویدا بەم چەشنە دایڕشتۆتەوە :

ئای من‌و شەوال هەردووك هام فەردین

هەردوو گرفتار ئیشی یەك دەردین

ئایا بێکەس هەستی بە مەولەوی خۆی یا ڕۆحەکەی کردووە کە دەڵێ :

ئەی مانگ من‌و تۆ هەردوو هاودەردین

هەردوو گرفتار یەك ئاهی سەردین

وا ئەزانم کارتێکردنی مەولەوی‌و گۆران تا چەند سەدەیتر لە دێڕی هەڵبەستی کوردیدا هەردەمێنێ .

لە میهرەجانی ساڵی ١٩٨٨ی مەولەویدا باسی ئەوەم کردبوو کەلای مەولەوی سروشتی کوردستان هەرلە بەهاردا جوان نی‌یە ،بەڵکو ڕەنگە مەولەوی تاقەکەس بێت ، کە جوانی لە هەرچوار وەرزی ساڵدا ببینێ‌و کوردستانی لە چوار وەرزدا لا جوان بێت ، تەنانەت لە لووتکەی ناخۆشی‌و شینیشدا کەدەگاتە لووتکە، ئەوە لای ئەو لووتکەی چیایەو بەناو فرمێسکی چاودا دیمەنی کوردستان لێڵ نابێت‌و جوانی‌یەکەی هەر دیارە ، ئەوەبوو ووتمان لە شین نامەی (مرثیە)شدا هەر دیمەنی سروشتی وولاتی هێنایەوە بەرچاوی خۆی ، ئەگەر لە هۆنراوەی کلاسیکیدا پاییز کرابێت بە وێنەی مەرگ‌و ماتەم‌و هاوین بە وێنەی سك

سووتان و جەرگ هەڵقرچان، ئەوا مەولەوی لە شین و ماتەمیشدا هەر ئاڵودەی بەهاری وولاتەو ڕێگەیەک هەر دەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی بێتە سەر باس و وەسفی بەهار ، ئەمەش لەو دوو شیننامەیەدا بوو کە بۆ خاڵی و بۆ خاتوو : عەنبەری خێزانی کردبووو لەو میهرەجانەدا باسکرا ، لێرەدا دەبێ ئیشارەت بۆ ئەو شیننامەیەش بکەین بۆ ئامینەخانی کچی قادر بەگی کەیخوسرەوبەگی جاف نووسیوەو ئەمە سەرەتاکەیەتی :

ماتەمی و وەهار ؟ بێ شەوقی و نەوگوڵ
مەلووڵی و گوڵزار ؟ بێ زەوقی و بوڵبوڵ ؟

پیرەمێرد بەم چەشنەی دارشتۆتەوە :

ماتەمی و بەهار ؟ بێ شەوقی و نۆگوڵ
مەلووڵی و گوڵزار ؟ بێ زەوقی و بولبول
بەیانیان بۆنی نەسیم وەک جاران
نادا لە کاخی دەماخی یاران
ئاخۆ لەم سەر وەخت قەزای بەهاردا
کام تەم لە هەردەی قەزا دیاردا
سەدای هەی دیبای شیوەن هەرزانە
سەڵای وا وێڵای بارام تەرزانە
گوڵشەنی حوسنی شای گوڵ ئەندامان
وەیشوومە خستی‌یە بەر گەڵا ڕێزان
ئەو باڵای ئاڵای وێنەی سەهـ سەروو
سەد دڵ هێلانەی لێکرد وەک تەزروو

هەڵکەندراو ڕووخا لەگەڵ ئاخ و ئۆی
تەزروویی نیشتە ژێر سێبەری خۆی
ئای بە ڕەزای شەنگ، عەنبەر بۆی شەو ڕەنگ
بوو بە تاتای تاش ئەلحەد سەرای سەنگ

پاشان دەڵێت :

نێرگس وا چاوی ئەڕوانیٚ و گەشە
تۆ چاوت لێك نا، ئای بەختم ڕەشە

مەولەوی لێرەدا هەر یەکسەر بە بەهار دەست پێدەکات و شین و ماتەمی بۆیە لاگرانە چونکە لەگەڵ بەهاردا ناگونجیٚ، کەشای فەسڵانەو بەتەواوی بەسەر هەست و نەست و هۆشی مەولەویدا زاڵە .

* * *

" دەنگ "و " ڕەنگ" و " هەست " لەو شتانەن کە ڕەخنەی هاوچەرخ و هەندیٚ ڕێبازی نویٚ یا مۆدیۆنیزمی ئەدەبی بایەخی زۆریان پیٚ دەدەن ، بۆ بەرەو پیرچوونی ئەو ڕێبازانە نەبیٚ، هەر بۆ دیتنی هەندێك لایەنی ووردی شیعری مەولەوی بێت ، باس لە" هەست " دەکەین لای مەولەوی .

لە باسی شیعری عەرەبیدا دەووترا ، ئەبوو نوئاس ووتویەتی :

الا فأسقني خمرا وقل لي هي الخمر
ولا تسقني سرا اذا امكن الجهر

(واتە : مەی بدەریٚ و پێم بڵیٚ ئەوە مەیە ، بە دزیەوە مەمدەریٚ ئەگەر توانیت بە ئاشکرا بمدەیتیٚ).

لە لێکدانەوەی ئەم دێڕەدا دەووترا لەبەرئەوە دەڵێ " پێم بڵێ " چونکە بە دەم تامی مەی دەکات،بە لووت بۆنی دەکات، بەچاو دەیبینێ ، بە دەست دەیگرێ ، هەر گوێچکە ماوە لەناو " پێنج هەست"ی مرۆڤدا کە بەشداری خۆشی و چێژی ئەو مەیە نەبێت ، دە " پێم بڵێ " با گوێچکەش بەشداربێت .

لەباسی شیعری نوێی کوردیدا لەم بارەیەوە لای پارچەی " ئاواتی دووری " ی گۆران دەوەستاین و پەنجەمان بۆ شەش هەستی مرۆڤ ڕادەکێشا :

ئەی چاو ! چەشنی بازی قەفەس هەڵوەرێ پەڕت .

ئەی گوێ ! زەلیلی چاوم و بەرتۆ پەنا ئەبەم !

ئەی حیسی شامە ! لە چاو و لە گوێچکە مەیئووسم ،

ئەی لامیسە ! ئەگەر چی نەبوو دەنگ و ، ڕەنگ و، بۆ

ئەی خاطیراتی گوزەشتەم ، دەخیلی تۆم !

لێرەدا " تام " جێگەی نەبۆوە ، بە شێوەی ئەم ڕەخنەگرانە دەبێ بڵێین .

چاو ⟸ گوێ ، بۆ ن ⟸ هەست (لەس ⟸ یادگاز (هەستی شەشەم)

لە نێوان ئەبوونوئاس و گۆراندا زۆر بە لای مەولەویدا ڕۆیشتووین ، بەڵام هەستمان بەم جۆرە ووردی و قووڵی و ڕۆچوونەیدا بەناو جوانی و هەست بە جوانی و هەمەڕەنگی و هەمەچەشنیی جوانیدا نەکردووە.

مەولەوی دەڵێ :

بۆی (عەنبەر) نە تۆی دەماخم دوور کەرد

فرسەتش ئاوەرد هەوای وە بای دەرد

لێرەدا بە (بۆن) دەست پێدەکات،لە وشەی (عەنبەر)دا (تەوریە) یەک هەیە ، هەم بۆنی خۆشی (عەنبەر) ، هەم بۆنی (عەنبەر) خاتوونی خێزانی .

دێتە سەر " گوێ " و " بیستن "

ئەی چی ! وەبێ بەزم یارانی جانی

کام سەفا مەندەن پەی زیندەگانی

ئەم " تام کردن"ی لە بیرنەچووبوو:

چون مەزاق تاڵەن جەگر دین لاوە

بۆ وەشیرینیی یەك دوو تەواوە

پاش ئەوە دێتە سەر دیتنو " چاو"و " بیستن" و "گوێ" پێکەوە :

نە چەم ، نە دیدەن ئازیز بێگەرد

نە گۆش نە صەدای یاران هام فەرد

ئینجا دێتەوە سەرتامو هەمووی بە توندیو بەسەختیو بە لاوەستانی زیاترو فراوانترەوە دەبەستێ بە هەستی دەروونەوە کە هەموو هەستەکانی یەکخستووەو لە چمکێکەوە بەستراوە بە یادگارو هەستی شەشەمەوە :

شیرینیی ئیفتار جەلام تاڵییەن

جام نە جەماعەت دۆسان خاڵییەن

جە شووم پڕ شووم ئەلحەد سەرای خەم

جە سەر وازی هوون جۆی سەر چەمەی چەم

واتە هەر بە پێی ئەو ڕەخنەنووسانەی ووتمان :

بیستن	⟸	مەزاق	⟸	دیتن + بیستن	⟸	هەستی دەروون یادگارو
گوێ		(تاڵی - شیرینی)		چاو گوێ		هەستی شەشەم

بەڵام دەبێ لێرەدا لە " هەست پێکردن و لامیسە " بپرسین ، وا بزانم لێرەدا ئەو پرسیارە لای ئێمە ناگونجێ چونکە باس لە شیعر دەکەین و نەلە " مەنتیق " دەدوێین نە لە بایەلۆجی یا ئەنتۆمی " تەشریح " ئەوە بۆ مۆدێرنیستەکان بەجێ دێڵم .

زۆر سۆفیزم و ئیستیلاحاتی سۆفێتی لای مەولەوی وەستاوم، وێنەکانی هەر وێنەکانی ئەوانە ، هەر دووای (مەقامات و ئەحواڵ) کەوتنەو هەر دەجدە "ەو" شەوق"ەو " یەکێتیی بوون - وجود "وتوانەوەو" شهود "ە، بەڵام لای ئەم لە زۆر شاعیری سۆڤ جیا دارشتنەوەی خۆی دەبینی

-کێوی توور (طور).

سۆزیام هەی سۆزیام وێنەی شوعلەی نوور

بیم سورمەی سوبحان ئاوەردەی کۆی توور

یا لە سۆفێتیی ئیسلامەوە بەرەو ئیستیلاحی زەردەشتی چوون :

با کڵافە بۆ ، ئاخر لەوانم

خاک پای حەزرەت پیری موغانم

چون دەف ، بەرگ پۆس ئیرادەت پۆشم

غوڵام بەردەس حەلقە نەگۆشم

مەولەوی نەقشبەندی‌یە ،بەڵام لە لایەکەوە وشەی (دەروێش) بەکارهێنان کە بۆ قادری‌یانەو لە سنووری "دەف" چونە دەرەوە کە تاقە ئامێری مۆسیقای بەکارهاتووە لای نەقشبەندی‌یەکان سەرنج ڕادەکێشێ :

ساقی ،سا دەخیل جام مەی وەکەف
دەروێش ئامانەن کەڤ نە ڕووی دەف

* * *

ساقی ، مەی هەی داد ، موغەنی ، چەنگێ
نەی چی ، های فەریاد، موتریب ، ئاهەنگێ
گەرمیی مەی ، نەواو کزەی دەف‌و نەی
تێکەڵ بۆ چەنی زایەڵەی وەی وەی

هەموو ئەو بابەتانەی لە ئەدەبیات‌و بابەت‌و ڕێڕەوی دەدوێن لەسەر بناغەی بەرهەمە ئەدەبی‌یەکە خۆی دامەزراون .

جاری وا هەیە شاعیر بێ ئەوەی هەست بە خۆی بکات دەبێت بە تیۆری دانەر چ بۆ بەلاغەت‌و چ بۆ بابەتی ئەدەبیات‌ولایەن‌و ووردەکاریی ئەو ئەدەبیاتە بێت .

لەبابەتی ناوەڕۆک‌و ڕوخسار دووان ، واتە هەر بە ناوهێنانی ئەم دوو ئیستیلاحە لە ئەدەبی ئەوروپاشدا زۆر کۆن نی‌یە ، هەر وەك لە ئەدەبیاتناسیی عەرەبیشدا بەو ناوەوە لە کۆندا نی‌یە یا دەگمەنە ، ڕەنگە بە لێکدانەوەکانی جاحیز (جاحظ) یا ئیبن عەبدی ڕەبە (ابن عبد ربە) دا بگەڕێیت باسی وا بدۆزیتەوە کە لەو مەبەسە بدوێت ، بەڵام هەر بەو ناوەوە نا .

با ئەم دوو دێڕەی مەولەوی ببیستین بزانین باس لە ناوەڕۆك‌و ڕوخسار ناکەن ؟

دیم ناڵچەکەی داخ دڵەی پڕ جەموون
شەقڵش هانە ڕووی گەرد ڕای دەروون
مەنعم مەکەر دێ گرانەن دەردم
ئەرشێو بابوو قافیەی فەردم

ئایا ئەمە باس لە باری دەروون و سایکۆلۆجیی شاعیرە ، یا بەستنی ناوەڕۆکە بەڕوخسارەوەو شاعیر دەزانێ کە دەرد گران بوو، توانای شاعیر کەم دەبێت و قافیەش دەشێوێت و ئەو پتەوی و سواری‌یەی پێوەنامێنێت، ئایامەبەسی بە (قافیەی فەردم) هەر بابەتی (قافیە)یە یا هەموو شیعرەکانێتی ، بە هەموو حاڵ دەتوانین لە شیعری مەولەویدا بۆ ئەم چەشنە بڕیارە تیۆریانە بگەڕێین .

هەر لە باسی (قافیەی فەرد)ەوە دەتوانین شتێك بخەینە سەر لێدوانی قافیە لای مەولەوی .

دیارە زۆربەی شیعری مەولەوی قافیەی مەسنەویی هەیە ، ئەمەش خاسیەتی شیعری هەورامی‌یەو خاسیەتی شیعری نوێی کوردی و شیعری نوێی ڕۆژهەڵاتە، کە لە چوارچێوەی یەك قافیەیی قەسیدەی کلاسیکی دەرچووە.

بەڵام مەولەوی وەستایانە ، بێ زۆر لە خۆکردن، بێ ئەوەی ڕەوانیی شیعرەکانی لەکەدار بێت و ماندوویی پێوە دیاربێت ، لە زۆر شوێندا، لەناو نیو دێڕدا لەنگەرگرتن، پشت بە سەجع بەستن، یا بە ووتەی ئەمڕۆ (قافیەی ناوەوە) بە جوانی بەکار دێنێت .

ئەو سەبوون سفتەی پڕداخ ، بێ پەرداخ
تۆ بۆی شنۆی بای ئێلاخ نە دەماخ

یا :

ملان ،سەربەرزان، کۆساران ، هەردان

بێ شەرتان ، جەداخ وەفاتان مەردان

بۆ ئەم نموونانە بگەڕێین لە شیعری مەولەویدا زۆرن .

مەولەوی هونەرمەندە ، کامێراکەی ڕووبکاتە هەر شوێنێك وێنەیەك دەگرێت کە دیمەنی جوانیو هونەری تێدا بەدی بکەیت .

کەرەسەیەك کەبۆ شیعر نەشێت، یا لای ناشاعیر نەبێت بە شیعر ،ئەم دەیکات بە شیعرو دیمەنی جوانیی پێ دەبەخشێ، دەیکا بە شیعر ، ووردەشت بە کامێراکەی گەورە دەکاتو ئەم شیعرە جوانانەی پێ دەبەخشێ .

بۆ نموونە : کێ بێت داوای جووتێ گۆرەوی لە هاوڕێ یەکی بکات ، ئەم دیمەنە جوانەی شیعری پێ ببەخشێت .

جۆراب چون من زامان نەسرەفتە

وەسەر پەنجەی پای ئیستیغنا کەفتە

بەدبەختی چون من تەن کەفتەی کۆیێ

یا خەیاڵ خامێ ئەبلەه چون تۆیێ

یاهەر سەیری ئەو پارچەیەی بکە کە چۆن تەزبیحێکت وا بۆ جوانو گەورە دەکاتو دەنکەکانی ەکات بە دەنکە دەنکەی شیعری جوان .

هەرچەندە شیعری مەولەوی زۆرتر لە بابەتی رۆمانتیکیو شیعری تازەوە نزیکە ، لە زۆر پارچەیدا یەکێتیی مانا لە تاقە دێڕێکدا نابینی ، لە هەندێك شوێندا بە دوو دێڕ مانا دەدات بە دەستەوە کەئەمە بۆ شیعری کۆن بە(تضمین) ناوبراوەو لە شیعری کۆندا بەجوان نەزانراوە.

بەڵام لە زۆر پارچەدا بە چەند دێڕ یا غەزەلێك مانا تـەواو دەكـات كـە ئەمـە خاسیەتی شیعری تازەیە ، لە پاڵ ئەم هەمووڵایەنانەی تازەگەریشدا لەناو شیعری مەولەویدا دەتوانین بە دووای ووردەكاریی ڕەوانبێژی بەهـەر سـێ جۆرەكەیـەوە بگەڕێین و نموونەی زۆر بهێنینەوە.

باوەڕ ناكەم مەولەوی ئاگای لە ئەحمەدی خانی بێت كەلە وشەی (حاتـەم) و (تـەی - طي) ئەم چەند جـۆرەی جینـاس و تەوریـەی دروسـتكردووەو بێگومـان بیرەكەش دەچێتەوە سەر ئایەتی (ویوم نطوی السماء كطي السجل للكتب) :

شۆرەت نامەی نام حاتەمش كەرد طە ی

كەرد وەكاسە كەل كاسەی كەلەی كە ی

دوواشـت : زۆر باسـی شـینەكانی مەولـەوی دەكرێـت بـۆ عەنبـەر خـاتوونی خێزانی ، زۆریشەر هـەر باسـی جوانـی و لێكچوانـدن و وێنـەی شـیعرو سـۆزی دڵ دەكرێت لەم پارچانەدا ، بەڵام دەكرێـت لـە كونجێكیـترەوە ئـەم شینانەی مەولـەوی ببینین ؟

زۆر بۆ ئەم جۆرە شینە گەڕام ، هـەر لـە ئـەدەبیاتی كوردیـدا نـا ئـەم چەشـنە شینەم لای شاعیرێكی عەرەب دی ، كەوا بزانم (جەریر)ە كە بە ژنەكەی دەڵێ :

لولا الحياء لهاجني استعبار

ولزرت قبرك والحبيب يزار

ئەو شاعیرە شـەرم دەكات بچێتـە سـەر گـۆڕی ژنەكـەی یـا خۆشەویسـتەكەی ،بـەڵام مەولـەویی ئێمـە ئـەو هـەموو سـۆزە، ئـەو هـەموو دیمەنـەی دڵ و هـەناو سووتاوی‌یە دەردەبڕێ ، گۆڕی عەنبەر خاتوون بـە فرمێسـك ئاو ئەدات ، شـینی دەكات. ئەمە بە وێنەی وەفاو پیـاوەتی دەزانـێ ، لای شـەرم نی‌یـە . ئەمە سۆزە ، خۆشەویسـتی‌یە ، وەفایـە ، بـەڵام ئایـا بـە پێـی بایەخـەكانی ئـەمڕۆ نـاتوانین بـە

بایەخدانی بزانین بە ژن ؟ ئایا دڵسۆزیی پیاو نی‌یە بۆ ژن ؟ عەنبەر خاتوون لە شیعری مەولەویدا هەر پەیکەری جوانی نی‌یە ، هەر پەیوەندی خۆشەویستی و پەیوەندی ژن و مێردی نیە، بەڵکو هاوسەرو خۆشەویستی ژیانە .. وێنەی هاوڕێ یەو ئەو هاوڕێ یە لەهەموو ئەو هاوڕێ و ناسیاوو کەس وکارە زیاترو بەرزترە کە مەولەوی لە مردنیاندا شینی بۆ کردوون .

ئایا ئەمە گەورەیی و بایەخی ژن نی‌یە ، لای مەولەوی ، لای شاعیر ، لای کورد ؟ وابزانم هەروایە .

بۆ میهرەجانی شاعیری گەورەمان مەولەوی
لە سلێمانی

نووسینی :د.انوەر قادر جاف

بۆ میهرەجانی شاعیری گەورەمان مەولەوی – لە سلێمانی

د. ئەنوەر قادر جاف

دوای سڵاوو رێزی زۆر .. داوای لێ بووردنتان لێ دەکەم کە نەمتوانی ئامادەببم و سوپاسی ئەو بەسەرکردنەوەو خوڵکە گەرمەی بەڕێزتان و مامۆستا شێخ محەمەدی شاکەلی و هەڵسووڕێنەرانی میهرەجانەکە دەکەم.

نامەوێ بیشارمەوە کە ئەم ئاوڕدانەوەیە مایەی شادی و پێزانینمە،لە وڵاتێکەوە ئەم لوتفە دەنوێنرێ. کە من مەمنوونم ئەگەر مامۆستاو زاناکانی بە چاوی قوتابییەکەی جارانی خۆیانەوە سەیرم بکەن و ئێستەش دەرسی مەولەوی ناسینم پێ بڵێن. هەر ئەمەش زاتی نایەبەرم کە ئەم نامەیەتان بۆ ڕەوانە بکەم. ئەڵبەتە دەشمەوێ هەرلە جوغزی باسی شیعرە لیریکییەکانی مەولەویدا بێ.

تا ئێستەش دیوانی مەولەوی وەك ئەساس هەر چاپەکەی مامۆستا مەلا کەریمە ، هەروەك ئاگاداریشن بابە گەورەو کاکە حەمەو کاك فاتحی ڕەحمەتی بە تەمابوون بە شێوەی دیوانی نالی و مەحوی و .. تا دیوانەکەی مەولەوی چاپبکەنەوەو هەموو ئەو شیعرانەش کە لە چاپی یەکەمدا نین و دواتر دەستیان کەوتوون، بگرێتە خۆ، داواشیان کردووە کە خەڵك ئەگەر شیعری مەولەوییان لابێ کۆمەکیان بکەن. ئاشکراشە ئەمە کاری ئەمان و زانایانی وەك ئەمانە ساغکردنەوەو لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەو پەراوێزو پێشەکی بۆ دیوانی مەولەوی نووسین هی ئەوە نییە کەسێ ، کە شارەزاییەکی باشی شێوەی گۆرانی (هەورامی)و ئەدەبیاتی ڕۆژهەلات و بە تایبەتی ئەدەبی عەرەبی وفارسی و فەلسەفەو کولتووری ئیسلام و سوفیزم نەبێ ، دەستی بداتێ ، ئەوە با حەوسەڵەو

تاقەتی ئەیووبیش لەولاوە بوەستێ! بۆیە کارێکی چاکە ئەگەر میهرەجان بۆ ئەم مەبەستە ڕوو لە مامۆستا مەلا کەریمو کاکە حەمە بنێ (بێگومان ئەگەر هەندێ تەگەرە ڕێگر نەبن) ، با زانایانی ئەمدیووئەودیو ئەگەر بخوازن لەم پرۆژەیەدا هاوکاری بکەن بەتایبەتیش ئێستا زرووفێکی لەبار هەیە بۆ پەیوەندی لەگەڵ ئەودیوو دەرفەتی گەڕانو پشکنینی کتێبخانەی بنەماڵەی زانیارانو تەنانەت مۆزێو کتێبخانەی شارەکانی ئەودیویش هەیە بۆ دەستخستنی بەیازو دەسنووسی شیعری مەولەوی . ئەنجامدانی کارێکی وا ئاسۆیەکی بەرینتر لەبەردەم زانایانی کامڵو نەوەی تازەشدا دەڕەخسێنێ بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیو ئەکادیمی لە شیعرەکانی مەولەویدا .

لەگەڵ ئەوەشدا بە گوێرەی باروزروفی ئەدەبیاتی کوردی ، بایەخ بە شیعرەکانی مەولەوی دراوە، بەلام مەولەویناسیی تازە بە هەنگاودەنێ ، دەیان لێکۆڵینەوەی زانستیش دەڕۆستی بە تەواوی کلووری شیعری مەولەوی دانەبەر ڕۆشنایی نایەن.

چەردەیەك لە شیعری ناو دیوانەکەی مەولەوی ساغ نەبوونەتەوە بۆ کێن، کەسێ شارەزای شێوەو ستیلی شیعری مەولەوی ببێو خۆی بۆ لێکۆڵینەوەی لەم بابەتە تەرخان بکا دەتوانێ ساغیان بکاتەوەو گەڵێ لایەنو لاپەڕەی بەرهەمو شیعری مەولەویمان بۆ ڕونبکاتەوە.

دیارە مەولەوی لە لای خۆیەوە، هەوڵی ئەوەی داوە کە قاوغی شێوەی گۆرانی بشکێنێو بە وشەو زاراوەی شێوەی سۆرانی دەوڵەمەندی بکاو تەنانەت لێشی نزیکبخاتەوەو دوور نییە هەوڵی هێنانە ناوی زمانێکی ستاندارد-زمانێکی ئەدەبیی یەکگرتووی دابێ. ڕەنگە چاوەڕێی ئەوە نەبووبێ کە نالی زمانێکی دیی ئەدەبیات دەهێنێتە ناوناوان. ئەمە هەروەك زمانەوان هەروەهاش ئەدەبناسو هەرکەسەش لە ڕوانگەی خۆیەوە دەتوانن بیکەنە بابەتی باسو لێکۆڵینەوە کاتی

خۆی من خۆم لەم باسە لێلکردو بە قەرەیدا نەچووم، نەبادا ڕۆژهەلاتناسێکی کینە لە دڵم لێ پەیدا ببێ‌و بە " تای فەرتووتی نەیی" دوو سێ نیشانەی فۆنەتیکییەوە بکەوێتە ساتو سەودای ڕۆحم‌و بڵێ : شێوەی گۆرانی‌و شیعری مەولەوی کوردی نین، ئەها خۆشت دەنووسیت مەولەوی چیکردووە! چونکە زمانەوانی ئەوروپایی وا هەن کە باس لە بنەمای گۆرانی دەکەن لە پێکهاتی دیالێکتی سۆرانیدا ، ئەم بیروڕایەش لە لایەن زمانەوانە کوردەکانەوە بەرپەرچدەدرێتەوە. فەرهەنگی شیعری مەولەوی لە زۆر ڕووەوە لە شاعیرانی تری گۆرانی هەمەڕەنگ ترو دەوڵەمەندترە. چ وەك زمان‌و چ وەك ئینسکلوپیدیا ئامێزی. ئەمەش هەر بابەتێکی لە گەلێ لایەنەوە بایەخدارو سەرنج ڕاکێشە .

مەولەوی‌و دەستەلات:

با پێشەکی واز لە نەیاری‌و ناحەزیی سۆفییەکان بێنین لە دەستەلات . وەك بەڵگەو نامەو گێڕانەوەی دەمی‌و سەرچاوەکان باسی دەکەن، بابانی‌و ئەردەلانییەکان ڕێزێکی زۆریان لە مەولەوی گرتووەو پێشنیاری پلەوپایەیان بۆ کردووە، بەڵام بۆچی ئەم ڕەتیکردوونەتەوەو هەر لە زێدو ناوچەکەی خۆیدا لەناو کەسوکارە ڕەنجکێشەکەیدا ماوەتەوەو گوزەرانی سەختی خۆی بەسەربردووە؟ ئەی چۆن لەو هەموو سکالاو دادو بێدادەی ناو دیوانەکەی بگەین ؟ دەڵێ :

چەرخ چەپ چەنیم ڕاس بەستەن کەڵەك

هەر من سەنگم دان وە مینای فەلەك

من نەچیرەکەی هەزار زام وەردە

هەرزامێ پەی وێش زوخاو سەرکەردە .(دیوانی مەولەوی ل ١٩٩)

چ داوایێوەن مەکەردێم چەنی؟

بازدێم نیم ڕەمەق پەی جاریێ هەنی . (دیوانی مەولەوی / ل ٥١-٥٢)

ڕاستە مەولەوی ڕێزی بۆ بەگزادە جافەکان هەبووەو نامەو شیعری بۆ نووسیون، بەڵام پەیوەندیی لەگەڵ هەموویاندا وەك یەك نەبووە ، بۆ نموونە شیعری بۆ هەندێکیان ئەوەندە بە سۆز نین وەك ئەو دوو شیننامەیەی بۆ قادر بەگی کەیخوسرەو بەگی نووسیون و قادربەگ بە بینایی دیدەی دەروێشان – هەژاران ناودەبا، یان ئەو شیعرەی بۆئەمنەخانی کچی، کە خوشکی شیریی مەولەوی بووە. هەروەها ئەو شیعرانەی بۆ شێخەکانی هەورامانی نوسیون، سەرجەم پڕن لە سۆزو دڵسۆزیی دەربڕین، هەرچەندە جاروبار لێرەش هەر بۆنی گلەیی یان ساردی کەوتنە بەین هەیە ، یان مەولەوییەکی نەقشی بۆ ئەو پەیوەندییە چاکەی لەگەڵ شێخە گەورەکانی قادرییشدا هەبووە؟

لە شیعرەکانی مەولەویدا هەست بە نامۆییکردن هەیەو تەنانەت زۆرجار هەناسەیەکی عەدەمییانەش لە قووڵایی شیعرەکانییەوە بەرزدەبێتەوە، بە لام هەمیشە پاساوێکی ئیدیاڵی ئۆقرەیەکی گیانی و بەرچاو ڕوونبونەوەیەکی لا پەیدا دەبێ .

ئایا هەڵویستی مەولەوی لە دەستەڵات. سا ئایینی یان دنیایی چۆن بووە؟ ئەی ئەحمەدی خانی یان نالی لەم ڕووەوە هەڵوێستیان چۆن بووە؟ پێم وایە ئەمانە بابەتی بەراوردو توێژینەوەی سەرنجڕاکێشبن .

دیاردەیەکی سەرنج ڕاکێشی دی ئەوەیە کە ئەهلی هەق مەولەوی بە وەلی و موقەدەس و چاوکراوە دەزانن و ڕێزی تایبەتییان بۆی هەیە. ئەمیش شیعرێکی لەسەر مەزاری باوە یادگار نووسیوە . بڵێی مەولەوی " سەرئەنجام"و دەفتەرە ئایینییەکانی یارسان– ئەهلی هەقی دیبیٚ ؟

بیروڕای وا هەیە کە کەژی شاهۆ زێدی ئاوازو گۆرانییەکانی ئێرانە ، ئەهلی هەقیش پەیوەندییان بەم مەڵبەندەوە هەیە، دوور نییە چ گۆرانی و ئاواز چ شیعری ئایینی و فۆلکلۆری ئەم ناوچەیە بووبنە سەرچاوەی هەندێ کاریگەری لە بەرهەمی

مەولەویدا ، وا وردە وردە ئەهلی هەقەکان نووسین و نامیلکەو کتێب دەربارەی ئایین و باوەڕیان بڵاودەکەنەوە، بردنەوە سەریەك و دۆزینەوەی پەیوەندی لە نێوان ئەم دیاردە فیکری و کولتوورییانەدا ، ئەرکی زانایان و شارەزایانی دنیای ڕووناکبیریی کوردییە .

لایەنە هونەری و ئیستێتیکییەکانی شیعری مەولەوی :

کومپۆزیسیای شیعری مەولەوی - بونیەی شیعرەکانی جیاوازیی لەگەڵ هی شاعیرانی تردا .

سستیمی وێنەکانی .. کە پڕن لە وێنەی تازەو زۆرجار نائاسایی و تەنانەت سریالییانەش ..

چڕکردنەوەی زمان . مۆنتێرو مەقەستکاریکردنی، نەقاڕی و مشتومالکردنی .

فڕێدانی هەندێ شت کە لە زمانی پەخشاندا بەکاردێن .

دەربڕینی تابلۆی شیعری بە تەنیا دێڕێك یان چەند دێڕێك .

زاوزێکردن بە ئیستیعارەو بەکارهێنانی ئالیگۆریا و تابلۆی ئالیگۆریا .

مەولەوی لەگەڵ ئەوەشدا تەنیا یەك وەزنی فۆلکلۆری (٥+٥)ی بەکارهێناوە، بەڵام خۆی کەرتیکردوون و وەستانی تێدا دروستکردوون و ئەو هەموو جۆش و خرۆشە مۆسیقاییەی پێ بەخشیون .

مەولەوی و نیگارکێشیی شیعری :

شیعرەکانی مەولەوی وەك مۆدێرینترین شیعری شاعیرە مەزنەکانی دنیا، هەموو حەواسی مرۆڤ دەبزوێنن : دەنگ، ڕەنگ، بۆن .. زۆرجار لە غەزەلێکی کورتدا هەموویان بۆ ئەم ئەرکە هونەرییە دەخاتەکار.

ئەمانە هەندێکن لەوسەرە باس و خواسانەی کە فۆرمی شیعرەکانی مەولەوی دەگرنەوەو دوای خوێندنەوەی دیوانەکەی لە بیری مرۆڤدا پزیسکە دەدەن و چەندەهای تریش .

نازانم کام شاعیری بەخێر! هێشتا هەر لای کورد، دەستی داوەتە دیوانەکەی مەولەوی و توانیویەتی بیکا بە سەرچاوەیەکی هونەری بۆ خۆی ؟

من لەو باوەڕەدام بە بێ مەولەوی، گۆران ئەو شاعیرە مەزنە نەدەبوو، گۆران ئەوەندە هونەرمەندانە سوودی لە مەولەوی وەرگرتووە، کە دەبێ تا وتووی قووڵی شیعرەکانی بکەی بۆ ئەوەی جێپەنجەو تەئسیری مەولەوییان تێدا بەدیبکەین ، مەسەلەکە لای پیرەمێرد شێوەیەکی تری وەرگرتووەو لە " لیریکای شاعیرێگەورەی کورد مەولەوی ..." دا ئەمەم ڕوونکردۆتەوە بێجگە لەمە پیرەمێرد [1] بۆ هەندێ لایەنی ئەو پەیامە ڕۆشنبیرییەی ئەنجامی دا . سوودی لەسەرجەم شیعری گۆرانی و مەولەوی بینیوەو زاخاوی شیعرەکانی پێداوەتەوە.

---

[1] – هەر جێی خۆیەتی لێرەدا باسی وتاری " ئارەزوویەکی پەسەند"ی پیرەمێرد بکەین کەلە ژمارە ٣ مارتی ١٩٤٥ی گۆڤاری " گەلاوێژ"دا بڵاوکراوەتەوەو ویستوویەتی: گولکۆی کۆنی مەولەوی تازەبکاتەوە. ئەو ئاواتەی وا هاتە دی .

هەر لە بینۆگەی ئەم کاریگەرییەوە میتۆدێکی دنیای ئەدەبناسیی تازەی ئەوروپایی هەیە کە پێی دەڵێن" ئینتەرتێکستویل"(پەیوەندی نێوان دەقە ئەدەبییەکان). ئەمە هەرچەندە بەشێکە لە ئەدەبی بەراوردکاری، بەڵام بەرتەسك و سنووردارترە لەو. بۆ نموونە:

دەتوانرێ دەقی شیعرێکی حافز.. هی مەولەوی .. هی گۆران یان هی شاعیرانی دی پێ بەراورد بکرێت .

گومان لەوەدا نییە کە شیعری مەولەوی تەئسیری ئەدەبیاتی فارسی بە تایبەتی شیعری حافزو مەولانای ڕومی و کەلیمی هەمەدانی .. پێوەدیارە . بەتایبەتیش حافز. من کەرەسەو ماتریالێکی زۆرم لەم ڕووەوە کۆکردۆتەوە. بەداخەوە، نە لە نامەکەمدا (چونکە دەبووایە لە ٢٠٠ لاپەڕە زیاتر نەبێ)و نە لەکاتی چاپی کتێبی " لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی "دا نەمتوانی جێگەی بکەمەوە. لەوبەشە کورتەدا کە بەراوردی هەندێ بەیتی حافزو مەولەوی و لەیەکچوونی مۆنتیڤەکانیانە؛ من وتوومە هەندێ لە بەیتەکانی مەولەوی شیرینتر دەربڕدراون، لەکاتی موناقەشەی نامەکەدا لە کۆلێجی ڕۆژهەڵاتناسیی زانکۆی لینینگراد، (چونکە دەبووایە بێجگە لە ئینستیتووتەکەی خۆم دەزگایەکی ئیختساسیی تر ئەمە بکات).

پرۆفیسۆرێکی پیرەژن کە دیاربوو" زەرنگەر نەبوو" لێم ڕاپەری و وتی: حافزو مەولانا پێش مەولەوی بوون و ئەم لە ئەوانی وەرگرتووە، مامۆستای مامۆستاکەم. ئا.ن. بۆلدرێڤ، سەیرێکی ئەوی کردو ڕووی دەمی کردە خەڵکەکەو هەندێ وەسپی نامەکەی کردو وتی:" بە داخەوە، تا ئێستە ئێمە ئاگامان لەم جیهانە دەوڵەمەندە- لە شیعری مەولەوی نەبووە. من پێم وایە شیعری مەولەوی لووتکەیەکی بەرزی شیعری ئینسانییە" هۆڵەکە بۆ چەند دەقیقەیەك خامۆش بوو.

چونکە وەك دەیانگوت، بۆلدریڤ و ئەو زانایانەی تریش هی ئەوە نەبوون ستایش و مەتحی خۆڕایی ببەشنەوە.

مامۆستاکەم ز.ن قەرەژێیکینا ، کە ئێرانیستێکی ناسراو و گەلی کارو لێکۆڵینەوەی زانستیی دەربارەی شیعری فارسی هەیە، شەیدای شیعری مەولەوی بووبوو. بە تەمابووین دیوانەکەی بکەین بە ڕووسی و ئەو پێشەکیی بۆ بنووسێ، چۆن پێشەکیی بۆ دووا تەرجەمەی ڕووسیی شیعرەکانی خەیام نووسی بوو، بەڵام سەرینەگرت.

مەولەوی و سۆفیزم:

دیارە ناتوانرێ باسی مەولەوی و شیعری بە بێ سوفیزم بکرێ. ئەم، مریدی شێخە نەقشبەندییەکانی هەورامان بووە و توێژاڵێکی سۆفییانە سەرجەمی شیعرە لیریکییەکانی گرتۆتەوە. کۆمەڵێ زاراو و تەعبیری سۆفییانەو بیری وەحدەتولوجوودیشی لابەرچاو دەکەوێ، بەڵام مەولەوی نەهاتووە شیعرەکانی بکاتە فەرهەنگێکی پڕ لە زاراوەو شیعری بخاتە دووای بیرە سۆفییەکانی، بەڵکو لای ئەم شیعر ئەسا سە .

بەرەو بنەوان چوون و دۆزینەوەی بنەماو کۆنسێپتی نەقشبەندیی خالیدیی موجەدیدی لە شیعرەکانی مەولەویدا بابەتێکی ئەمەندە بە پێزو دڵڕاکێشە کە بۆ کەسی خۆی دنیایەکە پڕ لە شۆرو شەیدایی و سەوداسەری و توێژینەوەو دۆزینەوە.

یەکێك لە هەرە سیفەتە دیارەکانی مەولەوی چ وەك ئینسان و چ وەك شاعیر، چون هەندێ لە شاعیرە گەورەو دەگمەنەکانی دنیا، نەبوونی ناکۆکییە لە نێوان ژیانی ڕۆژانەو هەڵسوکەوت و شیعرەکانیدا .

شیعرەکانی مەولەوی لەو جۆرەن کە گیانێکی هەمیشە زیندووو نەمریان هەیە ، ئەمەش مانای ئەوە نییە کە شاعیر لە خەڵوەتگایەکی دوورە پەرێزدا بووەو خۆی لە مێژووو ڕۆژگارەکەی دابڕیوە، نەء ! شیعرەکانی مەولەوی تەنانەت لەو یۆتۆپیایانەشدا، کە هەندێ لە بیریارە هومانیستەکانی دنیا بۆ مرۆڤایەتییان داڕشتووە، لەوێ کە هیچ جۆرە چەوسانەوەیەك نامێنێ ، هەر شا شیعر دەبن . لەوێش مرۆڤ هەر ڕوو بەڕووی ئەو کێشانەی وەك دڵەڕاوکەی زاتیی مرۆڤ. خۆشەویستی، ژیان و مردن- ئەو باسانەی وا مەولەوییان خەریککردووە - دەبێتەوە.

مەولەوی لە بۆنەو گیروگرفتی ئاسایی لە خەمو ئەندێشەی خۆی و خەڵك لەو باس و خواسانەی ، کە لەیەکەم نیگادا، هەندێکیان لاوەکی و ڕۆژانە بەر زەین دەکەون، ئەم شیعرە هەردەم زیندوانەی بۆ خوڵقاندووین.

ژیاننامەونامەکانی مەولەوی ئاوێنەی هەڵوێستی ڕاستگۆیانەی ئەون، ئەوەتە لەو نامەیەدا کە بۆ فەخرولعولەمای ئاشنای نووسیوە، ڕەخنەیەکی توندو تیژ لە شێخ یوسف دەگرێ و دەڵێ، کە ئەم شێخ یوسفە ناوێرێ ڕاستی و هەق بە دەسەڵاتدار بڵێ.. بەڵام ئەو (واتە مەولەوی) ئەگەر ژەهر خوواردوو و شەهیدیشی بکەن و سەری بکەن بە نووکی نیزەوە هەر هەقپەرستەو داکۆکی لە هەق و ڕاستی دەکات.

مەولەوی وەك هەموو ئینتیلیکتوێڵ و شاعیرو زانایەکی سەرباشقەی ڕۆژگاری خۆی ئایینێکی تایبەت بە خۆی(ئەڵبەتە مەبەستم لە مانای حەرفیی ئایین نییە) ، بینۆگەو دنیای خۆی جوغزێکی تایبەتی بۆ پەیوەندییە دنیایی و ڕۆحییەکانی هەبووە، ئەی ئەمەش خەسیەت و سیمای بە دیمەنی شاعیرو نووسەرو ڕووناکبیرە هەڵکەوتووەکانی دنیا نییە ؟

لەکۆتاییدا هیوادارم بەم چەند لاپەڕە کورتو ناتەواوو بە پەلە نووسراوە وەختم بە فیڕۆنەدابن و لەوەبن کەلە چوارچێوەی بەرنامەی میهرەجانەکەی ئێوەدا بایەخێکیان هەبێ .

داوای سەرکەوتن بۆ میهرەجانەکە دەکەمو دڵنیام کارولێکۆڵینەوەی بە پێزو زانستیو چاکی لێ بە ئەنجام دێ. ئەمەش دەبێتە پرۆژەیەکی دانسقەو بەرز لەو هەوڵو کۆششە کولتوورییەی کە کوردستانی خواروی گرتۆتەوە، لەگەڵ ئەو هەموو گێروگرفتە ناوەکیو دەرەکییانەدا کە کارێکی ناڵەباریان کردۆتە سەر بزووتنەوەی ئازادیخوازیی گەلەکەمان، دۆستو دوژمن دەزانن کەئێستە ڕێنیسانس و بووژانەوەیەکی لەچاو خۆیدا، بەرفراوانی شارستانیو ڕۆشنبیریو ژیاریو ئاوەدانکردنەوە ئەو هەرێمەی گرتۆتەوە، ملیۆنەها مرۆڤی کوردو ڕۆڵانی گەلانی چەوساوە چاویان بڕیوەتە ئەو ئەزموونە.. دەبا لە پێناوی بەرەو پێشەوە بردنو سەرکەوتنیدا ئەوەی دەشێو ناشێ بکرێ،تەنانەت ئەگەر پێ لە ڕۆحی خۆنانیشی تێدا بێ ، دەبا لە دوای ئەو هەموو ڕەنجو خوێنو قوربانیی ساڵەهای ساڵە، وڵاتی دادپەروەریو دیموکراتییەتو فرەدەنگیو ڕەنگی بنیات بنێن، وڵاتێ کە سیاسییەکی بەرەی ئۆپۆ زسیۆن ، هونەرمەندو شاعیرو نووسەرانی نەترسو دردۆنگو قەڵەم تیژو ڕەخنەگر تێیدا تووشی ڕاونانو گرتنو کوشتنو سەرهەڵگرتن نەبن، دەبا لەباتی ململانێ تەقلیدییە خوێناوییە کوردانەکە کە مێژوو بێهوودەییوماڵوێرانی لە دوابوونی سەلماندووە، هێزە سیاسییەکانمان لە حەیاتی ڕۆشنبیریو ئاوەدانکردنەوەو بەرزکردنەوەی ئاستی ژیانو گوزەرانی خەڵکدا کێبڕکێبکەن، ئاشکراو ڕوونە کە ئەمە دابینکەری نەك هەر دەستەڵات بەڵکو متمانەو بڕوای لەدڵەوەی خەڵکی کوردستانی ستەمدیدەشە.

دەبا هەرنەمربێ یادو شیعری مەولەوی ! دەبا هەر ئازادو ڕوو لە شارستانیەت بێ وڵاتو زێدی مەولەوی ..

دەبا هەر نەبەزو سەرکەوتووبێ گەلی مەولەوی!

چەند وێنەیەکی
گەشتەوەرزی ناخی مەولەوی

عوسمان محەمەد هەورامی

چەند وێنەیەکی گەشتە وەرزی ناخی مەولەوی

((نووسینی عوسمان محەمەد هەورامی))

پێشەکی :

گومان لەوەدا نییە کە (حەزرەتی مەولەوی) یەکێکە لە ئەستێرە زۆر ورشەدارەکانی بەختی سەرفرازیی ئاسمانی ئەدەبی نەمری کوردو ، لەشەوەزەنگی ئەنگوستەچاودا هەمیشە جریوەی دێتو دەدرەوشێتەوە..

(حەزرەتی مەولەوی) دیوانەی ئەراگێڵەو بولبولئاسا بە بالأی نازدارە هەرگیز نەمرەکەیدا هەڵدەدات.. هیچ چەپەکێکی زێدە پیرۆزەکەی نابوێرێت ، بێ ئەوەی بە هیچ جۆرێك هەست بە پەستیو ماندووبوون بکات کڕنووشی بەردەوام بۆ ڕووگەی سەرچاوەی سرووشی نەبڕاوەی دەباتو هەمیشە خۆی دەهاوێتە ئامێزی کوردستانی نەخشینو شیرین.. بە ڕاستی هەر بەهرەی سروشتیی ئەوبووە توانیویەتی بە هۆنراوەی ڕەوانو دوور لە گرێو قۆرت نەخشینترین وێنەی قووڵو کاریگەری بەرجەستە بکاتو ببێتە پێشەنگی مەزنو پێشیاوی سەردەمانێکی دوورودرێژ ، ئەوەتا تاکو ئەم سەردەمەش هیچ هۆزان ڤانێك لەوبوارە بەرینەدا نەیگەیشتووەتێ ، کەس نەیتوانیوە وەك ئەو سەردەقشکێن بێ، ئەمەش ئەوە دەسەلمێنی نڤانێك کە مەولەوی بە سروشێکی یەزدانی هۆنراوەی مرواریو گەوهەر ئاسای داڕشتووەو پەروەردەی بەهرەیەکی پڕ لە سەمەرەی نەمرو بێکۆتابووە، دوور لە خۆگوشینو خۆکردی ، وەکو کانیاوی سازگاری بەهارانی لوتکەو بنارەکان، ڕوونو ڕەوان هۆنراوەی پوختەی هەستو دڵی ناسكو سادەی هەڵڕشتووەو تا هەتایە ملوێنکی نازدارانی گیانیو تەزبیحی ژماردنی ترپەو

خورپەی ناخی شەیدایانەو ژمارە نهێنییە بێ کۆتاکانی ئەودیو پەردەی پەنهانو بوونی پێدەژمێرن.. بۆیە هەرکەسێ بە گیانو ڕەوان هۆگرو وا بەستەی جیهانە جوانو دڵگیرەکەی حەزرەتی مەولەوی ببێ، هەمیشە خۆشترین گوڵاری ژینی نەمر لە بەرزە فڕیدا دەدرێت بە ناخی هەستو بوونیاو ناتوانێ بێ ئەو خەڵاتە مەزنە دەربەرێت، هەرلەبەرئەمەشە پەروانە ئاسا بەدەورانەدەوری گەرمە کۆڕی هەمیشەیی ئەم سەرمەشقە مەزنەدا حاڵدەکاتو لە سەرچاوەی سۆزی یەزدانی دەنۆشیو هەرگیز دەسبەرداری نابێت .

دیارە گەشتوگوزاری کوردستانی بەهەشتو بەرینیش لەهەرچوار وەرزدا ئاواتێکی پیرۆزی دڵە شەیداکانەو بە تاسەوە چاوەڕوانن : خۆئەگەر رابەر (حەزرەتی مەولەوی) بێتو بە هۆنراوەی تەڕو پاراوی پڕ لە ئاوازو مۆسیقای سروشتیو خۆماڵی بانگهێشتمان بکات، ئەوە سەرانسەر ڕووناکیی بان ڕوناکییەو گەشەی ناخو هەناوە .

((زستانە گەشت))

مەولەوی بە سۆزو هانای گیانو هەناوەوە ، بە ئەشقی زۆر قووڵی دەروونەوە، بە وێنەی دیوانەو سەوداسەری نازداری گیانی ، دەمەوبەیان ڕووی قیبلەنمای دڵی بە کوڵی دەکاتە وارگەی بەرینیو خۆی دەگەیەنێتە ئەودیو پەردەی پەنهانی سروشتی دڵکێش .. زستانە، تا چاوبڕکات هەمووڵایەك بەفرو سەهۆڵبەندانەو ڕەشایی بە دەرەوە نییە . ڕێبەندانەو بێجگە لە ئەندێشەی وردبینی (مەولەوی) ئاشنا بە نهێنییەکانی جوانیی سروشتی مەستو خومار، هیچ بەهرەیەکی تر ناتوانێ بە وێنەی ئەو لەم دیمەنە دڵکێشو ڕەنگینە وێنەیەکی گەشبینو گونجاو بنەخشێنێت، سەهۆڵبەندانی سەراپا جەستە تەزێن بکاتە نیگارێکی وا نەخشین کە هەموو شەیدایەك بۆی بە ئاواتەوە بێ .

بەڵێ زستانە، هەرچی دوندو گەوەو چەمو دۆڵو لاپاڵو سەر ئەشکەوتانو بەرئەشکەوتان هەن لە بەفرالیپاولیپن، لوتکەو قووچی چیاکان سەراپا کەیلن، سەریان لە کەشکەلان گیرە ، ئەوەندەی ترو وەك دڵە سپییەکان، شەیدایانی یەکلاوەبوو، ڕاستودروست دەنوێنن.. وەرزی پیتوفەڕە، دایکی سروشتەو داڵدەی بژێویو هانایە .

چ وەستاباشییەك لە سەرانسەری گەردووندا هەبێ بتوانێ بەم شێوەیە ئەم هەموو چیاو سەرکەشانەو تاقچەو ناوئەشکەوتە بڵندەکان سپیکاری بکاتو هەستو نەست لە ئاستیانا مەستو سەرشاد بێت ! ئەمە هەرلە توانای خودی ئەو بێهاوتایەدایە کە بۆ خۆی ئەم نەخشە نەخشینەی داڕشتووە:

بەنا باشیی بورج بەرزە دیاران

سفیدکاری کەرد تاقچەی موغاران

مەولـەوی بـە سروشـتـو لـە ناخـەوە شـەیدای وابەسـتەی نیشـتمانە نازدارەکەیەتی، لەگەڵ هەموو هەناسـەیەکدا دووجـار کڕنووشـی بـۆ دەبـاتو لـە قووڵایی دڵیەوە سۆزی خۆی بۆ دەردەبڕێت . ئەو نەبێ کێ بەم جـۆرە وێنـەی جوانیی بەرجەستەکراوی زستانی دەربڕیوە! ..

ئەوەتـا لـە ناخـەوە کەوتۆتـە سـەرنجدان : دارنەمامـە ناسـکو بڵندەکـان بـاڵای بەلەنجەولاری ئازیزی گیانی بەرجەستە دەکەن، زریانو کزەی زسـتان زەرنگـەری هونەرمەندوکارامـەن، پەنجەی پڕ لە بـەهرەو هونـەریان لەکاردایـە، لەکەرەسـتەی سـادەی سروشـتی پـڕ لـە ئەفسـوونی دڵکێـش ورشـەدارترین پۆشـاکو بریسـکەدارترین گـوارەو خشـڵ بـۆ نەونەمامـەکان دەسـازێنێ، بـەڵێ مەولـەوی بـەچاوی دڵ دەڕوانێتـە سـەهۆڵو چلـوورەی ئـاوێزانی قـەدوباڵاو لـقو پۆپـی نەمامەکانو دەفەرموێ :

چ شیرین زەرگەر   تۆفی هەوای سەرد
گوشوارە نەگۆش   نەونەمامان کەرد!

ئەم هۆزانڤانە بەتوانایە ، بۆ تەنها چرکەو هەناسـەیەکیش نـازداری گیـانیی خۆی فـەرامۆش ناکاتو لـەناو گلێنـەی چـاویدا دەیپـارێزێت،پـتر بـەوە شـادە لـە هـەموو دیمـەنو وێنـە ڕەنگینـە دانسـقەکاندارەنگیداوەتەوەو ئاوێنـەی باڵانمـای هەردەم شەوقیداتەوە.

وەك دەبینیـن مـەلی ئەندێشـەی فراوانـی بـەرزەفڕەو بـۆ دوورتریـن بینۆگـەی بێسـنوور دەڕوانـێو فریشـتەکان کـەژاوەی بووکـی سروشـتی ڕازاوەیـان بـە باڵـە بریسکەدارەکانیان هەڵگرتووە، هێورو نەرمونیان ڕێدەکەن، بۆ ئەوەی هـەڵبژاردەی بارەگای یەزدان دیمەنی جوانو بەژنی خۆی ببینێ، وەستای بێهاوتا کەوتۆتەکار، لەسـەهۆڵی ڕوونو بێگـەرد پـڕ بـە ئاسـۆی فـراوان مـەزنتین ئاوێنـەی باڵانمـا

دروستکراوە، تەمیش وەك هەناسەی هەناوی شەیدا ئەم لاو ئەولای تەنیوەو ڕەنگینترین چوارچێوەو بالاپۆشی پێکهێناوە؛ بەڕاستی ئەم هەموو تەدارەکە نایابە هەرشایانی بووکی دەگمەنی ئەندێشەی ناسك و نازداری مەولەوییە :

پەی نیگای بالای مەحبووبی بێگەرد
یەخ ئاینە گرت، تەم چارشێو ئاوەرد

کەواتە بە ئاواتی دڵ کەش وهەوا لەبارە، نازدار دانسقەو هەڵبژاردەیە ، شوێنیش ئەوەندە نایاب و هەڵکەوتووە لەم زەمینەدا وێنەی نییە ، واتە جێی خۆیەتی دڵ ئارەزووی ئاهەنگ وبادەگێڕو شووشەو جامی هەرگیز نەمرو نەبڕاوە بکات، بانگی سەودا بدات و بڵێ :

ئەی مەحبووبی خاس ،ئەی بینای تەمام
مەنالو پەی بەزم ساقی و شیشەوجام

مەولەوی لەناو شەختەو گەردەلوول و گێجی بەفری کاوەو کاوی لوتکەی کوێستانەکاندا تکا لە جامگێڕی ئاواتی دەکات کە بە هیچ جۆرێك ساردی نەنوێنێ و گوێ نەداتە بەستەڵەکی چلەی سەرسەخت،بە بانگی دڵ هاواری لێدەکات کە گوێ نەداتێ و بێباکانە جامی مەی گیانبەخش پێشکەش بە کۆڕی دەروونپاکان بکات، چونکە دیارە بە نۆشینی ئەو چەشنە مەیە ئەوەندەی تر کەش وهەوا لەباردەبێت و ژیانی نەبڕاوە سەرهەڵدەدات :

ساقی باك نییەن جە سەردیی دەی ، دەی
هەوا وەشکەرەن نەشئەی نوشای مەی

خۆ ئەگەر مەیگێڕی زانا بە دەردی دەروون و ناخی شەیدایانی وا بەستەی کۆڕی ورشەی بارەگای ئەشقی نەمر درەنگ نەکات و فریای دێوانە سەوداسەرەکان بکەوێت و مەی حەوت ساڵەی چاوەڕوانکراو ببەخشێتەوە، ئەوە ئیتر گەورە

ئاوات و ئامانجی هەموو پابەندانی ئەڵقەی یاران و نازداران دێتە دی ، بەرلە هەموویان پێشەنگی کۆڕ ، کە مەولەوییە ، لە گوزە رگەی ئەشقی دروست و پاکژەوە، بە جامی بادەی لە بن نەهاتووی هەمیشە پڕەوە بەرەو هەوارگەی ئەمر ڕێبازی دڵ دەگرێتەبەر ..

دێرەن، با ئێمەیچ نەی گوزەرەوە

جامێ وە دەس نێین ، دەس وە سەرەوە

جا گەر خوا بیکات و بەم چەشنە بارودۆخی زستان لەباربێت و هەلی ڕەخساو بلوێ، بە ڕاستی هەموو ئەویندارانی وا بەستە خوازیاری دەبن ..

لە هۆنراوەیەکی تری زستانیدا مەولەوی چەند وێنەیەکی دیکەی زۆر کاریگەری زستان دەکێشێ .. بێجگە لە خۆی چ شەیدایەك هێندەی ئەو دڵۆپەی ئاڵۆزکەرو قوڕو لیتەی وارگەی خۆشەویستی ئەمەکدارو پڕ مەیلی دڵ و دەروونی خۆی لە گیانی شیرینی خۆشتر بوێت و ئەوپەڕی شانازیی پێوە بکات!.. بەڵێ، بەم شێوەیە لە نامەیەکی بۆتەی جۆشها وردوویدا بۆ شێخ (بەهادینی تەوێڵە) هەستی خۆی دەردەبڕی و ڕوونیدەکاتەوە لە دڵۆپەکردنی ژوورەکەی سەخڵەت نییە، بەڵکو ئەم هەل و دەرفەتە بە بوارێکی زۆر ڕەخساو دەزانێ بۆ ناردنی نامەی پڕ لە هەستی خۆشەویستیی ڕاست و قووڵ لە باڵەخانەیەکی خانەقای تەوێڵەوە بۆ خەڵوەتگەی شێخ و پیرو ڕابەری :

یا شێخ هەرگاوان مەیلەکەی لەیلێ

سەر بەسەر وەگیان هەرزانەن خەیلێ

مەولەوی بۆ چارەسەری کەف و کوڵی دڵی پڕ لە جۆشی هەڵچووی دەگەڕێت، جەستەی پڕ لە کڵپەی ناهەموارو داماوەو جێ بە خۆی ناگرێت ، تەنیا چارەسەر هەرئەوەیە بچێتە ناخی هەست و بۆچوونی پەردوازەیەوە، هۆنراوەیەکی هەناو تاوێن هەڵێنجێنێ بۆ دامرکاندنی کوورەی لە ڕادەبەدەر گەرمی دەروونی . دوای

ڕامانێکی دوورو درێژ بۆی دەردەکەوێت هەمان هۆنراوەشە وێنە تەزێنەرەکانی زستانی سەهۆڵبەندان و شەختە بەرجەستە دەکات :

جۆشی کوورەی مەیل دڵستانییەن

دەواش هەوای فەرد زمستانییەن ..

پڕ بە واتای ڕێبەندان هەموو لایەك بەستەڵەکەو کەس ناوێرێ درز بە دەرکە بدات و سەردەربێنێ، لەبەرئەوە بە ناچاری پەنا دەباتە بەردڵی بێئارامی، سا بەڵکو بتوانێت بەو داماوەدا نامەیەك ڕەوانە بکات ؛ هەموو بوونی لە پڕ دائەخورپێ و لەبەرخۆیەوە دەڵێ :

باشە ، وا بە دڵدا نامەم نارد، بێگومان بەرگەی ئەم هەموو بەستەڵەك و سەرماو زەبرە ناگرێت، خۆ ئەگەر بێت و بڕوات گەڕانەوەی بۆنییە ! .. جا باشتر وایە پەنا بۆ کزە با بەرێت، خۆ دیارە ئەو کزەبایەش لەسەرمانا تەزیوە، بۆیە بۆ ئەوەی پێی گۆ بکات و بتوانێت زوو بەزوو گوزەربکات ، مەولەوی داوای لێدەکات پەنجەکانی پێی بخاتە ناوجەرگەی دڵە پڕ لە بورکانەکەیەوە تاکو گەرمیان بێتەوەو وەخۆکەون :

نەسیم پەنجەی پات ئەر سەردی کێشان

بدارەش نەتۆی دڵ دەروونڕێشان

دوای پەنابردنە بەر کزەبای تەزیوی زستانە، مەولەوی بە بانگەوازی دڵ تکای لێدەکات هەر گەیشتە بەرەوەبە ناڵەو کڕووزەوە دووتاك هۆنراوەی دڵتاوێن پێشکەش بە نازداری دانسقەو مەزن و باڵای بکات و پێی بڵێ: باڵەخانەی سەرچەمەکە، کە ئێستا شێت و شەیداکەی ئەشقی تۆی تێدایە، بە وێنەی چاوە هەمیشە تەڕەکانی وا دڵۆپە دەکات، نە لەم لاوە ئارامێك هەیە نە لەولاوە دەتوانێ پەیوەندیی ڕەوانی لەگەڵ ڕابەرەکەیدا بکات . دیاریشە بانیچەی ژوورەکەو دیدە

پڕ لە گلاراوەکانی بە خاکی دەرگا نەکەت ماڵە کێشراون ، سا ئازیز زەحمەت بکێشەو بفەرموو لایەکی لێبکەرەوەو فریایکەوە، تەنیا جارێك سینە پێیەکیان پیا بێنە، با لە لایەکەوە فرمێسکی چاوەکانی بوەستێت و لە لایەکی دیکەشەوە دڵۆپەی باڵەخانەی چەم بگیرسێتەوەو کۆتایی بێت، ئەویش لە هەردوو سەرەوە ئارام و ئاسوودەبێت :

باڵەخانەی چەم دێوانەکەی تۆ
با نەناو وەخاك ئاسانەکەی تۆ
تکەش عاجز کەرد خەیاڵت تێشدا
ئازیز بو جارێ پا بنیە پێشدا

بەهارە گەشت

وەرزی بەهار ، سەرانسەر وەرزی ئەوینی کلّپەدارو گەشانەوەی لالەزارو نالّەی دلّی دلّدارو چریکەی ناخی بولبولی بەهرەدارە ، لەسەردا هارەی بەفراوە، لە دامێندا گریەو زاریی شەیدای زەدەو داماوەو دەڕوانێتە ترۆپکی هونەری سروشتی مەستو خومار ، حەزرەتی مەولەویش پێشڕەوی دەروونڕێشانە، بە تینو گوڕی ئەشقەوە کۆڕی وا بەستەو شەیدایانی سەرچاوە ئاسای کوێستانە سازگارەکان بەرەو دوندی ڕەنگین دەباتو لە بادەی ئەشقی لوتکەو سەرچاوەو گولاّلە ئالّو والّەکان جامی سروش بەخشیان بە زرنگەو سازو بەزمی هەناوی وروژاوەوە بۆ دەگێڕێ، تاکو ئەوەندەی ترو هەتا هەتایە گیرۆدەی بەندی ئەوینی پیرۆزبنو بەتەواوەتی ئاوێتەو ئاوێزانی تانو پۆین.

هێندەی ژمارەی دلّی دلّداران، چرۆو گولاّلەو هەلاّلەو گولّی سەراپا کوردستان، مەولەوی بە هۆنراوەی ناسکو پاراوی پەڕی دلّئاسای وێنەی هەمەڕەنگو کاریگەری سروشتی ڕەنگینی کێشاوە، لەم دەرفەتە کەمەشدا تەنها چەند وێنەیەك بەسەردەکەینەوە.

لە بینۆگەی ورشەداری تایبەتەوە دەڕوانێتە بارەگای گەردوونو چاوەڕێی مزگێنیی سەرەتای گەشانەوەی ژینی نوێو بەهارە، تاکو ئەویش مژدە بە هەموو یارانی ڕێبازی هاودەرد بداتو شادی ببێتە ئازیزە میوانیانو کەمێك خەمی پەنگخواردوویان بە بادەنو هەناسەیەکی شادی هەلّمژن، ئەوەتا بە بانگەوازی دەروونی ، قاوی ڕەوان بە هاوڕازان دەگەیەنێ ،سەرپۆشی لوتکەش وێنەی مانگی یەکشەوەی کێشاوە، کەواتە سەرەتای مانگی ئەشقوشادیو ئاهەنگی دلاّنە،

گەرمە وەرزی سەیران و گەشتە؛ تکا لە یاران دەکات سەیری سەربەرزان بکەن و بە چاوی خۆیان ببینن :

بەرزان هیلال تار وەروان قەراردا

غورەی شەهری شۆر دڵان دیاردا

دەبا یارانی هاودەم بەرەو سەیرانی کوێستانی گەشاوەو بەهرەبەخش بەڕێبن، تێر تێر بڕواننە ئەو دیمەنە دڵکێشانەو ئەوەندەی تر سرووش لە ئەشقە نەمرەکەی کوردستانی شیرین وەربگرن ، دیارە چیمەن و فەرشی سروشت لە هەموو لایەکەوە شوێنی حەسانەوەو ئارامگرتنی نازداران بێ ، گوڵان جامی مەی ڕوون و دانسقەیان ئامادەکردبێ، کە بە یەك نیگای چێژی ئاوی ژیان دەزێتە زار، بولبولانی گەرووزوڵاڵیش بەم دیمەنە ڕەنگینە ئەوەندەی تر نوقمی دەریای مەستی بن و چریکەی ڕیشەکێشیان هەڵبڕیبێ ، دیارە جەستەی کۆڕی یارانی سەوداسەریش بە جارێ داماگ و زەبوون دەبێت و یەکپارچە لە پەلوپۆ دەکەوێت :

سەوزەو ستەن فەرش ئەو چەمەن دەس دەس

گوڵان جام وە دەس بلبلان سەرمەس

حەزرەتی مەولەوی بۆ خۆی وا بەستەی چاوەی ڕوونی بەردەوامی هۆنراوە بووەو چۆنی ویستبێ بەو چەشنە پەیکەر سازیی نەخشینی لە بواری هۆنراوەی بەرزو باڵادا نواندووە.. کاتێ خۆی لەناو مێرگی گوڵاڵەی نەوبەهاری خەندەران و خومارد، لەناو جەرگەی ناسکترین کۆڕو سازگارترین سەرچاوەو شنەو خۆشبۆترین گۆناو بڵندترین عەرشی پەروەردگارا بینیوە،یەکەوڕاست باڵاگەردانی ئەو وێنەیە بووە کە هەمیشە بە گیان دڵبەندی بووە، بۆیە دەفەرموێت :

گوڵاڵەکان هەر بەوێنە گۆناو ڕوومەتی نازدارەکەم ناسکترین جولنییان پۆشیوە، بەفراوەکانیش بە وێنەی لافاوی فرمێسکی سەر ڕێژی چاوەکانم

هاتوونەتە جۆش و خرۆش، ئی ئەوە نییە لەبەر دووریی نازدارو نەدیتنی، هیچ کاتێك فرمێسکی دیدەم کۆتایی بۆ نییە :

گوڵ چوون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

لە گەرمەی تاق هەڵچوونی کەفو کوڵی سەرچاوەی زەڵمیشدا مەولەوی بووەتە میوانی ئامێزی ئەشقە نەمرەکەو ئاوێزانی وورووژانی باری دەروونییی سەر ڕەوێڵی دێوانەکانی وارگەی سەودای پاکژو بێگەرد بووە، باری ناهەمواری تاڤگەی زەڵمی لە جەستەی سەرەڕۆو بێئارامی خۆیدا بەدیکردووە، لە وێنەیەکی هۆنراوەی دیکەدا، زۆر داهێنەرانەو بە لێهاتوویی دەگمەن و ناسکیی ناخییەوە ئەم دیمەنە دڵگیرە بەرجەستە دەکات ..

بەرە بەیانی بەهارەو گەرمەی سەیرانە، جۆش و خرۆشی دڵی بۆتە ئاساش بەربۆتە وێزەی شەیدایان، هەرچی گوڵ و گژوگیاو چرۆی هەردوو کێوە، بە وێنەی دیدەی وشکەو نەبووی بێخەوان و شەوبێداران نمی شەونمی ورشەدار کەوتۆتە سەر گۆنایان :

وەهارەن، سەیرەن، سەوزەی دیاران

نم کەوت نەدیدەش چوون شەو بێداران ..

بۆ حەوانەوەی دڵە شەکەتبووەکانی کاروانی بێبەرو دوای ئەوینی تاسەر، گوڵاڵەکان ڕازاوەترین سەیوان و خێوەتی دانسقەیان هەڵداوە، فریشتەی شادی باڵی بەسەر هەموو لایەکا کێشاوە:

پەی دڵەی ماتیای دەروون مەلاڵان

سایە بەستەوە خەیمەی گوڵاڵان

مەولەوی پتر ئاوێزانی کەژەکان دەبێت و سەرنجی دەورووبەری ژینبەخش دەدات و بانگی هەناوی پڕ لە ئەوینی ، بە خۆشییەوە هەستی دەروونی دەردەبڕێت و دەڵێ : بەخ بەخ لە شنەی ڕەوانبەخشی سەرلوتکەکان، خەی لە هاڕەو هاژەی تاڤگەی زیوینی گەش وڕوون و ئاوی کەڕی چەمی زەلم :.. لە هەمان کاتیشدا پیرۆزبایی خۆی بەرانبەر بە چەرخ و خولاوخولی سەرچاوەی چەرخ، واتە زەلم، دەردەبڕێ، کە بەردەوام و بێماندووبوون، بە ئەشقی لە ڕادەبەدەر ، بێپەروا، دێوانەکەی سەوداسەرئاسا خۆی دەدات بە داروبەردو تاوێرو لاپاڵی شاخدا، شەکەتی و بێزاری و نووچدانی بۆ نییە ، لە هەمان کاتدا هەموو توانج و پلارو ناوو نەتۆرەو خەوشێکی وەلاناون و سەرقاڵ و جەنجاڵی جەستەی پڕ جۆشی ناوبۆتەی ئەشقی باڵای یەکلایی و ڕەوان و دروستی خۆیەتی و ئاگای لە دەورووبەر نییە :

های جە شنوی وەش ڕوحئەفزای کاوان
ئای جە شاخەی تاف ساف سەراوان

نەک چوون تاڤ چەم پەڕ ئەسرینی چەرخ
((بارك الله)) چەرخ، هەی ئافەرین چەرخ

چەنی جە هەستیی وێت تەواساییت
چەنی جوشی ئەشق مەجنوون سایيت

بدیە چوون هوردان وەنام و نەنگدا
بێپەروا مدو وێش وەڕووی سەنگدا ..

تا ئێرە لەگەڵ هەندێ وێنەی بەهارە گەشتی خەندە ئامێزی مەولەویدابووین، ئێستاش نۆرەی ئەوە هاتووە لە خەمی گەورەو گەورەکۆستیدا بەشداربین،چەند ئاهێکی جەرگبڕ هەڵکێشین و بە خوڕ فرمێسکی گەرمیش هەڵڕێژین ..

ئەوەندەی ئەم شاعیرە هەستناسکە چێژو بۆی خۆشی و شادیی لە بەهار بینیوە، بە چەندان هەزار ئەوەندە کسپەو کزەی جەرگبڕ دڵە پەڕی گوڵئاساکەی کوناودەرکردووە، بە زامی چارەسەرنەکراوی ناهەموارەوە تلاوەتەوەو بە ناڵەی دەروونی بانیچەی عەرشی بەرینی شەقکردووە.

چەندە ستەمە سەر ئەڵقەیەکی کۆڕی شەیدایانی وەك مەولەوی ، لە گەرمەی نەوبەهارو وەرزی گوڵگەشتا خۆشەویستترین ئازیزی گیانیی، مەزنترین و پیرۆزترین سەرچاوەی سرووشی هۆنراوەو نووسینی، لانی بەرینی ئارامی هەست و دەروونی ، هاوسەرو هاورازی خەڵوەتگەی پیریی ، هاوڕێی کاروانی تەمەنی دوورودرێژی ، لە ئاخروئۆخری دوا ساڵەکانی ژیانیدا (عەنبەرخاتوون) ی سەراپا عەنبەر بۆ دواجار چاوە جوانەکانی لێکنێ و گەورەترین کۆستی بکەوێت و بەجارێ جیهانی ڕۆشنی لێببێتە شەوەزەنگی نووتەك و گڵکۆکەی بکاتە هەوارگەی هەمیشەیی و شەووڕۆژ بە دیاریەوە دانیشێ و هەر ئاهی ساردی جگەرتاوێن هەڵکێشێ، کسپەی بگاتە کەشکەلان و بە ناسۆرەوە بڵێ: بۆچی ئەبێ لەم هەموو سەرزەمین و دەرورووبەرەدا تەنها هەر بەختی من پێچەوانەبێ و لەهەمووان کلۆڵترو بەدبەختتربم .. ئەی ئەوە نییە لە گەرمە وەرزی گوڵانی ڕازاوەو گەشەو خەندەو تریقانەوەی سروشتە نازدارەکەی کوردستاندا ، لەنەوبەهاری دیداری خۆشەویستاندا گوڵی ژینم هەڵوەری ؟ ! .. دەی گەلی یاران، ئێوەو خواتان لە کام سەردەما و کێ وەرزی وا بەرپێچ و کەچرەفتاری دیوە؟! ..

مشیۆ تاڵەی من خیلافئەنگێزبو

وەرنە کەی ، کێ دی وەهار گوڵرێزبو ؟! ..

شیاوی گوتنە حەزرەتی مەولەوی چەندان سۆگوارو شیوەنی بە کوڵی هەناو تەزێنی بۆ هاوسەرە دڵسۆزە مشوورخۆرو پاڵپشتو ئەمەکدارەکەی داڕشتوونو بە بانگی بەرز تەختی گەردوونی هەژاندووە، لەو تەمەنە زۆرو بە ساڵاچووەدا بە چەشنێك لاواندوویەتیەوە، هیچ مەجنوونێك بۆ لەیل ، هیچ (وەلی)یەك بۆ شەمو هیچ شەیدایەکی دێوانە بۆ نازدارەکەی نەیکردووە، ئەوەشمان لە یادبێ لەو سەردەمانەداو بە پێی دابو نەریتی کۆمەڵ نەکراوەو نەشیاوەو بۆ پیاوی پیاوانە نەهاتووە لەبەرچاوی خەڵك تەنیا ئاخێکیش بۆ کەیبانووی کۆچکردووی هەڵکێشێت؛ بەڵام مەولەوی ڕێچکەی شکاندووە، هەموو توانجو پلارو قسەلۆکێکی وەلاناون، بەو هەموو پلەوپایە زانستیو خواناسیو کۆمەلایەتییەوە، لە دڵی بێگەردو ناخی ڕاستو درووستییەوە ، دوور لە گشت ڕووپاماییەك بانگەوازی لانەوێرانیی خۆی بەرزکردۆتەوەو بە گوێی هەموو لایەکیدا داوە کە ماڵوێرانی تەنیا بەرۆکی ئەوی گرتووە، ناتوانێ پەنا بەرێتە بەر هیچ کەسو دامێنی بگرێتو هیچ کەسیش ناتوانێ فریای بکەوێت :

یانە وێرانی هەر وە من ئامان

مەتاوو گرتەی کەسێونی دامان ..

کەسێك بەم چەشنە گەورە کۆستی بکەوێت، هەڵبەتە سەراپا ژینی ئاوەژوو دەبێتو سەری لێدەشێوێ.. جەستەی مەولەویش لەم دەردە ناهەموارە بەدەر نییە ، وا لێکدانەوەی ، گفتوگۆو گوزارەی ، هەموو ڕێچکەی ژینی بە جارێ ژێرو زەبەربوونو تەواو داماگە .. لیقەومانی سەرەو پیری لە هەموو دەردێك پتر مرۆڤ کۆمڕ دەکاتو نووچی پێدەدات، دیارە زۆرتر ئەوانە هەستی پێدەکەن لە نزیکەوە زەدەبووبن، ژاراوەکەیان چەشتبێتو بە دەستیەوە گێنگڵیان خواردبێت؛ خۆ نەك وەك ئەم دانا بە توانا نەمرەمان، ئەوەتا بە زاری خۆی پێدێت حاڵی ئەوەندە

ژلۆق و شڕە تەنانەت سەرەوای هۆنراوەی شێواوەو بۆچوونەکانی بێسەروبەرن، چونکە کێڵگەی بەختی شۆربووەو هیچ بەرهەمێکی نییەو سەراپا وشکوبرنگەو شینایی تێدا بەدیناکرێت، ئەستێرەی چارەنووسیشی نادیارو چەپەکە، هەر خونچەی ئاواتی ئەو پێوارەو سەری دەرنەهێناوەو بە نائومێدی ماوەتەوە؛ بۆیە ڕوو دەکاتە کۆڕی یارانی هاوڕازو تکایان لێدەکات کە لێی نەگرن ، چونکە دەردی گەلێك گرانەو چارەسەریش زۆر سەختو پەنهانە :

مەتام مەکەردی ، گرانەن دەردم

ئەر شێویابو قافیەی فەردم

فەریاد جە شۆرەی ئەرزی چارەی من

هەر سەوزەی موراد من نادیارەن

داد جە هەوای شووم بەد ستارەی من

هەر نەو گوڵاڵەی من نە پێوارەن ..

هاوینه گەشت

قۆناغ به قۆناغی وارگه پیرۆزەکانی حەزرەتی مەولەوی ، هەمیشه له نویّ تینو جۆششی ڕەوان نوێدەکەنەوەو جامی بادەی ئەشقی نەبڕاوه پێشکەش به هاودەردان دەکەن، ئەم شاعیره بەهرەمەندەمان ئەوەنده کارامەیه ، تەنانەت له گەرمەی قرچەی هاویندا چەندان تابلۆی زۆر کاریگەرو هەژێنەری گەرمەسێرمان بۆ دەنەخشێنیّ .

وا چلەی هاوینەو گەرما تینی سەندووەو ئاگربارانە،ئەم وەرزه له ناوچه گەرمەسێرەکاندا هاوتایی دڵو دەروونی قرچۆڵی مەولەوی دەکات ، گەرما هێنده له ڕادەبەدەره، چیمەنو گوڵزارو خونچەی هەموولایەکی هەڵپرووکاندوون، له هەمان کاتیشا ژیلەمۆی به لانەو هێلانەی دڵاندا وەشاندووەو چریکەی بولبولیش له هیچ لایەکەوه نابیستریّ؛ مەولەوی بەر له هەمووان هاوار دەکاتو دەڵیّ:

هامن ، ها ، من وار گەرمیش جوش ئاوەرد

فەزای نەزمی بەزم نەوگوڵاڵان بەرد

بووڵ وه یانەی چەم نەوگوڵاڵان شەند

چەمەن بێنەوای ناڵەی بڵبڵ مەند ..

که سەرنجی لاپاڵه سەختەکان دەداتو دەبینیّ وا تاڵ تاڵی به ڕەزای سەوزو جوانی سەر ئەشکەوتەکان ڕەنگ زەردو زەبوونو شێواون، هەربه وێنەی زوڵفی نازدارانی ئازیەتبار ورشەو بریسکەی جارانیان نەماوەو به گڕەو گەردەلوولی

گەردوون دەسکەنە کراون ،ئەوەندەی تر دادەمێنی و قرچەی هەناوی بڵندتر دەبێ
.

تای بە ڕەزای شەنگ نە پای موغاران

شێونا چوون زوڵف تەعزیەداران

سەراپا وەرز هەر ئاگری ڕووتە، لە ئاسمانەوە گڕبارانەو دەوروبەری تەنیوە ، دڵیش کڵپەی بەرزەو بەختی سەرەنجامیش هەر گڕو کڵپەی ناهەموارەو دەرەتان نەماوە؛ بۆیە لە ناخەوە، بێقورتو گڕێ هاوار دەکات :

هەوا ئایرین ، سەروەخت ئایرین

دڵە ئایرین ، بەدبەخت ئایرین ..

لە ئەنجامدا بە چاوی دڵ ئاکامی خۆی دەبینێتو دەزانێ کەمێك سووتماکی دەمێنێتەوە،پاشان بادەگێڕێش بە جامی پڕی ئاگرینەوە دەچێتە سەریو فریای دەکەوێت :

وەی بڵێسەوە گەردێم باقییەن

والەی ئایرین بادەی ساقییەون

کاتێکیش لە گەرمەی تینی هاویندا خاڵۆی گیانیی حەزرەتی مەولەوی، کە ئەحمەد بەگی کۆماسی بووە، دوورخراوەتەوە بۆ ناوچەی ڕەشتو گێلان ، بە جارێ ئارام لە مەولەوی بڕاوە ڕەشە دووکەڵی هەناوی بەری ئاسمانی گرتووەو گلەیی بێکۆتای لە چەرخی چەپگەردو خولی ناهەمواری ڕۆژگار کردووە؛ با گوێ لە ناڵەو دەنگی دەروونی بگرین : ئەی چەرخی چەواشەو لاسارو کەچڕەفتار، جەرگت هەلا هەلابێ، ئەمە کاری کردەیە وا بەم چەشنە خاڵۆت لە من دابڕاندو دوورتخستەوە؟!

جەرگت لەتلەت بۆ چەواشەی چەپگەرد

خالۆت جیاکەرد ، یە کار بی تو کەرد !

پاشان بە پلارو توانجو گلەییو بناشت بەردەبێتە دڵو دەروونی خۆیو دەڵێ ، ئێستا ئەو لەناوگرەی پرووزێنەردا گیری خواردووەو داماوە، هەموو بوونی هەر ئازارو خەمە، کەچی تۆ بە شنەو بەفراوی کوێستان خومارو کەیلی ، دەک کوێراییت دابێ ئەمە کەی مەرجی دۆستایەتیو ئەمەکدارییە ! ..

ئەو سەبوون سفتەی پەڕ داخ بێپەرداخ

تۆ بۆی شنوی بای ئێلاخ نە دەماخ

چ وەختەن دڵەت جە شادی کەیلەن

دەک لێڵاویت بۆ ، یە وەفاو مەیلەن ؟!

ئەو تەشنەی ڕای چۆڵ ، سای گەردەن بێگەرد

تۆ سێراو نەپای وەفراوانی سەرد ! ..

پاییزە گەشت

لە دوا وێستگەی بێکۆتای خولاو خولی وەرزە گەشتی دڵو ڕەوانی (حەزرەتی مەولەوی)دا ، لە وارگەی خەمگینو دڵگیری پاییزداینو بە هەموو هەستو بوونمانەوە گوێی بۆ شلدەکەین .

وا سەرەتای وەرزی خەزانی ڕەنگینە ، وردە وردە کزەبای کوێستانەکان هەڵدەکاتو پێشەنگی پاییز لەسەردا دێت.بەرگی سەوز دامێنی سروشت گوڵگوونو ڕەنگاو ڕەنگێکی خەمئامێزە، سیوەیل هەموولایەکی ڕەشتووەو لوتکەی هونەری بێهاوتای خۆی نواندووە، پەلكو پەلوپۆی نەونەمامەکان کەوتوونەتە لەرزەو بە دەم شەماڵەوە دێنو دەچن، بەرە بەرە هەڵدەوەرێنە دامێنی نەونەمامان ، بە کالآی زێڕباو ئەوەندەی تر ڕووی زەمینیان ڕازاندۆتەوە.. هەرچەندە دیمەن ئاڵووالآو زۆر دەگمەنە ، لەگەڵ ئەوەشدا چرکەیەك لە کرۆکی دڵەوە بەرپا دەبێتو بە مووچڕکەی داخورپین ناخ دائەشێزرێت، چونکە هەوارگەی نازدارانی باوان پەڕانپەڕ سەرماوکزەی هەناو تەزێنە، هەرئەندێشەی قووڵو جەرگبڕە ، هەموو دوندو سەرهەردەکان کپومات و چۆڵن، گشت لایەك بۆنی کەمتەرخەمیو بێمەیلی لەیل دەدات، بێگومان بەمەش ئەوەندەی تر هەناوی هۆزانڤانو هاوهەستانی پێپەست دەبێ :

فەسڵی ئەو پاییز تازە کەردەن مەیل

شەماڵ هەرزانکەرد ڕەشتەی نەوسیوەیل

گێجی سەرکاوان جە سەردی بین کەیل

بۆ مدان چوون بوی بێوەفایی لەیل ..

لە وێنەو دیمەنێکی دیکەشدا مەولەوی هەرچاو لە ڕێیە ، سا بەڵکو کۆچەر بنەوبارو تەلمیتباری دۆستی گیانیی دەرکەوێت و هەموو بوونی ئارامبگرێت، دوای چاوەڕوانییەکی زۆرو وەدەرنەکەوتنی ئازیز، وای بۆ دەچێت سەر ڕەوێلی ناسکە نەمامان هێشتا تاسەی هەوای هەوارگەی دامێنی نەکردووەو هیچ دەنگێکی نییە :

زیلەی تەلمیتبار کۆچی نەوهاڵان

تەئسیرش نییەن ئیمساڵ چوون ساڵان

یەقینەن سەرخێڵ نازک نەمامان

نەکەردەن هەوای هەوارگەی دامان

پاشان چاو دەگێڕێت و بە دوای چاوەندازی نیازی خۆیدا وێڵە، دەڕوانێتە دەشت و دەر ، هەردووکێو، کڵاوەو کڵاوی ترۆپکە سەرکەشەکان. کە دەبینێ هەوری نەوپاییز یەکە بە یەکەی وارگەکان بەسەردەکاتەوە، دەناڵێنێ و بەوێنەی هەردوودیدەی فرمێسکی بەخوڕ دەبارێنێ ، دڵنیادەبێت کە ئەویش وەك خۆی زەدەی دەردی دووری و دابڕانەو بەدوای ئازیزدا وێڵە :

هەوری نەو زار زار کڵاوەو کڵاو

مەگێڵو، ئەسرین مەڕێزو وەتاو

ماچی ئەویچ دەرد هیجرانش وەردەن

یا چوون من باڵای ئازیز گمکەردەن ..

مەولەوی گەلێك دەترسێ کە وەیشومەو کەش وهەوای ئاڵۆز کاربکەنەسەر تەندروستیی نازدارەکەی ، ئارامی لەبەر دەبڕێت و گێنگڵ دەخوات، بە پەلە

پڕوزێو لەناخەوە بە هاواری گیانیی تکای لێدەکات دەسبەرداری کوێستانو هەوارگەی ساردو سڕبێتو بەرەو دامێنی گەرمەسێری خۆشەویستان بکەوێتە ڕێ، بە تایبەتی ئاسکۆڵە چاوبازەکان پۆل پۆل چاوەڕوانن بە دیداری شادبن:

جەڵەو جەڵەو گەل سپی تەتاران

دینی دیدەکەت وەچەم مداران

ئێلاخان سەردەن ، بازەشان، ئامان

گەرمەسێر وەشەن ، بورێ وەدامان ..

خوازیارم لە گەشتە نەبڕاوەکانی دڵی (حەزرەتی مەولەوی) دا سروەی شادی بووبێتە هاوڕازی گیانی هەمووانو هەمیشە سەرلەنوێ لە گەشتی سەرفرازیو بەختەوەریدا بین ..

سەرچاوەکان :

١. پیرەمێردی نەمر ، دیوانی مەولەوی ، ئەسڵو ڕووح ، دووبەش (١٩٣٥- ١٩٤٠)

٢. عەلائەددین سەججادی ، مێژووی ئەدەبی کوردی ، چاپی دووەم (١٩٧١) .

٣. مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس ،دیوانی مەولەوی (١٩٦١)

٤. ا.ب هەوری ، مەولەوی ، (١٩٧٢)

٥. عەلی شێخ عومەر قەرەداغی ، مەولەویوسروشت ، (١٩٧٨) .

٦. د. ئەنوەر قادر جاف ، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی / نامەی دکتۆرا .

٧. عوسمان محەمەد هەورامی ، کەشکۆڵی حاجی مەحموودی یارەویس ، (١٩٩٨) .

٨. هەندێك دەستنووس .

عوسمان محەمەد هەورامی

سلێمانی : ١٠/ ٥ /٢٠٠٠

دەرگایەك بۆ تێگەیشتن لە هۆنراوەكانی مەولەوی

ڕەئوف عوسمان

دەرگایەك بۆ تێگەیشتن لە هۆنراوەكانی مەولەوی

نووسینی: ڕەئوف عوسمان

ئەگەر دەق دەسەلاتێكی ڕەهاو گرنگ بێت و سنووری گشت كات و جێگاكان ببەزێنێت، دیارە ئەو دەسەلاتە گرنگ و خەتەر ناكە زادەی بیرو خورپەو ڕاچەنینی كۆمەڵێك ئۆرگانی تایبەتی داهێنەرەو زۆر بە بەخشندەیی پێشكەشی خوێنەرو فەزای كاتەكانی دەكات و وەك ڕۆلان دەڵێت، ئیتر جڵەوی گرنگی دەقەكە دەدرێتە دەست خوێنەرو ئەویش بە ئارەزووی مێشك و دڵ، مامەڵەی لەگەڵدا دەكات، واتە ئیتر خوێنەر دەبێتە خاوەن قەواڵەو نووسەریش لە دەرەوەی ئەو جوغزەدا بەسەرسامی یەوە لە نێوان ئەو دووحاڵەتە مۆلەقەییەدا ڕادەمێنێ، خەمو خورپەی داهێنانەكانی دەكەوێتە بەر مەترسیترین سەفەری هات و نەهاتی هەڵچوون و داچوون، بێ ئەوەی لە توانای داهێنەردا هەبێت دڵۆپە ئاوی ڕایەكی نوێ برژێنێتە سەر ڕووبەری دەق، جگە لە ڕوونكردنەوەو لێكدانەوە! بەڵام كاتێك كە نووسەر دەچێتەوە جوغزی فراوانی خوێنەر، دەشێت ببێتەوە خاوەن دەق، بەڵام لە چوار چێوەیەكی چۆنیەتی تەرداو بە بۆن و بەرامەیەكی تایبەت ترەوە، با لە ڕوانگەی خوێنەر لە لایەك و داهێنەر كە مەولەوی پایەبەرزە لە لایەكی ترەوە سەرنجێ بدەینە ئەو بونیادە ڕەخساوەی كە هەمیشە لە تازە بوونەوەو كاژ فڕێداندایە، نەك بە تەنیا لەسەر هێڵی بەیانی كاتەكانی دوای ئەفراندندا، بەڵكو لە خودی چركە ساتی ژانە شیعرییەكانی مەولەویدا، دیارە هەر لە سەرەتای تەقینەوەی كانیاوی داهێناندا چەپكێ بۆچوون و خورپەو جیهانبینی نوێ سەردەردێنێ، بۆ ئەوەی خوێنەر پتر ئاشنابێت بەو جیهانی ئەفراندن و توانەوە لاهۆتیەی مەولەوی، دەبێت داهاتوو گەرایی لە گەشترین حالەتدا سەرچاوە بگرێت، ئێمە لەم ڕوانگەو پێوەندانەوە هەوڵی دۆزینەوەی ئەم كلیلانە دەدەین كە لە نزیكەوە بتوانین قەلای

سەختی داهێنانەکانی مەولەوی بکەینەوەو تا چاویش بڕکات بە دوای هەتوانی زامەکانی و شەو دەستەواژەکاندا وێڵ بین، دیارە ئەم وێڵ بوون و کێومالْ کردنە بۆ کردنەوەی تەلیسمە داخراوەکان خۆی لە خۆیدا رام کردنی قەڵاسەختەکانی دەقە، واتە دەقە نەمرەکانی مەولەوی ئێمە دەخوێننەوەو رامان دەکەن و گەنجینە زانیاریەکانی ناخمان دەهەژێنن و دەمانخەنە سەرفەزای جیهانێکی تایبەت بە هەموو جوانیەکی ئەفسووناوییەوە، واتە ئەگەر خوێنەر گەنجینەیەکی پێش وەختەی ئەدەب لە مێشك و هەناویا نەبێت، دەق هەرچەندە بەهێزیش بێت، ئەو کاریگەریە هونەریەی نابێت، چونکە وەك هاوکێشە یەکی مردووی لێ دێت، من پێم وایە کلیلەکانی شیعری مەولەوی هەروا بە ئاسانی ناچنە گیرفانی هەموو خوێنەرێکەوە، تا لەم بوارانەدا زانیاریی وردی نەبێت.

١- **بەلاغە**: بە هەر سێ بابەتەکەیەوە (معانی -بیان -بدیع) ، دیارە ئەم زانستانە فرە لك و پۆپن و لە گەلێك دەرگای هونەری دەدەن، بەلام ئەوەی جێی سەرنجمە ئەو شوێنانەی کە هونەرەکانی جناس، طباق ، توریە، تشبیە ، حسن التعلیل، استعارەی تەخیلی، تیا بەکارهێناوە ، زۆر سەرکەوتوە، چونکە هەست بە خۆ ئەزێت دان ناکرێت، لە لایەك و بەکارهێنانی ئەو هونەرانەش لە خزمەتی دەوڵەمەند کردنی واتاکەدا توظیف کراون و ئیشراقێکی واتایی قووڵیان بەخشیوە بە حاڵەتی لە دایك بوون و بزواندنی خورپە تایبەتیەکانی دڵی خوێنەر. لە بونیات نانی (توریە) دا مەولەوی زۆر بە لێزانانە کارەکەی ئەنجام دەدات، چونکە لە سەرەتادا خوێنەر ئەخاتە سەر کەڵکەڵەی واتایەك و ئیتر وا هەست دەکات هەرچیەك دوای ئەوە بێت درێژە پێدانی ئەو واتایەیە لەسەر هەمان پێودانگ، بەڵام لە پڕێکا واتا سەرەکی و ویستراوەکەی خۆی سەرهەڵئەداو سەرهەڵدانەکەش دەبێتە وزەو تینێکی نوێ و بارێکی سایکۆلۆژی، کە بریتیە لە کەشفی دورگەیەکی نەزانراوی واتایەکی قووڵ و دلۆڤانتر .

هەر بۆ نموونە مەولەوی دەڵێت :

کوێستانان خاڵ خاڵ بەفری ناچێتۆ

یارم تۆراوەو ئاشتی نابێتۆ

خوێنەر لە سەرەتادا هەر نیوەی دوەمی بەیتەکە سەرنجی بە گەرمی ڕادەکێشێ، چونکە باس باسی یارو تۆرانو ئاشت بوونەوەیە، دیارە ئەم حاڵەتە لەزەت ئامێزانە زمان حاڵی هەموو پەیوەندیەکی نێوان نێرو مێن، بەڵام خوێنەر کاتێك بە خۆی دەزانێت کە باس لە لێژبوونەوەی گلۆڵەی تەمەنو دەرکەوتنی یەکێك لە دیاردەکانێتی، کە سپی هەڵگەڕانی سەرو ڕیشە، ئەرستۆ ڕای وایە کە یەکێك لە ئەرکە گەورەکانی شاعیر بە جوانو نەوازە پیشاندانی حاڵەتە نێگەتیفەکانە، بۆ ڕام کردنی خوێنەرو دروست کردنی فەزایەکی پۆزەتیفی لە نێوان دەقو نووسەرو خوێنەردا ، دیارە مەولەوی توانیوێتی ئەم مەبەستە دابین کات، بەوەی کە پیرێتی بە هەموو دیاردە دژواریەکانیەوە لێك بچوێنێ بە کوێستانی خاڵ خاڵ، واتە تێکەڵە لە نێوان ڕەشو سپیدا ، واتە : بە جوان پیشاندانی ئەو حاڵەتە دژوارە. هەر لە هەمان بواری هونەریدا مەولەوی دەڵێت:

قازان قەتاران قوڵنگان حەوایی

حەیفەن باڵاکەت شەو بە تەنهایی

لەسەرەتادا سەرنج ڕاکێش نیوە دێڕی دوەمە، چونکە باس لە باڵای یارە ، بەڵام بە تەنیایی ! کەئەمە خۆی لە خۆیدا بزواندنی جۆرە هەستێکی تامەزرۆییو دابڕانە لەنێوان شاعیرو یارا،بەڵام لە واقیعدا باس لە مردنی یاردەکات، چۆن؟ لە نیوە دێڕی یەکەمدا ، قازان واتە مەنجەڵ ڕیز کراوەو ئاویش گەرم کراوەو لە هەمان کاتیشدا پاچو قوڵنگ بە ئاسمانەوەنو گۆری یار هەڵدەکەنن، هەر چەندە

شاعیر لە نیوە دێڕی یەکەمدا (قازان قەتاران قولنگان حەوایی) زۆر هونەرمەندانە ویستویەتی خوێنەر بخاتە داوی فەزای (قازو قولنگەوە) کە دوو جۆر باڵندەن و لە بەهاراندا بە حەواوە ڕووەو کوێستان و ئێلاخ ڕەو دەکەن، دیارە هەردوو حاڵەتەکە هەر ڕەون ئەمیان تەمەنی مرۆڤ و ئەویش باڵندە، بەلاغیەکان هونەری (استخدام)، یان هەندێکیان (ایحاء) یان داناوە بۆ ئەم جۆرە هونەرە، بەڵام نابێت خوێنەر ئەوە فەرامۆش بکات کە مەبەستە سەرەکیەکە هەر (توریە) یە ، شاعیر لە نێوان ئەو دوو هونەرەوە (استخدام- توریە) توانیوشیەتی کەرنەڤاڵی داب و نەریتی بە خاک سپارنی مردوومان پیشان بدات، بەستنەوەی هەردوو بەری بەیتەکە ئەو هەمبەریە (توازن) زەینیە لە زەمەنێکی بروسکەییدا هێندەیتر بارگە ئەکات، ئەوەی شیاوی وتنە چەتری تەمێکی قووڵی کێشە ئەنتۆلۆژیەکان نیشتووەتە سەر بەیتەکەو بە هیچ کلۆژێك لێی دانابڕێت،چونکە مردن ئەو قودرەتە ئەفسووناویە یە کە هەموو شت دەبێت لەبەردەمیا چۆك دابداو هەڵ بوەشێت، جگە لە خودی خۆی کەبووە تە تاپۆیەك و تارماییەکانی تر لە ترسی چنگ و پەلە خوێناویەکانی هەرگیز ئۆقرە ناگرن.

یەکێك لە بابەتە بەلاغیەکانی تری مەولەوی کە زۆر تیا سەرکەوتوە کورت بریە (الایجاز) واتە پێشکەش کردنی واتای فرەو زۆر بە وشەو دەستەواژەی کەم، لێرەدا دەتوانم ئەم دێڕەی کە باس لە میعراج دەکات بە جۆرە ئیعجازێکی دابنێم کە تا ئێستا لای هیچ شاعیرێکی کورد نەم بینیوە:

چوو، بوو، دیی ، بیستی، کریا ، دڕیاوە

هاتەوەو حەلقە هەر دەلەریاوە

لە بواری لێك چوون و خوازەشدا (التشبیە والاستعارە) دا هێند سەرکەوتوە من بەتەنیا بە وەسفێکی گۆران حاڵەتەکە بەرجەستە ئەکەم، ئەمەش خۆی لە

خۆیدا بابەت و لێکۆڵینەوەی زۆرو فرە لکی دەوێت، چونکە مەولەوی لە نێو شاعیران و روناکبیراندا بە خاوەنی ناسکترین و فراوانترین خەیاڵ ناسراوە، واتە یەکێکە لە وێنەگرە گەورەکانمان.

٢-گۆران دەڵێت : (بەتایبەت لەمەدا بلیمەت مەولەوییە لە هەموو دێڕێکی هەڵبەستەکانیا بەردێك لە هەڵدێرە سەختەکانی کوردستان (لوتکەی ئاتەشگا) بە بازرەقە بەستن تل ئەبێتەوە، شەپۆلێك لە قەڵبەزەکەی سەرچاوەی زەڵم خۆی ئەدا بەسەر تاوێری بەرداو ئەبێ بە لافاوی کەف شیر، پەڵە هەڵمێکی دووکەڵاوی لە سەهۆڵەکانی گۆمی زرێبار بەرز ئەبێتەوەو لەگەڵ هەناسەی ساردی مەولەوی خۆی بەری ئاسمان ئەگرێ) .

٣-یەکێك لە دیاردەکانی تری هۆنراوەکانی مەولەوی ئەو مامەڵە وشیارانەیە لەگەڵ زمانی دەربریندا، بونیادی زمان لای مەولەوی لە چەقی خاڵێکدا ڕانەوەستاوەو زەمەن و تاقیکردنەوەی سەرو مڕ هەمیشە لە خزمەتی بەکاربردنی وشەو ڕستەو دەستەواژەکاندایە ، واتە کۆنترۆڵکردنی یاسای ناوەوەی بەیتەکان حاڵەتێکی بونیاد گرتووی پێش ئەفراندن نیە، بەڵکو خودی شاعیر بۆتە مەوشورێك و لە نێوانیەوەو شەو دەستەواژەکان بەرەنگاڵەیی وەبەرهەم دێن و دەبنە چنراوێکی سفت وسۆڵ، ئەم حاڵەتە خەسڵەتێکی زەق و ئیجابی بارە هونەری و زمانە شیعریەکەی مەولەویە، دەوڵەمەندیی گەنجینەی وشەکانی ، لە نێوەندی یەك لەهجەدا نەچەقیوە، بەڵکوو سوودی لەزاراوە (لەهجە) کوردیەکان بینیوەو کردویتیە میتۆدێکی تایبەتی شێوازی دەربڕین، تەنانەت زۆرجار بەمەشەوە نەوەستاوەو توانیویەتی کۆمەڵێکی زۆر وشەی عەرەبی بکوردێنێ و تینی جۆرە مۆسیکایەکیشی پێ ببەخشێ و بیکاتە موڵکی کورد وەك: ئەلوەدا - الوداع ، سێڵاو- سیل، جەمینی- جبهە، توغرا- طغراء ، عەزاو - عذاب، سەبووری - صبر، سەر بسات - بساط ، فام - فهم، موبەت - نوبة، ئەروا- ارواح،

فرسەتەش - فرصە، تالەم- طالع ، جەم- جمع ، نسیو - نصیب، شۆلە - شعلة، سوب- صبح، تەواف- طواف، زایفیم- ضعیف .

٤-ئەگەر بمانەوێ بەراوردێك لە نێوان شێوازی دەربڕینی مەولەوی و خانای قوبادی یان بێسارانی یان هەر شاعیرێکی تری سەربە زاراوەی گۆرانی بکەین زوو دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە موفرەداتی شیعریی خانا هەورامیانە ترن لە مەولەوی و هەندێك جاران ئەوەی ئەم کردویەتی ڕیز بەندی وشە گەلێکی گۆرانی و کرمانجی خواروە لە چوارچێوەی سینتاك و فۆنەتیك و گرامەری گۆرانیدا، وەك :

پەلە پەل پەی زەوق زامێ وەتیرت   ئازار دابۆ تای زوڵف زنجیرت

یان:

شەوان تاوەرۆ فکرم جەلاتەن   رۆح ڕەوانم نەخاك پاتەن

یان:

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن   زایەڵەی سەمتوور کەللەم وەگەرمەن

یان:

بینایی وەڕاست دڵەی پڕ دەردم

ئای چەند سەرسەخت بیم لوای نەمەردم

یان :

من دەردم پەیکار ناز دڵگیرەن

دەوای زامانم زامداریی ئێرەن

ئەمانەو چەندەهای تر، ئەوەی شیاوی هێما بۆکردنە بە یان و پۆڕی ئەو دیوانە گەورەیە تەنیا قەسیدەیەکی چوار بەیتی بە زاراوەی کرمانجی خواروی تایبەت بە خێڵی تاوگۆزیەوە کە لکێکن لە جاف وتوە:

تۆپڵاخەی دوکەڵ هیجران دولبەر
جەم بووگە وەك هەور نەروی سەقف سەر
حاشا خۆ ڕەنگم هیچ نەماگە پێ
سەرم وەکوو تاس دەنگی لێوە تێ
کەی کەم ئێستەکەم خوێناو ئەکا شەصت
لە دوو پلوسکەی چاو شۆڕاوگەی بەست
لافاو کووچەی جەستەی زوو خاڵی
هەڕگاو هەستی هەرچی بووماڵی

جگە لەم دیاردانەش مەولەوی زۆرجار یاری بە وشە کردوە بە تایبەت لە بواری بچوك کردنەوەو کورت کردندا ، وەك: شەوان تاوەرۆ، واتە ڕۆژ ، ئەرواح بۆتە ئەروا، جەمع-جەم، صلاە - بە سەلا، با ئەوەش لە یاد نەکەم کە ئەو چامانەی لەسەردەمی پیریدا وتونی هەورامیانە ترن لەوانەی سەرەتا، هەرچەندە نەدەبوو وابێ ، چونکە لەسەردەمی پیریدا گەڕاوەتەوە سەر شاتەی زێدی کە بە کرمانجی خواروو دەپەیڤن، بەڵام لە لاوێیدا لە سنەو ناوچەکانی سەر بە لەهجەی گۆران خوێندویەتی و کاتی بەسەر بردوە، توێژەرەوە دەتوانێت لەم بوارەدا گەلێك کشوفاتی نوێمان بۆ دەستەبەر بکات.

لەم بواری زاراوە گۆڕکێ یەدا پرسیارێك سەردەردێنێ، کە تا ئێستا گەلێك تیا ڕاماوم و تەلیسمەکەیم بۆ نەشکاوە، ئەویش ئەوەیە کەبۆ مەولەوی شیعرە ویژدانی و زاتیە نەوازەو دلۆڤانەکانی بە شێوازی گۆرانی نووسیوە ، بەڵام عەقیدە مەرزیەکەی کە بریتیە لە (٢٠٣١) بەیتە شیعرو لەگەڵ لێکدانەوەکەی کاك فاتح عبدالکریم دا کە (٨٦٨) لاپەڕەی گرتۆتە خۆ بە زاراوەی جاف تاوگۆزیی

نووسیوه؟ یان(فوائح)ەکەی کە (٥٢٦) بەیتە بە فارسی دایناوه؟ یان (الفضيلة) کەی بە عەرەبی هۆنیوەتەوه؟ یان زوبدەی عەقیدەو عەقیدەکەشی هەر بە زاراوەی جاف تاوگۆزی هۆنیوەتەوه؟ دیارەئەم پێنج کتێبە بریتین لە هەزارەها بەیتو هەموشیان باس لە ، عەقایدو ، فناء، بقاء، عرض ، کشف، دلیل ، خاص ، عام، ترجیح، تغلیبو باس کردن لە ڕێبازەکانی مالیکی ، حەنبەلی ، اشعری، شافعی، بۆ ئەم کتێبە عەقائدیانەی بە زاراوی گۆرانی نەنوسیوه؟

با بڵێین مەولەوی تەواوکەرو کۆڵەکەیەکی قەف ئەستووری ئەدەبی گۆرانیو سەردەمی ئەردەڵانییەو کاریگەرێتی باوی ئەو ئەدەبە لەو ناوچەیەدا فرەبووەو مەولەوی نەیتوانیوە لە دەستی قوتار بێت؟ باشە خۆ لەو سەردەمەدا نالیو سالمو کوردیو مەحویش ئەستێرە گەشەی درەوشاوەبوونو جێی بڕواش نیە مەولەوی نەیناسیبن؟! تۆ بڵێی وەڵامی یەکێك لە پرسیارەکان وا بکەوێتەوە کە مەولەوی لە ناوچەکەی خۆی دڵنیا نەبووبێت کە هەورامی نازانن و ویستبێتی لەو ڕێگایەوە خزمەتێك بەوانیش بکات؟! یان ئەو کاتانەی کە تەدریسی کردووە سەرنجی بۆ ئەوە راکێشرابێت کە قوتابیەکانی پێویستی فیکریو عەقیدەییە بەو جۆرە بابەتە هەیە؟ یان بە پێچەوانەوه؟

کێ ئەڵێت لە ژێر داواو توجیهی شێخی ضیاء الدین یان هەر خۆشەویستێکی تری بەو لەهجەیە نووسیبێتیەوه؟

تۆ بڵێی مەولەوی هێند زاڵ نەبووبێت بەسەر زاراوەی گۆرانیدا هەتا عەقیدەکانی پیێ بنووسێتەوه؟! خودی زاراوەی گۆرانی لە وزەیدا نەبێت ئەو واتا قووڵو فرە لکانەی عەقیدەو کەلامو اصول بگرێتە خۆی ؟

ئەوەندەی من هەست پیێ بکەم مەولەوی ئەم کتێبانەی لەسەردەمی تدریسو وانە وتنەوەدا داناوە کە دەکاتە تەمەنی هەڵکشاو، دیارە لەو تەمەنەدا لە زێدی خۆیدا بوەو هەر لەوێش وانەی وتۆتەوەو قوتابیەکانیشی خەڵکی لای خۆیان

بوون، یان بە لایەنی کەم زۆربەیان بەو زاراوە زۆر ناوچەییە دواون نەك گۆرانی ، کەواتە ئەو حاڵەتە وای لێ کردووە کە بەو زاراوە ئەم نەزمانە دابنێ ، بەهەر حاڵ مەرج نیە ئەمەش وابێت، لە ڕاستیدا ئەمانە هەموو دەستی پرسیارن و بە ئەڵقە ڕیزی مەبەستەوە ئەلکێن و لێی جیانابنەوەو تا ئێستاش ئەو دەرگایە بە داخراوی ماوەتەوەو بە هیوای توێژەرەوەی داهاتووی دەسپێرین! با ئەوەش نەبوێرم کەیەکێك لە هەرە بلیمەتی و زیرەکیە کەم وێنەکانی مەولەوی لەوەدا دەبینم، کە بۆ یەکەمجار لە مێژووی ئەدەب و زانستی کوردیدا توانیوێتی بابەتەکانی (فلسفە – عقائد– اصول -کلام) بە زاراوەیەکی ئاخاوتنی دواکەوتووی تیرەیەکی جاف وەك تاوگۆزی تۆماربکات !!

٥–لە بواری شیعری قووڵ و پڕماناد کەئەمە زیاتر بۆ لای کلاسیك دەچێت، چونکە پەیوەندی بە هۆش و بیرکردنەوەی سەروم‍ڕ هەیە، مەولەوی هەندێك چوارینەو دێڕە شیعری بەهێزی ئەوتۆی هەیە کە جێگای سەرسوڕمانی هاوڕێکانی بوەو تا ئێستاش کاریگەرێتی خۆیان بۆئەم چەرخەش هەرماوەو مرۆڤ نەك لێی نابێزرێت بەڵکوو بە پیریشیەوە دەچێت، چونکە کردنەوەی قفڵی ئەو تەلیسم و نهێنیانە خۆی لە خۆیدا جۆرە لەزەتێك دەبەخشێت بە خوێنەرو پەنجەرەیەکی جوان ناسی و جیهانبینی و سنوور بەزاندنی زات لەبەردەمدا ئاواڵە دەکات، هەر بۆ نموونە:

قەڵای ویرم سەیل هووناو بەردەبێ

بورج ئاگاییم وێران کەر دەبێ

کێشك چی خەیاڵ خەم فام سەندە بێ

دووکانچەی بەدەن بێ کەس مەندەبێ

یان دەڵێت:

دیدەم (ڕێژاوە)ە، ڕوخسارم (زەردن)ن

جەمەداخ(یاران)، (بیران)م کەردەن

یان دەڵێت:

سەر وەبان عەین عەینم خەم وەردەن

هوون چون چەشمەی عەین نەعەین سەرکەردەن

یەند دەردو ئاهم عەین کەردەن بێ نوور

وەختەن هەشت کەم بۆنەپەنجەی مەشهوور

یان دەڵێت:

سفیدیم ئاوەرد سیاییم پێ ڕەشت

هەفتم کەردەوە، ڕوونیام لە هەشت

یان دەڵێت:

شنۆی ڕەشەبای زووسان هیجران

سەر چڵەی عەیشم کەردەن‌وە بوریان

٦-هۆنراوەکانی مەولەوی سیخناخن لە ناوی زۆربەی جێگاو شوێنەکانی ئەو دەڤەرەی کە تیا ژیاوەو هاتو چۆی تیا کردووە، دیارە ئەمە بەڵگەی شارەزایی‌و جوغراڤ ناسیی بووە، ئەمە جگە لەوەی کە ئەو شوێنانە بە شێوەیەك توظیف کراون کە وەك بەشێکی ئۆرگانی فەزای چامەکانیان دلۆڤانتر کردووە، تانجەرۆو سیروانی خەم تەمیی برینی هەوکردووی دڵی مەولەوی بوون، گەرمەسیر لای مەولەوی سەری پڕ لە خەیاڵ‌و ئەفڕاندنی لە باوەشی ئێڵاخدا ئۆقرەی گرتووەو هەمیشە دەمی لە مەمکی کانیاوەکانیا بوە، وەرمن‌و شەمێران خەمە ئەبەدیەکانی

مەولەوی‌یان چڕتر کردۆتەوە، داخ و کەسەری مرۆڤی کورد لە هەردەی دوجەیلا کە بە بێ نەوایی سەری ناوەتەوە، هێندەی تر دڵی داوە بە چڵاکی خەمدا، ئەمە جگە لە بەکاربردنی ناوی هەموو جۆرە شەماڵ و باوشنەیەك کە لە کوردستاندا هەیە وەك سەبوون، کزە، نەسیم، شەماڵ، زلان ، ڕەشەبا، گەردەلوول، دیارە مەدلولی ئەم وشانە لە نێو فەزای بەیتەکاندا دەشێت خۆی بۆ خۆی ئازوقەی بابەتێکی سەربەخۆبێت، چونکە دابڕکردنی وشەو ڕستە لە سیاق دەکاتە دەست نانەبینی هونەری شیعر .

مەولەوی هەر لە شنینەوەی چڵەوەنەوشەیەکی کاوانەوە تا لەرینەوەی چڵە گیایەك ڕاچەنیوەو ڕاچڵەکیوە...! شوێن فرینی باڵندەیەکی کۆچەریی کەوتوەو تا گەڕاوەتەوە پەژارەو چاوەڕوان بووە، لەگەڵ کۆچی گەرمیان و کوێستانی خێڵاتی جافدا ، سەرە ڕێیانی لێگرتوون و یەك یەك سەر ژمارەی کردوون، بزانێ کامیان تەمە! .. ڕیشەی جەرگ و پەردەی دڵی خۆی بۆ کردوون بە نووشتەی چاوەزارو بە قۆڵ و مەچەکی کچە جوانەکانی جافەوەی بەستووە...! لە بچوکترین و دوورترین خەم و کۆستی ئازیزانیا کسپەو زام گەیوەتە دڵی ئەم و فرمێسکی شیعری لە خەمبارو کۆست کەوتوەکان زۆر ترو بەسۆی تر هەڵڕشتوە.. کە ڕوومەتە سپی و سافەکانی (شێخ عەزیزی جانەوەریی- هاوڕێی) ئاوڵە دەرئەکات ؟ وشەکانی ئەم ڕوومەتی خۆیان ئەڕنن...! گوێی لە خوڕەی و قەڵبەزەی ئاوی دوورترین و تەنگترین دەربەند و گەروو بوە..!)

وەك وتم مەولەوی لەبواری شیعری قووڵ و پڕماناداد تابۆی کرابێت چارەوێی بەهرەو توانای تاوداوە، دیارە لەم حاڵەتەدا کێشە هامبەریەکەی نێوان نووسەرو خوێنەر تێك دەچێت و سەنگایی نووسەر لەسەر ڕووبەری بونیاتە شیعریەکە پتر دەبێت، دیارە ئەم حاڵەتە لای فۆکۆو مسدی و حسان تمام بە پۆ زەتیف دادەنرێت، چونکە هەوڵێکە بۆ پتر توندو تۆڵ کردنی پێگەی خانەکانی زمان و

مشت و مال کردنی ڕادەی هەڵسوکەوتی بیریی خوێنەرو جیاکردنەوەی سنوورەکانی داهێنەر وەك هەر بوونەوەرێك کەبە دوای دوورگەیەکدا بگەڕێت کە خەمو حەزە ونبوەکانی لە گێژەنی داهێنانە نەوازەو سەر تەڵەکاندا بدۆزێتەوەو لەو ڕێگایە شەوە بەدست هێنانی تەجەللای نەمری بەدەست بێنێ ، دیارە ڕۆشتن و پێداگرتن لەسەر ئەم تەوەرە کێشەیەکی قووڵ لە نێوان بونیادی شیعر کە دەکاتە مەولەوی و خوێنەردا دێتە کایەوە، دیارە مەولەوی لەو ئاقارەدا خۆی نەداوەتە دەم شەپۆلی ویستی خوێنەرو کۆوە، بە مەبەستی بەرگری کردن لە زاتی خودی خۆی، لە نێوان ئەو دەقە نەمرانەوە، کە تائێستاش سەرپۆشی غافڵ گیریی خوێنەری پێوەیەو لەگەڵ هەموو خوێندنەوەیەکی نوێشدا جیهانێکی نوێ تر لەبەر دیدو بۆچوونەکانماندا ئاواڵە بکات.

٧-لە دیوانی مەولەویدا ناوی هەموو ئامێرە مۆسیکیەکانی ئەو سەردەمو دەڤەرە هێنراوە،بەڵام لە بۆنەو کاتگەلێکدا کە مەولەوی نوقمی خەمە ئەنتۆلۆژی و ئەبەدێکانێتی، ئەو ئامێرانە ئاوازێکی بۆ دەچڕن کە بێشکەی ئازارە هۆش ئامێزەکانی ڕائەژەنن، لێرەدا دەشێت ئەم تەنیا دێڕە پیشان دەم کە وێنەیەکی شیعری ئێجگار نەمرەو هێندەی تر مەولەوی بەرەو ئەستێرە درەوشاوەکانی ئەفراندن هەڵدەکێشێت:

مطرب یەکەمان باڵای خەم وەردەم

یەتار ئەسرین خەم کۆك ئاوەردەم

واتە (کاکەی ئاهەنگ گێڕ، بگرە ئەوە باڵای چەمیوەم بیکە بە کەمان ، ئەوەش فرمێسکی چۆڕاوگە بەستووم کە خەم کۆکی کردووە بیکە بە تار) .

٨-تاوتووکردنی ئەم سەرەو سەری دیوانەکە گەلێك کلیلی تر دەداتە دەست خوێنەر، وەك بەکارهێنانی کۆمەڵێك زاراوەی مەنتیق و کەلامو نحوو صرفو

هێمـاکردن بـۆ ڕووداوە مێژووییـەکان و ئایەتـە قورئانێکـان و بابەتـە شـەرعی و فەلسەفێکان و هەروەها (تضمین) کردنی شیعری شاعیرانی کەو ناوهێنانیشیان لەم لاولادا، هەروەها ناوهێنانی هەندێك کتێب و بابەتی زانستی و زاراوەی زانستە ئیسـلامیەکانی وەك: بقـاء ، فنـاء، عـرض ، کشـف ، برهـان، دلیـل ، ترجیـح، تغلیب،ئیشراق..

٩-یەکێك لەو واتاو بابەتانەی کە نەمری ئەبەخشن بە هۆنراوە، پەنجەرە خستنە سەر پشتە بەرەو پانتاییەکانی تەلیسمی ئەنتۆلۆژیاو عەدەم و بوون و ئەفسوونی ئەم گەردوون و بونەوەرە، دیارترین خاڵـە بـەهێزەکانی داستانی کلکامیش ئـەو کێشە مەزنەی نێوان بوون و نەبوونە کە ئەنکیدۆ شانی داوەتە بەرو وێڵی ئاوی نەمری یە، لە ئەدەبی کوردیا کەمتر شاعیرەکانمان دەستیان بۆ ئەم بابەتە گرنگ و خەتەرناکە بردوە، جگە لەچەند نموونەیـەکی سـەرپێیی ئـەم لاولا نـەبێت! بـەڵام سەرنجدان لەو هۆنراوانەی کەبە جیهانی بوون، دەمان گەێنێتە ئەو ئەنجامەی کە زۆربەی هەرە زۆریان تەرخانن بۆ ئەم کێشە مرۆڤایەتیە چارەنووس سازەی کە تەرخانـە بـۆ خولانـەوە لـەو بازنـە گرنگـەدا، هـەر لـە گۆتـەوە هـەتا ئەبولعـەلای موعەری و مەولانای ڕۆمی و حافظ.. هتد یەکێك لە هۆنراوە سەر تەڵەکانی گۆران بەشێکە لەو پرسیارە ئەبەدی و بێ وەڵامانەی کە ئاراستەی چارەنووسی مرۆڤ و ڕەوتی ژیان و تاك کراوەو هەتائێستاش لە ئاسمانی دیوانەکەیا هەر ئەجریوێنێ :

بەڵام ڕۆڵەم ، کە تۆ ئێستا لە فەجری زیندەگا نیتای
لەبەردەرگای تەلیسمی بەختی مەجهوول و نیهانیتای
بە چی مەعلووم بە شوێنی هی منا ئەرژێ چەمی عومرت ؟
سەراسەر پێکەنین و خوڕڕەمی نابێ خەمی عومرت؟

بەڵێ، بەرخم! ئەگەر چی هەروەکو یەك ژینی گشت لا یە
لە بەینی بێشکەو قەبرا، بڕینی عەینی ڕێگایە !
هەموو هەر قافڵەی بێ ئیختیاری سەر زەمینێکین
هەموو دێین و دەڕۆین.. تاکوو ئەگەین، یەعنی ئیتر ئەمرین
وەلێ کۆچی ژیان کۆچێکی پڕ سیحرو پڕ ئەفسوونە
لەیەك سەرچاوە دوو قەترە: یەکێ لێڵە، یەکێ ڕوونە !
هەیە وەك من بەسەر دڕکا ئەنێ هەنگاوی ئاوارە
هەیە هی وایش کە فەرشی ژێری پێی ئاوریشمی گوڵزارە!

بە پان و پۆڕی هەموو بەرهەمەکانی ئیلیا ئەبو مازی هۆنراوەی تەلاسیم جێگای سەرنج و گوێ پێدانی نووسەرو خوێنەرانە ، چونکە لە دەرگای کێشە خەتەر ناکەکانی ئەنتۆلۆژیای داوە، شاعیرانی کورد ئەگەر ویستبێتیان ڕووەو بە جیهانی بوون هەنگاو بنێن ، یان بە لایەنی کەمەوە لە قۆزاخەی ناوچەیەتی قوتاربن و هەناسەی مەودایەکی فراوانتر وەرگرن، لە محەلیەتەوە قۆناغ بە قۆناغ هەنگاویان ناوە، دیارە هەنگاوەکانیش چوون یەك نەبووە! بەهەر حاڵ لە نیوەی ڕێگا، تەمەن و مەرگ، یان سستی هەنگاوو لاوازی دەربڕینی مەحەلیەتەکە، دەرفەتی نەداونەتێ، بەڵام ئەوەی کە جێی سەرنجە مەولەوی لەهەردوو بوارەکەدا، یان لە هەردوو بەری هاوکێشەکە واتە محەلیەت کە دەکاتە وێنەگرتنی سروشتی بەهەشتینی کوردستان و ژیانی پڕ لە مەینەتی مرۆڤی کوردو لە لاکەی تریشەوە واتە ئەوبەری هاوکێشەکە ، کە دەرگا کردنەوەیە لەبەردەم تەلیسمی ژیان و وەڵامدانەوەی گەلێك نهێنی گەردوون لە ڕوانگەی (ئەشعەرییەکی ماتریدی) یەوە، دیارە ئەم دوولایەنە گرنگە هێندەی ترمەولەوییان بەرەو ئەستێرە درەوشاوە جیهانیەکان هەڵکێشاوە بائەوەش نەبوێرم کە هەرچی محەلیەتەکەی مەولەویشە

بە جۆرێك باوەشی بە سروشتی بەهەشتیی كوردستاندا كردووە، كە پێكرا لە بۆتەی ئەوینێكی لاهۆ تیانەدا تواونەتەوەو كەسیان بێ ئەوی تر نەك نایانكرێت بە تەنیا بەڵكوو ناناسرێنەوە، دەشێت ئەم حاڵەتە جیاكرێتەوە لە هەندێك محەلیەتی تەنگەنەفەس، كە جوینەوەی كۆمەڵێك تابلۆی میناتۆر ئاسای ئەوتۆیە كە زۆرجار وێنەكانی بە تۆپزی پێكەوە لكێنراون، لە چوارچێوەی خوازە (استعارە)گەلێكی نەساچاودا، كە دیاردەی زۆر لە خۆكردن و ئەزێت دانی نەك شاعیربە تەنیا بەڵكو خوێنەریشی پێوە دیارە، جگە لەمەشیان زۆرجاران موفرەداتی سروشت بە جۆرێك مامەڵەی لەگەڵ دەكرێت، كە سێبەری واتا قووڵ و دلۆڤانەكان هەڵئەبرسكێ لە نێو ئەم وێنە داتاشراوانەدا، ئەمە لە كاتێكدا كە هۆنراوەی ڕەسەن دەشێت بە لایەنی كەمەوە چەتری كۆمەڵێك ئیحاو خورپەی ستاتیكا برژێنێتە ڕۆحی خوێنەرەوەو هارمۆنیای دلۆڤانترین هێور بوونەوەی دڵەڕاوكێی پێ ببەخشێت، وەك مەولەوی كردویەتی، نەك زەین و خانەكانی مێشكی خوێنەر بكرێتە كێڵگەی تاقیكردنەوەو ، یاری كردن بە موفرەداتی سروشت،لە چوارچێوەی خوازە گەلێكی یەك لەدوای یەكی تەم نەرەویوەدا، خوێنەر بخرێتەوە جەرو مەنگەنەی تەجریداتی دوور لە گیانی شیعرەوە.

هێماسازی
لەناو شیعرەکانی مەولەویدا

حەمە کەریم هەورامی

هێماسازی لە ناو شیعرەکانی مەولەویدا

حەمەکەریم هەورامی(٢٧٠٠ک- ٢٠٠٠ز)

چەند تێبینەیەکی پێویست :

١– سەرتاپای دیوانەکەی مەولەوی ، گوڵزارێکە لەسەر کوورەی ئاگری ئازاروغەم ڕوواوە.. چامەکانی باڵاخانەی ئایری برینە گەشەکانی بەیتەکانیەتی ، فەردەکانی دەمەی هەناسەی ئەو دەردانەن کە زاخاویان شەتاوەی کردووە... ئەو ئازارانەی کەبە کوڵ چامەکانی مەولەویدا دراون، ئازاری ئەو سەردەمەی کوردن و لە دەڤەری تاوگۆزیدا تەریدەبوون و ئاگریان بەرداوەتە خەرمانەی دڵ و دەروونی مەولەوی .. ئازارەکان قەف قەف بەرزبوونەوە، منارەیەکی ورشەداریان بۆ فیکرو ئەدەبی کوردی بیناکرد، ئەوەی دیوانی مەولەوی بخوێنێتەوە ،بۆی دەردەکەوێ مەولەوی شاعیر دروستبووی ئەو ئازارانەیە .. دەردو غەم و حەسرەت جۆشیان داوە و پاڵفتەیان کردووە و کردوویانە بەسەر قافڵەی شاعیران و دانایانی کورد ..

ئەوەی لە دیوانەکەی مەولەوی بتۆژێتەوە ، دەزانێ مەولەوی گیرۆدەی ئەڤین و ئاوێنەی بێ گەردی سروشت بووە، لە باڵەخانەی چەمی ئەودا خەمەکان قۆڵی دەسماڵیان هەڵداوە و سەر چۆپییان کێشاوەوخۆیان ئارایش کردووە.. ئیتر چ پێویستی بەوە نەبوە، یەکێکی لاوەکی بێت و ئاگری سروش بەرداتە کوورەی دەروونە پڕ جەخارەکەی .. خۆ ئەگەر پەنای بۆ لای ئەم و ئەو بردبێ تەنها بۆ ساتۆرکردنی ئازاری زامەکان و دامرکاندن و خەفەکردنی ئاگری ئەڤین بووە..

زانایەکی فەرەنسی وتوویەتی (ئەوەی مرۆڤی پایە بڵندو نەمر دروست دەکات تەنها ئازارو غەمە ..)

مەولەوی یەک ئاوابوو بێ ئیتر چ لازمە بڵێین مەولەوی سروشی لەم و لەوەوە وەرگرتووە..

٢- گریمان مەولەوی لە دوا قۆناغی ژیانیدا ، بەو هەموو زانست و زانیاری یەوە خۆی بچوك کردەوەو خۆی ئا خنیە کونجێکی تاریکی خانەقای سۆفیانەوە، بووبە سۆق ، ئایا بوونی خۆی بە سۆق دەبێتە هۆی ئەوەی ئەدەبەکەی بخەینە ناوخانەی سۆفینیزمەوە؟ ..

ئەوەی لە دیوانەکەیدا هەیە ،سەرلەبەری بەر ئەدەبی رۆمانسیەت دەکەوێ ، ئەگەر دەتانەوێ نمونە لە ئەدەبی رۆمانسی کوردی دا بێننەوە یەکسەر هەر بەیتێکی دەگری ئەوە.. لە چەند شوێنێکی کەمدا نەبێ بە پێی بۆنەو موناسەبە ئامارەی بۆ مەسلەکی سوفیانە کردووە، کە لێرەدا جێ ی باسکردنیان نی یە، شتێکی تری وای تیا نی یە کە تۆ بڵێی ئەم چامەیە ، یان ئەم چەند بەیتە بەر ئەدەبی سۆفیالیزمی دەکەوێ .. دیارە ئەدەبی سۆفی یەتی ئەدەبێکی مەسلەکیانەی تایبەتەو پێناسەو نیشانەو مۆرکی جیاکەرەوەی خۆی هەیە .. هەندێ جاریش لە گێژەنەی مەسلەکیەتی خۆی دەترازێ و وڕێنەی بێ سەروبەر دەکات و دەکەوێتە ناو (ظلماتی) شەتەحاتەوە ، کەی ئەدەبی مەولەوی وایە .. !

رۆچون بەناو ئەندێشەی هەمە ڕەنگداو فڕین بەناو گەردوونی بێ پایانی مانادا ، مانای سۆفیاتی نی یە ..

بۆیە لێرەدا من بە هەڵی دەزانم ، داوا لەو بەڕێزانە بکەم کەلەسەر مەولەوی دەتۆژنەوە با سەر لە نوێ بە خوێندنەوەو پیاچوونەوەیەکی لەسەرخۆ سەیرو بینای ئەو ئەدەبە بکەنەوە.. با لەوە زیاتر ئەو شەقامەی کە پتر لە چل ساڵە مامۆستای گەورەو دانا (عبدالکریم مدرس) بۆ رەوتی شیعرەکانی مەولەوی تەختی کردووە ، لەوە زیاتر نەیکوتینەوە ..

ڕاستە ئێمە چەند هەوڵ بدەین لە جوغزی شێوەی ڕاڤە کردنەکەی مامۆستای پایەدار دەرناچین و هەموومان لەو مەیدانەدا مل کەچی ئەوین و ، هەموو نووسەرانی کورد منەتباری ئەو بنەماڵەن بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە، هەر بەو چاوەوە بڕوانینە مەولەوی و ئەدەبەکەی، لەوانەشە ڕوانین لەو گۆشە نیگایەوە ببێتە مایەی کەمکردنەوەی پایەی مەولەوی ، وەك شاعیرێکی گەورەو مەلایەکی دانا و زانا ..ئەگەر وا بکەین مەولەوی لەناو یەك تیلمەی قەتیس ماودا رادەگرین و خۆشمان لەو ئاسانەدا فێری دەستەوسانی دەبین ..

٣-ئەگەر مەولەوی بەڕەچەڵەك بچێتەوە سەر (مەلا ئەبوبەکری چۆڕی) ، ئەویش نەوەی (پیر خدری شاهۆ) بێ ، ئەگەر وابێ دەبێ مەولەوی بە ڕەچەڵەك کوردێکی هەورامی ڕەسەن بێ ، چونکە پیرخدری شاهۆ یەکێك بووە لە نەوەت و نۆ پیرەی هەورامان ، ڕەچەڵەك هەڵۆیەکی پەروازە بووی بیابان نەبووە .. خۆ ئەگەر وابێ ، یان وانەبێ هیچ شتێك لە مەیدانی ئەدەبی مەولەویدا ناگۆڕێ ، بەڵام لە ڕەوتی مێژوو و وردەکاری دیرۆکی زانا و شاعیرێکی وادا نرخێکی ترو مانایەکی تر دەبەخشێ ، ئەوکاتەش مەولەوی نابێتە وەچەی بازێکی رەتێزاوی بیابان، بەڵکو هەر ئەو هەڵۆیەیە کە جێواری ڕاستەقینەی بەر کەمەری شاهۆیەو سەرچڵی ڕۆمانسیەتەو، دەفڕێ و بێ ئارامییەکەی کڵپەی ئاگری ئەو ئازارو غەمانەیە کە بەربووەتە بەیتەکانی ..

لە کۆتایی ئەو چەند تێبینییەدا .. ئەم پرسیارانە ئاڕاستەی ئەو بەڕێزانە دەکەم کەلەسەر مەولەوی دەکۆڵنەوە ، ئەرێ ڕاستە مەولەوی سۆفیبووە ؟ کام مەولەوی ؟ مەولەوی لە تاف لاوێتیدا ؟ مەولەوی پاش ئیجازە وەرگرتنی مەلایەتی ؟ یان پێشی مەلایەتی ؟ مەولەوی لە کاتی پیریدا ؟ یان لە تاف کەنفت بوونیا ؟ ئەی شیعرەکانی بەرهەمی کام تاف لەو تافانەن .. ؟

ئایا مەرجە ، شاعیرێك كەبوو بە سۆفی ، شیعرەكانیشی كەمەند بەندی رێبازی سۆفیالیزم بین ؟

پێناسەیەكی خێرای هێماسازی :

هێماسازی لە ئەدەبدا ، رێبازێكی جوانكاری‌یە .

نووسەر یان شاعیر بە هۆی بەكارهێنانی چەند هێماو رەمزێكەوە، بابەتەكەی خۆی بە مەبەستی بەتینكردن‌و رۆچون بەناو مەملەكەتی ئەندێشەو مانادا چڕ دەكاتەوە ، بەهۆی هێما بەكارهێنانەوە بابەتە سەرەكی‌یەكەی خۆی بە چەندان بابەتی ترەوە دەبەستێتەوەو دەیانكاتە پاڵپشت‌و دیوی ناوەوەی بابەتەكەی‌و ئارەزوووەكانی خوێنەر یان پێ دەبزوێنێ، بابەتە سەرەكی‌یەكەو ئەوانەی كە بە هێماسازی دەبنە دیوی ناوەوەی بابەتەكە دیماودیم دەبن، وەك دوو هێڵی هاوجووت ، بەرامبەر بەیەك هاوتەریب دەبن‌و پەیوەندی‌یەكی میكانیزمی لە نێوانیاندا دروست دەبێ ، شەوق‌و تاسەیەكی تەلیسماوی دەخەنە ناو دڵی خوێنەرو گوێگرەوەو ئاسۆیەكی پڕ كەیل‌و فراوانی ئەندێشەی هەمەرەنگەش بۆ رەوتی چامەو بەیتەكان لە هۆش‌و ئاوەزدا دەكەنەوەو نایەڵن هزرو سۆز لێك جیا ببنەوەو لەسەریەك تیلمە رەوت بكەن یان هەراسان بین .

شاعیری بەهرەدار هەندێ جار بابەتە سەرەكی‌یەكەی بەر جەستە دەكات‌و ، بابەتە بە هێما ناوەخەنكراوەكە لە پشتەوە حەشار دەداو دەیكاتە سێبەرو پێوەری بابەتەكە، هەندێ جاریش جێ گۆڕكێ دەكەن ، بەڵام تا هێماكان بەرەو كزی نەچن لە یەكتری دانابڕێن ..

ئەو جۆرە هونەرە بەو مۆرك‌ونیشانانەوە، تەنها خوێنەری شارەزا پەی بە هەردوو دیوەكەی دەبات‌و دەزانێ بەرەو كوێ جەڵەوی هۆش‌و سۆز رادەكێشن ..

لە ئەدەبی کوردی‌دا نموونەی ئەو جۆرە هونەرە زۆرە، نەخاسمە لە شیعردا ، بە تابەتیش لە شیعرەکانی مەولەوی‌دا .. چامەکانی بەیتەکانی بەو جۆرە هێماسازی‌یە ئارایش دراون ..

ئەو هێماسازی‌یە ئەوەندەی تر برینە هەڵقرچاوەکانی ناو تاوە سوورەوەبووی مەینەتەکانی ئەو کاتەی لە سنگی ئەودا هێناوەتە سۆو.. شیعرەکانی ئەو بلوورە بێ گەردانەن کەلە بەزمی یاراندا دەماو دەم دەکەن .. قاڵبووی شەرارەی ناو ئەو کوورەی دەروونەن نەك دووی هەناسەی کەسانێکی تر ..

خوشكو برایانی ئازیز ..

دیوانەکەی مەولەوی پڕیەتی لە نموونەی هێماسازی، ئێمە لێرەدا چەند نموونەیەك دەخەینە ڕوو :

١-مردنی عەنبەرخاتونو عاشووراو کارەساتەکەی حسەین :

مەولەوی لە یادی مردنی (عەنبەر خاتوون)ی خێزانیدا کە لە مانگی موحەڕەمدا کۆچی دوایی کردووە، سەرجەمی ئەو کارەساتەی خۆی کە بەسەریا هات، بە هەموو ئێشو ئازارو غەمو حەسرەتێکی‌یەوە، بە دیمەنە گشتی‌یەکەی ڕووداوەکەی حەزرەتی (حسەین) لە مانگی موحەڕەمدا دە چوێنێ و لە پاڵ کارەساتەکەی خۆیدا هێمایەکی گشتی بە هۆی چەند نیشانەیەکەوە بۆ پێکهاتەی تراژیدیاکەی (حسەین) لەو مانگەدا دەکات .

بەو هێماسازی‌یە دوو دیو بۆ چامەکەی دروست دەکات .

لە دیوی دەرەوە ڕووداوەکەی خۆی بۆمان دەخاتە ڕوو ، لە دیوی ناوەشەوە کارەساتە مێژوویی یەکەی ئەومان دەخاتەوە یاد .. سەر لەبەری چامەکەی بە هێما سازی گوڵ چن کردووەو ، لەشکری ڕەش پۆشی غەمانو ئاهو ناڵەی ئازارە

ئەزەلی‌یەکانی کردووە بە کەژاوەیەکی جەنائیزی تراژیدی لە تەك کاروانی دابڕان‌و نەمانی هەتا هەتایی خستوەتە ڕێ ..

لەهەر بەیتێکی ئەو چامەدا هێمایەکی تایبەتیش بۆ چەمکێك یان گۆشەیەك لەو کارەساتە بەکارهاتووە .

ئەوەبوو بە فەرمانی ((یەزیدی کوڕی معاویە)) (عبیداللهی کوڕی زیاد)) لە مانگی موحەڕەم دا لە دەشتی (کەربەلا) حسەینی کوشت‌و سەرەکەی لە لاشەکەی کردەوەو بردی بۆ شام بۆ (یەزید) وشەی (عاشوورا ، موحەڕەم ، کەربەلا، یەزید ، زیاد ، حسەین ، سەر ، لاشە ..) سەرتاپای چامەکەیان تەنیوەو وەك نیشانەبۆ بەرو پشتی گشت ڕووداوەکەو چمکە تایبەتی‌یەکانی .... با گوێ لە ماتەمینی عەنبەر خاتوون بگرین :

((شورای عاشوورا دیسان بەزمش بەست

موحەڕەم ئاما (مەحرەم) شی نەدەست

هەتا دەڵێ: *ڕو (حسەین) ئاسا فەردا کەرۆ بۆ*

داخۆم سەر جەکۆ ، لاشەم ، جەکۆ بۆ)) (١)

لە کۆتایی چامەکەدا ، دڵی عەنبەر خاتوون دەداتەوەو دەڵێ :

ئەی ئازیزە کۆچکردەکەم مردن ئایەتێکی ئەزەلی‌یەو تاکە کراس نی‌یە تەنها بە بالای تۆو حسەیندا بڕابێ ، منیش تاکە کەس نیم کۆسم کەوتبێ ... بەیانی کە ڕۆژی نێو نیگای حسەین درەوشایەوە ، کێ دەزانێ منیش لە کوێ دەمرم‌و سەرم لە کوێ دەبێ‌و لاشەم لە کوێ دەکەوێ ..

٢-سوڵتان مەحموودو ئەیازی هامراز :

مەولەوی لە چامەیەکی‌دا کە لە وەڵامدانەوەی نامەیەکی ((مەحموود پاشای جاف)) دا نووسیویە لە یەکەم بەیتی چامەکەیدا ، ناوی دوو کەسی ناوداری بۆ مەبەستێکی تایبەت وەك هێما بەکارهێناون ! (مەحمود)و (ئەیاز) مەبەستی

دەرەکی لە (مەحموود) دا (مەحموود پاشای جاف)ە لە (ئەیان)یش مەبەستی خۆیەتی .. هێمای بەو (مەحموود) و (ئەیان) ە بۆ (سوڵتان مەحموود)ی غەزنەوی و بۆ (ئەیان)ی وەزیری کردووە کە مەبەستە ناوەکی‌یەکەیەتی .. دەڵێ :

(ئەیاز هامراز ئاڵەو ئاخ و دوود

عەرزش مەن وەخاك ئاسانەی مەحموود) (٢)

مەبەستی ئەدەبی لەم هێما سازی‌یەدا لە لایەکەوە پلەو پایە بەرزکردنەوەی (مەحموود پاشای جاف) ە لە لایەکی ترەوە تا وا نەزانرێ کە مەدحی دەکات خۆی لە ئاسانەیدا کەم دەکاتەوە ..بۆیە خۆی بە (ئەیان)ی داناو هامرازی (سوڵتان مەحموود) داناوەو (مەحموود پاشا) شی کردووە بە (مەحموودی غەزنەوی) .. کە ئەو ئەیاز بێ هەڵبەتە نامەکەی پڕ لە پەندو ماریفەتە .. هەولەوی ئەو وردەکاری‌یەی بەکارهێناوە ، تاکەس نەڵێ ، سەیرکە لە کۆتایی چامەکەدا خۆی بەرامبەر بە مەحموود پاشا چەماندووەتەوە .. وەك دەڵێ :

(وەختێ کۆشەی شار خامۆشان بۆ جێم

نەبوون وە تصدیع هامسایان وێم)

لە شوێنێکی تری دیوانەکەیدا هەمان هێما بۆ هەمان مەبەست دەخاتەوە کارو مەبەستەکە قووڵتر دەکاتەوەو دەڵێ :

پایتەخت مەحموود دار السلامەن

منیچ کەمێ فام ئەیاز جەلامەن .(٣)

ئەگەر (مەحموود پاشای جاف) (سوڵتان مەحموودی غەزنەوی)یەو بەغدای بە پایتەختی خۆی کردووەو خۆی بە پاشا دەزانێ خۆ منیش لەو کەمتر نیم پاشای حیکمەت و زانستم ، خۆم بە ئەیازی دانا دەزانم ..

لێرەدا مەولەوی نەزاکەتێکی زۆر جوانی نواندووە کە خۆی بە مەحموود پاشاوە نووساندوە ، دەبێ مەحموود پاشاش ئەیازێکی ڕاوێژکارو زانای هەبێ لە هەمان کاتدا ئاماژەی تیایە کە نیشتەنی مەحموود پاشا لە بەغداو دەوروبەری بەغدایە .. کە مۆڵکی خۆیۆو باپیرانیەتی .. زانایانی ڕەوانبێژی بەو جۆرە شێوازە دەڵێن ((توریە - پۆشین)) .

٣-مەسەلەی ((قالوا بلی)) :

بە پێی باوەڕی ئایینی ئیسلام ، خوای مەزن پاش ئەوەی هەموو گەردوون و ماسوتی دامەزراندو هەموو گیان لە بەرانی ئافەریدە کرد ((گیانی)) هەموو ئادەمزادی لەبەردەم بارەگای خواستی خۆیدا کۆ کردنەوەو ڕووی تێ کردن و فەرمووی (الست بربکم؟) واتە ئایا من خواوەندی ئێوە نیم ؟

ئەوانەی کە وتیان (بلی) ئەوانەبوون بە خاوەن باوەڕو ئیمانداری ڕووی دنیا ، ئەوانەش کە وتیان (نعم) بوون بە خوا نەناس و گومڕا ..

هەندێ لە ئەهلی ((تصوف)) دەڵێن :کە خوای گەورە ئەو پرسیارەی لە (ئەزەل) دا ئاڕاستەی گیانی هەموو ئادەمیزاد کرد، لەوکاتەدا ئەوانە ببوون بە سێ بەشەوە، هەندێکیان وتیان (بلی)و هەندێکی تریان وتیان (نعم) بەشی سێیەمیش هەبوون ئەم بەشە بە نووری پاکی یەزدان کەیل ببوون و لە ناو (الله)دا نوقوم ببوون و ئاگایان لە پرسیارەکە نەبوو، ئەمانە ئەهلی ماناو ((تصوف)) بوون خوا هەر لەو ڕۆژەوە (حەرەجی) لەسەر هەڵگرتوون و لەسەریان نەبوو وەڵام بدەنەوە.

مەولەوی لە چەند چامەیەکدا گەلێ جار هێما بۆ ئەو مەسەلەیە دەکات کە پێی دەوترێ (ڕۆژی قالوا بلی) .

لە وەڵامدانەوەی نامەیەکی (شێخ سراج الدین) دا، مەولەوی وەک هێما ئاماژەی بە ڕۆژی (قالوا بلی) کردووە ، پێی ڕادەگەیێتی کە کەم مەیل نیە ، هەر لەو ڕۆژەوە ، مەیلی لای ئەوەو گیانفدایەتی ، دەڵێ :

((شێخ دەوڵەمەند بەهرەی سەرمەدی

یاگەی حەقیقەت جیلوەی ئەحمەدی

جە شەو هەوارگەی فەنا وی یەردە

پای هەردەی بەقا یا تاغگە کەردە))

تا دەڵێ :

پەی کەسێ خاسەن نامەی جە حوب کەیل

تازە بسانۆ وضوء جە جۆی مەیل

خۆ من هەر جە زوو وە دیدەت مەستم

من جان فیداکەی ڕۆکەی (الست) م (٤)

هەروەها لە چامەیەکی تردا ڕوودەکاتە (سعدی شیرازی)و هەمان هێما بەکار دێنێتەوەو ئاماژەیەکی ئاستەم بۆ هەڵوێستی صوفییەکان لە ڕۆژی (قالوا بلی) دا دەکات و دەڵێ :

خواجەی سەر حەڵقەی بەزمەکەی (الست)

دەماخ وەنەشئەی بادەی فەنا مەست (٥)

٤-قەزاوقەدەر :

مەولەوی لە هەندێ چامەدا بۆ ڕازاندنەوەو قووڵکردنەوەی ئەو فیکرەیەی کەلە دوو توێی (فەرد)ەکانیدا هەیە (قەزاوقـەدەر)ی وەک هێمـا بـەکارهێناوە .. بـەڵام چۆن بەکارهێنانێک ! ...

با بزانین (قەزاوقەدەر) بە پێی ئەو ڕێبازەی کە مەولەوی وەك مەلایەکی کورد لەسەری بووە ، چۆن پێناسەکراون :

(القضاء– قەزا) بریتی‌یە لە (ئیرادەو خواستی ئەزەلی خوا لەسەر حاڵو جۆرو بوونی ئەو شتانە کەلە (مالا یزال) دا بڕیاری پێ دەرچووەو لە (ما یـزال) دا دێنە دی .

(القدر - قەدەر) یش بریتی‌یە لە : (ئیجادو دروستکردنی ئەو شتانە کە لەکاتی خۆیدا لەسەر ئەو ئەندازەیە کە بڕیاری لەسەر دراوە) . (٦)

لەم چەند بەیتەی خوارەوەدا کە مەولەوی تیایاندا هێمای بۆ قەزاو قەدەر کردووە ، بۆ فیکرەیەکە بڕوا ناکەم هیچ شاعێرێك توانیبێتی بەو شێوە ساناو ئاسانە بیری بگاتە ئەو ڕادەو ئەو هونەرە بالآیەی پێ ئەنجام بدات :

واماۆستایەك خەریکە دەرس بە کچێکی شۆخو جوان دەدا .. مەولەوی ڕوودەکاتە ئەو مامۆستایەو پێی دەڵێ :

تۆ ئەگەر پیاوێکی سەرسەختو مامۆستایەکی بەد بەخت نەبی دەرس بەو کچە نادەیت .. ئەی نازانی ئەو کچە نازدارە چاومەستە لە قوتابخانەی ڕۆژی ئەزەلدا بە نێو نیگای جوانی خۆی مندالی (قەزا)ی فێردەکردو بە تیلایی چاوە مەستەکانی هەر لەو قوتابخانەدا سزای هەتەر(عەجول)ی مندالی(قەدەر)ی دەدا ؟ بە نووکی برژانگە تیژەکانیشی تەگبیری بۆ ڕاست پێکانو ڕێك ئەنگاوتنو لانەدانی تیری قەدەر دەکرد؟ ..

ئیتر یەکێك کە خۆی مامۆستاو تالیم دەری قوتابخانەی قەزاو قەدەر بووبێ، خۆ خەریك کردن لەگەلی‌دا بێهودەیەو ، کەواتە ئەی مامۆستا خەیاڵت خاوەو بەد بەختی کە ئەو حەقیقەتە نازانی ..

مامۆستای شیرین شۆخی دیدەمەست

جە مەکتەب خانەی مەدرەسەی (الست)

دیدەش مەکتەبی قەدەر سزادا

نیم نیگاش تالیم – طفل –ی قەزادا

سەرنووکی موژەش مەکەردش تەقریر

ڕاستی پەی تیر ، تەبیری تەقدیر

تۆ پەی (تعلیم) ش نەڕای جەختەنی

ئەڵبەت یا سەرسەخت یا بەد بەختەنی ٤١٨ – ٤١٩

٥- پیرەژنێکی دڵسۆز :

لە میتۆلۆژیای میزۆپۆتامیای کۆن و لە تەورات و قورئاندا چیرۆکی (یوسفی کوڕی یەعقوبی کەنعانی) هەیە .. براکانی بۆسەر نوگم بوونی فڕێیان داوەتە ناو بیرێکەوە ، کاروانێکی هۆزی ئیسماعیلیان دۆزیویانەتەوەو بردوویانە بۆ شاری (مەمفیس – میسر) لەوێ وەك بەندەیەك بۆ فرۆشتن لە بازاڕی بەندە فرۆشاندا هەراجیان کردووە ..

یوسف تا بڵێی جوان و شەنگ بووە.. لە شاردا جاڕدراوە کە گەنجێکی هەرزەکار دەفرۆشرێ لە جوانیدا بێ وێنەیە .. ئەوەی توانای کڕینی هەبوو بە خۆی و سامانی‌یەوە ڕووی دەکردە ئەو مەیدانە ، ئەوەش توانای نەبوو، بۆ سەیری نێو نیگای پاکی بەرەو هەمان مەیدان دەڕۆیشت .. پیرە ژنێکیش هەر بەو نیازەوە بە خۆی و هەندێ داوو دەزوو کتوکوڵکەوە ڕوو دەکاتە ئەو مەیدانە ..چی بکات هەر ئەوەندە سامانی هەیە ، گرنگ بە لای ئەوەوە دڵسۆزی و عیشقە ، دیتن و شادبوونە بە نێو نیگای ئەو جوانە ... خۆ ئەگەر توانی بەو چەند کڵافە دەزووە بیکڕێ ئەوە دەرفەتێکە و لە ژیانی‌دا جارێکی تر دووبارە نابێتەوە..

ئەمە چیرۆکی یوسف و پیرەژنەکەبوو، مەولەوی شاعیرو هونەرمەند ، ئەم لایەنە میتۆلۆژی‌یەی لەناودیمەنێکی هۆنراوەیدا لە بۆنەیەکی کوردەواری‌دا

خستووەتە ڕوو ، یەکێك لە دۆستە دوورەکانی مەولەوی دوای چەند ساڵێکی غەریبی دەگەڕێتەوە ناوشار، هەر بابای خاوەن دیوەخان و سامانە پێشوازی دەکات و دەیباتە ماڵی خۆی .. مەولەوی وەك ئەوان خاوەن سامان نییە ، بەڵام دڵسۆزەو ئەو دۆستەیەتی و ڕۆژگارێکە چاوەڕوانی دیداریەتی ..ئیتر هاتووە لەناو چەند بەیتە شیعرێکی ناسکدا هێمای بۆ چیرۆکەکەی یوسف و هەڵوێستی پیرەژنە دڵسۆزەکە کردووەو لە ڕووی (بێلاف - تەوازوع) ەوە لەو گوزەرەدا هەڵوێستی خۆی بە هەڵوێستی ئەو پیرەژنە چواندووە :

ئازیزم ئامای ، ئای بێ قەرار وێم
ئای ئای چەمەڕا ، ئای انتظار وێم
مەوتەنەکەی چەم دیدەش ها نەڕێت
غەریبی تاکەی بۆ وە ماوای وێت
های ساقی ! بازاڕ جیلوەی دڵدارەن
سەودای خڕیدار ، دانەی دیدارەن

یەکی وەمایەی گەنج (کەی) ەوە
چوِن منیچ وەتای فەرتووت نەیەوە
ئەرصەد هەرکەسێ پەی وێش وەراوەن
وە قیمەت نییەن ، اخلاص حەساوەن

هەتا دەڵێ :

با کڵافە بۆ ، ئاخر لەوانم
خاك پای حەزرەت پیر موغانم ٤٧- ٤٨

٦-مار- گەنجینە - تەلەسم

لە فۆلکلۆرو میتۆلۆژیای کوردیدا هاتووە دەڵێ :

گەنجە ، لە دەوری مارە

شەرابە ،پڕ خومارە

گوڵە لە دەوری خارە

تەلەسمە ،، زۆر بەتتارە

لە هەر شوێنێکدا کووپە زێڕ حەشار درابێ ،سمۆرە لەسەری دادەنیشێ ، لەهەر شوێنێکیش خەزنەی شاراوە هەبێ ، گوایا مار لەسەری پەپکە دەکات .ئەگەر خەزێنەیەکیش لەناو شوێنەوارو کۆشكو سەرای دێریندا هەبێ ، دوو شمشێری تەلیسماوی لەسەر دەرگای ئەو کۆشکەن پارێزگاری لەو گەنجینە دەکەن.. تەلیسم ناسەکان دەڵێن : تەلیسم تێکەڵاو بوونی دوو هێزی جیاوازن ، هێزی ئاسمانی و هێزی زەمینی، هەردووکیان ئەو شمشێرانە دەجوڵێنن ، ئەوەی نزیکی دەرگای ئەو گەنجینە بکەوێ دەیکەن بە دوو لەتەوە ،بەڵام ئەوەی نهێنی ئەو تەلیسمە بزانێ دەتوانێ بەتاڵی بکاتەوە .. ئەمە لایەکی ئەو میتۆلۆژیایەیە کە مەولەوی وەك هێما بەکاری هێناوە ، لایەکی تریئەوەیە ، جاران و ئێستاش لە کوردەواریدا زۆر کەس بووە هەوڵی داوە بەهەر جۆرێ ڕەچەڵەکی خۆی بباتەوە سەر عەرەب ، لەوێشەوە بۆسەر ئیمامی عەلی .. ئیتر (ناتۆر)ێکی بۆ خۆی سازداوەو نانی لە پاڵدا خواردووە، لەئایندەشدا بە تەمای شەفاعەت و خۆرە پێش کردن بووە.. ئیتر هەربابا بووە (ڕەچەڵەکی) بۆ خۆی دروست دەکردو پەرۆیەکی سەوزی دەبەست ،خۆ ئەگەر (ڕەچەڵەکە)کەی لە دایكوباوکەوە بوایە ئەوکاتە دەبووە عەیارە بیست و چوارو پەرۆکەی لە سەرو پشتی دەبەست ، دەبوو بە ئەسڵ زادە، ئەمە جاران وابوو ، ڕۆژگارەکەی تۆقێنەربوو ...

(شێخ عبدالصمد) ناوێ دەبێ ئەو پیاوە ئیدعای سەییدی کردووە، دیارە پیاوێکی چاك بووە.. خەڵکی (پاوە) بووە، بەرەو شاری کرماشان ڕێ دەگرێتە بەر بۆ ئەوەی تەدارەك (جەهاز)ی بووك بکڕێو ببێ بە زاوا ، لە ڕێیدا مار پێوەی دەدا .. مەولەوی لە نامەیەك کە بەو بۆنەوە دەینووسێ .. دەڵێ :

تۆ نەو گوڵ باغ مصطفوی بی

گەنج خەزانەی مرتضوی بی

گوڵ عادەتشەن بێ خار نمەبۆ

گەنج ڕەویەشەن بێ مار نمەبۆ (٨)

لەو دوو بەیتەدا مەولەوی ئاماژەی بە گەنجینەو مار کردووە، هێماسازییە ،بۆ مەسەلەی تەلیسمو شار و گەنجینەی حەشاردراوی ناو ئەو شارە.. ئەو(شێخ عبدالصمد) ە خۆی بە گوڵی باخچەی پێغەمبەر زانیوە ، ئەوەتانێ پێی دەڵێ ، ئەگەر گوڵی ، گوڵ بێ دڕك نابێ ، مەبەستی کەڵبەی ژەهراوی مارەکەیە ، خۆ ئەگەر لەسەر خەزینەی شاراوەی حەزرەتی (عەلی) یش دانیشتووی گەنجینە بێ مار نابێ .. بە پێی فەرموودەی پێغەمبەر کە دەڵێ : (من شاری زانستمو عەلی دەرگاکەیەتی) ئەو مارە کە پێوەی داوە ماری سەر دەرگای ئەوشارەیە کە خەزێنەکەی دەپارێزێ .. دیارە (شێخ عبدالصمد) نهێنی ئەو تەلەسمەی نەزانیوە، بۆیە پێوەی داوە..

ئەگەر ترسی مەولەوی لە دڵمدا نەبوایە ، من لێرەدا دەمووت مەولەوی لە پەنای ئەو هێماسازییەدا (پلار) ێکی ئاستەمی درەنگ هەست پێکراوی لە قولایی بەیتەکاندا ناواخن کردووە..

دیارە (ئەحمەد پریسی) کە هاودەمی مەولەوی بووە، هەستی بەو (پلارە) کردووە، بۆیە لە دووبەیتی رۆح سووکدا ئەو دوو بەیتەی مەولەوی ڕادەگرێ و دەڵێ :

نە ، نە ، ئەو مارە هەر ماری غار بێ

پەی پا پۆشی پاش وە انتظار بێ

واتە: نەخێر ڕەنگە ئەو مارە کە پێوەی داوە، ئەو مارە نەبێ ، مارێکی ترە : مارەکەی ئەشکەوتی (ثور) بووە، کە هاتبوو بۆ زیارەتی پێغەمبەر (د.خ) ئەبوبکر لێی نەگەڕاو دای بە قاچی‌یەوە .. ئەمە هاتبوو زیارەتی قاچی (شێخ عبدالصمد) بکاو ماچی کرد .. ئەمیش لە بنەوە پلارەکەی خەست کردووەتەوە ، هەردووکیان هونەرێکی ناسک و باڵایان نەخشاندووە .. ئەو پلارێکی بۆ ناواخن کردووە، ئەم تەوسێکی بۆ وەشاندووە .

٧-شەوی بەرات :

شەوی بەرات ڕێکەوتی (١٥)ی شەعبانەو هەندێکە لە کۆنە میتۆلۆژیای کوردی ، لەوانەشە لە ئایینی زەردەشتەوە هاتبێ .. لەو شەوەدا گوایا دەفتەری (ئەجەل) دێتە پێشەوەو هەموو مان و نەمان و هات و نەهاتێك ئامار دەکرێ ، لە ئەدەبیاتی ئیسلامیشدا دارێك لە (لوح المحفوظ) دا هەیە پێی دەڵێن : (تووبا) چەند زیندەوەر هەن ئەوەندە گەڵای پێوەیە لەسەر هەر گەڵایەك ناوی زیندەوەر هەیە .. هەر مرۆڤێك یان هەر زیندەوەرێك کە دەمرێ گەڵاکەی دەکەوێتە خوارەوەو رزق و رۆزی لەوکاتەوە لەناو دەفتەری (میرزای ئەجەل) کە خوایە لە شەوی بەراتدا ڕەش دەکرێتەوەو دەشێ بمرێ ، ئەوەش کەلەدایك دەبێ لەسەر پەڕەی ئەو دەفتەرەو گەڵای ئەو دارە ناوی دەنووسری ، مەولەوی لە دوو بەیتە شیعری‌دا هێما بۆ ئەو شتانە دەکات و دەڵێ :

نەمات و نەمات دڵ ماتەن ئیمشەو

ئەڵبەت شنۆی شەو بەراتەن ئیمشەو

سیاهەی دەفتەر میزای ئەزەلەن

زیادی و نوقسان رزق و ئەجەلەن

تا دەڵێ :

وەڵگ زیندەگیم هاوە هەواوە

دیما دیم شەن وەبای فەناوە

ئەلوەدای تەئریخ کامەرا نیمەن

نیشانەی ئاخر زیندەگا نیمەن .. (٩)

بەڵێ لەو شەوەدا بڕیاری مان و نەمان، بڕینی رزق و رۆزی دریٚ ، گەڵای ژیانی خەڵك لەو شەوەدا دەکەوێتە خوارەوە..

داخۆ گەڵای ژیانی مەولەوی لەو شەوەدا ڕەوشی چۆن بووبیٚ ؟ ...

خۆی وەڵامان دەداتەوەو دەڵیٚ :

وەڵگ زیندەگیم هاوە هەواوە

دیما و دیمشەن وەبای فەناوە

واتە گەڵای تەمەنم لەرە لەریەتی ، هەر وەبزانە کەوتە خوارەوەو منیش بارم کرد ..

٨-ئاوی حەیات :

ئاوی حەیات و زیندووبوونەوە، لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا گۆشەیەکی بەرفراوانی پڕ کردووەتەوە، گوایا ئەو ئاوە سەرچاوەکەی تاریکستانەو هەرکەسیٚ لیٚی بخواتەوە هەرگیز نامریٚ، وا دەگێڕنەوە کە (خدر) کە بە (جەرجیس پێغەمبەر) لای مەسیحیان ناودەبریٚ ، لەو ئاوەی خواردووەتەوە ..بۆیە هەمیشە

زیندووە لە میتۆلۆژیای کوردەواری‌دا هەیە کە گوایا ئەو (ئەسکەندەر)ە کە ناوی لە قورئاندا هاتووە، پوورزای (خدر) بووە، بە شوێن ئاوی حەیاتدا گەڕاوە، (خدر) شوێنەکەی پیٚ زانیوە ، بەڵام پێی نەوتووە ..بۆیە ئەسکەندەر مردو (خدر) هەر زیندووە ! مەولەوی لە وەسفی خانمێکی گەرمیانی‌دا ، هێمای بۆ ئەو ئاوی حەیاتە کردووە، ئەو خانمە دەسماڵێکی ڕەشی لە گەردنی بلووریـنی سپی ئاڵاندووە ، گەردنی سپی‌ی لە تۆی ڕەشی دەسماڵە ئاڵاوەکەی گەردنی وەك مینای بیٚ گەرد دەدرەوشێتەوە ، ئەو گەردنە سپییە لە تۆی ئەو دەسماڵە ڕەشەدا ، ئەو دیمەنە بە سەرچاوەی ئاوی حەیات کە ظلماتە و گەردنە سپییەکەی بەو ئاوە دەچوێنیٚو دەڵیٚ :

نە تۆی تاریکی تای شەدەی بیٚ گەرد *

لە طافەت چون ئاو حەیات مەوج مەوەرد (١٠)

لە شوێنێکی تردا ، باسی کلۆڵی‌و ناتەسەری خۆی‌و برادەرێکی دەکات‌و دەڵیٚ : (ئەمە ژیانەو هەموو ئازارو غەمە، بەڵام من‌و تۆو و بەڵاو ئازار چەشتن لە یەکتری جیا نابینەوەو لەکۆڵ یەکتری نابینەوە، ئێش‌و ئازار وەك کاڵایەك هەر لە ئەزەلەوە بەبالاماندا بڕاون هەرسێکمان من‌و تۆو ئێش‌و ئازار پێکەوە ئاوی حەیاتمان خواردووەتەوە :

من‌و تۆ ، بەڵا و زام مان ئاوردەن

نە چەشمەی حەیات ئاومان وەردەن (١١)

لە چامەیەکی تردا ، وەك بەکارهێنانی هێما ئامارژە بۆ ئاوی زیندووبوونەوە دەکات‌و جۆرە میتۆلۆژیایەکی کوردەواریمان دەخاتەوە یادو دەڵیٚ :

---

* ئەم چامەیە هەر لەسەرەوە دەخوێنرێتەوە ..

تۆ ئێستە تەشریف ئازیزی گیانی

سفتەن وەتەئثیر ئاوی حەیوانی

واتە : هاتنەوەی دۆست ئەوەندە دوورە وەك سووتاو بە ئاوی حەیات زیندوو بكرێتەوە وایە ، كە نەدەس دەكەون نە سوودیشی هەیە .. گوایا سووتاو ئەگەر ئاوی حەیاتی پێ بدرێ زیندوو دەبێتەوە ! ..

لە شوێنێكی تردا بە شێوازێكی ناسكتر هێما بۆ هەمان شت دەكاتەوە .. دەڵێ :

چێش خضر نامەی تۆش ئاوردەوە

دەك رستگار بۆ ، ئیحیام كەردەوە

مەولەوی سووتاوی هەواڵ نەزانینی برادەرەكەی بوو، كە نامەی برادەرەكەی بۆ هات، نامەكە ئاوی حەیات بوو، خوێندی‌یەوە، نۆشی و زیندووی كردەوە .. دەستی نزاكردن بۆ تەتەری نامەكە بەرزدەكاتەوە، چونكە لەو سووتانەكە مردنی بە دواوە بوو، ڕزگاری كردوو زیندووی كردەوە ..

٩-وشترێكی زەبەللاح و كونە دەرزی‌یەك :

لە قورئاندا لە سوورەتی (الغاشیە) دا خوا فەرموویەتی (افلا ینظرون الی الابل كیف خلقت والی السماء كیف رفعت ..) لە ئایەتێكی تردا سەبارەت بە وشتر فەرموویەتی (ولا یدخلون الجنة حتی یلج الجمل فی سم الخیاط ..) ، واتە هەركاتێ وشتر بەو زەبەللاحی‌یە بە كونی دەرزی درووماندا چوو ، هەڵبەتە ئەو كاتەش قورەیشی‌یە كافرەكانیش دەچنە بەهەشت ، مەولەوی لە دوو بەیتە شیعری تا بڵێی ناسكدا هێما بۆ ئەو وشترە زەبەللاحەو ئەو كونە دەرزیەی كردووە، ئەو هێماسازی‌یەو ئەو خەیاڵە وردە مەگەر هەر لە توانای مەولەوی‌دا بێ ..

هەواڵ بۆبرادەرێکی دەنێرێ ودەڵێ : وشتر یەکەم شتە کە خوای گەورە سەرنجی ئادەمیزادی بۆ ڕاکێشاوە کە بیر لە گەورەیی و توانای خوا بکاتەوە، ئەو وشترە بەو زەبەلاحی یە ئەگەر بێت و بە خەویش تۆزێك لە مەینەت باری و ئازارەکانی من بچێژێ ، ئەوەندە باریك و لاواز دەبێ نەك جارێ سەدجار بە کونی ئەو دەرزیەیا دەچێ، یان نەك جارێ سەد جار دووپاتی بکەیتەوە هەر بە کونی ئەو دەرزیا دەچێ ، ئەو کاتەش لە دەشتی مەحشەردا جیاوازی لە نێوان کافرو موسوڵماندا بۆ چوونە بەهەشت نامێنێ و دەرگاواز دەبێ و هەموو دەچنە بەهەشت .. ئەوەتانێ دەڵێ :

ئیبتیدا مەعروض پەی نەزەر وەخەو
گەر وینۆ گەردێ دەردی سەختی ئەو
گەر صەد جارێ بۆ نەونەمام نەودەشت
فەرقێ نمە بۆ پەی لوای بەهەشت (١٢)

١٠-قەقنەس و سەمەندەر :

قەقنەس باڵندەیەکی خەیاڵی یە ، گوایا لە دەنووکیا چەندان کونی وەك کونی شمشاڵ هەن، لە هەر کونێکەوە، چەندان ئاوازو مەقام و نەوا دەردەچن ، هەر دەخوێنێ تا ئاگری تێ بەر دەبێ و لە شوێن ئاگرەکەدا هێلکە دەکات و دەبنە بێچوو ، لەناو ئەو ئاگرەدا بێچوەکانی پێدەگەن ..

سەمەندەریش : جانەوەرێکە لە مارمێلك دەچێ لەناو وشکانیدا دەژی ، ئەگەر ئاگری لێ نزیك بێتەوە ، ماددەیەك لە لەشی دێتە دەرێ و ئاگرەکەی پێ دەکوژێنێتەوە ، لەبەر ئەوە بووە بە هێما بۆ ئەو جانەوەرانەی کە ئاگر کاریان تێ ناکات ...

مەولەوی لە دەست ئێش و ئازاری خۆی سەرسام ماوە.. بۆ دامرکاندنەوەی ئەو ئازارە گڕ تیێ بەربووانەی ، هیچ چارەیەکی بۆ نادۆزرێتەوە پەنابردن نەبێ بەر ئاوازو نەوای نەی .. وەك دەڵێ :

بەل ناکا نەی چی بەیۆ جەلاوە

وە مەقامەکەی قەقنەس ئاساوە

بەزمێمان جەم بۆ چون هەردە جاران

بنۆشین جامێ وەیاد یاران (٦٧)

یان دەڵێ :

تۆیچ ئینسافت بۆ هەنی وەسەن وەس

بالله جە دووریت هابیم وەقەقنەس

لەبارەی سەمەندەریشەوە دەڵێ :

دڵ یەند جۆش گەرمی خەمان دان پێدا

سەمەندەر لانەش مەگێرۆ تێدا

بە لای مەولەوی‌یەوە ، دەبێ سەمەندەریش وەك قەقنەس هێلانە لەناو ئاگردا بکات .. چونکە دەڵێ : (سەمەندەر لانەش مەگێرۆ تێدا ..)) واتە دڵم بووە بە کوورەی گەرمی خەمان هەر ئەوەندە بزانە سەمەندەر لانەی تیاکرد..

داخۆ جگە لە مەولەوی بلیمەت کام شاعیری تر توانیبێتی ئاوا کوورەی دەروونی گڕگرتووی پڕ جەخاری بکاتە هێلانەی قەقنەس و سەمەندەر ؟ .. داخۆ چ شاعێرێکی‌تر هەبێ ، ئەو هەموو پەپوولە ڕەنگینانەی شیعر لەناو کوورخانی گڕگرتوویا باڵیان بنەخشێنێ و ئاوی حەیات و نەمری بە بەریاندا بکات ..

ئەی ئافەرین ئاگر ، ئەی ئافەرین ئێش و ئازار چ پیاوێکی ناودارو نەمرتان بۆ کورد خوڵقان ..

٨- گیان (رۆح) :

له بیروباوەڕی کوردەواریدا وا باوەڕە کە (گیان) لە لەشی مرۆڤدا وەك مێشە هەنگەو گەڵێ جار لە لەشی جیادەبێتەوە، بە تایبەتی لە وەختی خەوتندا .. هەر کاتێکیش مرۆڤ کە مرد بە یەکجاری لە لەشی جیا دەبێتەوە ..

له لای ئەهلی حەق ((گیان)) تیشکێکی بێ گەردی خواییە ((دووناودوون)) دەکات ، واتە ئەو گیانە دەکرێتەوە بە بەر لاشەیەکیتردا لە قەبارەیەکیتردا قەبارەی مرۆڤێکیتردا خۆی دەنوێنێتەوە.. (١٦) .

له چیرۆکی بەر ئاگردانی کوردەواریشدا هاتووە کە گوایا دوو زەلام پاش ماندووبوون لە شوێنێکدا ڕادەکشێن ، یەکێکیان خەوی لێ دەکەوێ ، لە کاتی خەوەکەیدا ، برادەرەکەی دەبینێ مێشێك لە کونە لووتییەوە دێتە دەرەوە، دەفڕێو دەڕوا بەسەر کەڵەکێکەوە دەنیشێتەوەو دەچێتە ناوی ، ئەوەندەی پێ ناچێ دەگەڕێتەوەو دەچێتەوە ناو لەشی کابراو دەپژمێو بە ئاگادێتەوە.. دەست بە جێ بە برادەرەکەی دەڵێ : خەونێکی سەیرم دی ، لەو خەوەدا چوومە ناو شاخێك لە ناویدا گەنجینەیەك حەشاردرابوو.. برادەرەکەی کە گوێی لەو خەونە بوو، چوو کەڵەکەکەی هەڵدایەوە ، دی کوپەڵە زێڕێك لە ناویایە ..

بەلای موسوڵمانانیشەوە گیان لەناو لەشدا وەك باڵندەی ناو قەفەس وایە ..هەرکات مرۆڤ کە مرد گیانەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بارەگای یەزدان ، وا بەناوبانگە خوای گەورە کە ئادەمی دروست کرد ، فەرمانی بە گیان دا کە بچێتە ناو لەشیەوە، ئەویش زۆر پێی ناڕەحەت بوو، لە خوا پاڕایەوەو وتی :

خوایا ناچمە ناو ئەو قەفەسی نۆ کون تێ

ئەگەر بە ئاگری غضب هەموو پەڕو باڵم بسووتێ

مەولەوی لە چەند شوێنێکی دیوانەکەیدا لە چەند بەیتە شیعرێکدا هێمای بۆ ئەو بیرو رایە کردووە.. بە جۆرێکی وەهایە خەیاڵ تیا کەیل دەبیٚ و هونەر پێی مەست دەبیٚ ...

سەیرکەن مەولەوی بلیمەت چۆن هەنگەکەی رۆح پەروازە دەکات و بە زوڵفی پڕ گوڵی لەیلەوە دەینیشێنێتەوەو ئاوارەو شیلە دێنێتەوەو دەیکاتە تیرە شانەی ناو کلوورەی دڵ ..

هەنگەکەی رۆحم پەرواز کەردەوە

ئاوارەش جە زوڵف لەیل ئاوردەوە

جە شیرینی زوڵف ئەو لەیلی پڕ گوڵ

تیرە شانەشدا نە کلوورەی دڵ .. (١٧)

مەسەلەی گیان کە لەم بەیتانەدا بە ئاستەم هێمای بۆ کراوە لە بەیتێکی تردا مەولەوی بە ئاشکرا هێمای بەو چەشنەی سەرەوە کە وتمان بۆ کردووەو دەڵێ :

خەیر، واڵڵا تا گیان نە تۆی قەفەس بۆ

کەم کەم ئامۆشۆی ئامای نەفەس بۆ (١٨)

١٠-ئەنگوستیلەی نگین و جامی جەم و خەسرەووشیرین :

مەولەوی لە چامەی ((چەرخ هەر ئەوچەرخەن)) دا کە باسی چەرخی گەردوونی تیا دەکات ، هێمای بۆ چەند شتێکی مێژوویی و ئەفسووناوی کردووەو چامەکەی پێیان گەیاندووەتە سەر لووتکەی جوانی و هونەر ..

هێمای بە((خاتەم))و ((جامی جەم)) و ((خەسرەو وشیرین))و ((حاتەم))و ((کەی))و چەند شتێکی تر کردووە..هەریەک بۆ مەبەستێکی تایبەتی بەکارهێناوە، لە کۆتاییدا هەمووی خڕ کردوونەتەوەو مەبەستە سەرەکی یەکەی چامەکەی لێ پێك هێناون .

ئەنگوستیلە کە بەعەرەبی پێی دەڵێن ((خاتم)) مەولەوی بەو (خاتم)ە لە هۆشی خوێنەردا دوو مانای بزواندووە .

یەکەم : ئەنگوستیلە ئەفسووناوی‌یەکەی سلیٚمان پێغەمبەر کە ئەنگوستیلەی نگین‌و پێغەمبەرایەتی بووە.

دووەم : هێنانەوە یادی کۆتایی هاتنی زنجیرەی پێغەمبەران‌و خەتم بوونیان بە پێغەمبەری موسوڵمانان ، (جامی جەم)یش ئەو ئاوێنەبووە کە گوایە (جەمشید) کە پاشایەکی ئێرانی بووە لە شوێنێکی بەرزدا دایناوەو لە دوورەوە لەشکری دوژمنی تیا بەدی کردووە .

(خەسرەوو شیرین) هەم ناوی چیرۆك‌و داستانێکی دڵداری کۆنی کوردەو پاش (نیظامی گەنجەوی) خانای قوبادی بە کوردی هۆنیویەتەوە.. هەم ناوی دوو دڵداری ئەو داستانەن (حاتم) یش نازناوی (عبدالله ی تایی)یە کە پیاوێکی عەرەبەو بە بەخشین‌و جوامێری ناوی دەرکردووە.

(کەی) یەکێکە لە پاشا دەسەڵاتدارەکانی ئێران ..

مەولەوی لەو چامەیدا کۆمەڵە ڕووداوێکی دێرین لەگەڵ چەند بەندو باوێکی کوردەواریدا لە پشت مەبەستە گشتی‌یەکەی چامەکەدا دەخاتەوە یادو پێمان دەڵێ :

ئەم چەرخە ناهەموارە وەك ئاشێك وەهایەو لەگەڕ ناکەوێ‌و دانی دەوێ .. ئەو خەڵکە بە گەداو دەوڵەمەندو پاشاو دڵدارو بێ دڵەوە هەموویان دانی ئەون‌و دەیانهاڕێ .. هەر ئەو ئەنگوستیلەی نگینی سلێمان پێغەمبەری هێناو دەساو دەس گواستیەوە تا گەیاندی‌یە سەر (خاتم الانبیاء) .

هەر ئەو چەرخە بوو (جەم)ی خاوەن (جام)ی دا بە سەر جەمشیداو ئەویشی کرد بە تەوقێك خستی‌یە گەردنی خەڵکەوە ، ئەم چەرخە بەمەوە ڕانەوەستا ، بەزم‌و گەمەی بە خەسرەو وشیرین کردو شیرین‌و فەرهادی دایە بەر گاڵتەو گەپی

خۆی و بەسەر یەکیاندا خوانی میهرەبانی (حاتەم) یشی پێچایەوەو کەللەسەری (کەیخەسرەو)ی کردە کۆچەڵە شکاوێك و فڕێی داو هەمووی بە گەرووی ئەو ئاشەدا –هێمایە بۆ مردن - کردن و هەمووی هاڕین و مەحفی کردنەوە .

چەرخ هەر ئەو چەرخەن تا ئاوەرد و بەرد

دەس ئەو دەس نگین تا خاتەم ئاوەرد

دا بەزم خوسرەو شیرین وەهەم دا

جامدا وەسەرجەم ، جەم وەسەرجەم دا

شۆرەت نامەی نام حاتەمش کەرد طە ی

کەرد وە کاسە کەل کاسەی کەلەی کەی

ساقی گەرد ئارد یاران هام فەرد

مدۆ نە دەماخ ئاسیای چەپ گەرد

صەدای ئاسیاو چی مەیۆ پەیاپەی

ئاسیاو خاڵی‌یەن نەوبەتەن سادەی (١٩)

ئەوەیە ئەندێشەی ڕەنگین ، ئەوەیە چامەی هەرزەکارو قاڵدراوی ناو کورخان و جۆش دراو بە ئێش و ئازار، ئەوەیە خاڵۆی ڕێبواری شیعری کوردیی سنور بەزێن و ڕۆژگار بە کۆڵدادراو، ئاوا دیرۆك لە ئاسانەی شیعردا ملی ناو زەبوونی خۆی کەچ دەکات ..

ئەوە لە کوێوە ئەو هەموو کەرەسەی کەڕنەڤاڵ و زیل و زەوارەی ڕۆژگاری فەرهاد کوژی هێناو ئەو شووڕای چامەیەی پێ نەخشان ؟ سەیرکەن ئەوچەرخە چۆن دەڕێسێ و دێنێ و دەهاڕێ بەسەر دەردی بێ دەرماندا دەخولێتەوە.. ئەوە چۆن ئەو ئەنگوستیلەی نگینەی کردە پەنجەی کرۆمۆسۆماتی وشەو پشت بە پشت گواستی‌یەوە ؟ لەم لاشەوە دڵی شیرینی کردە کەروێشکێکی ڕەتاوی نێوان

ئاسمان بەرزو زەمین نزمی پڕ گوڵزاری فەرهادی ڕەندو خەسرەوی لەو نێوانەدا دنیای لێ بوو بە چەرمی چۆلەکەو بە گەرووی ئاشدا درا ..

سەیرکەن سوڵتانی ئاڵۆشی دەستەڵات چۆن هەرەس دێنێو دەیدات بەسەر لیتاوی لبیدۆداو ئاش بەتاڵی بۆ دەکات .. حاتەمو ئەم جەمو ئەو جەم لەناو دۆڵیدانی ئەم ئاشەدا چۆن لوول دران و تۆزەکەیان بە کەپووی ئاگادارانددا درا ..

سەیری ئەم کۆچەڵە شرە ناکەن ئەمە کاسەی کەللەی (کەی)یە وا لە گۆرستانی مردووەکاندا بە جێ ماوەو داخۆ چەند زوخاوی لێ ڕژاوە، چەندان کرمو مار یارییان تیا کردووە ..

ئەمە گەردوونە، گۆناو گۆنە.. ئاشی هارینی ناوەتەوە، مەبەستی هارینەو هیچی تر، هەر هاوار دەکاو دەڵێ (هەی ئاش خاڵیەن نۆ بەتەن سادەی) هەموو شتێ دەهاڕێو خۆیشی دەسوی ، خەرەکە داوی دەوێ، ئاشە ، ئاوی دەوێ، ئەوەی دەرەقەتی نەیە تەنیا خواو شیعرەکانی مەولەوین هەر دەمێننو ناسوون..

١٢-فووکردن بە کەرەنادا !

خوا لە قورئاندا لە چەند شوێنێکدا باسی (نەفخی صوری) کردووە، نەفخی صور ، یانی فووکردن بەکەرەنادا لە سورەتی (الزمر) ئایەتی (١٩) دا هاتووە (فاذا نفخ في الصور فصعق من في السماوات ومن في الارض الا ماشاء الله ثم نفخ فيه أخرى فاذا هم قيام ينظرون) ...

هەروەها لە سورەتی (المدثر) دا فەرموویەتی (فاذا نقر في الناقور فذلك يوم عسير ، هەروەها لە سورەتی (ق) لە ئایەتی (١٩) هاتووە (ونفخ في الصور ذلك يوم الوعيد) ..

ئیسرافیل یەکێکە لەو چوار فریشتەیە کە (عەرشی ڕەحمانیان) بەسەر شانەوەیە، لەو ڕۆژەوە خوا ئیسرافیلی دروستکردووە، کەرەنا (صور - ناقور) یەکی بەدەمەوەیە ، ئەو کەرەنایە بە قەد ژمارەی گیانلەبەران کونی تیایە

..دووجار فوو بەو کەڕەنادا دەکات ،بەیەکەم فوو هەموو گیانلەبەران دەمرن ، هەرچی کەژو کێوو دەریا هەن هەموو مەحف دەبنەوە، لە فووی دووەمدا هەموو دەشێنەوە، واتە زیندوو دەبنەوە ..

هەندێ لەزانایان دەڵێن سێ جار فوو بەو کەڕەنادا دەکرێ ، لە فووی یەکەمدا ، هەموو زیندەوەران تووشی سەرگەردانی وێڵی و لێوە دەبن ،لە فووی دووەمدا ، هەموودەمرن ، بە سێیەم هەموو زیندوودەبنەوە ..

مەولەوی بە وەفاتی عەنبەرخاتوون ئازارەکانی شەتاوەیان دەکەن وایان سەرگەردان کردووە، هەموو دەردێکیان لێ وەرگرتووەو ئەمە قیامەتەو بۆ ئەو قەوماوە .. مردن و زیندووبوونەوەی بە نەوای نەی و ناڵەی شمشاڵ نەبێ هیچ چارەسەرێکی تری بۆ بەدی ناکات ،یەکێکیان کوورەی ئازارەکانی ئاوبدات و بیتوێنێتەوە، ئەویتریان سەر لەنوێ زیندووی بکاتەوە ..

مشیو تاڵەی من خیلاف ئەنگێزبۆ

وەرنە کەی؟ کێ دی؟ وەهار گوڵ ڕێز بۆ

هەتا دەڵێ :

چون مەزاق تاڵەن جە گردین لاوە

بۆ وەشیرینی یەك دوو نەواوە

یەکی یەکجاری تاو نۆمەوە

ئەو یەك لاونوم ، یا ونۆمەوە (٢٠)

برایانی ئازیز .. ئەمە چەند نموونەیەکی هێماسازی بوون هەروەکو لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد ، دیوانەکەی مەولەوی سەرتاسەری بە شێوازی هێماسازی تەنراوە .. هێماکان لە پشت بابەتە سەرەکی یەکەی چامەکانەوە ، چەندان ڕووداوو داب و نەریت و بیروباوەڕی میتۆلۆژی لە هۆش و دڵی خوێنەردا ،

دەبزوێنن و لە داوێنی هۆش و ئەزموونی دا خۆیان دەنوێنن و بابەتە سەرەکی یەکە ڕەنگ ڕێژی خۆیان دەکەن .

ئەو نموونانەی سەرەوە لەناوچامەکاندا مەبەستی سەرەکی نین ، بەڵکو هێمان وەك ملوانکەی مرواری لە گەردنی بەیتەکان کراون و ئەوەندەی تر چامەکانی ڕازاندووەتەوە ..

حەمەکەریم هەورامی- هەولێر

سەرچاوەکان :

١- دیوانی مەولەوی - لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی مەلا عبدالکریمی مدرس ل (٣٤٠) بەغدا چاپخانەی (النجاح) ١٩٦١ .

٢- هەمان سەرچاوە . ل (٤٣) .

٣- - - ل (١٧٦) .

٤- - - ل (٣٢٢) .

٥- - - ل (٢٨٠) .

٦- عقیدەی مرضیە ،شەرح و لێکدانەوەی مەلا عبدالکریم مدرس

٧- دیوانی مەولەوی لێکۆڵینەوەی مەلا عبدالکریم مدرس ل (٤١٨- ٤١٩)

٨- - - - - - ل (١١٨) .

٩- - - - - - ل (٤٤٤) .

١٠- - - - - - ل (٢٠٣) .

١١- - - - - - ل (٢٣٠)

١٢- - - - - - ل (٣٣٢)

١٣- - - - - - ل (٣٣١)

١٤-- - - - - ل (٣٠)

١٥-- - - - - ل (٢٣٨)

١٦-تەماشای کاکەیی‌یەکان بکە ، نوسینی حەمەئەمین هەورامانی ل ( )

١٧-دیوانی مەولەوی شەرح و لێکدانەوەی (مەلا عبدالکریم مدرس) ل (٣٠)

١٨- - - - - (- - -) ل (٢٣٨)

١٩-- - - - (- - -) ل (؟)

٢٠-- - - - (- - -) ل (٣٧٢)

٢١-هەمان سەرچاوەی پێشەوە ل (١٩٩)

٢٢- - - - - ل (٦٦)

چەند لایەنێکی کۆمەڵایەتی لە ژیانو شیعرەکانی مەولەوی تاوگۆزیدا

د. ئیبراهیم قادر

چەند لایەنێکی کۆمەڵایەتی لە ژیان و شیعرەکانی مەولەوی تاوگۆزیدا

د.ابراهیم قادر محمد

پێشەکی :

ئەم چەند لاپەڕەیە هەوڵی ئەوە دەدات کە لەناو گوڵشەنی شیعرەکانییەوە چاوێك بە ژیانی تایبەتی و کۆمەڵایەتی مەولەوی دابخشێنێت، لەگەڵ ئەوەدا کە زانیاری وردو تەواوی دیکۆمینیت کراو لەبەر دەستدا نییە؛ چ لە ڕووی هەموو شیعرەکانییەوە، یان ڕووداوەکانی ژیانی ؛ جگە لەو چەند ڕووداوەی پێشەکی دیوانەکەی و وەرگێڕانەکەی بۆ سۆرانی کەئەمانیش زۆرێك لە ژیانی مەولەوی ناگرنەخۆ ، بەڵام هەرچۆنێك بێت تا ئەو کاتەی کە زانیاری دی بەدەست دەکەوێت جێگەی بایەخن ! .

ئەم نووسینە بە پلەی یەکەم ، کەڵکی لە بۆنەی گوتنی شیعرەکان وەرگرتووە، پاشتریش لە خودی دەقە شیعرییەکان ..بەو هیوایەی توانرابێت مەبەست بە دەستەوە بدات ، ئەم کارەیش بە هۆی دەرخستنی چەند لایەنێکی گرنگی کۆمەڵایەتی لە ژیانی مەولەویدا بە هۆی شیعرەکانییەوە ببێتە هەوڵێك بۆ پتر ناسینی مەولەوی تاوگۆزی وەك مرۆڤێك و دەرخستنی لایەنی کۆمەڵایەتی لە شیعرەکانیدا .

بە گەڕانەوە بۆ سەردەمی ژیانی مەولەوی و قۆناغی گەشەکردنی کۆمەڵی کوردەواری لەو ساڵانەدا لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی بە دەردەکەون، کە ئاشکرایە مەولەوی هاوچەرخی باردوخێکی سیاسی و ئاینی و کۆمەڵایەتی

وابووەدوورو نزیك كاریان لە ژیانو بەرهەمو بیركردنەوەو هەڵسوكەوتی مەولەوی كردووە.

دەسەڵاتی ئیداریو فەرمانڕەوایی بە پلەی یەكەمو مەركەزی لە ژێر سێبەری دەوڵەتی عوسمانیدا بووە، جگە لە میرنشینی بابان لە سنووری سلێمانیداو میرنشینی ئەردەڵان لە سنەدا ..كە لەناو ئەمانەیشدا خاوەن موڵكو بەگزادەو شێخی تەریقەت خاوەن دەسەڵاتێكی ناوچەییو ئایینی بوون .

لەو ناوچەیەدا كە مەولەوی هەر لە منداڵییەوە تیایدا لە دایكبووەو ژیاوە تا كۆتایی ژیانی ، تەریقەتی نەقشبەندیو قادری وەكو دوو دەسەڵاتی ئایینیو سۆفیگەری لە كاردا بوون ، بەگزادەی جافیش بەتایبەتی لە ناوچەی هەڵەبجەو شەمێرانو تاوگۆزیدا خاوەن دەسەڵات بوون، كە ژینگەی مەولەوی تاوگۆزی بوون! خێزانو بنەماڵەی مەولەوی لە بنەچەدا خوێندەوارو زانستپەروەرو دیندار‌بوونو خزمەتگوزاری خەڵكی بوون ، بۆیە خەڵكیش ڕێزی تایبەتی لێیان ناوەو تا ڕۆژگاری ئەمڕۆیش ڕێزو خۆشەویستییەكەیان بەردەوامە .

مەولەوی ، هەر لە منداڵییەوە لەناو توێژاڵێكی خوێندەوارو بەئاگای سەردەمی خۆیدا ژیاوە، باوكی مەلابووەو دەرسی بە فەقێیان گوتووەو هەڵس‌وكەوتی لەگەڵ زانا ئایینی یەكاندا بووە، جگەلە گەورە پیاوانی ناوچەكە ((دینی ودنیایی)) ، ئەم هەڵكەوتە خێزانیو كۆمەڵایەتیو زانستیو دینی‌یە جێ پەنجەی خۆی لە كەسێتی مەولەویدا جێهێشتووە، كە ناشێت كاتێك لە شیعرەكانی مەولەوی دەكۆڵرێتەوە پشت گوێ بخرێت ، چونكە بە هۆیە كەوتووەتە ناوكەشو هەوایەكی وەهاوە كە نەتوانێت كەسێكی گۆشە گیرو دوورە پەرێز بێت ، چ لە منداڵیو لاویو جۆرو پلەو پایەی كەسەكانو دابو نەریتی كۆمەڵگەی كوردەواری بواری ئەوەیان بۆ مەولەوی ڕەخساندووە كە ژمارەیەكی زۆر خەڵكی لە هەمە جۆرو توێژاڵو چینی لەناوچە جۆراوجۆرەكانی مەڵبەندەكەیداو كوردستاندا بناسێتو

لەگەڵ هەندێکیاندا پێوەندییەکی تایبەتیش دروست ببێت کە زۆربەیان مەرگ کۆتایی بەو پێوەندییە هێناوە ، شیعرەکانی مەولەوی بەڵگەی ئەم قسەن ! .

لێرەوە هەوڵ دەدرێت کە باسی لەم لایەنانەی ژیانی کۆمەڵایەتی مەولەوی بکرێت :

١. بوێری و بڕوا بە خۆبوون و خاوەن هەڵوێستی.
٢. هاوڕێتی .
٣. مرۆڤدۆستی و ڕاستگۆیی لە شیعرەکانیدا .
٤. نامۆبوون لە ژیاندا .

١- بوێری و بڕوا بەخۆبوون و خاوەن هەڵوێستی :

لە ژیانی مەولەوی‌دا خاوەن هەڵوێست بوون و دەرباری نەبوونی دەردەخەن و بەڵگەی سەربەرزی و ئازایەتی و لەخۆڕابینینی مەولەوی بوون، ریابازو چاپلوس نەبووە، ئەوەی باوەڕی پێی بووبێت کردوویەتی و لە هیچ کەس و لایەکەوە بیرو بۆچوون و هەڵوێستی بەسەردا نەسەپێنراوە، مەولەوی لە هەڵوێستە کتوپڕو ناکاوەکانی ژیانیدا خاوەن بەدیهەو حازر وەڵام بووە.

هەرچەندە ئەم چەند نموونەیە تەنیا لە یەکێکیاندا چەند دێڕێکی بە فارسی گوتراوی مەولەوی تیادایە ؛ بەڵام تیشک دەگرنە لایەنەکانی ژیانە کۆمەڵایەتییەکەی و پێویستی سەپاندنی کە باسیان لێوە بکرێت ...

لەوکاتەدا کە مەولەوی لە (شەمێران) مەلابووە، محەمەد پاشای جاف سەرکارەکەی کە ناوی (شێخ عەلی عەبابەیلی)یی بووە بە (عوسمانی خاڵە) دەگۆڕێت .

ئەمەش مامەڵەی لەگەڵ‌مەولەوی‌و خزمەکانیدا باش نەبووە؛ بۆیە بار دەکات‌و دەچێتەوە بۆ (سەرشاتە)ی (تاوگۆزی)، پاشتر حەمەپاشا گلەیی لێدەکات.. مەولەوی بەم چەند دێڕە شیعرە فارسییە وەڵامی داوەتەوە:

وزان سوی وطن هجرت نمودم

خلافت از علی دانسته بودم

به تاثیر محمد میر اکمل

خلافت چون به عثمان شد محول

دل خویشان مارا پر ز خون کرد

به خویشاوند خود نعمت فزون کرد (د.ل : ل، م)

ئەم ڕووداوە ملکەچ نەکردنە بۆ ناخۆشییەك کە توانیبێتی تێیدا نەژی ... با بە هەژاری بژێت، بەڵام بە خواستی خۆی‌و بێ زەبرو زەنگ !!

لە ڕووداوێکی تردا کە جووتیارێك لە (سەرچنار) دێتە پێش (ئەحمەدپاشای بابان)و گلەیی لەیەکێك لە پیاوەکانی پاشا دەکات کە زەوی‌یەکەی داگیرکردووە، مەولەوی نۆرەبڕ لە پاشا دەکات‌و خۆی لە جووتیارەکە توڕە دەکات، جووتیارەکە بەسەرسامییەوە بە مەولەوی دەڵێت :

–کابرا ! لای خۆت تۆ مەلایت‌و پیاوی دینی ! کە تکایەکەم بۆ ناکەیت‌و چاکەت پێناکرێت بۆچی خراپەم لەگەڵ دەکەیت ؟

مەولەویش پێی دەڵێت :

–مردووت مرێ، من لەبەر بێ عەقڵی تۆ تووڕە بووم، ئاخر تۆ نەتبیستووە: دنیا مەزرەعەی ئاخیرەتە، ئێستا پاشا ئەگەر بە جووتی بێگاری زەویی داگیرکراو نەکێڵێت‌و نەیکات بە تەڕەکاڵ بۆ دیوەخان، دنیای چۆن ئەبێ بە مەزرەعەکەی قیامەتی ؟

کە پاشا ئەم قسەیە لە مەولەوی ئەبیستێت شەرمەزار ئەبیّ و ئەڵیّ :

-مەولەوی ! تکا ئەکەم بەسیەتی .. کابرا بڕۆ زەوی خۆت بۆ خۆت، هەر پیاوێکی من هات بەلاتا دەری بکەو گوێی مەدەریّ . (د. لا : ع)

هەروەها وەڵامەکەی بۆ (غولاّم شاخان- والی سنه ..) و ئەو دوو نامەیە کە بە داخەوە ئەوانیش -بە فارس-ین و بە پەخشان بۆ (فەرهاد میرزای قاجاری) و (مەلا محەمەدی صالحی -فخر العلما) ناردبوونی و وەڵامێکی ڕوون و بوێرانەی زانستییانەی قایلکەری تیادابووە لە بارەی مەسەلەیەکی مەزهەبییەوە .

لەم وەڵامانەدا مەولەوی بوێرانەو زانایانەو دوور لە ریایی وەڵامەکان دەداتەوە .

(وەرگێڕانە سۆرانییەکەی محەمەد ئەمینی ئەردەلانی - ل ،٤٠٥)

٢-**هاوڕێتیی** : ئەو پێوەندییەی نێوان ئەندامانی کۆمەڵە کە لە دەرەوەی بازنەی خزمایەتی و خێزان و خوێنەوەیە؛ وا دەبێت دووبرا، یان دوو خوشك، یان خوشك و برایەك پێوەندییەکەیان لە سنووری خوشك وبرایی دەردەچێت و دەپەڕێتەوە ناو پەرێزی (هاوڕێتی) یەوە کە پێوەندییەکی گیانی و دەروونییەو ڕێزو چێژی تایبەتی خۆی هەیەو یەکێکە لە ڕاگرەکانی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کە ئەندامانی کۆمەڵگە توشی دەبن و هەوێنێکە بۆ ئاسودەیی و بەختیاری و پێکەوەژیان .

بە پێی شیعرەکانی دیوانی مەولەوی ،سەید عەبدولرەحیمی مەولەوی تاوگۆزی کەسێکی خاوەن پێوەندییەکی کۆمەڵایەتی بەتین و بەهێز بووەو زۆری غەزەل و قەسیدە بۆ ئەم پێوەندییە تەرخان کردووەو زمان حاڵی مەولەویین.

زۆرن ئەوانەی کە هاوڕێتیان لەگەڵیدا هەبووە.. نامە شیعرییەکانی مەولەوی پەردە لەسەر ئەم لایەنەی ژیانی مەولەوی و کەسێتییەکەی لادەدەن ؛ چونکە سەردەمی مەولەوی جگە لە بارە کۆمەڵایەتییەکەو توندوتۆڵی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری ، خوێندن لە مزگەوتەکاندا هۆیەك

بووە بۆ دروستبوونی هاوڕێتی ؛ چونکە دەستووری فەقێیەتی ئەو پێکەوە ژیانەی لە حوجرەکاندا سەپاندووە لەگەڵ تێکەڵاو بوونی ژمارەیەکی زۆری فەقێ لە ناوچە جۆراو جۆرەکانی کوردستانەوە لەو گەڕانە بەردەوامەیاندا بە دوای مامۆستای چاكو جێگەو ڕێگەی خۆش و شارو گوندی دڵگیردا .. کە بووەتە هۆی دروستبوونی هاوڕێتی زۆرو لە تەمەنی جۆراوجۆردا .. مزگەوتەکان جگە لەوەی شوێنێکی پیرۆزن بۆخوداپەرستی ، مەڵبەندێکی کۆمەڵایەتیش بوون . .

مەولەوی تاوگۆزیش وەك هەر فەقێیەکی کوردی سەدەی نۆزدە خۆی لەناو ئەو کۆمەڵگە زانستییە - کۆمەڵایەتییەدا دیوەتەوەو فرەکەسی ناسیوەو لەگەڵ زۆریاندا پێوەندیی گیانی دروستکردووە کە تاکو مردنیش بەردەوام بووە چ بەسەر لە یەکتریدان بووبێت یان بە نامە گۆڕینەوە.. گەشتی ژیانی مەولەوی لە جیهانی فێربوونو فەقێیەتیدا لە ماڵی خۆیانەوە لە (بێژاوا)ی نزیك (هەڵەبجە) لای باوکی دەسپێدەکات ...و زۆر شوێن دەگۆڕێت ، ژمارەی ئەو خەڵکانەی کە مەولەوی ناسیبوونیو خۆشەویستیو برادەرایەتی لە نێوانیانو مەولەویدا هەبووە،نیشانەی بەهێزی ئەم پێوەندییە کۆمەڵایەتییەی مەولەوین، کە دوور نییە بگوترێت هیچ شاعیرێکی تری هاوچەرخی مەولەوی پێوەندییەکی لەم جۆرەی نەبووەو نامەی شیعریی ئەم ڕووبەرەی لەناو شیعرەکانیدا نەگرتووەتەوە ((بە شیعر نامەنووسین لە ئەدەبی کوردیدا زۆر باونەبووە،کەچی ئەم بابەتە لە شیعری مەولەویدا زۆر بەر فراوانو گەشەی سەندووە، ٨٨ غەزەلی وای هەیە کە دەکاتە (٤١٪)ی سەرجەمی غەزەلەکانیو (٨٥٠) بەیتە (لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی ١٨٠٦ - ١٨٨٢ ،ئەنوەر قادر محەمەد -١٩٩٠ ستۆکهۆڵم - ل ١٨٧ ئەم پێوەندییە بەتینەی مەولەوی لە هەموو کەسێکی سەردەمی نەوەشاوەتەوەو کەسیش وەکو مەولەوی ناوبانگی دەرنەکردووە ، لە سنە لە مزگەوتی (دار الاحسان) حوجرەیەك هەبووە بە ناوی (حوجرەی مەولەوی) کە ژووری ژمارە

(۱۹)ی مزگەوتەکە بوووە (دیوانی مەولەوی - وەرگێڕراو بۆ سۆرانی ، محەمەد ئەمینی ئەردەلانی - ل ٢٤) .

یەکێك لەو کەسانەی کە مەولەوی بە شیعر گفتوگۆی لەگەڵدا کردوون و نامەی شیعریان گۆڕیووەتەوە(شێخ عەزیزی جانەوەریی)یە، کە لە فەقێیەتیدا لە سنە پێکەوە لە مزگەوتی (دار الاحسان) خوێندوویانە . لێرەدا سەرەتا وەکو نموونەیەك ئەو غەزەلەی کە مەولەوی بە بۆنەی جودا بوونەوەی لە شێخ عەزیزو چوونی بۆ (بانە) بۆ خوێندن نووسیوویەتی دەخەینەڕوو، پاشان سێ غەزەلی تری - کەلە شوێنی خۆیدا باس دەکرێن ، ئەم نووسینەش تەنیا بە مەبەستی دەرخستنی ڕێزی هاوڕێتی لای مەولەوی کە چۆن بووەتە هەوێنی شیعری لای مەولەوی و زۆر شتی نایاب و جوانی تێیاندا چاندووە ، نموونەی تر هەن کەبۆ کەسانی دی گوتراون؛ بەڵام وردەکارییەکانی ناوشیعرەکەو بەرز سەیرکردنی هاوڕێتیی و خەمخواردن بۆ جودابوونەوەو لێکدابڕانی دوو هاوەڵفەقێی کورد ئەم نموونەیەی لەبەرتر دانا.

سەرەتای غەزەلەکە ئامادەبوونێکی بۆسەفەر پێوە دیارە، شێوەی بانگکردن و داخوازییەکەی مەولەوی لە شێخ عەزیزو هەواڵپێدانەکەی کە نیازی ڕۆیشتنییەتی بۆ (بانە) ، ئەوە دەردەخەن کە مەولەوی چووبێتە بەر دەرگای ژوورەکەی شێخ و ئەویش خەریکی کارێك بووبێت ..بۆیە داوای ئاوڕدانەوەی لێدەکات دوای هەواڵی ڕۆیشتنەکەی:

ئازیز دیارەن، وادەی لوامەن

ئەلوەدای ئاخر ئەوە ئامامەن

دەوڵەتەکەی وەصڵ پانە زەواڵەن

جار یۆ تەر دیدەن باڵات مەحاڵەن (د.ل : ٥)

سا ئاڵم وەش کەر وە ئیلتیفاتێ

بدیە وەلاوە، بوێنووت ساتێ (د.ل : ٦)

مەولەوی وشەی (ئازین)ی بەکارهێناوە، کە لە زۆر شوێنی تریشدا بەکاری هێناوە ، بەڵام لێرەدا پێش بەکارهێنانییەتی بۆ (عەنبەرخاتوون) بەو پێیەی کە مەولەوی لە (چرۆستانە)ی (نەورۆڵی)دا کە بووە بە مەلا ژنی هێناوە ! (محەمەد ئەمینی ئەردەلانی ، دیوانی مەولەوی وەرگێڕراو بۆ سۆرانی - ل٨) ، کەواتە نیشانەی ڕێز لێنانی زۆرە بۆ بانگکراوەکە .. دوایین خواحافیزی مەولەوییە لە (ئازیز شێخ عەزین) و کێ دەزانێت پاشەڕۆژ چۆن دەبێت ؟ پلەی خۆشەویستییەکەی زۆر باڵا دەبینرێت بەوەی کە گەیاندوویەتییە پایەی (دەوڵەتەکەی وەصڵ)و بەرەو کۆتایی و بڕانەوەچوونیشی ئەم هەڵوێستەی سەپاندووە، کە چاوەڕێی ئاوڕدانەوەیەك بێت لە شێخ تاکو تەنیا بۆ ساتێکیش بووە سەیری بکات . مەولەوی لە بانگکردنەکەدا پەنای بردووەتە بەر هەستی بیستن و بەرانبەرەکەی پێ ئاگادار کردووەتەوە، خۆیشی ئامادەیە کە بە هەستی بینینی چاو تێر سەیری بکات کە دوو هۆی بەیەکگەیشتن و گەیاندنی مەبەستن؛ چونکە دەنگ و وێنە لەو دوو ڕێگەیەوە هەردووك تۆماردەبن و دەمێننەوەو گەنجینە دەکرێن و کاتی تەنیایی دەبنەوە خۆراکی دڵ و مێشك ، لە دێڕێکی تردا پەنا دەباتەوە بەرگوێ و داوا لە شێخ دەکات کە :

بابە بۆ شنۆی شیرین ڕازەکەت

گۆش دەرۆ لادێ مەینەت کازەکەت (د.ل:٦)

ئەمجارەیان خۆی دەیەوێت گوێی لە دەنگی هاوڕێکەی بێت ؛ بۆیە تکای لێدەکات کە شنەی ڕازو قسە شیرینەکەی بدات بە گوێدا .. دەورەکەی گۆڕییەوە، ئەم بوو بە گەنجینە بۆ دەنگی ئەو ، لێی دەخوازێت کە گوێ لە مەینەتدا

ژیاوەکەی خۆی بگرێت کە گازی لێگیراوە.. هەر لە ئێستاوە کە هێشتا دوورنەکەوتووەتەوە، مەولەوی کەوتووەتە ناو خەمو پەژارەی دوورکەوتنەوەوەو ئەم لێك جودا بوونەوەیەی زۆر لاگرانە ؛ بۆیە دەڵێت :

ئاخر سەفەرەن ، را خەیلیٚ دوورەن

مەنزڵ بیٚ پایان تۆشە زەروورەن

دوا سەفەری ژیانی مرۆڤ تەنیا (مردنە) ؛ کەچی مەولەوی ئەم سەفەرەی خۆی بۆ (بانە) بە دواین سەفەر لە قەڵەم دەدات ؛ هەرچەندە ئەگەری مانو درێژەی ژیانی تیادایەو کەس نازانێت کەیو لە کوێ دوا هەناسە دەدات ؛ بەڵام لەبەر ئەوەی کە ئەگەری یەکتری نەبینینەوە هەیە ئەم ناوەی لێناوە، هەرچەندە ئەم دێڕە شیعرەکە باس لە (ئاخرسەفەر) دەکاتو مەنزڵ (قۆناغەکانی ئەم سەفەرە) نەبڕاوەن زەین بۆ ئەوەیش دەچێت کە تەنیا واتا هەنووکییەکەی مەبەست نەبووبێتو مردنەکەیش بایەخی هەبێت لەگەڵ مەبەستە ئاشکراکەدا ، ئەوەتا باس لە تۆشە (توێشوو - کردەوە- یادگار) دەکات بۆ ئەم ژیانەو ئەو ژیانەیش کە چوونە بارەگای خودا بیٚ توێشوو گرانە؛ چونکە (بانە) قۆناغێکی هێندە دوورنییە کە بە بیٚ پایان ناودەبرێت ..ئەم شێوازی مەولەوی‌یە کە واتای نزیكو دوور لە زۆربەی بەیتەکانیدا دەمەزرێنێت (توظیف) کە هونەری (تەورییە)ی ڕەوانبێژییە ، کەواتە واتا دوورەکەی سەفەرکردنە بۆ ئەو دنیا .. بەلام لە دێڕە شیعری دوای ئەودا واتاکە ڕوونتر دەبێتەوە کە مەبەست سەفەرەکەی (بانە)یە؛ چونکە توێشەکە دیاری دەکات :

دینت تۆشەی چەم، مەیلت تۆشەی دڵ

ڕازت تۆشەی گۆش ، مەنزڵ وە مەنزڵ (د.ل : ٦)

دیسانەوە پەنا دەباتەوە بەر هەردوو هەستی (بینین - بیستن) کە چاوو گوێیە .. چاو بۆ سەیرکردن و گوێ بۆ بیستنی دەنگەکەی .. لە بنیات و فۆرمی شیعرەکەدا دووبارەکردنەوەیەکی تیادایە کە مەبەستی خۆی هەیە ! مەولەوی لە بەیتی (٦،٧) دا بەیتەکانی (٢، ٣، ٤، ٥)ی بە شێوەیەکی دی دووبارە گوتووەتەوە کە هەمان واتاو مەبەستی چوار دێڕەکەی یەکەمی هێناوە لەناو دوو بەیتدا دارشتووەتەوەو جەختی لەسەر چاو ، گوێ ، دڵ ، دووریی ڕێگا کردووەتەوە .. بە بۆچوونێك ئەم جەخت کردن و دووبارەکردنەوە جگەلەوەی شێوازی شیعری شاعیرن، بایەخدانێکی لە ڕادە بەدەریشە بۆ گەورەیی ئەم پێوەندییەی نێوان مەولەوی، شێخ عەزیز ، نیشانەی ڕاستگۆیی مەولەوییە لەوهەست دەربڕینەدا بەرامبەر بە هاوەڵێکی ، لە لایەکی تریشەوە پاڵنەرو خورپە شیعرییەکە توانیویانە دەربڕی خواستی مەولەوی بن و خیانەتی نەکەن لەو نیهادە پاکەیدا .. لە لایەکی تریشەوە دڵ بۆ ئەوە دەچێت کە ڕەنگە ئەم جەخت کردن و دووبارە کردنەوەیە لە ئەنجامی ئەوەدا بووبێت کە ئازیز گوێی پێنەدابێت و ئەمیش وەك برێشکەی سەرساج برژابێت .. ڕەنگە بگوترێت دڵعاجزییەك هەبووبێت! کە شیاو نییە؛ چونکە پێوەندیی مەولەوی ، شێخ عەزیز لە نامەی تریشدا بەردەوام بووە، هەرچەندە مێژووی نامەکان نازانرێن ، بەڵام بۆنەکان دەریدەخەن ، دەشێت کە شێخ عەزیز حەزی نەکردبێت مەولەوی بڕوات بۆ بانەو لێی دووربکەوێتەوە؛ بۆیە لالوت بووە، کەلەو جەخت کردن و دووبارە کردنەوەیەدا دڵ بۆی دەچێت ؛ بەڵام بە لای زۆرەوە حەزنەکردنە بە ڕۆیشتنەکەی ..! مەولەوی واز ناهێنێت و سوورە لەسەر داخوازی خۆی :

کێ زانێ چۆن بۆ ئەی دنیای بادی ؟ *

بابێ نەبەین گەردن ئازادی ! (د.ل : ٦)

هەروابووە کەس نازانێت کەی و لە کوێ کۆتایی بە ژیانی دێت ، بۆیە بە نازو خۆشەویستییەوە داوای گەردنی یەک ئازادکردنی لێ بکات .. کەلە خۆیدا ڕەوشتێکی کوردانەیە ..بە پێی زاراوەکەی لە زمانی کوردیداو بۆنەو گوتنی بەجێهێنانی .. لە دینی ئیسلامی پیرۆزیشدا جەختی لەسەرکراوەو بە مەرجێکی ئیمانداری و دڵپاکی و لە خوداترسی دانراوە ، بە تایبەتی لە جەژنەکانداو بە هەمیشەو بەردەوامیش لە ژیانی ڕۆژانەدا .. بەڵام لێرەدا مەولەوی لە ڕووی هاوەڵی و خۆشەویستی و داب و نەریتەوە ڕووی لێناوە، کە ئەم بەیتە لە غەزەلەکە دەشێت بە شابەیت دابنرێت ... لە ڕووی کاریگەری و قورسییەکەیەوە لەسەر ڕووبەری گشتی غەزەلەکە ؛ هەرچەندە گەردن ئازادی دوای دڵئازاری و لەیەک زیزبوون و دڵگرانی و دەنگ دابرین باوترە ، وەک لەوەی لێرەدا مەولەوی مەبەستییەتی ،کە تەنیا لێکجودابوونەوەیە و لێکدوورکەوتنەوەدیە؛ بەڵام مەبەستی مەولەوی لێرەدا دەرخستنی پلەی دڵڕاگرتنی خۆیەتی بۆ شێخ عەزیز ، نەک ڕوودانیان، بەوەدا کە مەولەوی کۆمەڵە ئەگەرێک دەخاتە بەردەم، کە دەشێت بووبن لە شیعرەکەدا یەک یەک ڕیزی کردوون :

من شەوێ ناڵەم جۆش ئاوەردە بۆ

سەگی ئاسانەت بێدار کەردە بۆ

یا ناسقە بۆ سەیل دیدەم ، نەفەسێ

نەسیم گەرد پات بەرۆ پەی کەسێ (د.ل : ٦)

---

* (بادی)و (فانی) نووسراوە لە وەرگێڕانەکەی .

ئەوپەڕی ڕێز گرتن و خاکساری و پارێزکاری و پەیڕەوکردنی نەریتی پێکەوە ژیانە لە نێوان دووکەسدا ، بە پێی دین و دنیا ، وەك لە قەسیدەی (های شەمال چەند جار ڕای کەردەنی ، د.ل : ٤٩٣) دا هاتووە لە ژووری ژمارە (١٩)ی دار الاحسان دا بوون کەبە (حوجرەی مەولەوی) ناسراوە ! لەم سەفەرەدا مەولەوی دەیەوێت گەردنی یەك ئازاد بکەن ، نەوەك شەوێك ناڵەو هاواری بەرزبووبێت خەوی لە شێخ عەزیز گرتبێت کە شەماڵ تۆزی پێی شێخ بەرێت بۆ خۆشەویستێکی ، کە لە بارە ڕاستەقینەکەی دەرەوەی ئەدەب و شیعردا دوورەن دەبێت بیخەینە ڕیزی دەستی ڕێز لێنان و خۆشەویستی زیاد، ئەگەر نەچێتە قاڵبی وشەکاری و پیێ لێهەڵبڕین .. ئەم ڕێز لێنانە لەسەردەمی خۆیدا کارێکی گران نەبوودو ڕەوشتێکی کۆمەڵایەتی بووە بە تایبەتی لە ناو کۆڕی فەقێکانی کوردستاندا ، نەکو وەك ئەم سەردەمە جەنجاڵە کە زۆربەی بەها کۆمەڵایەتییەکان پێشێلکراون و لێکترازاون ..! ئەم دوو دێڕەو غەزەلەکە هەمووی دیار خەری دەروون پاکی و کراوەیی خۆشەویستیە لە نێوان دوو فەقێی خودا پەرست و عاشق و سەوداسەری زانست و ڕاگری پێوەندییە مرۆڤانەکان .. کە بەقەدەر پیرۆزی زانستەکەیان ڕێزیان لە پیرۆزیی هاوڕێتی یەکەیان گرتووە.

دیارە مەولەوی ترسی ئەوەی هەیە کە شێخ عەزیز لە کاتی سەیرکردنیدا لە لایەن مەولەوییەوە ئازاری بووبێت و ژێر پێی شێخ عەزیز لەبەسەر رووی مەولەویدا ڕۆیشتنی برژانگەکانی پێدا چەقی بێت و ئازاری بووبێت .

جەمینت زەحمەت نیگام کێشابۆ

کەف پات وەخار دیدەم ئێشابۆ *(د. ل : ٧)*

ئەم خاکسارییە ؛ نەك ریاو چاپلوسی و لە خشتەبردن ! خۆشەویستیەکی گیانییە ، لە جودا بوونەوەدا بیر لەم شتە وردانە بکرێتەوە، دەبێت لە پێکەوە

ژیاندا چ جۆرە پێوەندییەکیان هەبووبێت ؟ لەمەیش لەبەرتر ئەو دڵپاکییەی مەولەوی کە پێش ئەوەی داوای گەردن ئازادی لە بەرامبەر بکات :

تۆ بویەر جەمن، من زوویەردم

هیممەت بۆ ، ها ژار مەحرومیت وەردم (د.ل :٨)

پەیڕەوێکی ئیماندارانەیەو خودای گەورەیش لە بەخشندەیی خۆی بەندەکانی بێبەش نەکردووە.. لە دوای ئەم بەیتە پارچە شیعرەکە بەرەو کۆتایی دەڕوات و خەمی هەڵی پێکگەیشتنەوەو نەگەیشتنەوەو دۆعا خوازی یەکجاری لە ئاستی شیعرەکەدان :

ئەر فرسەتش دا پەی دڵ خەمینت

عومرێ دووبارەن جاریۆتەر دینت

وەرناستش ، ئازیز! تۆ وەسەلامەت

دیەن دیدار کەوت ئەو قیامەت (د.ل :٩)

بە پێی نامە شیعرییە ئاڵوگۆڕکراوەکانی نێوان مەولەوی - شێخ عەزیزی جانەوەریی‌دا ئەوە دەردەکەوێت کە پێوەندییەکەیان بەردەوام بووەو هاوڕێتی‌یەکەیان درێژەی کێشاوە! هەرچەندە لەم نووسینەدا چوار پارچە شیعر کراوە بە نموونەی ئەو خۆشەویستییە وەکو لە دیوانەکەی و وەرگێڕانەکەیدا بۆ سۆرانی (محەمەد ئەمینی ئەردەڵانی)* و هەروەها لە لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی ، ئەنوەر قادر محەمەد دا هاتوون، ڕەنگە لە داهاتوودا بێن؛ بەڵام بەلای زۆرەوە ئەم نموونانە بۆ ئەم مەبەستەی ئەم چەند لاپەڕەیەو ناسینی مەولەوی کارێکی باش دەکەن و دەدەن بە دەستەوە !

قەسیدەی (های شەماڵ چەندجار را طەی کەردەنی) ، (دڵ : ٤٩٣)

---

* وەرگێڕانی دیوانی مەولەوی بۆ سەرزاری بابانی .

باس لەو نەخۆشییە دەکات کە تووشی شێخ عەزیز بووە (ئاوڵە) ، ئەم قەسیدەیە ئەم خاڵانە ڕوون دەکاتەوە :

١) قەسیدەکە دوای چوونی مەولەوی بۆ (بانە) گوتراوە، بۆ تووشی ئاوڵە بوونی شێخ عەزیز .

٢) شێخ عەزیز لەهەر ئەو ژوورەدایە کە ناوی حوجرەی مەولەوییە لە مزگەوتی دار الاحسان ژووری ژمارە (١٩) !

٣) پێدەچێت مەولەوی کاتی خۆی دۆعا خوازییەکەی هەر لەو ژوورەدا لە شێخ عەزیز کردبێت لە پارچە شیعری (ئازیز دیارەن وادەی لوامەن) . (د.ل : ٥) دا ! نەك لە دوو ژووری جودا بووبن ! هەربۆیەش گوتبووی :

من شەویٚ ناڵەم جۆش ئاوەردە بۆ

سەگی ئاسانەت بێدار کەردە بۆ (د.ل : ٦)

کەئەو لێك نزیکبوونە پیشاندەدات ..

قەسیدەی (های شەماڵ چەندجار ...) دەیسەلمێنێت کە دۆعا خوازییەکەی مەولەوی لە شێخ عەزیز لە خۆشەویستی و دۆستایەتی و لە دڵی یەکدا شیرین بوونەوە بووە ؛ نەك لە ئەگەری دڵگرانییەوە بووبێت !

بەردەوامیی ئەو خۆشەویستی و هاوڕێیەتییە دەردەخات کەلە نێوان مەولەوی ، شێخ عەزیزدا هەبووە، لێرەشدا شێخ عەزیز هەر بە (ئازیز) ناوبراوە .

مەولەوی لەسەرەتای قەسیدەکەیدا دەریخستووە کە نە مەولەوی و نە ئازیز (شێخ عەزیز) وەك جاران نین

نە ئەم جارەی من چون ئەو جارانەن

نەئازیز وێنەی ئێفتەر یارانەن (د.ل : ٤٩٣)

لە دوای ئەم بەیتەوە مەولەوی وەسپێکی زۆر جوانی شێخ عەزیز دەکات و شوێن و ڕێگەو پلەو پایەی لای هاوەڵەکانی دەردەخات بە (سعد الاکبر)و (خورشید- خۆر) ناوی دەبات و گەلێك واتای بەرزی داوەتە پاڵی :

مانە گۆشەی ئەوج خانەی شەرەفدا

نوور ئەخشانیشەن وەهەر تەرەفدا

طلووع و غروب صوب ئێوارانەن

مەعاش و سەبات دەردەدارانەن (د.ل : ٤٩٥)

ئەم وەسپە بەرزە گەرموگوڕی و توند و تۆڵی هاوڕێیەتیەکەی مەولەوی / شێخ عەزیز بە ئاشکرا باس دەکات کەیەك گیانن و لە دوو جەستەدان .. با لە یەکیش دوور بووبن ، لەم وەسفەیدا مەولەوی ڕۆڵی کامیرایەکی سینەمایی دەگێڕێت کە بەم وردییە لە نزیکەوە بە گرتەی سینەمایی جۆراو جۆر وێنەی شێخ عەزیزی گوتووەو حاڵی پەشێوی خۆی و ناڕەحەتییەکەی ئەوی بەم شێوە دەربڕیوە :

بەڵام من جەستەم خەیلێ بەد حاڵەن

لاڵ بوون مالوومەن ئەو نە وەبالەن (د.ل : ٤٩٦)

باری دەروونی خۆی زۆر بە ناڕەحەتی دەردەخات،ئەویش لەبەر بێ حاڵی و نەخۆشییەکەی شێخ عەزیزە .. لە دوای ئەم بەیتەوە هەم وەکو حاڵزانێك کەئەو نەخۆشییەی گرتبێت زۆر حەکیمانە باسی باری گرانی (ئاوڵە) دەکات و کامیرای سینەمایی ئاساییش وێنەی شێخمان بە چەند گرتەیەك پیشان دەدات .

یانێ ئەو باڵای تووڵ عەر عەر تەرز

مەشنێو وەباد صوب سەحەری لەرز

چین کەفتەن نە ڕووی پێشانیش چون سیم

چون زنجیرەی ئاو وەشنۆی نەسیم

نیم نیگاش هەوەس دڵ دۆزیش نی‌یەن

نازش دڵبەریش جە خاتر شی‌یەن

ئاوڵەش هوردان لاڵ یەمانی

وێنەی گۆی (حوباب) ئاو حەیوانی

باغ مەحبووبیش جە سەرتا دامان

جە وەیشوومەی دەرد خەزانش ئامان (د.ل : ٤٩٦)

لەم چەند بەیتەدا مەولەوی وێنەی باڵای بەرزی وەك عەرعەری شێخ عەزیز دەگرێت لە دوورەوە (بانە ، سنە) وەکو ئەوە وایە کەلەبەر دەمیدا وەستا بێتو کامیرای سینەمایی بە چاوەوە بێت ،ئەم وێنەگرتنە سینەماییەی مەولەوی لەم قەسیدەیەدا هەمان وێنە گرتنیەتی بۆ زەماوەندەکەی مەحموود پاشای جاف کە مەولەوی لە ماڵی خۆیەوە دوور بە دوور وەسپی هەڵپەڕکێیەکەی کردووە ، (بڕوانە : سیناریۆ لە شیعرەکانی مەولەوی تاوگۆزیدا ، د. ئیبراهیم قادر محەمەد - گۆڤاری زانکۆی دهۆك ، ب٢ ، ژ- ٦ ، ١٩٩٩ ، ل ٨٤١) بە گرتەیەکی گشتی (L.S) باڵایی وێنە گرتووە، پاشان هاتووەتە سەردەمو چاوی بەگرتەیەکی نزیك (C.U) وێنەی گرتووە کە لۆچەکانی ئارەقەی تامی تێزاون .. ئەوسا دانەی بلۆقەی ئاوڵەکەی وەکو دڵۆپەی باران چوواندووە.. دواتر بۆ سەرچاوانی کە خوڵکی پێڵو جووڵاندنیان نەماوە لە تاو ماندووێتیو ئازار و وەکو نێرگس خەوتوون .... و لە حاڵەتی زۆر نالەباریدایە .

ئەم بە وردی ڕۆچوونە لە وێنەگرتنی شێخدا لەو دوورەوە لە لایەن یادو بیرو زەینی مەولەوی‌یەوە جگە لە ڕاستگۆییو پڕ خۆشەویستی بۆ شێخ عەزیز . دێڕە شیعرەکەی لەمەڕ خودا حافیزییەکەی پارچە شیعری (ئازیز دیارەن، وادەی لوامەن ، (د.ل : ٦)) وەبیر دەهێنێتەوە کە زۆر بەتاسەوە گووتبووی :

سا دڵم وەش کەر وە ئیلتیفاتێ

بدیە وەلاوە ، بوینۆت ساتێ

دیەت تۆشەی چەم ، مەیلت تۆشەی دڵ

ڕازت تۆشەی گۆش ، مەنزڵ وە مەنزڵ (د.ل : ٦)

کەواتە مەولەوی لەودوورەیشەوە هێندە لە بیرو یادی شێخ عەزیزدایە کە وردەکارییەکانی دەموچاویشی لە بیرە .. ! هیچی لە دەست نایەتو ناتوانێت بڕوات بۆ لای ؛ بۆیە دەخیلی شەماڵ دەبێت کە بچێتە خزمەتیو حاڵی مەولەوی بۆ باس بکات و پێی بڵێ گەر پرسیاری لەمن کرد :

بدیە نەرگسان جە شەونم بین کەیل

پەرسا : کۆن ؟ عەرزکەر : قەیسەکەی دوجەیل

ما نە (بانە) دابێ‌کەس کەفتەبێ

دیاربێ ئازار تۆ شنەفتە بێ (د.ل : ٤٩٧)

هەر بە شەماڵدا کەفارەت بوونی بۆ دەنێرت:

واچە کەفارەت بە ژن باڵات بۆ

نەصیب ڕەقیب خاڵ ئالات بۆ (د.ل : ٤٩٧)

داواش لەفەلەك دەکات کە دەست لەم بێ ویژدانیو ئازاردانە هەڵبگرێت ..

غەزەلێکی تری مەولەوی بە مەطلەعی ((دیدەم نەونەمام نەوتووڵ ساوا ، (د.ل : ٢٤٦) کە سەلمێنەری پتەویو بەهێزی ئەو پێوەندییەی نێوان مەولەویو شێخ عەزیزە، وەڵامی نامەیەکی شێخ عەزیزە کە مەولەوی بە شیعر وەڵامەکەی نووسیوەتەوە، بە داخەوە دەقی نامەکەی شێخ وەکو زۆری تری نامەو نامە شیعرییەکانی کە بۆ مەولەوی هاتوون ، کەمێکیان نەبێت لە دیوانەکەی‌دا نین ! ئەوەندە هەیە ئەم نامەیە بەڵگەی مانەوەو بەردەوامی هاوڕێتی‌یەکەیانەو لە

ئاستێکی بەرزو بڕوا بەیەك کردندا ، کە بنێرێت پارەی لیٚ داوا بکات .. دیارە هەردووکیان هەر فەقیٚ بوون .. ئەوەندەی ناتوانرێت جەختی لەسەر بکرێت لە پێش نەخۆشکەوتن یان دوای نەخۆشییەکەی شێخ عەزیز بووە ! ؟

ئەم غەزەلە بۆچوونی ئەم نووسینە پتەوتر دەکات، کە مەولەوی کەسێکی هاوەڵدۆستو هاورێ خۆشەویست بووەو ڕاستگۆ لە هەڵسوکەوتو شیعرەکانیدا ؛ دەنا لەو هەموو بۆنەو لەو هەموو جۆرە وەڵامانەدا بەم ناسکیو ڕەوانییە زمانی هەڵنەدەچەرخاو نەیدەتوانی بەم شێوەیە هەست دەربڕێت ! ، ئەم لێڕابینینەی شێخ لە مەولەوی جگە لە بەردەوامی‌یەکەی ئەو هاوڕی یەتیە نیشانەی دڵ عاجز نەبوونو دڵ لە یەك نەئێشانیانە .

مەولەوی لە مەطلەعەکەدا شێخ بە (دیدەم) ناودەبات ؛ نەك (ئازیز) :

دیدەم نەومام نەو تووڵ ساوا

نامەت پەی خەرجی وەلامن یاوا (د.ل : ٢٤٦)

(نەونەمام) ، (نەوتووڵ ساوا) نیشانەن بۆ زۆر خۆشەویستیو دەلالەتێکی لە تەمەندا گەورەتربوونی مەولەوی پێوەدیارە ! کە بە مانگی چوواندووە لەبەر ئەوەیە کە شایانی مانگانەیشە :

ئەمرت دڵگیرەن ، فەرموو دەت خاسەن

بیٚ شك ماهەنی ماهانەت راسەن (د.ل :٢٤٦)

دیسانەوە ڕێزو خۆشەویستیو لە دڵابوون دەردەخەنو لە لایەکی تریشەوە مەبەستی نامەکەی شێخ داوای پارەی خەرجی کردن لەگەڵ مانگ بوونیدا یەکدەکەوێتەوە (ماهو ماهانە) مانگە ؛ بۆیە دەبێت پارەی مانگانە وەربگرێت گەورەیی لە دڵداو پایەی خۆشەویستی .. لە بەیتێکی تری غەزەلەکەدا مەولەوی

باس لە دووری دەکات‌و باری دەروونی خۆی دەربڕیوە کە بووەتە هۆی پەرت‌و بڵاوبوونی بیروهۆشی مەولەوی :

بەڵام جە دووریت هۆشم ڕەم کەردەن

ئاگاهیم نی‌یەن چەن ڕۆ ویەردەن (د.ل : ٢٤٧)

لەم بەیتەدا ئاماژەیەکی بۆ ئەو جویێ بوونەوەیەی مەولەوی لە شێخ عەزیز تیادایە ، کە نازانێت چەن ڕۆژ بەسەر ئەو لێکدابڕانەدا بەسەرچووە؟ ، چونکە وای لێهاتووە ژمارەی ڕۆژەکانی لەبیرچووەتەوە .. ئەم حاڵەتە دەروونییە لە زۆر شوێنی شیعرەکانیدا لای مەولەوی دەرکەوتووە (د.ل : ٦٩) ، ئەو دوورییەی وای لێکردووە کە وابزانێت لەوکاتەوە لە (ماه) (شێخ عەزیز) جویێ بووەتەوە مانگی نەدیووەو هەر بە دوای مانگی نوێدا وێڵە :

هەر ئێد مزانۆ ئازیز گیان تۆ

نەدیەنم وەچەم هەلای ماه نۆ (د.ل : ٢٤٧)

لێرەدا دەشێت بە دوو بۆچوون ئەم بەیتە لێکبدرێتەوە:یەکەمیان ماوەیەکی زۆر بەسەر جویێ بوونەوەکەی مەولەوی و شێخ عەزیزدا تێپەڕیووە.. ، دووەمیان ماوەکە کەمە ؛ بەڵام لەبەر کاریگەریی لێکدابڕانەکە وا بەم شێوەیە دەربڕابێت کە زۆر لە مێژە لێکترازاون‌و یەکیان نەدیوە، لە بەیتێکی تردا دەکەوێتە بوارێکی تری ژیانەوە کە پێوەندە بە کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەی کوردستانەوە ، بوونی خاوەن موڵک‌و جووتیار (رایەت / رعییەت) ،بۆیە پێی دەڵێت :

شیرین رایەتم ، خاصەی سەرکارم

بێ وادە زوڵمەن بدەی ئازارم (د.ل : ٢٤٧)

ڕەنگدانەوەیەکی ژیانی کۆمەڵایەتی کوردەواری گواستووەتەوە بۆ ناو شیعرەکەی ، کە مەولەوی خۆی چوواندووەبە : جووتیارێکی گوێڕایەڵی ئاغا

(خاوەن موڵك)و بەندەیەكی تایبەتی ئەو ، ئیدی بۆ پەلەی لێدەكاتو داوای مانگانەو پارەو خەرجی پێش هاتنی سەری مانگ (یان پێش حاصڵات كۆكردنەوە) لێرەدا مەولەوی هەرچەندە وەك برا گەورەیەكو جێگەی پێدا پەرموونەوە داوای خەرجی لێكراوە لە لایەن شێخ عەزیزەوە ؛ بەڵام لە بەیتەكەدا پلەی خۆی دابەزاندووەتە ئەم ئاستەو شێخی باڵاتر داناوەو ئەم لێی دەپارێتەوە!! لە دوابەیتدا هۆی ئەو داواكارییەی كە بە بێ وادە زوڵمەن بدەی ئازارم، ناوی دەبات بەم شێوەیە پاساو دەداتەوە :

هەر گادیم هیلال ئەو ئەبرۆی سێوەنگ

بەسیم ئەسرین ، بە ئەشرەفی رەنگ (د.ل : ٢٤٧)

زوڵمم لێ مەكە ! هەركاتێك مانگم دی (كە خۆت مانگی) ، واتە هەركات خۆت هاتیتو چاوم بەو ئەبرۆ پەیوەستانەت كە هەردوو مانگی ڕۆشن بووەوە،ئەوا ئەو خەرجیو مانگانەیەت پیدەدەم كە بریتی‌یە لە :

دانەی فرمێسكی زیوینو ڕەنگی زەردم لە دووریتدا كە وەكو (لیرەی ئەشرەفی) زەردی دووریتە پێشكەشت دەكەم .. ئەو پرسیارەی لێرەدا قیت دەبێتەوە ئەمەیە :

ئایا مەولەوی هیچی بۆ ناردووە؟ یان هەر بۆ وەزنو مۆسیقاو ڕازاندنەوەی شیعرەكە (ئەسرین ، ئەشرەفی) هێناوەتە گۆڕێ ؟

هەرچەندە ئەم پرسیارە پێویستی بە دوادا چوونەو دەبێت پشت بە زانیاری ڕاستو دروست ببەسترێت؛ بەڵام ئەوەندەی دەكرێتو دەشێت بگوترێت ئەوەیە یەكێك : ئەسرین بۆ دووری هاوەڵفەقێو ئازیزو دیدەیەكی بڕێژێتو ڕەنگی بۆی زەردبوو‌بێت! دەبێت یەك دودانە لەو پارەی زیوو زێڕەی بۆ ئەو (ئازیزە) نەناردبێت ! بە بۆچوونم بێبەشی نەكردووەو تەنیا هەر بە شیعر دڵی ئاونەداوە؛ چونكە كەشی شیعرەكە وا دەخوازێت كەلە بریەتی ئەوەی بە زەقی پێی بڵێت :

فەرموو ئەوە پارەی لە زیودروستکراوو ئەوەیش لیرەی زەرد ! پێی دەڵێت گیانم ، فرمێسك‌و چاوم فیداتە ..

هەر بەم بۆنەیەوە جێگەی خۆیەتی کە بگوترێت : پێچەوانەی ئەو پارچە شیعرانەی تری مەولەوی بۆ شێخ عەزیز کە بە (ئازین)* دەستیان پێکراوە، لێرەدا بە ((دیدە)) ناوی براوەو لە کۆتاییشدا (ئەسرینی دیدەی) بۆ دەکات بە دیاری .

ئەم پارچە شیعرەیش نموونەیەکی تری هاوەڵدۆستی‌و ڕێزو خۆشەویستی‌و بە گەورە زانینی هاوڕێیەتییە لە لای مەولەوی‌و ناردنی نامەکەی شێخ ئەو پێوەندییەیان دەردەخات کە پێوەندییەکە بەردەوام بووە، هەروەها لە پارچەکانی تردا ئەم خۆشەویستییە زۆر ئاشکراتر دەردەکەوێت و لێرەدا هێندە بە بەس دەزانین بۆ ئەم بۆنەیە ، لە خۆیدا ئەم بابەتە هەڵدەگرێت بکرێت بە باسێکی سەربەخۆی فراوانتر ، نەك هەر لەگەڵ شێخ عەزیزدا؛ بەڵکولەگەڵ (کۆماسی)و هەموو ئەوانەی تردا کە مەولەوی نامەی شیعریی‌و هاوڕێتی لەگەڵدا گۆڕیونەتەوەو، نەك تەنیا لە لایەنە کۆمەڵایەتییەکەی بکۆڵرێتەوە، بەڵکو لە گشت لایەنەکانی کۆڵینەوە لە شیعر ..

٣-مرۆڤدۆستی :

بە تەنگەوە هاتنی دڵی مرۆڤ‌و دڵڕاگرتن لە هەموو کەسێك ناوەشێتەوەو هەرکەس توانای بەسەردا ناشکێت، پێچەوانەی دڵڕەنجاندن‌و دڵشکێنییە کە لای زۆر کەس ئاسانە ! گەر بێت‌و لە ڕووی دین‌و دنیاوە لە پلەیەکی بەرزی خوداپەرستی یان کۆمەڵایەتی وادا نەبێت کەلە شەڕو ئاشتیدا ڕێز بۆ

---

* لەودیوانەوە وەرگێڕدراوەکەی مەولەوی‌دا بۆ سۆرانی ، محەمەد ئەمینی ئەردەڵانی ئاماژەی بەوە کردووە کە (نۆ) پارچە شیعر بۆ (ئازین) نووسراوە لەم کتێبەدا (دیوانەکە) ؛ کەچی تەنیا حەوت پارچەیان دۆزرانەوە .. لە (٣١ ، ٣٢ ، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٧) .

بەرامبەرەکانی دابنێت ، سنگی هێندە فراوان‌و دڵی ئەوەندە گەورە نەبێت کە بتوانێت خۆی بخواتەوەو لە هەردوو باردا (دین‌ودنیا) دەروونی ڕەشی نەفس‌و هەواو خۆ بە زلزانینی کوێرە نەکاتەوە هەرگیز ناتوانێت لە جیهانی مرۆڤدۆستیدا بستێك بۆ پێشەوە بڕوات ..ئەم ڕەوشتە (مرۆڤدۆستی) کۆمەڵایەتییە لە کاتی بوونیدا پلەو پایەو ڕێزی کەسەکە خۆی بەرز دەکاتەوە؛ ئەگەر لووت بەرزو لە خۆ ڕازیش بێت ،ئەوا دەوروبەری لە خۆی دەتۆرێنێت ..

مەولەوی، ئیماندارو شاعیرو مرۆڤدۆست، هەموو ڕەوشتەکانی لە خۆشەویستییەوە سەرچاوەیان گرتووە ،ژیانی‌و شیعرەکانی پڕن لە نموونەی مرۆڤدۆستی بەو واتایەی کە نرخی بۆ بەرامبەرەکەی ، وەك مرۆڤ داناوەو پرکێشی نەکردووەتە سەرکەس ؛ ئەگەر مافیشی خورابێت !

یەکێك لەو نموونانەی ژیانی مەولەوی ، ئەو ڕوو بەڕوو بوونەوەیەتی لەگەڵ ئەو کەسەدا کەلەسەفەری حەجدا لەبەغدا پارەکەی لێدزی‌و لە گەڕانەوەشدا لەناوخزمەکانیدا هەواڵی مردنی بڵاوکردووەتەوە، مەولەویش دوای ئەوەی بە هۆی ناسراوەکانییەوە لە بەغدا تەدارەکی گەڕانەوە پەیدا دەکات‌و دەگاتەوە ناوچەکەی خۆی ! کابرای دزە دێننە بەردەمی ، لە بری هەموو تووڕەبوون‌و بە ڕوودا هەڵشاخان‌و سەرزەنشتکردنی ڕووی تێدەکات‌و پێی دەڵێت:

ڕۆڵە ! خوا ڕووی ئەجەل ڕەش کا وامنی خەجاڵەتی لای تۆ کرد..

خۆزگە بمردمایەو تۆم وابە ڕووزەردی نەدیایە .. ، (دیوانی مەولەوی ، مەلا عەبدولکەریمی مدرس - ١٩٦١ ، ل:م) ، لە گوڵشەنی شیعرەکانیشدا زۆر نموونەی ئەم مرۆڤدۆستی‌و ڕێز لە بەرامبەر گرتنەی دەردەکەوێت ، لە وەڵامی بولبولی شاعیردا ، وەکو خۆی دەڵێت : هام فەرد کەنامەیەکی شیعریی گلەیی بۆ دەنووسێت؛ چونکە مەولەوی کچێکی هەبووە داویەتی بەشوو، بولبولیش بە

تەمای بووە، بەڵام لە دڵی خۆیدا !! ئەمە لە حاڵێکدایە کەلای مەولەوی نەیدرکاندووە، بولبول دەڵێت :

نیشانەی ناوك نیگای نازاران

یانی سەر دەفتەر سوپای خەمباران

وەغەڵەت مەشهوور حاڵ زان دەوران

پەی وێت وەرپاکەر هەناسەی سەردان (د.ل : ١٧٢)

مەولەویش لە وەڵامیدا بەم نامە شیعرییە دەڵێت :

چێشەن پەشێویم ! ماتەمی دڵەن ،

یاکزەی ئامای نامەی بوڵبوڵەن ؟ (د.ل : ١٧٢)

شاعیر لە خۆی دەپرسێت : کە ئایا پەشێوی‌یەکەی لەماتەمیی دڵیەوەیە،یان بە هۆی هاتنی نامەکەی بولبولی هام فەردییەوەیە ؟ کزەی لە دڵی هەستاندووە! بۆیە بە هەموو دڵێکیەوە لە وەڵامی ئەو نامە شیعرییە پڕ گلەییەدا خودای دانای هەموو حاڵو بارەکان بە شاهید دەگرێو دەڵێت :

شاهید دانای گردین ئەحواڵان

وەسەن پەی راسی‌ی عەرزەی مەلالان

ئەم شاهیدگرتنەی نە بۆ پاکانەیەو نە بۆ خۆ پەڕاندنەوەیە ؛ بەڵکو بۆ دەرخستنی ڕاستییەکەیە، کە مەولەوی وەکو باوکی کچەکە هیچ ئاگای لەوە نەبووە کە بولبول نیازێکی وای لەدڵدا بووبێت، ئەوەتا بولبول خۆی گووتویەتی :

وەغەڵەت مەشهوور حاڵزان دەردان (د.ل : ١٧٢)

واتە مەولەوی بە هەڵە ناونراوە زانای حاڵی دەردەداران؛ وانییە ! ئاگای لە کەس نییە ، بیبوایە بە حاڵی منی (بولبول) دەزانی ...

بۆیە مەولەوی بۆ ڕاستکردنەوەی بۆچوونەکەی بولبول دەڵێت :

ئێش هام قەردم ئێش وێم زانان

دەرد هام دەردم دەردوێم زانان (د.ل :١٧٣)

بەڵام تۆ قەزاو بێ تەدبیریی وێت

کەردەن پێت ئانا هەرچی کەردەن پێت

هەرچەندە مەولەوی پێویست بەوەناکات دابەزێتە ئەم ئاستە بۆ دڵدانەوەی بولبول ؛ ئەگەر لە ڕووی خاکساریو دڵڕاگرتنو ڕێز بۆ بەرامبەرەوە دانان نەبێت ، نەبەدینو نە بەدنیا دابونەریتی کۆمەڵایەتی داوای ئەم دڵدانەوەیەی بەم شێوەیە لێناکرێت ، نەخاسمە ببێتە قەسیدەیەك ! ئەم بە خۆدا پەرموونەوەی مەولەوی پاساودانانو خۆدەربازکردن نییە، ئەگەر بخرێتە تەرازووی دنیاییەوە،دەبوایە مەولەوی باش باش خۆیشی توورەبکاتو هەر وەڵامیشی دایەوە زۆر بە توندیو خێڵەکییانە دەمکوتی بکردایە؛ نەك هەرلەبەرئەوەی ئاگای لە هیچ نەبووە، بەڵکو بەڵگە نەویستەکە کەسێك هاوڕێی باوکی کچێك بێت ئەگەر هاوتەمەن نەبن لە عومردا لێك نزیکن ، دەبووا بولبول خۆی ڕێی بە خۆی نەدایە ، کەچی هێشتا توورەیش بووەو دۆعای شەڕی لە مەولەوی کردووەو خۆی بە زۆر لێکراو زانیوە.. بەڵام مەولەوی خودای زاناو دانای بۆ دەکات بەشاهیدو زۆر بە دەماخ ساردییەوە قەسیدەیەکی بۆ دەنووسێت.. کە سەراپای قەسیدەکە نەرمیو نیانیوجڵەوی هۆش بەرنەدانەو مەولەوی ئۆباڵەکەیشی دەخاتە ئەستۆی بولبول خۆی؛ چونکە هیچی بۆ مەولەوی (باوکی کچەکە) باس نەکردووە! ،سەرەڕای قەدەری خوایی .. کە مەیلی لێنەبووە ئەو کچە بدرێت بەو .. ، هەرچەندە لە وەڵامی نامەکەی مەولەویدا بولبول تۆمەتی خۆ وێڵ کردن دەداتە پاڵ مەولەوی و دەڵێت :

راستەن نەتیجەی قیاست سەختەن

مدعاتی ئیلزام خەصم بەد بەختەن

بەڵام دەعوای بەخت جە دەلالاتەن

قیاست مەجمووع موغالە طاتەن (د.ل : ١٧٢)

بولبول لە هام فەردێکی مەولەوی پتر نییە ! کەچی بەرامبەری لە مەولەوی گرتووە .. هەڵوێستی مەولەوی بە عورفی ئەمڕۆیش کە (١٢٠) ساڵێك بەسەر کۆچی دوایی مەولەویدا تێپەڕیوە، ئەگەر کەسێك بە نامە یان بە تەلەفۆنیش داواو خوازبێنی کچی خەڵکی بکات ، بڕوا ناکەم کەلە مەولەوی هێدیترو ئارام تر وەڵام بداتەوە :

کەی تۆ خیاڵێت وە دەروون ئاوەرد

هانات کەرد ئەو من، من بێ مەیلیم کەرد

تا تە ئثیرێ بۆ پەرێ شەو ناڵەت

یا پەی هەناسەی سۆب دۆعاو لاڵەت (د.ل : ١٧٣)

گەر نیشانەی بڕوا بە خۆبوونو حەزنەکردن لە دڵئازاریو نەشکاندنەوەی خەڵکی نەبێت وەکو ئاماژەی پێکرا : نە وەڵامی دەویست ، وەڵامیش ببووایە توندوتیژو بە شێوەی داشۆریو شکاندنەوە دەبوو، بەڵام ئەم ڕەوشتە زۆر لە مەولەوییەوە دوورەو ئەم گلەیی لێدەکات کە بۆ هانات بۆ من نەهێناوە، ئیتر من چی بکەم !! لە وەڵامی ئەو نزا سەختانەدا کە دژی مەولەوی دەیکات ، مەولەوی هەر ئارامگرەو تەنیا بەوە وەڵامی دەداتەوە کە خۆشو ناخۆشی سەرچاوەکەیان یەکێکەو لای خوداوە دێن، بۆیە هیچ پاپای دۆعای شەرکردنەکەی بولبول نییە .. ئەم قەسیدەیەو ئەم ڕووداوە سنگفراوانیو مرۆڤدۆستییەکەی مەولەوی

ئاشكراتر دەكەن ؛ هەرچەندە مەولەوی خۆیشی لەگەڵ ئەحمەد پریسیدا كە شاعیرو خواپەرستێكی هاوكاتی مەولەوی بووەو لەیەك ناوچەدا بوون، ئەحمەد پریسی دوو خوشكی هەبووە (لەیلیٚو بەییجیٚ) مەولەوی لە دڵەوە حەزی لە (لەیلیٚ) كردووە بەڵام شووی كردووە، بەم فەردە ڕازی خۆی دەردەخات بۆ كاكی لەیلیٚ :

قسەیە ئەكەم بەڕیٚو جیٚ ویٚ

كە لەیلیٚ نەوو، با بەییٚجی ویٚ (د.ل : ٣٥٣)

ئەویش لە وەڵامیدا دەڵێت :

قسەیك ئەكەی بیٚ ریٚو جیٚ ویٚ

تۆ كە مەجنوونی ، چۆن بەییجیٚ ویٚ ؟

دیارە ئەم ڕووداوەی ژیانی مەولەوی پێش ژن هێنانی بووە، هیچ دوور نییە جگە لە ڕەوشە مرۆڤانەكەی مەولەوی خۆی، ئەم ڕووداوەیش كاریگەرییەكی لەم وەڵامەیدا نەبووبێت بۆ بولبول ؟!

شیعرەكانی مەولەوی ئاوێنەی دەروونی خاوەنەكەین‌و لە زۆر بواری ژیانی كۆمەڵایەتیدا بوونەتە هۆی دەرخستنی ڕۆڵی مرۆڤانەو پڕ سۆزی شاعیر بۆ مرۆڤ لە شادی‌و خۆشی‌و خەم‌و پەژارەدا .. غەزەلی : (كام سارا صەد ڕەنگ نوور پێداوە شتەن ، (د.ل : ٣٥٧) نموونەیەكی تری بایەخدانی مەولەوی‌یە بە مرۆڤ ، تەنانەت لە كاتی مردنیشدا كە ژیان لەسەر زەوی كۆتایی پێهاتووەو لەناو گۆڕدا بە پێی بۆچوونە ڕۆحی‌یە ئاینی‌یەكە كە مەولەوی زۆر پابەندییەتی لە بەردەوامی خۆی ناوەستێت‌و دەچێتە ژیان‌و تەمەنێكی ترەوە كە تەمەنی دوای مردن‌و هەق‌وحساب لەگەڵدا كردنە.. ئەوەتا لێرەدا مەولەوی ڕووی قسە دەكاتە ئیمامی گۆڕستانی - سەیید خەلیل -لە گەرمیان كە بە ناوی سەید خەلیل خۆیەوەیەتی كە پیاوچاك‌و ئیماندارێكی پایە بەرزبووە ..

ئەم ڕووکردنە سەید خەلیل پاڕانەوەیە کە بۆ قادربەگی جاف ، کە بە گوللەی وێڵ کوژراوەو لەو گۆڕستانەدا نێژراوە .. مەولەوی بەم زمانە دێتەگۆ :

یەکێ جەدۆسان وەزام نۆوە

سەرنیان وەخاک ئاسانەی تۆوە (د.ل ٣٥٨)

دواندنی سەید خەلیلی ئیمامزادەو ئیمامی گۆڕستانەکە وەکو زیندوویەکەو لەو بەتەنگەوە هاتنەی مەولەوی‌یەوە بۆ قادربەگی کوژراو.. وەك مرۆڤێك .. با مردوویش بێت هەرچەندە لێرەدا ڕووکراوەتە سەید خەلیل کەلەپشتی ئەمەوە مەبەستی لە خوای گەورەیە لە پلەی یەکەمدا ! تاوەکو ئاگای لەم (دۆستە)ی مەولەوی‌یەوە بێت .. لە ڕووتێکردنەکەشیدا ، داوای لێدەکات کە لێی ببورێت‌و گلەیی لێنەکات کە ئاشکرایە ئەمە لە دەستی سەید خەلیل نایەت‌و مەبەست خودای بەخشندەیە :

میمانی غەریوکە ڕەم سەرای تۆن

موحتاج وە ڕێزەی سفرەی رجای تۆن

درێغی مەکەر ئامان سەد ئامان

مەفەرما میهمان بێ تۆشە ئامان (د.ل : ٣٥٨)

پاڕانەوەیەکی پاك‌و خاوێنە لە دڵێکی پاك‌و خاوێنەوە، لە دڵی مرۆڤدۆستێکەوە کە هۆنینەوەی غەزەلەکە لە حاڵەتە شاعیرییەکەی مەولەوی تێپەڕ دەکات‌و دەگاتە پلەیەکی بەرزی مرۆڤدۆستی ؛ دەنا بەو شێوەیە سکاڵاو تکا بۆ مردوویەك ناکات، لە پاڕانەوەکەشیدا ئەوە دەردەکەوێت کە لایەنی خوداپەرستی بە دڵی مەولەوی نەبووە، دەنا نەیدەگوت :

یا خەلیل ! دەخیل کێ عادەت کەردەن

تۆشە وە دەرگای کەریمان بەردەن ؟ (د.ل: ٣٥٨)

هەرچەندە مردنەکەی قادربەگ لە پێناوی کارێکی مرۆڤدۆستانەدا بووە، کەوتووەتە نێوان دوو تیرەوە کە ناوبژییان بکاتو لە کوشتار بیان وەستێنێت گوللەی وێڵ کوشتوویەتی .. هەرچەندە مرۆڤ هەرچی بکات هەر ئومێدی ئەو دنیا لە بازنەی (خەوفو ڕەجادایە)و کەس لە کردەوەی خۆی بۆ ڕۆژێ حیساب دڵنیا نییە ! بۆیەش مەولەوی تکا لە هەردوو خەلیل (خوداو ، سەید خەلیل) دەکات کە بیانووی بێ توێشەیی پێ نەگرن؛ کەی بووە بە عادەت خەڵکی ڕێبوار بۆ دیوەخانی خانەدانانو نان بدەکان خواردن لە تەك خۆی ببات ..

مرۆڤدۆستی مەولەوی لەئەندازە بەدەرە، بەوەدا کە لاواندنەوەی زۆری هەیە بۆ کەسانێك کە مردوون، هەر لە منداڵی خۆیەوە تاکو هاوژێنو کەسەناودارو ئاساییەکانی ناوچەکەیو ئەوانەی کە ناسیبوونی ئەم هەستە مرۆڤانەو کۆمەڵایەتییەی مەولەوی پلەی مەولەویو شیعرەکانی بەرزتر کردووەتەوە کە تەنیا شیعری بۆ خۆی نەگوتووە .

٤-نامۆبوون:

ئەگەر نامۆبوون (الاغتراب) ئەو هەستکردنەی تاك (فرد) بێت بە نابەرابەری باری ژیانیو پێڕانەگەیشتنیو جیاوازی لە ئاستو پلەی ژیانیداو خۆبینینەوە لە بازنەیەکی تەریكو نەگەیشتوو بە ئاواتو خۆزگەکانداو بوونی بۆشاییەکی فراوان لە نێوان ئەو کەسەو ژیانە کۆمەڵایەتییەکەیداو هەستکردن بە نائاشنایی لە ژیانداو لەگەڵ بارودۆخی ژیاندا .. یاخود کەسەکە خۆی بەوە بزانێت کە ئەمو خەڵکی بۆشاییەکی فراوانیان لە نێواندا هەیەو ئەم ناگاتە خەڵکی؛ نەك وەکو رشکی (حسد) بردن؛ بەڵکو وەکو بۆ هەڵکەوتنو نەلوانو لەبارو نالەباربوونی گوزەرانی ژیانی ڕۆژانە ..

ئەوا لای مەولەوی و لە گوڵشەنی شیعرەکانیدا گەلێك نموونەی شیعری هەن کە ئەم هەستە لای مەولەوی دەردەبڕن .. باوەکی مەولەوی کەسێکی ئیماندارو زۆر شارەزای بنەماکانی ئیمان و ئیمانداری بووە لە (اصول الفقه) و (کلام)دا وەك ئاشکرایە مامۆستای مامۆستایان بووە * و دانراوی وەك (عەقیدەی مەرزی‌یە) بە کوردی و (فوائح) بە فارسی و (فضیلة) بە عەرەبی بووە، جگە لەوەی لەسەر تەریقەتی سۆفیگەری نەقشبەندی و قادریش بووە ؛ بەڵام ئەم هەستە لەناو شیعرەکانیدا بە ئاشکرا ڕەنگی داوەتەوەو بە ئاشکرا هاواری ئەم نامۆبوونەی خۆی دەکات و لە تاویشدا هەر زوو پەنا دەباتە بەر ((نەی چی ، دەف ، ساقی ، مەی ، مغنی،مطرب))و وەکو پەیڕەوکەرانی مەولانای ڕۆمی سوکنایی و سێبوری دڵە گڕگرتووەکەی لای ئەوانە دەداتەوەو هێوری دەکاتەوە.. ئەم بارە دەروونی و کۆمەڵایەتییە لای مەولەوی جێگەی پرسیارەو لەم چەند دێڕەی پتر دەوێت ؛ بەڵام لێرەدا تەنیا بۆ خستنە ڕووی و ئاشناکردنی مەولەوی دۆستان و ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ئاماژەی پێکراوە .. دەنا مەولەوی گۆشەگیرو نەدارو خاوەن کێشەی دەروونی تایبەت بە خۆی نەبووە، لەم نموونانەدا کە مشتێکن لە خەرمانێك بۆنێکی هەوای ڕۆح ئەفزای دەروونی مەولەوی دەکرێت و بەو خەمە خۆشە ئاو دەدرێتەوە :

---

* دیوانی مەولەوی بە سۆرانی – محەمەد ئەمینی ئەردەڵانی ، ل ١٩- ٢٠

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن

زایەڵەی سەمتوور کەللەم وەگەرمەن

صەدای زیل‌و بەم مەینەت صەد تەرزەن

خەفەت شادیشەن، خەم دەماخ بەرزەن (د.ل : ٢١ ، ٢٢)

هۆشم بێ هۆشەن ، فامم قامەت قاخ

بۆی دووریی ئازیز مەیۆم نە دەماخ

ئەو بێ حاڵیەی بۆ (ئازین)ە چونکە لێی دوورەو پەرێشانە بۆی هەست بە نامۆیی کردنەکەی نەبوونی کەسێکە دڵی پێی بکرێتەوە کە نەهاتنەدی ئاواتە دەرونی‌و کۆمەڵایەتییەکەیەو بووەتە هۆی ئەم هەستە .. بۆیە پەنا دەباتەبەر (نەی چی) :

نەیچی ! درەنگەن سامەکەر درەنگ

فیدای پەنجەت بام ، نەی باوەر وەدەنگ (د.ل : ٢٢)

بۆ سێبوری دڵ‌و هۆش‌و فام هەر هەموو لە (نەی) و (نەی چی) دۆست ترونزیکتری چنگ ناکەوێت ..تاوەکو :

ئەو صەدای دەردە خەیلێ دڵکەش بۆ

دڵ ، طفلان ئاسا بەڵکم دڵ وەش تۆ (د.ل :٢٢)

دڵێکی بە نەی‌و نەی‌چی خۆشە کە ئاوێك بکات بەو سۆزو گڕەی دەروونیدا لەو بێکەس‌و (ئازین) دووریەو کزەی بۆنی لە دوورەوە هاتووی هەموو شتەکانی لای مەولەوی نامۆکردووە بە هیچ ئاشنا نییە ؛ مەگەر سەدای سەر تەرزی نەی ! بەوەش ڕەنگە دڵی دانەکەوێت، دیارە نەشبووە؛ دەنا نەیدەگوت :

هەی پەشێوی هۆش ، هەی شێویای خام

هەی عەقڵ عەبەس ، هەی خەیاڵ خام

منو دڵ وەشیو صەفایی کەردەن ،

هوونیی یەکتەرین تاوەڕۆی مەردەن (د.ل : ٢٣)

ئەم بارە گرانە ئاڵۆزەی دەروونو هۆشو فامو عەقڵ ... ناکرێتو ناشێت هەروا لەخۆوە بووبێت ، ناشێت وەکو کەسێکی باوەڕ بە بێهودەییو دەست لە دنیا شۆردووی هیچ لەباردا نەبووی دنیایەکی جەنجاڵ سەیری بکرێت ، هەرچەندە ئەو گۆشەگیریو تەریك بوونەی سۆفییەکانیش زۆربەی لەو چارە پێ نەبوونە، یان نەتوانینی گۆڕینی باری کۆمەڵایەتی کۆمەڵەوە هاتووەو سۆفیی گەیاندووەتە خەڵوەتو گۆشەگیریو لە خەڵك دابڕان، بەڵام لای مەولەوی لەو حاڵەدا نەبووەو نەبیستراوە کە مەولەوی وابووبێت ، چونکە پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی مەولەوی بەڵگەن بۆ کۆمەڵایەتی بوونی مەولەوی، کەسێك مردووە فرمێسکی بۆ ڕشتووە، خۆشییەك بووە بۆی هۆنیوەتەوە،دۆستو ئازیزێکی دەرکەوتبێ ، نامەی بۆ ناردبێت گەشاوەتەوە بەشداریی ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵك بووە .. ئەو بارە دەروونییەی کەلەم غەزەلەدا دەری بڕیوە وتوشی نامۆیی بووە، هەر بە شەو نییە، بەڵکو بەردەوامییەکی پێوەیە :

ئیمشەو وەهەرحاڵ شەو وەڕۆ بەروون

ئەی خوا سامەرگێ، سەحەر چێش کەروون ؟ (د.ل : ٢٣)

لەو پارچە شیعرەدا کە بە بۆنەی زەماوەندەکەی مەحموود پاشای جاف ەوە نووسیوویەتی دەڵێت :

جەو بەزم شیرین منیش کەروەیاد

بەزمتان جەم بۆ دایم وەدڵشاد

من وێم زووم زانان تاڵەم پەشێوەن

ڕەفیقم مەینەت، ئەنیسم دێوەن

خودا وەتۆش دان سەیر نەمامان

وەمن ڕەنگ زەردیو ناڵەی بێسامان (د.ل : ٣٩١ ، ٣٩٣)

ئەم بەراورد کردنەی مەولەویو خوێندنەوەی لەم ژیانەدا .. نە لەڕووی ڕشکی بردنە بە مەحموود پاشاو خۆشیکەرانی دی ، بەڵکو هەروەکو خۆی دەڵێت : ((خۆم زووم زانی کە بەختم ڕەشبوو ..)) نەک هەر لەم ڕووداوەدا ، ئەوەتا لەم غەزەلەدا ئەم باری نامۆییە دووبارە جەختی لەسەرکراوەتەوە :

ڕوی فکر بەخت سیای وێم کەرد !

پەی چێش هەر پەستی پەرێ من ئاوەرد

یاران گشت کەیف وەش، صەفا فراوان

یەک یەک وە ئەعلای مەقامان یاوان

گرد سەرشار مەی لە قانماوە

هەر من بەستەی خاک چەم ئەو دماوە (د.ل : ٢٥٦)

ئەم بەراوردکردنەی مەولەوی لە خۆیدا نامۆبوونە لە ژیانیداو گلەیی لەقەدەرو بەختی خۆی دەکات کە بۆچی هەرئەم وابێت لەناو خەڵکی تردا ...

لە شوێنێکی تردا دەڵێت :

پەی کەسێ خاسەن هەوای سەیر باخ

ماسیوای مەعشووق نە بۆش ئاخو داخ

من جفت مەعشووق دەرد هەمرازمەن

چون باز سەرچڵ وادەی بازمەن (د.ل : ١١٢ ، ١١٣)

ئەم نەچوونەی بۆ سەیری باخو خۆشییە لە پای چی ..؟ بۆ ناچێت ؟ چونکە هاوڕازی دەردو مەینەتو خەمە !

هەروەها لە پارچەیەکی‌تردا ژیانی خۆی بەراوردکردووە لەگەڵ (شێخ یوسفی نەوسمە) ییدا دیسانەوە ئەم هەست بەجیاوازی‌و دوورییە دەکرێت :

تۆ خاسەن نەوتووڵ سەروسەراوان

خەم مدەی وەباد شنۆی سەرکاوان

نەك چون ئەو پابەند قەڵای شاردەرد

جەی وەهار چون وەڵگ پایزان ڕەنگ زەرد (د.ل :)

لەم غەزەلەشدا کە دەڵێت :

من خەریك ئێش زام جیایی

نیشتەی گۆشەی تار مزگی‌ی تەنیایی

گا مەشغووڵ زام ، گا خەریك دەرد

گا ڕەفیق خەم ، گا هەناسەی سەرد (د.ل: ٣٩٨- ٣٩٠)

تا دەگاتە ئەوەی کە دەڵێت :

نەهاو زوانیّ دڵداریم کەرۆ

نەهاو قەتاریّ دەس باریم دەرۆ ،

نە حەکیمێوەن کەرۆ دەوای دەرد ،

نە طەبیبێوەن جە دڵ لادۆ دەرد

ئەم نموونانەو زۆر نموونەی دی بەڵگەی ئەو خۆ بەنامۆ بینینەی مەولەوی شاعین لەناو کۆمەڵگەو تەنانەت لەگەڵ هاوەڵەکانیشیدا کە زۆر نزیکن لێوەی ! ئەم باسە (نامۆبوون) پێویستی بەرۆچوونە خوارەوە هەیەو لێرەدا تەنیا بۆ ئاشنابوون بە جیهانی دەروونیو رۆحی مەولەوی پەردەی لەسەر لادرا ، بەو ئومێدەی بەندەی نووسەری ئەم چەند لاپەڕەیە یان هەر دڵسۆزو عاشقێکی گوڵشەنی مەولەوی خامەی لێبخاتە کارو گوڵچنی بکاتو فراوانترو بیگەیەنێتە ئەنجام ..

تەواو

ابراهیم قادر محمد

(ئەنجام)

لەم چەند لاپەڕەیەدا کە چەند غەزەل و دێڕە شیعری مەولەوی تاوگۆزی تیادا کران بە نموونە، دەرکەوت کە ژیانی کۆمەڵایەتی مەولەوی ژیانێکی پڕ ڕووداوو کارەسات و خۆشی و ناخۆشییە ، مەولەویش وەکو مرۆڤ و شاعیرێک و بیریارێکی کوردەواری هەروا بە سادەیی پێیدا گوزەری نەکردووە؛ بەڵکو زۆربەی کردوونەتە ملوانەکەی سمڵ و مێخەک و خونچە و ژیانی خۆی و کۆمەڵگەکەی و هاوەڵەکانیی (هام فەردەکانی) پێ ڕازاندوونەتەوە .. ئەوەش دەرکەوت کە مەولەوی ، بوێرو ئازاو قسە لە ڕووبووە و دەرباری نەبووە !

مرۆڤدۆست وهاوڕێ خۆشەویست و. هاوەڵ بەسەرکەرەوە و کۆمەڵ دۆست بووە ؛ لەگەڵ ئەمانەشدا نامۆیی و نامۆبوون لە شیعرەکانیدا ئاشکرا دیارە .. ئەم کارەیش مەڵویەکە بۆ سەر شارای مەولەوی دۆستی و هەنگاونان بۆ ناسینی ئەو دەریا بێ بنە .. بەو هیوایە ...

سەرچاوەکان :

١. دیوانـی مەولـەوی ، کۆکردنـەوەو لێکۆڵینـەوەی مـەلا عەبدولکـەریمی مودەڕیس ،بەغدا - ١٩٦١

٢. لیریکـای شـاعیری گـەورەی کـورد مەولـەوی ، ئـەنوەر قـادر محەمـەد ، ستوکهۆڵم -١٩٩٠

٣. دیوانی مەولەوی سید عبدالرحیمی معدومی لە لایـەن محەمـەد ئـەمینی ئەردەڵانی‌یـەوە لـە هەورامی‌یـەوە گـۆڕاوە بـۆ زاراوەی سـۆرانی ، ب١ ، چ ١ ، بەغدا ، ١٩٩١ .

حەکیم مەولەوی کورد

محەمەد صالحی ئیبراهیمی

حەکیم مەولەوی کورد

د.محمد صالح ابراهیمی / تاران- ئێران

دەڵێن : هونەروەر،دوو تاریخی بۆنیە ، کەی هات و کەی لە دنیا ڕۆیی ، چونکا هونەروەری بەوزە، دەمێ دێتە دنیا و بۆ هەمیشە ناوی چاکی دەمێنێتەوە لۆچی شاعیری چینی دەڵێ : ئێمەی شاعیران لەگەڵ عەدەم دەجەنگین تا بهێنینە دی .مشت لە دیواری بێ دەنگی ئەدەین تا موسیقی لەبەرسیفدا ببیسین و ببێین، هەوای بێ ئاسۆ لە بڕێ کاغەزدا دەگوشین و لە هەوای دو تپڵی دڵ، بین و سیلابێ هەڵ دەڕێژین ، جا کەوابێ شیعر بزاوتنی بیرو ئەندێشەیە ، هەلچونە ، شۆڕوخەیاڵ هەڵخڕێنە ، ماکسیم گۆرکی دەڵێ : هەر ئاسەوارێکی هونەری کە بە دروستی عەشق بە ئینسان و لە سەلامەتی نەفس بێتە دی ئەگەر دژی بیروبروای ئێوەش بێ خۆشە و بۆ وەرگرتن دەبێ ، هونەروەر بە هێنانەدی هونەری خۆی ، قانون دائەنێ و بەهێزی بیری خۆی (فورم ، صورەت ، قاڵب) دائەنێ ، مەولەوی کورد لە تەرکیب سازی ، تەسویر بەدیهێنان ، تەشبیە ، ئیستعارە ، کەسایەتیدان بە ئەشیا ، ئیهام و تەوریە بەکارهێناندا ، کەم وێنەیە .

باڵەخانەی چەم دیوانەکەی تو — بانەناو وەگڵ ئاستانەکەی تو

تکەش عاجز کەرد خەیاڵت تیشدا — ئازیز بۆ جارێ پا بنیە پێشدا !!

نیعتقادات و ئەندێشەی نیسلامی حەکیم مەولەوی مەعدومی

(عیلمی کەلام یا ما وراء الطبیعة) و

هەندێ ئاماژە بە شەرح حاڵ و نوسراوەکانی

سەرداری عارفان و خواناسان و مێرخاسان و شت زانان پێشەوای خوو ئاکار جوانان پیری دەستگیری شاری عیلم و فەلسەفەو کەلام شارەزای دەستووری حەقیقەت و شەریعەت و قورئان ، تشکدەری ئاسۆی بێ گومانی نمونەی یەکتاپەرستان و خوا خوازان مەولانا حەکیم مەولەوی مەعدومی کورد (قدس سره العزیز) دەفەرموێ :

بسم الله الرحمن الرحیم (من تاه فیه نهیة* الحکیم) [1]

هەورەکەی ڕەحمەت رووی سەمای کەرەم

صەلات و سەلام کەی کەم ئێستەکەم

بێریێ و برێژێ و بدا وەهەمدا

وەسەر مەزرەعەی رۆحی خاتەمدا

---

* نهیه : ئەقڵ و ئاوەز .

[1] –ئەم باسە بۆ کۆنگرەی ڕێزدانان و یادی مەولەوی کورد ئامادەکراوە کە لە شاری سەقز لە ١–٩ی خەرمانانی ١٣٧١ی هەتاوی پێکهاتبوو .

سەروازکا ،سەراو ، وەهەر شەتاودا

وەسەر سەوزەی پاك ئال‌و ئەصحاودا

تا بدا پرتەو ، وەسەر ، وجودا

ئیمان لە ئەسرار، ئەهل شهودا

سەروەران زانایان‌و هۆزانڤان‌و میوانانی بەڕێز ، درودو ڕەحمەتی خواتان لەسەربێ ، ئێمە دەمانەوێ هەندێ لە بارەی بیروباوەڕی حەکیم مەولەوی لە بابەت زانستی کەلام‌و ماورای تەبیعەت‌و خۆرسك بۆئێوەی بەڕێزان بدوێین :

مەولانا حەکیم مەولەوی مەعدومی لە بابەت ئەوە کە وجودی خوا (اظهر اشیایه ، یەعنی الظاهر بذاته والمظهر لغیره) یەو خوایش عەینی وجودەو نیازی بە تاریف نیە ، فەرمویەتی :

هۆنەوشیعر

١- زهی نادان که او خورشید تابان	*بنور شمع جوید در بیابان* [٢]
میان اهل دل ای دل ، خودا را	*خود ارادان ، تو مدلول خدا را*
پس انگه کو خدایی گر نبودی	*بشو پس شد ، بماکی (رخ) نمودی* [٣]

٢-لە بابەت روئیەتی خوای گەورەشدا دەڵێ :

شیعر :

تفضل بالعجل بالکاس ساقی	*صەفای (مەی) نماید وجه باقی*
زدیده زنگ ظلمت را زداید	*دلم تصدیق رؤیت را نماید*
در این نشاة با مکانش بگویم	*در ان نشاه وقوعش رابجویم*

---

[٢] -گۆیا ئەم شیعرەی لە شێخی (شەبوستەری) وەرگرتووە.

[٣] -ئیشارە بە ئایەتی (کن فیکون) . الفوائح یا عەقیدەی فارسی مەولەوی کورد .

حەکیم مەولەوی کورد کێیە ؟

ناوی سەید عەبدوورەحیم ناودار بە حوسەینی کوڕی مەلا سەعید لە بەرەی مەلا یوسف جان کوڕی عەللامەی گەورەی کورد (مەلا ئەبوبەکری[1] موصەنیفە کە دەچێتەوە سەر خواناسی مەزن سەید محەمەد زاهید ناودار بە (پیرخدر-ی شاهۆیی)[2] .

مەولەوی لە بنەماڵەیەکی زانا و بەرز لە ساڵی ۱۲۲۱ ی کۆچی مانگی لە دایک بوەو نازناوی شیعری مەعدومی یەو لەناو خەڵکیشدا بە مەولەوی بەناوبانگە .

مەولەوی هەروەکو گشت مەلاو فەقێی ناو کوردەواری بە کوردستاندا دەگەرێو لای مەلاچاكو زاناکان لە هەورامان ، مەریوان ،سنە ، سابلاغو سولەیمانی ، زانستو مەعارفی ئیسلامی دەخوێنێ دوای شارەزابوون لەصەرف ، نەحو، بەلاغە ، بەیان ، مەنتیقو فەلسەفە، (فقە واصول فقە) کەلامو تەفسیری قورئاندا ، لای زانای گەورە : مەلا رەحمان نودشەیی موفتی سولەیمانی ، ئەو زەمانە ئیجازەی عیلمی ئیفتاو ئیجتهادو تەدریسی مەعارف وەردەگرێ .

حەکیم مەولەوی کورد بە سەرنج دانو وردبوونەوە لە زانستی کەلامو ئارای مووتەکەللیمان کە زۆریشی حەز لە مەبانیو مەعاریفی ئیسلامی کردووە، ئەوەیە کەلە مەبەستی ئیسلامیدا بۆتە خاوەن نەزرە، هەرچەند مەولەوی لە زانستی

---

[1] -مەلا ئەبەکر چۆری بووە لەبەر ئەوەی کتێبی زۆر نووسیوە لە دنیای عوسمانیدا بە موصەنیف ناوداربووە

[2] -شاهۆ کێوێکی بەرزو خۆش ئاوو هەوایە کە لە باشووری ڕۆژئاوای شاری سنەو باکووری ڕۆژئاوای کرماشاندایە.

کەلامدا تابیعی فێرگەی ئەشعەری بووە ،بەڵام لە زۆر مەسائیلدا نەتیجەی (تتبعاتی) خۆی لە ڕستەو عبارەتی جوانو پرواتا بە پێچەوانەی ، بیروڕای عامەی خەڵك بەیان کردووە .

دەگێڕنەوە : جارێکیان لە سنە غولامشاخان والی کوردستان (ئەمانەللاخان) واتای ئەم ئایەتەی لێ دەپرسێت (كل يوم هو في شأن)[٣] عەللامە مەولەوی لە وەڵامدا دەڵێ : خوا لەسەر دوندی کێوی ئەزەلەوە ڕووی کردە دەشتی ئەبەدو صور جزئیات هەروەکو مێگەلە پەزێ لە بەرامبەر شواندا ، لە بەرامبەری عیلمی خۆی ڕاگرتبو و گۆچانی قەزایشی گرتبو بە دەسەوەو بە دەستی قودرەتی خۆی بە هۆی ئەو گۆچانە ، هەریەکێ لەوانەی بۆ مەبەستێکی تایبەت دیاریو نیشانە کردبو ، ئێستا هەموو ڕۆژێ هەرکاتو ساتێ عەینەن بە پێی نیشانە گەلێ کە ئەو زەمانە دیاری کردبوو ، کاروباری خۆی بە ئەنجام ئەگەیەنێ .

حەکیم مەولەوی کورد، زۆر وردبین بووەو جوانترین تەشبیهی لە هونەرو شیعری خۆیدا بەکاربردووە، بۆ وێنەکە فەرمویەتی : گوڵ چۆن ڕوی ئازیز نەزاکەت پۆشان - وەفراوان چون سەیل دیدەی من جوشان .. کە لەم شیعرەدا تورتو نازکیو جووانی گوڵی بە جوانیو زەریفی گۆنەو رومەتی ئازیزەکەی (تەشبیه) کردووە، هەروا بەفراوی کوێستانی بە لافاوی ئەسرینو فرمێسکی ئەویندارەکەی دەشوبهێنێ .. دیارە کاتێ وردبینان ئەم شیعرەی مەولەوی ببینن ئیتر بۆ تەشبیهی عالیو بەرزو تەرز هەر بەم شیعرە وێنە دەهێننەوەو قەت نالێن : (ابوحنيفه کابی یوسف) دەگێڕنەوە ڕۆژێك خانمێکی جوانچاك داوای دۆعای چاوەزار لە مەولەوی دەکاو ئەمیش لەگەڵ دۆعاکەدا ئەم سێ شیعرەیشی بۆ دەنێرێ :

---

[٣] –سورەی رەحمان ئایەتی ٢٩.

تەعویذ بەند ریشەی دڵەی سەد پارەم

بەرگش پەرەی جەرگ وە دەرد ئاوارەم

تۆ یەند نازکیت جە حەد ویەردەن

بینایی خەیاڵ راگەش گوم کەردەن

سەفات خەجاڵەت دان وە جامی جەم

دیدەی بەد مەرعەکس وێش بدیۆ وەچەم

یانی دەزوی دوعابەستنەکەت ڕەگی باریکی دڵی هەلاهەلامە . بەرگەکەیشی پەرەی جەرگمە، ئەم نوشتە شتێکی باوە، دەنا جوانی تۆ چاوی خەیاڵیش نایدۆزیتەوە ، پاکی تۆ ئاوێنەی جەمشیدی کەم بایەخ کردووە، کە هەموو شتێکی لە خۆیدا ئەنووواند ، دیارە بەم هەمووە جوانچاکییە کە خوا بە تۆی داوە ، ئیتر چاوی پیس لەباتی ئەوەی لە تۆ کاربکا ، هەڵ دەخزێ و دەگەڕێتەوە بۆ لای خۆی ، خۆی دەنگێوێ [1] ، مەولەوی زۆر باش توانیویەتی کەسایەتی و ژیان بە ئەشیای بێ گیان و غەیری ئینسان بدا کەئەمە خۆی جۆرێ ئیستعارەیە ، (کروچە) لە پەراوەی (جوان ناسی) خۆیدا دەڵێ : خۆ ڕسک لە ڕاست هونەردا ئەبلەیەو ئەگەر مرۆڤ نەهێنێتە قسە ، لاڵە ، مەولەوی کورد زۆر چاک ئەم کارەی کردووە ، کاتێ بە دەردەوە ڕوودەکاتە گوڵ و گیا و ئاو و ئەشیای خۆرسک و لێیان دەخوازێ چرۆ نەدەن و روشت نەکەن و لە غەمی ئەودا بەشداربن کەلە ئەویندارەکەی دوورکەوتۆتەوە

---

[1] – دیوانی مەولەوی بە خۆش کردنی عەللامە ، مەلا کەریم مودەریس ئیمام شافعی ڕۆژگار پەرەی ٢٣٢ چاپی ١٩٦١ – ز – (شەپۆل) .

(مەشینە چین چین ،چنور نەکاوان

تۆ خوا ماتەم بەهاژەی وەفراوان

نەسیم وەس بویەر ، وە کۆساراندا

وەسەن شانای وەڵگ وەدیاراندا)

مەولەوی لە مەسایلی زانستو زانینی کەلامو مەبانی دینیو فەرهەنگو معارفی ئیسلامیدا دەسەڵاتێ زۆری هەبوەو سەرەرای ئەوەی شاعیرێکی گەورەو (بلا منازع) بوە، لە زانستو (علومی مختلف اسلامیدا) بیرە وەریەکی مەزنو پڕ مایە بووەو واژەی کوردیو فارسیو عەرەبی لە دەستیدا هەروەك مێو وابوە .

صەرفەنەزەر لە باسی فەلسەفیو کەلامی لەم بابەتەوە مەولەوی بە بیرو مەشرەبی خۆی ئەم ئیدیعایە کە خوا رۆیت دەکرێ لە ڕێگای زەوقو کەشفو شهودو عیرفانیەوە ، ئەزانێ ئەم جۆرە باسە با وەکو یەکێکە لە مەسەلە ئاییینیە سەختەکان، بەڵام لە بارەی شیعریشەوە پڕو تەژین لە واژەی جوانو لەسەر زار سوكو خۆش .

١- مەولەوی لە بابەت (سەبەب ومسبب) ەوە ئەم قاعیدە عیلمییە بەم شیعرەجوانو ساکارو پڕ واتایانە دەڵێ :

شیعر:

فڵان باوکە ، ئەوە لەئەولاد *لە دوای ئەولاد پێی دەڵێن : ئەحفاد*

لە بوخارە هەور ، لەهەورە مە طە ر *لە مە طە ر گیا سەر دێرێتە دەر*

موقەددەم ناوی نریاگە سەبەب *بە موئەخخەرەیان دەڵێن : موسەبەب*

هەردولا هەر خەڵق رەببی هادییە *سەبەبی یەتیان ئەمرێ عادییە*

بە قوددرەتی حەق عادەت جارییە *ئەو دێتە وجود ، ئەم دیارییە*

(یمکن) ئار بۆی ئیحراق هەر نەوێ *یا ئیحراق ، وەبێ ئاگر هەڵکەوێ*

هێمان لەم ڕۆژگـارەدا وشـکەنەزانی وا هەیـە ، کـاتێ باسـی تـەرتیبی هـەڵم و هـەورو باران و گیـای لابکـەی لەوانەیـە بـەکوفری بزانـێ کـەچی مەولـەوی لـەو ڕۆژگارەدا بەم جوانیە قسەی لێکردون و بە باشی تێمان دەگەیەنێ و دەڵێ :

شیعر:

هەردولا هەر خەڵق ڕەببی هادی‌یە　　　　سەبەبی یەتیان ئەمرێ عادی‌یە

مەولەوی چەن شوێنەواری زانینی و زانستی زۆربەنرخی هەیە بەم ناوانەن :

١- مەنزومەیەك بە ناوی الفضیلة بە زمانی عەرەبی لە ٢٠٣١ شیعردا کەلە ساڵی ١٢٨٥ ی مـانگیدا داینـاوەو ئیمـام شـافعی ڕۆژگـار : مامۆسـتا مـەلا عبدالکـەریم مودەریس شـەرحێکی بەناوی (الوسیلة في شرح الفضيلة) لەسـەر نووسیوەو لـە ١٩٧٢ ی زاینی لە بابەت عەقیدەو ئیدئۆژیکـەوە بـە شـێوەی فەلسـەفی و عیلمـی کەلام و لێکدانەوەو بـەیانی ڕێبـازە جیاکـان ، وە تـەحقیق لـە بابـەت خواناسیو عیرفان باس دەکاو سەرەتاکەی ئەمەیە :

شیعر:

بسم الله الرحمن الرحيم　　　　من تاه* فيه نهية الحكيم

العقيدة المرضية : لە ئەقایدو ئوصولی دین بە زبانی کوردی کەلە ٢٦٥٢ شیعردایە ، (محیالدین صبری نعیمی کانی مشکانی) کورد لە ساڵی ١٣٥٢ مـانگیدا لەگـەڵ عقیدەی فارسی کـە بە (الفوائح) ناسراوە لـە بـەرگێکدا لـە میصر لـە چاپی داون مەولـەوی لـەم رسالەدا ، زانیاری کـەلام و بیروبـاوەڕی ئیسـلامی فێر خـەڵك دەکـا ، بەڵام لەهەر لایەك سۆزێکی بۆ هاتبێ و دەریچەیەکی بۆ شیعر وتـن بـۆ کرابێتـەوەو

* تاه : بیربکاتەوە – سەرگەردان ، متحیر شود – نهیە: ئەقل ، پایان ، نەهی کردن .

نـوری خـوای بـە سـەرداباریبێ قەریحـەی گوڵـی کـردووەو شـابەیتی جوانـی خولقاندوەو خوێنەریشی نوقمی دەریای بیری وردو جوانی خۆی کردووە .

٢- زۆر واتـاو مـەعنای پـڕ واتـای لـەواژەی جـوانو سـادەو ڕەوانو لـەبار بەکارهێناوە، کە مرۆڤی زاناو شارەزا لەو کارە شاکارانەی مەولەوی مات دەبیٚو سەری سوڕ دەمێنیٚ ئەمەیەش سەرەتای عقیدەی مەرزیە :

شیعر:

زوبدەی عقیدەو خولاسەی کەلام   هەر لە تۆو بۆ تۆس حەمدو ثەنای عام

٤- الفوائح یان عقیدە الفارسیە لە ٥٢٧ شیعرداو بەزمانی فارسی‌یە، شیعرەکانی ئـەم مەنزومـە، وەك یوسفو زلیخای جامی لەسەر وەزنـی (مفـاعیلن ، مفـاعیلن، فعولن) دانراوەو یەکەم شیعری ئەمەیە :

هۆنە

چو بینم در خود از بس روسیاهی   نگنجد ای الهی ، یا الهی

لەم شـیعرەدا دوو قـاعیدەی عیلمـی : نیـدای قـەریبو نیـدای بـەعید هەیـەو ئامـاژەیە بـە ئایـەتی (نحـن أقـرب الیـە مـن حبـل الوریـد) سـەعدی شـیرازیش فەرمویەتی :

هۆنە:

دوست نزدیکتر از من بمن است   وین عجب کە من از وی دورم

٥- کۆمەڵە شیعرێك بەناوی دیوانی مەولەوی مەعدومی کورد، لـە ٥٦٤ لاپـەڕەدا کەلـە لایـەن مامۆسـتا مـەلا کـەریم مودەریـس ، مودەریـسو خـەتیبی مزگـەوتو بارەگاو خانەقای حەزرەتی غەوسی ئەعزەم (قدس سرە) لە بەغدا شەرح کراوەو لە ١٣٨٠ ی مانگی بە زمانی کوردی چاپ کراوەو بەم شیعرە دەسی پیٚ دەکا :

ئیمشەو تەنیابی جەستەی زەبونم دیسان سەرواز کەرد دڵەی پڕ هونم

٥-رسالەییٚ لە بەیانی تەریقەی نەخشیدا بە زمانی فارسی .

باری کۆمەلایەتی مەولەوی :

مەولەوی هەروەك باقی شاعیران و بیروەران و زانایانی دنیا بە هەژاری و دەستەنگی ژیاوە،بەلام زۆر قانع بوەو عیزەتی نەفسی زۆر بووەو قەت تەبعی لەتیف و هونەری زەریفی خۆی وەك هەندێ لە شاعیران بۆ نان و ئاوێك سەری ، بۆ ئەمیرو پاشا ستەمکارەکان دانەنەواندوەو هونەری خۆی بە (ثەمەنی بەخس) نەفرۆشتووەو ئەم پەندە کوردی‌یەی کردۆتە سەر مەشق بۆ خۆی کە دەلێ : (بە هەلۆیی مردن نەك پەنا بەقەلی پو ڕەش بردن) تەنانەت کاتێ عەنبەر خاتونی خێزانی کە یارو دلسۆزو سەرچاوەی ئیلهامی شیعری بووە وەفاتی کردووە، مەولەوی هەر پەنای بە هونەرو سۆزی دەروونی خۆی بردووەو بەس .

هەروا کاتێ لە دواتەمەنیدا سۆمای لە دەس ئەدا گۆشەگیر دەبێ و پەنا دەباتە بەر هونەری خۆی و شکایەت لە ڕۆژگار دەکاو دەلێ :

هۆنە :

تەدریس و تەقدیس تەمجید بێ دەنگەن

حەسارەی تەقریر تەوحید بێ ڕەنگەن

پارچەی تألیفات شیخ موهاجیر [1]

گرانەن، نییەت موشتەری‌و تاجر

باڵ نمەدۆ تەیر تەحریر وەهەمدا

گا وەروی رۆمدا ، گا وەعەجەمدا

ئومەنای دەوڵەت جە گردین لاوە [2]

بە ئینتیزارەن چەم نە ڕووەی ڕاوە [3]

تەوانای وانای فەرمان نەمەندەن [4]

چەپەر بێ جوواو خەبەر پابەندەن [5]

سەهلەن بینایی دیدەی مەعدوم سەند

داخم هەر ئێدەن ئاخ پەی یاران مەند

---

[1] – شێخ عبدالقادر تختی کردستانی ناودار بە شیخ مهاجر یەکێ لە زاناکانی کەم وێنەی ڕۆژگاری خۆی بوە کە شەرحێکی فەیلەسوفانەو عالمانەی لە (تهذیب الکلام تفتارانی) کردووە ، حاشیە دیوانی مەولەوی پەڕەی ١٤٠ . مەولەوی ئەم شیعرانەی بۆ عەللامەی شێخ وسیم یبرای شیخ موهاجیر نوسیوەو دەردە دڵی کردووە کە سۆمای چاوم لە دەس داوەو کەس نیە ئەو کتێبانە بە دەرس بڵێتەوە .

[2] – امنای دولت از هر طرف ، در انتظارند .

[3] – چشم براه من هستند .

[4] – قدرت خواندن دستور نمانده است .

[5] – چاپەر بی جواب ماندو خەبەر نیز متوقف گشته زیرا نمی توانم بە تقاضای روئەسای روم‌و عجم پاسخ دهم .

بەڵام کێن بدۆنەی ڕاگوزەر دا

شان وەشان شێر قەزاو قەدەر دا

هەر شێرێ جە شیر شێران شیر وەردەن[6]

گەردەن پەی زەنجیر تەقدیر کەج کەردەن

بارێ ئەگەر هەور ئەلتاف باری

پەی مەدەد کاری وەڵدا باری

دیدەی سەر ئەرشی دیدەی سیپ کافین[7]

ئێد، دای موناڧین ئەو دوای شافین[8]

مەولانا خالد نەقشبەندی کەبە نوسخەی جامیعە نوسخەی نابیغە ناوداره له یەکێ له ئەشعاری خۆیدا له واژەی شی کە بە واتای (ڕۆیی) بەکاربراوه گەڵگی وەرگرتووەو له بابەت هیجرەتی حەزرەتی ڕەسولەوه فەرمویەتی : (وەسێزدەمەنی ئەو خۆر جەبینه- ڕاهی بی کۆچ گەرد شین وەمەدینه ؟ له ١٣ی مانگی مەولود له ڕۆژی هەینی چۆته شاری مەدینه .

---

[6] - خواردیان .

[7] - چاو باتن کافیه

[8] - دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ١٤٤ - ١٣٩ ، چاوی سەر هۆی تاوانه ، چاوی باتن و سپی کاڵ و شافین

چەند مەسەلەی فەلسەفی و کەلامی ، کە حەکیم مەولەوی لێیان کۆڵیوەتەوە :

١-لە زانستی کەلامو فەلسەفەی ئیسلامیدا مەسەلەیەك بە ناوی (مناط احتیاج شیء بعلت) هەیە: موتەکەلیمان ئەقیدەیان وایە کە چۆن (شیء) نەبوەو هاتۆتە بون یانی :حادیس بوەو هاتۆتە وجود ، نیازی بە عیللەت هەیە ، جا کە وابێ ملاك نیازمەندی (حدوث)ە .

فەیلەسوفان دەڵێن : چۆن (شیء مومکین) لە (حەد ذاتی خۆیدا ئیقتضای) بونی هەیە نەك ئیقتضای نەبون و نیستی (ولا اقتضای صرفە) کە وابێ ملاك نیازمەندی (امکان) ە .

هەندێ (حدوث وامکانیان) پێکەوە بە ملاك زانیوە، تاقمێ ئیمکانیان بە شەرتی (حدوث) بە ملاك داناوە،بەڵام فەیلەسوفان بڕوایان وایە کە هەر مومکینێك مەسبوق بە (مادە و مدتە)و لە دیوانی عەرەبی مەولەویدا ئاوا قسە لەوە دەکا :

شیعر

کل من الحوادثات افتقر	لمادة ومدة کما ذکر
وحکمنا بان یحوج الممکن	الی المؤثر جلی بین
والخلف في علته استبانا	اکان ذي حدوثا أم امکانا
أم ذین شطراً أو بشرط لاتبع	حقا من الاقوال بل ذاك اتبع

١-مەولەوی خۆی لە تەفسیری ئەم شیعرەدا فەرمویەتی :

ذهب الى الاول الحكماء وبعض المتكلمين، والى الثاني قدماء المتكلمين ولكل وجهة ....[1]

بەڵام لە واقیعدا: ذهب الى الاول قدماء المتكلمين والى الثاني الحكماء وبعض المتكلمين .

لە دیوانە کوردیەکەشیدا لەم بابەتەوە فەرمویەتی :

شیعر :

پێی دەوێ پیێ ئەم بەحس و بەیانە عیللەت حدوس یا خەیر ئیمکانە[2]

یەکێکیچ دەڵێ : مەجموعیانە شەترەن ئەو شەرتەن راس کامیانە[3]

٢-فەیلەسوفان لایان وایە هەر مەوجودێکی مومکین دارای دوو وجوب و دووئیمکانە، بیرو رای مەولەویش لە ریسالەی ئەلفەزیلەدا بەم جۆرە بەیان کراوە .

شیعر :

وبو جوبين يحف الممكن بسابق ولاحق فبينوا

بانه ما لم يجب لم يوجد لاصل ترجيحهم المشيد

وانه حين الوجود امتنع عدمه لامتناع ان جمع

عدمه بذلك القرار وليس ذاك نافي اختيار[4]

---

[1] - الوسيله فى شرح الفضيلة لاپەڕەی ١٩٨ .

[2] - بۆ رون کردنەوەی ئەم باسە لازمە بپرسین عیللەت حدوسە یا ئیمکانە .

[3] -ئەقیدەی مەرزیە چاپی میصر لاپەڕەی ٨ .

[4] - الوسیلە لاپەڕەی ٢٠٥

٣-لە تاريفى قدم زاتى وزەمانيدا كە يەكێ لە مەسايلى داغى فەلسەفىو جىٚ هەڵخليسكانى بيرو راى (متفكران) وبيرەوەرانە بەم جۆرە بە شيعر دەڵێ :

عدم مسبوقية قد يكحل بغير اوبعدم فالاول

القدم الذاتي ثم الثاني مقرط بالقدم الزماني

يمشي الحدوث مشيه فليوشم بكونه مخالفا للقدم

ولا قديم عندنا بالذات سوى جناب الله ذي الصفات [٥]

٤-لە تەقسيمو دابەش كردنى وجود بە واجبو مومكن لە ئەقيدەى مەرزيەدا بە شيعر دەڵێ :

عەقڵ صاحێب سودبۆ ئەداى مەقسود

لە دواى تەسەور مەعناكەى مەوجود

يانى ئەقڵى موفيد بۆ ئەداى مەقصود لە دواى تەسەورى واتاى بێژەو كەليمەى وجودە .

قال : الموجود على نوعين يابى معناه عن غير زين

يەكێكيان ئەگەر تەعريفى دەكەى ئەوەتە نەزەر ئەباڵ زات خۆى

ئارەزوى عەدەم وە گشت گوزەردا جائز نييە پىٚ بنێ وەسەردا

يانى : نەلە وجودى لەفظى نەلە وجودىزيهنيداو نە لە وجودى خاريجيدا جايز نيە عەدەم لە دەوروبەرى ئەو (خوا) دا پەيدا بێ .

دڵ لەم تەعريفە وا مەعلومىيە كە ئەسڵەن عەدەم بۆى جائز نييە

نەوع ئەوليان هەر واجب بزان چونكە بۆ عەدەم ناوێ وەنيشان [١]

---

[٥] - الوسيله لاپەڕەى ٢١٣و ٢١٢

[١] - چونكا واجب نابێتە هەدەفو نيشان بۆ عەدەم .

تلی خەتەرەی غەیریچ بێ تەرد　　　دەی پاچێ مەودای بورهانی تەوحید [٢]
نەوع سانیمان هەر مومکینەو بەس　　　عەدەم وەك هەرەس هەر ئەو دەکا پەس [٣]

لە بابەت تەوحید دا لە ئەقیدەی فارسیەکەیدا فەرمویەتی :

شیعر :

وجوب تام از وحدت نگردد　　　تعالی شانه عن ان تعدد
بکثرت در بود امکان افات　　　بل التوحید اسقاط الاضافات [٤]
از آن سر زد ندا، این ابتداهُ　　　وزین برپا صدا این انتهاهُ
منا چون ثمه از وی گشته مهجور　　　عرض چون جوهر از وی هست مهجور
هیولی نزد وی صورت ندارد　　　صور انجا هیولی را گزارد
زمان را دوری از وی صد مکان است　　　مکان را دوری از وی صد زمان است [٥]

٦-لە بابەت ئیمان بە خواو صیفاتو ئەسمای ئەو بە شیعر دەڵێ :

ڕەباریك واستدلال تاریك　　　فبارك رب این تاریك باریك
من با ناله بی پا چون درایم　　　مگر در گردن غیری درایم [٦]

---

[٢] - بورهانی تەوحید تاڵی خەتەرەی وجودی غەیری ئەو هەڵدەبڕێ

[٣] - ئەقیدەی مەرزیە لاپەڕەی ٨- ٧ .

[٤] - حافظ شیرازی لسان الغیب لەم بارەوە فەرمویەتی :

ندایی امد از کنج خرابات　　　که التوحید اسقاط الاضافات

ئەشێ مەولەوی لەمی وەرگرتبێ .

[٥] -الفوائح لاپەڕەی ١٣٦ و ١٣٥ .

[٦] -سعدی شیرازی می فرماید :

من بیچارە بیدل چون درایم　　　مگر در گردن غیری درایم

بگیریدم در این منزل سپردن	*غنای نی سنای می بگردن*
بزن نائی نواهای عیراقی	*بده ساقی از آن صهبای باقی*
بمستی تا در اید موبمویم	*بپویم ره بخندم گه بمویم*
بجویم باز از ان ابی بجویم	*برویم بار دیگر خوش بگویم*
چه ا ی ذات و چه چه گفتی	*چه گفتی در چه افتی در چه افتی*[٧]

٩- له بابەت ئافەرینشەوە ، بە پەیرەوی کردن لە قورئان و مەشرەبی عیرفانی بە سێ جۆر خەڵق کردن ئاماژە دەکا :

١-بەهۆی ئەمری (کن فیکون [٢]) لە واتای خەلق کردن لە نەبون و لە هیچەوە .

٢- خەڵق بە واتای سازدانی ئەجزا وەك :خلقی سبع سموات طباقا [٣]

٣-سێوەم خەڵق بە وتای تەجەلی و زهور، بۆ وێنە مەولەوی فەرمویەتی :

شیعر :

همه اشیا امر ایا خلقند	همه اینه اسمای حقند
چنان کاسما مجلای صفاتند	صفاتش جملگی مرآت ذاتند [٤]

ئەشێ مەولەوی ئەمەی لەو وەرگرتبێ .

[٧] -الفوائح لاپەڕەی ١٣٥و ١٣٤

[٢] -سورەی ال عمران

[٣] -سورەی ملك ئایەتی ٣ .

[٤] -الفوائح لاپەڕەی ١٧١ .

ظهور وی به شاني چون نشاید　　بەهر روزی بشانی اندر اید
زطور فلسفی بر طور حق ای　　باثار صفاتش دیده بگشای
تمام عالم اعنی : ماسوی الله　　نبود اندر عدم از بود اگاه

١-کان الله ولم یکن معه شیء فەرمودەی پەیامبەرە (د. خ) :

به اورنگ حدوث از وی نشسته　　به او رنگ حنای بود بسته
نەمده در وساطت پانهاده　　نه دخلی بهر ماده روی داده [٥]

له دیوانی کوردی ئەقیدەی مەرزیەشدا فەرمویەتی :

شیعر:

ئەی گرد مەوجودێ جه تۆ گرت مایه　　مەوجود هەر تۆنی ماسیوا سایه
پەنهان بی تەنها وەحدەتت مەوج وەرد　　پەی شناسائی زهورێوت کەرد

یانی : بۆ ئەوە بناسرێیت لەسەر زاتی خۆت ، خۆت دەرخست .

١-ئەم شیعره : پەنهان بی .. ئیشاره به فەرمودەی (کنت کنزا مخفیا فخلقت الخلق لکی اعرف) دەکا .

به وێت جەی عالەم بێ بەقای ناسوت
وەی گرد جیلوەی وەرین نەشناسوت .

یانی : لەم دنیا بێ بەقایەدا لەسەر زاتی خۆت زهورت کرد بەجۆرێ وا بەو هەموو جیلوەو تەجەلیاتەوە کە لە بەراکردت، تۆ نەناسمەوە.

به سەد جیلوەی تر بێ چونو چەنی　　شناسایی تۆم نمه بۆ هەنی [٦]

---

[٥] - الفوائح لاپەڕەی ١٤٢- ١٤١ - ١٣٩ .

[٦] - دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ٥١ .

١٠- لە بابەت صیفاتی سەلبی خوا لە ئەقیدەی مەرزیەدا فەرمویەتی :

شیعر :

سیفات سەلبی ، نایەتە ، دەفتەر | *ککون الله لیس بجوهر*
لاکین تۆ زەریف ، بێ ئەم پەنجانە | *هەر پەنج بزانە ئەسڵ گشتیانە*
یەکێ قیدمە دوەم بەقایە | *قیدەم سەلب سەبق عەدەم مەعنایە*

یانی قەدیم وەك ئەزلی خوا، بەقا وەك ئەبەدی خوا .

لە بابەت سیفاتی ٣ ، ٤و پێنجیشدا فەرمویەتی

شیعر :

المخالفه للحوادثات | *سلب هاو مثلي (دەگەڵ) مخلوقات* [1]
قیام بنفسه وصف چوارمین | *سلب احتیاج مانایە یەقین*
موفتەقەر نییە رەببولکاینات | *نە بە مەحللات نەموخەسەسات*
پەنجوم خۆی مانای وەحدانییەتە | *سەلب تەعەدود نەفی کەسرەتە*
لە زات لە سیفات لە ئەحواڵدا | *لەهەموو شەئن و هەموو حاڵدا*

لەو شوێنەی کە قەڵەم ، زمان ، نامەو بەیان لە پەسەندی خوا بە ناتەوان دەزانێ دەفەرموێ :

شیعر :

چە جای دو زبانی مثل خامە

چە حد روسیاهی مثل نامە

---

[1] - لیس کمثله شیء .

کمی گوی و بسی بشنوبسی بین

زبان و گوش و دیده گویدت این[2]

مەولەوی مەعدومی کورد لە باسی ئەسماو سیفاتی خوادا رێبازی ئەهلی کەلامی زانایانێکی وەك تەفتازانی ، نەفەسی و شێخی توسی گرتۆتە بەرچاوو زۆر رون و موستەدەل ئاماژە بە ئیختیلافی ئەبولحەسەنی ئەشعەری و ئەبولمەنصوری ما توریدی دەکا [3] .

١١- لەباسی جەبرو ئیختیارو بیرورای مەولەوی لەم مەسەلەدا، ئەو باسی خەڵقی ئەفعال لە لایەن خوا یا مەخلوق ، وە کەسبی ئەفعال و ئیرادەو قودرەت،ئەگەر چی قەولی ئەشعەری کە موعتەقید بە خەلقی ئەفعالە لە تەرەف خواوە لە کاتی عەمەلی عەبدوکەسبی عەبدا ، پەسەند ئەکاو قەولی ماتوریدی کە جەبری مەحزە بە مەردودی ئەزانێ بەو حاڵەشەوە مەولەوی خۆی (امر بین الامرین) ی پێ باشە .

شیعر :

اشعرت الی الاشعر الوحید	*نفی ما ترید نحو ما ترید*
وابەستە دەبێ ئیرادەی باری	*بە بەعزێ ئەفعال بێ ئیختییاری*[4]
بەندە ئیرادەی بۆی یا نەوێ	*تێرێتیە وجود پەکی ناکەوێ*
ئەو فیعلە لادەو فریدەو کەنار	*مەیکە بە دەلیل نەفی ئیختییار*
بەڵێ بەعزێ فیعل بەندە دیارە	*وجودی مەریوت بە ئیختیارە*

---

[2] -فوائح لاپەڕەی ١٧٢ .

[3] - فوائح لاپەڕەی ١٤١ -١٣٦ .

[4] - بەئەفعالی بەنی ئادەم تەعەلوق دەگرێ .

یانی های فی العبد خالق مەعبود — ئیرادەی قودرەت تێربێتە وجود
ئەو ئیرادەیە کە پێی هاتە بەین — دەدا تەرجیحی یەك لە تەرەفەین

لە پاشان دەڵێ : تەعەلوقی قودرەت بە فیعل لە ئیرادەوە سەرچاوە دەگرێ :

فیخلق الله ربنا المالك — عادة ذا العقل عقیب ذلك [٥]

بەڵام هیچ یەك لەو ئەسبابە مەعمولیانە لە ئەنجامی کاردا (موئە ثیر) نین و (موئە ثیر)ی واقیعی هەر خوایەو بەس حەزرەتی مەولەوی لەم بابەتەوە دەڵێ:

هیچی مؤثر فی الوجود نیە — سیوای قدرت ربّ البریة [٦]

لا مؤثر في الوجود الا الله

لە حەدیسی قودسی دایە کە خوا فەرمویەتی : (کنت کنزا مخفیا فاحببت ان أعرف فخلقت الخلق لکي اعرف) و لە قورئانیشدایە کە خوا فەرمویەتی : وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون [١] لە بەشی یەکەمدا غایەت لە ئافەرینش ئەمەیە کە مەخلوق خالقی خۆی بناسیٚو عیرفانی پیٚ پەیدا بکا و لە بەشی دووەمدا مەبەستو هەدەف لە خەلق کردن ئەوەیە ، کە مەخلوق بەندەیی و عیبادەتی خواو خالقی بکا ، حەزرەتی مەولەوی لە تەوجیهی ئەم دو واتا بە زاهیر موتەخالیفەدا فەرمویەتی :

---

[٥] – ئەقیدەی مەرزیە لاپەرەی ١١٠

[٦] – ئەقیدەی مەرزیە لاپەرەی ١١٠ و ١٠٨

[١] – سورەی الذاریات ئایەی ٥٦

له کەی موونافات (لکی اعرف) چو   دەسەمل لەگەڵ (لیعبدون) بو

یانی : لکەی دژایـەتی واتـای (لکـی اعـرف) لاچـوو لەگـەڵ واتـای لیعبـدون دا دەستەملان بون ئەم واتایە :کە هەردووکیان بە واتای عیرفان و ناسینی خودان .

*شاعیری خواناس و عارف و فەیلەسوف لای وایە عەشق و ئەوین، پیران جوان و شاد ڕادەگرێ مەبەست عەشقی حەقیقی‌یە :

شیعر :

چوزەی سەوزەی هەرد فەیز تۆ وەرۆ [1]

گەردش نەشای کاو لوتف تۆ کەرۆ [2]

نەواچی من پیر ئیفتادەی دڵ ڕێش

ئیسە چەنی مەیل ئازیزانم چێش [3]

تا یاران نیگای نیهانیشان بۆ

پیران مەشیو تاف جەوانیشان بۆ [4]

پەی چێش؟ مەیل لەیل پیریش مەحاڵەن

سەندی باڵغیش سەد هەزارساڵەن [5]

*حافظ شیرین وتار دەڵێ :

---

[1] - وەرو بە واتای : بخوا

[2] -کاو بە واتای دامێنەی کێو .

[3] -چەکار

[4] -تاف :سەرەتای گەنجی .

[5] - دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ٩٦ -٩٥

هرگز نمیرد انکه دلش زنده شد به عشق ثبت است بر جریده عالم دوام ما

*سعدی شیرازیش فەرمویەتی :

باد اگر در من اوفتد ببرد که نمانده است زیر جامه تنی

له بابەت وەسفی پێوەند لەگەڵ مەعشوقدا دەفەرموێ :

ئازیز :تای ڕشتەی دڵەی خەم بێ شۆ ئەزلیانە بەند تای ڕشتەکەی تۆ

یانی : ئازیزم تاڵی ڕشتەی دڵی زۆر غەمبارم ، لەگەڵ تاڵی ڕشتەی زوڵفی تۆدا لە ئەزلەوە تێك ئاڵاون و لێك جیانابنەوە .

هەر دوچەنی هەم پێچ وەردەن وەهەم جیایی نە بەین مەحاڵەن ستەم[6]

له بابەت شەوی بەرات (١٥ شابان) بە بۆنەی چاوەڕوانی هاتنی دۆستەوە فەرمویەتی :

هۆنە :

نەهات و نەهات دڵ ماتەن ئیمشەو ئەڵبەت شنۆی شەو بەراتەن ئیمشەو
سیاهەی دەفتەر میرزای ئەزەلەن[1] *زیادیو نوقسان رزق و ئەجەلەن*
ئەوها وەبەرات بێ ئەندازەوە ئێد وە تەعلیقەی عومر تازەوە
کەسێ قوتش نوقڵ راز یاوەرەن یەکێ زیندەگیش وەسڵ دڵبەرەن

---

[6] - سەخت دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ٧٠- ٦٩

[1] - میرزای ئەزەل : خوایە .

ولگ زیندەگیم ها وەهەواوە دیما دیم شەن وەبای فەناوە [2]
ئەلوەدای تاریخ کامەرانیمەن نیشانەی ئاخر زیندە گانیمەن

یاران وییەردەن ، نۆبەمەن دەی دەی ئیسە وەکارەن ساقی نەشئەی مەی
سادەی تای دوگمەی یەخەی دڵ پەسەند ئازاد کەر چون بێ دەرەدان جەبەند [3]

لەبابەت مەسەلەی وەحدەتی وجود دەڵێ :

هۆنە :

پەی کەسێ خاسەن هەوای سەیر باخ ماسیوای مەعشوق نە بۆش ئاخ وداخ
من جفت مەعشوق دەرد هەمراز مەن چون باز سەر چڵ وادەی بازمەن

لە واتای وردو جوانو دڵگیریشدا فەرمویەتی :

هۆنە:

پەنج بی‌یەن وەشەش روکەردنە پەنج
حەریر نەمابەیەن بی‌یەن گەوهەر سەنج
تا وەزوڵفو روی تۆ ، تەماشامەن
ئەدای نەمای فەرز سوبحو عیشامەن [4]

---

[2] – ئەم لاو ئەولا .

[3] –دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ٤٤٦و ٤٤٤ .

[4] – دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ١٥٧ نەمای نویژ .

حەزرەتی مەولەوی جارێکیان دەچێتە دیداری مەحمود پاشای جاف خانمێکی جوان و شۆخ و شەنگ گۆشەی دەواری ڕەشی کۆچەری هەڵدەداتەوە دەڕوانێتە مەولەوی و هاوڕێکانی و ئەویش بالبداهە بەم شیعرە ئەو شانۆیە دەنوێنێ و دەڵێ :

گۆشەی سیاماڵ هورداو دییاوە   چون مانگ نە گۆشەی هەور سیاوە
بە خودای قەسەم پا سەم ئومێدەن   حور مقصورات فی الخیام ئێدەن [٥]

مەولەوی زاتێکی پڕ پیت و بەرەکەت بووە کە بە زانین و ژیری و پڕ ئاوەزی ناودار بووە ، ئەو زاتە مامۆستای شیعری کوردی هەورامی بووە و ، وەك ئیجاز ، ئیبداع ، سهولت و ئیمتناع (سەهلی مومتەنیع) تباق و تەزاد، ئیرسالی مەسەل ، تەناسوبی ئەلفاز ، زەرافەت و لەتافەت و هێزو وزەی شوێن دانان لەسەر بیسەر .

حەزرەتی مەولەوی لەبەرگی شیعرو غەزەلی کوردی واتای عیرفانی و فەلسەفی و غەرامی لەگەڵ تەشبیهات و ئیستعاراتی بەدیع و دڵ ڕفێن بە جۆرێکی زۆر جوان و دڵگیرو وەستایانە رازاندوتەوەو لە قاڵبی داوە کەسەرنجی خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ ، بەڵام شیعرە عەرەبی و فارسی یەکانی وانین و واتای کردۆتە قوربانی صەنایعی لەفزی و بە تایبەت جیناس ، جا لەبەر ئەمە عەیبی تەعقید و غەرابەت و زەعفی تەءلیف لە شیعرە فارسی و عەرەبیەکاندا ئەبینرێ .

حەزرەتی مەولەوی لەژیاندا توشی کەند و کۆسپێ زۆر بووە، وەك سوتانی ماڵ و هۆی ژیان و کتێبەکانی و مردنی عەنبەر خاتونی خێزانی ، وەحەوت ساڵ بەر لە مردن سۆمای چاوی لە دەس داوەو لە ئاخریدا لە ئەسپ دەکەوێتە خوارێ و پاش چەند ڕۆژ لە ساڵی ١٣٠٠ی مانگی بارگەی بەرەو لای خوا تێکناوە ، خوا غەرقی ڕەحمەتی خۆی بکا .

---

[٥] -دیوانی مەولەوی لاپەڕەی ٣٨٩

سەرچاوەکان :

١- ئەقیدەی مەرزیە کوردی حەکیم مەولەوی .

٢-ئەلفوائح یا ئەقیدەی فارسی .

٣-الوسیله فی شرح الفضیلة بە قەڵەمی مامۆستا کەریم مودەریس (ئیمام شافیعی) ئەم ڕۆژگارە .

٣-الفضیله بە زمانی عەرەبی نوسراوی مەولەوی .

٤-دیوانی کوردی حەکیم مەولەوی بە شەرح و لێکدانەوەی مامۆستا مەلا کەریم .

٥-مێژووی ئەدەبی کوردی لاپەڕەی ٢٧٦ تا٢٤٧ نوسراوی عەلائەدین سەجادی ڕەحمەتی چاپی ١٩٥٢ ی زاینی بەغدا .

٦-گەنجینەی فەرهەنگ و زانست نوسراوی شەپۆل چاپی تاران ١٣٦٤ ی هەتاوی لاپەڕەی ٤٨٩ تا ٥١٩ .

٧-ڕۆژنامەی کوردستان ساڵی ٤ ژمارەی ٢ لە ٢٦ گوڵانی ٢٥٧٤ کوردی و ١٣٤١ ی هەتاوی تا ژمارەی ٤٤ پانزدەی ئیسفەندی ١٣٤١ی هەتاوی ، ئەبێ بڵێین :یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەی کوردستان لە ڕۆژی چوارشەممە ١٥ی گوڵانی ١٣٣٨ی هەتاوی و ٦ مە ١٩٥٩ی زایینی لە تاران لە چاپدراوە و لە ساڵی ١٣٤٢ ی هەتاویدا ٥ ژمارەی لێ چاپ کراوە و ئیتر داخراوە .

٨-کۆواری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی ٦ ساڵی ١٩٧٨ زایینی شارۆ یەك لە باغچەی ئەدەبی مەولەوی بە قەڵەمی محەمەد عەلی قەرەداغی لاپەڕەی ٢٦٦ تا ٢٢٦ .

٩-کۆواری تەحقیقاتی ئێرانی ج ٢ ساڵی ١٣٥٧ ه زانکۆی ئازەر ئابا دەگان لاپەڕەی ١٥٠ تا ١٨٨ تەحقیقاتی لە بابەت مەولەوی بە قەڵەمی دوکتور خەلیقی .

١٠-تاریخ مشاهیر کورد بەرگ ١ نوسراوی ئوستاد بابا مەردۆخ رۆحانی لە باسی مەولەوی مەعدومی لاپەڕەی ٤٦٦ تا ٤٧٣ چاپی سروش ١٣٦٤ .

١١-یاد داشتهای نوسەری ئەم دێڕانە .

١٢-ئەقیدەو ئارای موتەکەلیمانو حوکەماو موحەقیقین .

١٣-ئارای ئەشعریو ماتوریدی .

١٤-ئەقاید : تەفتازانی و خواجە نەصیر توسی . ئەم وتارە بۆ کۆنگرەی رێزدانانو یادی مەولەوی کورد کەلە ١٠ تا ٩ی خەرمانانی ١٣٧١ ی هەتاوی لە شاری فەرهەنگ پەروەری سەقز پێك هاتبوو ئامادەکراوە، هەروا لەژمارەی ٢٢ تا ١٨ رۆژنامەی ئاوای کوردستان ساڵی ١٣٧٢ ی هەتاوی بەقەڵەمی (شەپۆل) لە چاپ دراوە .

دوکتور محمد صالح ئیبراهیمی (شەپۆل)

بۆ میهرەجانی مەولەوی

ڕەحیم لوقمانی

بۆ میهرەجانی مەولەوی - سلێمانی

ئیقاع لە شیعری مەولەویدا :

نووسینی : رەحیم لوقمانی -مامۆستای ئەدەبی فارسی/سنە

لەگەڵ رێزو سوپاس و خۆشەویستی بۆ میوانان و بەشدارانی ئەم میهرەجانەو وەزارەتی رۆشنبیری کەئەم دەرفەتەیان بە ئێمەدا تا لێرە کۆببینەوە .

دەمەوێ بۆ سەرەتای وتارەکە بچمە سەر راڤەکردنی کلیلی بابەتەکەو بە کورتەیەکی لەبارەوە دەست پێ بکەم .

ئیقاع لە وشەدا بە مانای هاودەنگی ، تەبایی ئاواز ، گونجاندن و گرفتارکردن هاتووە:

مۆسیقا : وشەیەکی یۆنانی‌یە بۆ گۆرانی وتن و ساز لێدان بەکاردێ ، هەروەها ئاوازو ئاهەنگێکە ، غەم ، ماتەم، شادی و ئۆخژن بە ناخدا بێنێ و هەستی مرۆڤ راچڵەکێنێ .

شیعر لە یەکەم ساتی هاتنی لە نێو هەست و نەست و شعوری مرۆڤەوە لەگەڵ تیمی مۆسیقایی سەری هەڵداوە ، دەتوانین بێژین مۆسیقاو شیعر گیانێکن لە دوو جەستەدا .

کۆنفۆشیوس دەڵێ : خۆتان بە شیعر رابێنن کردارتان بە داب و رەسمی جوان بخەملێنن پەروەردەو زانیاریتان بە مۆسیقا تەواو بکەن ، خەڵکی کەونارا شیعرو مۆسیقایان بە داهێنانی ئاسمانی زانیوە چینی‌یان شیعریان بە بەسەرچاوەیەکی

خوایی لە قەڵەم داوەو گوتویانە شاعیر چون داهێنەری جوانی‌یە ، نیمەخودایەکە ، یان پێغەمبەرێکە .

پێوەندی شیعرو مۆسیقا لە ڕوی وشەوە :

وشەی ڕۆمی "carminer" هەم مانای شیعر دەدا هەم سیحرو جادوو، وشەی یۆنانی ((ode)) یانیٚ سروودو ئاواز ، ئێستاش لە زمانی ئینگلیزی‌دا بە مانای قەسیدەیە .

وشەی ئەڵمانی ((lied)) یانی ئاوازو ئاهەنگ وشەی ئینگیلیزی ((lay rune)) بە مانای شیعرو سروودە ، لە زۆر زمانیشدا دەڵێن شیعر ریتم و ئیقاعە ، ناڵێن نەزمە ، عەرەب دەڵێن ((انشد شعرا)) فارسیش دەڵێن ((شعر سرودن))یانی بە ئاوازکردنی شیعر یان شیعر چڕین .

پێوەندی شیعرو مۆسیقا یانی پێوەندی وشەو ئیقاع و کەلامی بە ئاهەنگ ، مۆسیقای کەلام لەناو دەنگی ژیان و تێکەڵاوی مرۆڤ و سروشتەوە سەری هەڵداوە ، ئەم دووهونەرەش زمانی هاوبەشی دیاردەکانی گیانی مرۆڤن ،ئەو هۆیانەی مرۆیان بۆ شیعر وتن کێشاوە هەر ئەو هۆیانەن کە هانیان داوە گۆرانی بڵیٚ و هەڵپەڕیٚ و کەلامی سیحراوی بیٚ .

لە شیعردا ئەوەی سۆزو حەزی بە ڕوحی خوێنەر و بیسەر بەخشیوە ، هەمان مۆسیقایە کە تێکەڵی ڕواڵەت و دەروونی شیعر بووە.

هەڵپەڕکیٚ کۆنترین زمانی مۆسیقایی گیانی ئینسانە کە بۆ دەرخستنی نیازو دنیای دەروون بەکاری هێناوە ، جا کە هەڵپەڕکیٚ لەگەڵ وشەو کەلام تێکەڵ بوو گیانی تازەی بە بەردا کراو بوو بە زمانی هەست و سۆزی دەروون ، لە کتێبە ئاسمانیەکاندا ، کەلامی پیرۆز مۆسیقاو ئاوازی تایبەتیان لەگەڵدایە ، هەر ئەمەش توانیویەتی لەگەڵ هزرو دەروونی ئینسانان پێوەند بگریٚ ،یەکەم شاعیری

نەجاتدەر ئەشۆ زەردەشتە کەبە پەیامی شاعیرانەو مۆسیقای وتاری خۆتی توانی ببێتە پێغەمبەرێکی مەزن .

که شاعیرێك ویستبێتی بۆ هەر مەبەستێك هەستو خەیاڵی خۆی دەربڕێ ،لە پێشدا هیچ بیری لە کێشو ئیقاعی شیعری نەکردووەتەوە ، گۆتە دەڵێ: کێشو مۆسیقای شیعر لە نەستو ناخی شاعیرەوە هەڵدەقوڵێو کەس پێشەکی بیری لێ ناکاتەوە ، با ئەوەش بێژم کەریتمو مۆسیقای وشە لە سیستەمی زمانی هەر نەتەوەیەکدا شتێکی جیاوازە پێش هەموو شتێك باری جوگرافیایی ، مێژوویی و روحی نەتەوەیی دەستیان هەیە لە چۆنیەتی هارمۆنی وشەو شیعرو گۆرانیو هونەرەکانی دیکەی هەر میللەتێکدا .

بەم پێشەکیەوە دەلاقەی باسەکە دەکەمەوە ، ئەو زاتە گەورەی مۆسیقای شیعر کە دەمانەوێ گوێ لە زایەڵەی روحی کوردانەی بگرین مەولەوی تاوگۆزیە. سازی روحی ئەم شاعیرە ئەوەندە ناسكو بە هەست بووە؛ لەرەی گەلاو دەفو نەی و دەمەی زستانو خوڕەی شەتاوانو زرنگەی زەنگولان و .. هەرکام بە جۆرێك هەژاندوویانەو خستوویانەتە جەزبەی شیعرەوە .

با لە پەنجەرەی ئیقاعی شیعرەوە گوێ لە ترپەی دڵی ڕاگرین :

ئیقاعی دەرەوەی شیعری مەولەوی :

ئەم مۆسیقا لە شیعردا هەر هەمان کێشی عەرووز یان هیجاو بڕگەی خۆماڵین

مەولەوی بە شێوەیەکی زانایانە کێشی دە بڕگەیی گۆرانی کوردی هەڵبژاردووەو بە زمانی سۆزی میللی قسەمان لەگەڵ دەکا، ئەمە لە کاتێکدایە کە شارەزای هەموو کێشە عەرووزیەکانە کە پێش خۆی شاعیرانی کوردو ئێرانیو عەرەب بەو ڕێتمانە شیعریان وتووە .

من چەند کەشکۆڵی کۆنم لە لایە کە کۆمەڵێك شیعری شاعیرانی هەورامی بێژی تێدایە ، لەوانە شیعرو نووسراوی مەولەوی ، هەر لەم کەشکۆڵەدا چەند بەیتێك شیعری فارسی وتووە کە لەسەر مۆسیقای کێشی عەرووزە بۆ نموونە :

نهاده داغ بردل همچولاله کند جا اندرون نی چو ناله

چو از دل برکشید ناگه نوایی جدا برخیزد از هرنی صدایی ..

بەڵام کە بە کوردی دەنووسیٚ ، زایەڵەی ناخی بەنەوایەك دەردەبڕیٚ کە بە رۆحی هەمووومان ئاشنایە ، کەچی مەولەوی بەسەر زمانی فارسیو عەرەبیدا دەستەڵاتی تەواوی بووەو شیعری هەردوو زمانی دیوە، بە تایبەت حافز کە زۆر کاری تیٚ کردووە ، هەروەها بەرهەمی ئایینی بەزمانو شیعری عەرەبی هەن کەلە ئەدەبی عەرەبیش وێنەیان کەمە ، بەڵام لە باری مۆسیقای شیعرە کوردییەکانیەوە بە شارەزایی تەواو و بە ئانقەست ئەو ریتمو ئیقاعەی هەڵبژاردووە، هەر دەنگو ئاهەنگی شیعرەکان خۆیان هاواردەکەن شاعیر خەڵکی کوێیەو سروشتی وڵاتەکەی و حەزیو هەستی میللەتەکەی چۆنە ..

سەعدی شیرازی کە گەڵێ وڵاتانو ژینگەی عەرەبان گەڕاوە و هەردەم لەسەفەردا بووە ،زۆربەی ئیقاعی شیعرەکانیشی کەلەسەر کێشی عەروونن ئەو ڕاستییەمان بۆ دەسەلمێنن ..

ای ساربان اهستەران کارام جانم می رود

وان دل کەبا خود داشتم بادل ستانم می رود

لە ڕووی هەواو مۆسیقای شیعرەوە خوێنەر وا هەست دەکا سواری وشترێك بووەو لەگەڵ کاروانی عەرەبان ، نەرم نەرم بیابانێك دەپێویٚ .

جگە لەوەش هەر زۆربەی کێشە عەرووزەکان لەناو چۆنیەتی ژیانی عەرەبی بیابانیو لەسەر ڕیتمی ڕەوتی وشترەکانیان پێك هاتووە .

بەڵام ئیقاعی دەرەوەی شیعری مەولەوی و دەنگی وشەکانی بە جیا جیاش تایبەتمەندیەکان و ڕوخسارو دیمەنی وڵاتەکەیمان پیشان ئەدات :

وەهارەن ، سەوزەن ، ئاوەن ، سەرکاوەن

هاژەی وەفراوەن ، شاخەی شەتاوەن

سەنگەن ، کۆسارەن ، سەرکۆوەن ، هەردەن

خەمەن، مەینەتەن ، زوخاوەن دەردەن

ئیقاعی ناوەوە:

هەموو دیاردەیەکی وەك هاوئاهەنگی یەکبوون ویێك چوون ((جناس)) و دژایەتی دەنگ دارو بێ دەنگ کە لە شیعردا پێك دێن ، مۆسیقای دەروونی شیعرن .

ئەم بەشە گرنگترین لایەنی مۆسیقایی شیعرو بنەمای جوانی ناسینی زۆربەی شاکارە ئەدەبی‌یەکانە ، زانایان و شیعر ناسان بۆ نیشاندانی لایەنەکانی ئیقاعی دەروونی شیعر ئەم وشانەیان بەکار هێناوە .

خۆش دەنگی ((euphony – تونالیتی tonality)) و ((musicality)) کە هەر کام لەم وشانە لە زانستی مۆسیقادا ماناو مەبەستی تایبەتیان هەیە .

فورمالیستانی رووسی پێی دەڵێن (ئۆرکیستراسیون – orchestration) ، یانی کۆمەڵێك ئامێری مۆسیقا کە پێکەوە بە هاودەنگی و تەبایی پارچە مۆسیقایەك لێدەن ، با گوێ لە هارمۆنی چەند فەردێکی مەولەوی بگرین .

یانەی دڵ وەفەیز رای مەولاناوا

تەوار تەڕلان لان (مەولا ناوا)

هاوەدەنگی مەولاناواو مەولان ئاوا کە جیناسی تەواون ، هەروەها تەوارو تەرلان و لان جۆرە مۆسیقایەکی لە زار سووك و لە دلان خۆش دەبەخشنە گوێ و هەستی بیسەرو خوێنەر .

موتریب بۆ وەداد دڵگیریمەوە

پیری ها ئاما وە پیریمەوە

پیری و پیری لێرەدا جیناسی تەواون کە لەگەڵ دڵگیری‌دا مۆسیقایەکیان ساز کردووە ، لە بارەی واتایشەوە موتریب کە دژی دڵگیری‌یەو دڵگیری لەگەڵ پیری و بە پیرەوەچوونی مەرگ جۆرێك هاومالی و پێوەندییان هەیە ، ئاوازەو هەوایەك لە وشەکاندایە کە خوێنەرو بیسەر دەتوانن لە ڕووی دەنگەوە خۆ بە شەریکی دڵگیربوونی شاعیر بزانن ..

فیراقت فەرقم وە تووتیا کرد

جیا بیت ئارام جەهەم جیاکرد

فیراق و فەرق کە هاوتیپن لەگەڵ جیایی و جەهەم جیابووندا لە باریماناوە وەکو یەك دەچن بە زرانەوەی پیتی ((ج)) دابڕان و لێك بلاوبوونی ئەندامەکانی لەشی گەیاندووە .

تەدریس وتەقدیس تەمجید بێ دەنگەن

حەسارەی تەقریر تەوحید بێ ڕەنگەن

ئاوازەی ئەو وشانەی کە هاوەدەنگ و لێك نزیکن جۆرە حەزێکی مۆسیقایی دەدەنە گوێی مرۆڤ بە ئیقاعی وشەکان و دەنگ دانەوەی ((ت)) مەبەستی شاعیر خێراتر دەچێتە زەینی ئینسانەوە .

ئەو بەقاش نی‌یەن فەناش تاقی‌یەن

ئێد عەتای تاقی و باقی و لاقی‌یەن

وشە گەلی بەقاو فەنا، لەماناندا دژی یەکن،بەڵام عەتا ، تاقی ،باقی و لاقی سەروای دەروونی شیعرەکەیان بەهێزکردووەو ئیقاعێکی خۆشیان تێدایە ، چ لە ڕووی ماناوە چ لە ڕواڵەتی شیعرەکەدا .

ئیسە ئەو گەنجە بەولارو لەنجە

ڕەنجە کەرد پەنجەشی پەرێ پەنجە

دەنگدانەوەی ((گەنجە، لەنجە، ڕەنجە ، پەنجە)) کە ناوی گوندێکەو دۆستێکی شاعیر ویستوویە بچن بۆ ئەوێ ، ڕۆیشتن و حاڵەتەکانی بە سحری مۆسیقا وای هێناوەتە بەر گوێ کەئەگەر بە کامێراش نیشانمان بدا، شتێکی زێدەتری نیە هەستمان پێ نەکردبێ :

سەروەبان عەین عەینم خەم وەردەن

هوون چون چەشمەی عەین نە عەین سەرکەردەن

هارمۆنی وشە لەم شیعرەدا ئەوەندە بەهێزە کە بیسەر هەستی بۆ ئاوازەی ((عەین)) ڕادەگرێ و دەکەوێتە تاوتوێکردنی عەینی یەکەم مانای ((نەفس))ە دووهەم ((ئەژنۆیە)) سێهەم ((ئاوە)) و چوارەم ((بەمانای چاوە)) ، وەك دەبینین و دەبیستین هەر لە یەك نۆتەدا چەندین دەنگ و مەبەستی بەکارهێناوە، ئەمە بەشێکە لە خاڵە بەهێزەکانی شیعری مەولەوی .

دوو نموونەی دیکەش دێنمەوە کە گوێ بەبیستنی هەست بە مۆسیقایەکی بەهێز دەکا :

خەیلێوەن نامان تیرەکەت ئامان   *شۆرەت نامەی نام حاتەمەش کەرد تەی*

نامان وە سەر وەخت بیمار زامان   *کەرد وە کاسە کەل کاسەی کەللەی کەی*

لەو شیعرەدا کە بۆ لاواندنەوەی عەنبەر خاتوونی خێزانی وتویەتی کە دەڵێ :

دڵەی دڵ وەمەی مەیل لەیلیٚ کەیل

مەحرەم وەرازان خەڵوەت خانەی لەیل

هەر لەم تاکە شیعرەوە مرۆڤ دەچێتە ناو دنیای غەم‌و شیوەنی شاعیر و وا هەست دەکا گوێی لە ترپەی دڵ‌و گڕی دەروونیەتی ، ئەمەیە ئورکیسترا سیۆنی غەم‌و بەهێداربوون *

ئیقاعی واتایی :

هەروەك چۆن وێك چوونی وشە ، نزیکبوون، دژایە، مۆسیقای دەنگ پێك دێنن لە باری ناوەڕۆك‌و مانایشەوە مۆسیقای واتایی سازدەکەن ، هەرچەشنە پێوەندێکی نهێنی لە نێوان وشەکانی شیعرێکدا، ئیقاعی واتایی ئەو شیعرەن کە بەشێکە لە بنەمای جوانی ناسینی زۆربەی شاکارە شیعرییەکان ، بە کلاسیك‌و مۆدێرنەوە، ئەمەش چەند نمونەیەك :

بە کێوەن جە لام شادی‌و ڕەنجووری

کەیفی‌و بیٚ کەیفی نزیکی‌و دووری

نزیکی یاگەی تەریدەی فەسڵەن

دووری ڕای خەیاڵ قافڵەی وەسڵەن

لێرەدا شاعیر بە شێوەی پارادوکس ((تضاد)) ەکانی تێکەڵ کردووە، دەیەوێ مرۆڤ بە تەواوی دەستی بگاتە هەردوولایەنەکەو بە ئازادی یەکێك لەوان هەڵبژێرێ، هەرچەند زۆری وشەکان لەمانا دژی یەکترن بەڵام هەر ئەم دژایەتیە جۆرێك پێوەندو هەڤاڵبەندییە کەبە هەردوو مەبەست مۆسیقایەکی واتایی بەهێزیان پێك هێناوە .

---

* بەهیدار : عەزا .

سفیدیت قەڵغان پەی رووی سیا ت بۆ

کەمانیت شەقیع تیر دیات بۆ

شاعیر بەهێنانی سپی وسیا تیرو قەڵغان ، لە لایەك هونەری ((طباق)) و لە بارەی ناوەڕۆکیشەوە مۆسیقای خوڵقاندووە .

دیدەم ((ڕێژاوە)) ڕوخسارم ((زەردەن))

جەداخ ((یاران ((پیران))م کەردەن

ڕواڵەتی وشە دەمانباتە سەرئەوەی کە دەڵێ : فرمێسکم لە چاو دێتو ڕەنگم زەردەو لە داخی یاران ئەوەندە گریاوم پیرانم کردووە،بەڵام ئیهامێکی جوانی بەکارهێناوە، چونکە ((ڕێژاو ، زەردە ، یارانو پیران)) ناوی چوار گوندی ناوچەی زەهاون کە مەولەوی زۆر حەزی لەو گوندانەبووە .

ئیقاعی پیتو دەنگ لە وشەدا :

گەلێك خاوەن ڕاو زمانەوانان لەسەر ئەو باوەڕەن کە بنەماو ڕووکاری وشە لە زۆر زماندا لەگەڵ واتا و مەبەست یەکانگیرن ، لەوانە بنەمای زمانی عەرەبیو کوردی ئەم بۆچونە دەسەلمێنێ ، لە زمانی کوردیدا دەنگو پیتی وشە مۆسیقایەکیان تێدایە کە بە بیستنی ئەو مۆسیقا ماناو مەبەستی وشە دێتە بەر زەین

بۆ نموونە: گرمە گرم ، سەرماوسۆڵە ،بەفرو تۆف، ورشە ، پرشەو .. بەبیستنی بەشێکی کەم لە وشە، ماناو کاکڵەی مەبەست هەست پێدەکرێ .

لە ئینگلیزیدا بەم جۆرە مۆسیقای ناو وشە دەڵێن ((onomato poeia))

حەزرەتی مەولەوی بە ڕێك خستن و سازو كۆك كردنی مۆسیقای دەنگ لەناو شیعردا ئۆركسترێكی وەهای ڕازاندوەتەوە كەئەگەر بیسەری كورد لە زاراوی گۆرانیش نەگا پەیام و مەبەستی شاعیر بە گوێی دڵ هەست پێ دەكا .

لە شاعیرانی فارس (فیردەوسی و حافز) لەم جۆرە مۆسیقا هونەری و بەرزو كاری گەورەیان خوڵقاندووە ، بەڵام مەولەوی خۆمان لە خەیاڵ و دنیای هەر شیعرێكدا ئەوەندە لە ترپەی دڵی دەنگ و وشە ئاگاداربووە كەبەڕاستی بۆ هەر پەیامێكی شاكارێكی بەرزی مۆسیقایی نەخش كردووە.

بە سازی پیت و دەنگ هارمۆنیەكی وای سازكردووە، دەڵێن ویستوویەتی تەنانەت كوردی نەزانیش تێ بگەیەنێ .

ئازیزم ئامای ئای بێ قەرار وێم

ئای ئای چەمە ڕا ئای ئینتزار وێم

بە چەند بارەكردنەوەی دەنگی ((ئا)) كە بەو بۆنەوە دەم تەواو كراوەتەوە ، دەڵێن زاری بە هاوار كردوەتەوەو لەسەر یەك بانگی ئازیزی دەكا

ئاخ چراخ چ ئاخ ، ئاخ پەی ئاخداریێ

چۆن من خاتر خار ، خەمبار داخداری

بشیامێ وەسەیر سەر سەراو چەمەن

چ ئەو چراخم نەو چەمەن چ مەن

چراخ یەكێ لە دۆستانی شاعیرە ،ئەوەندە تا سەبارو ئاواتە خوازی دیتنیەتی سەرتاپای گیان ، دەروونی ئاخ و داخی بۆهەڵدەڕێژێ ، دەڵێ خۆزگە لەگەڵ چراخ بچواینە سەیرانی چیاو چەمەن بۆ نیشاندانی ئەو خۆزگەو حەسرەتە، لە بەیتی یەكەمدا نۆجار زەخمەی لە تێلی پەردەی ((خ)) دەدا ، ئەم ڕیتمە بە تەواوی قورسایی باری تاسەو غەمی شاعیری پیشانداوە، لەبەیتی دووهەمدا بۆ سەیرانی

چیاوچەمەن لەگەڵ چراخدا کەئاواتی بۆ دەخوازێ سێ جار ((س)) پێنج جار ((چ))ی هێناوەتە دەنگ .

ئۆرکسترای ئەم پیتانە لە ناو شیعرەکەدا بە چەشنی خۆش نەواو لەزار خۆش‌و ئاهەنگدارە ، هەست‌ونەست‌و گوێی دڵی مرۆڤ دائەچڵەکێنێ کە پێی وایە هەربە ڕاستی گوێی لە دەنگ‌و هاواری خودی شاعیرە .

لە شیعرێکی دیکەدا کە دەڵێ چەپۆك خواردووی دەستی ڕۆژگارم ، بۆ ئەوەی باری دەردەکە بە سەختی‌و سامناکی پیشان بدا بە چەشنێك لەسەر پیتی ((چ)) پێ داگیری دەکا کە دەنگی ستەم‌و چەپۆك بارانی دەستی ڕۆژگار هەست پێ دەکرێ :

ئای چە نەسەر چەنگ چەرخ چەپ وەردەم

چەرخ چەن چەرخاو من مام نەمەردەم

خەیاڵ‌و هەستی شاعیرانەی مەولەوی ئەوەندە ناسك‌و هونەرمەندانە بووە لە زۆربەی شیعرەکانیدا کە غەم یان شادی دەگاتە ئەوپەڕی خۆی پەیام‌و زایەڵەی دەروونی لە نێو دەنگی مۆسیقای پیتێك یان وشەیەکەوە دەگەیەنێتە خەڵك لە ئامێزی تارو تەمبوورو دیوان‌و عوود‌و سەنتووردا بۆ کارتێ کردنی زۆرتر لە نێو پارچە مۆسیقایەکدا ، جارجار ساز بەند لەسەر نۆتێك پێ دادەگرێ‌و بە زەخمەی ورد ڕەزمێکی خۆش‌و دڵگیر لێ دەدا .

مەولەویش لە شیعردا کە خاوەنی ڕۆحێکی بەهێزی مۆسیقاییە وەك سازبەندێکی کورد هونەرمەندانە دێتە زایەڵە‌و ئاوازەی ئیقاعی سیحراوی وشە‌و کەلام .

لەو سازە خۆش ئاوازەیدا کەلەسەر پەردەیەك دەوەستێ‌و تەلی حەرفێك دەخاتە لەرانەوە‌و زڕانەوە هەر بەڕاستی لەگەڵ دڵ‌و گیانی ئینسان دەدوێ .

لە شیعرێکدا ئاماژەی هاتنەوەی باڵدارانی کوێستان بۆ گەرمیان ەکا ، دەڵێ یاران گەڕانەوە بەڵام چون لەیل لەگەڵیان نەبوو لە خەمو داخان روویان کردە چیای ئاخ داخ و لەوێ گیرسانەوە (ئاخ داخ کێوێکە لای قەسری شیرین) ، لەم تاکە شیعرەدا بە چەشنێك لەسەر پەردەی ((خ)) جوانکاری هونەری کردووە کەهەربە دەنگ دانەوەی ئەو پیتە مەبەستی خۆی تەواو پێکاوە .

بێ لەیل ئاخ ئامێ جە ئێلاخەوە

پەی ئاخ داخ تەك دان بە (ئاخ داخ) ەوە

نموونەیەکی دیکەش کە ئیقاعێکی لە زار خۆش و بە گوێ ڕەوانی لەسەر پیتی((ز)) پێك هێناوە :

یاوا پێم پەرێم زایەڵەی زاریت

زگاری زامەت بێ دەوای کاریت

لە شیعرێکی دیکەدا دەڵێ بۆ ئارام بوونەوەی کوڵی دەروونی کە وەك مەنجەڵ هەڵدەچێ لەجیاتی خۆی کزەی کەف و دەنگی دەڤ دەوێ ، ئەمەش دەنگی دەروونی و مۆسیقایی ئەو حاڵەتە

پەی دیگ دەروون جۆش کوڵ و کەف

تەسکین نمەك کزەی کەف و دەف

لە تاکە فەردێکی ناو دیوانەکەدا هاتووە کە گوایە ئەو دەمە ناوچەی زەهاو دزی زۆربووبێ ، مەولەوی ئەوەی لەبەیتێکدا پیشان داوە،بەڵام هارمۆنی دەنگی ئەوەندە بەهێزە ، ئەگەر لە شیعرەکەدا نەیشی گوتبا هەر بەو مۆسیقا هەموو شتێکی باس کردبوو .

دزەکەی زەهاو زاوو زێ کەردەن

هەر دزێ حەو دز پەی وێش ئاوەردەن

ئەگەر هەست لە دەنگی (ز) راگرین ، شاعیر مەبەستی خۆی بە تەواوی پێمان گوتووە

هەروەها لە شیعرێکی دیکەدا کەبۆ دۆستێکی نووسیوە دەڵێ :

خاڵۆی پەرێشان پشتی بە خەمی خاڵی خاڵ خاسان چەمیوەتەوە .

گوێ لە ئاوازەو دەنگ دانەوەی (خ) بگرن بزانن چۆن ئەوەمان پێ دەڵێ :

جە گیان سێر وەردەی جەتەن هەراسان
خاڵۆی خەمیای خەم خاڵ خاڵ خاسان

هەروەك پێشترێ گوتم، هەرکات ویستبێتی دیمەنێك پیشان بداو غەمێك ، شادیەك ،پەیامێك ڕابگەیەنێ بەرامبەر مەسەلەکە لەسەرە پیتێك یان دەنگێکی تایبەت قامکی ڕادەگرێ و بە زەخمەی ورد سازی دێنێتە سەرسۆز:

کزەی چزەی زام گرپەی گرەی دڵ
داخ دووری دۆس دوور کەفتە مەنزڵ
وشەی پرشەی تاو کوورەکەی جەستەم
شەرارەی لوولەی پێشەی شکستەم
کام سارا سەد دەنگ نوور پێدا وەشتەن
کشتش کشت دەشت هەر هەشت بەهەشتەن

ئەگەر بمانەوێ بۆ هەر بابەتێك دیوانی مەولەوی‌و شاعیرانی دیکەی (کلاسیکی) مان بپشکنین ئەوە دەبێ‌و گەلێك پێویستە کە زۆر کتێبی بەنرخیان لەسەر بنوسرێ .

دنیاو دەسەڵاتی شیعری مەولەوی ئەوەندە بەرین‌و بڵاوە لە پەنجەرەو ڕوانگەی چەند وتارێکەوە زۆری بەرچاو ناکەوێ ، ئەمن لە دەلاقەیەکی بچوکەوە

ڕوانیومەتە دنیای پڕ سیحری مەولەوی و بۆیشم دەرکەوتووە کە هەر شیعرێکی لەبارەی مۆسیقاوە سەمفۆنیایەکی پڕ دەنگ و مەزنە بۆ ئەم مەبەستەش هەموو دیوانەکەو دەست نووسەکانی خۆم سەرلەبەر پشکنیوە، بۆیە ناچاربووم بۆ هەموو جۆری ئیقاعەکان نموونە بێنمەوە ، ئەگەریش بە ناتەواوی هاتە بەرچاوتان ئەوا حەزدەکەم پەنجەرەو دەروازەی گەورەی زانستیانەیان بەڕوودا بکرێتەوە .

لە کۆتایی وتارەکەمدا بۆ حەسانەوەی مێشك و گوێتان ئۆرکسترێکی گەورەی مەولەوی‌مان ، گوێ لێ دەبێ ، کە گومان ناکەم کەس بە بیستنی خۆ بە ماندوو بزانێ.

شیعرەکەی بۆ زەماوەندێك نووسیوە ، هەرچەند خۆی لەوێ نەبووە، بەڵام بە مۆسیقای وشە ، شادیی و هەڵپەڕینێکی سازکردووە، ئەوسەری دیار نەبی ئەگەر لە خودی زەماوەندەکە گەرمتر ، خۆشتر ، ڕەنگامەتر نەبێ لەو کەمتر نەبووە .

شەپۆلی ئیقاعەکان لێرەدا ئەوەندە سیحراوی و بەهێزن ، بێ ئەوەی خوێنەر یان بیسەر بە خۆی بزانێ لەگەڵ شەپۆلی جوانی و هەڵپەڕکێدا دەیبەن و دەیبەن ..

دەلالەت جۆشۆ چون ڕۆی ئازادی

گەرمەی گەرم نەزم بەزم پڕ شادی

سەدای (لاو هەی لاو) زرەی زەڕ زنجیر

سڵسڵەو بان سەر بەندزری و لاگیر

زیلەی گوارەو زرنگەی زەنگڵەی زەڕ

لەرزەی نەونەمام لەرەی لیمۆی تەڕ

شەوق زەوق و بەرق فەرق زەڕ کڵاو

ورشەو پرشەی خۆی کوڵم بۆ گوڵاو

شەقەو تەقەی گەرم چەپڵەو چیلەی نەرم

چریکەی وەناز تریکەی وەشەرم

سەمای دەسمالان ، ڕەمای نەوهالان

نەمای مەلالان نمای وەش حالان ..

هەر بەمە دێمە کۆتایی باسەکە ، دیسان سوپاس و خۆشەویستی بۆ هەمووتان و بەڕێوەبەرانی میهرەجانی مەولەوی .

ڕەحیم لوقمانی

سەرچاوەکان :

١- موسیقی شیعر ، د: شفیقی کەکن

٢- جامعە شناسی هونەر .د. اریان پور

٣- دیوانی مەولەوی .

دەسنووسێکی کۆن

مەولەوی و گەرمەسێر

ئیبراهیم باجەلان

مەولەوی و گەرمەسێر

ئیبراهیم باجەلان

سەروەری و بلیمەتی مەولەوی لەوەدایە، کە لە کوێرە دێیەکی کوردەوارییەوە ، وەکو هەڵۆیەکی بەرزەفڕ دای لە شەققەی باڵ و بەسەر دەشت و شاخ و دۆڵەکانی کوردستانداو بە چاوە تیژەکانی وێنەی دیمەنە دڵڕفێنەکانی کوردستانی ئەگرت بۆ نەوەی سەردەمی خۆی، و نەوەکانی دوا ڕۆژیش ئەو تابلۆ ڕەنگینانەی تۆمارکرد، چونکە مەولەوی وەکو مامۆستای نەمر (علاءالدین سجادي) ئەڵێت : وەنەبێ هەر مەلایەك بوبێ وەکو مەلاکانی تر تەنیا خەریکی دەرس وتنەوە بوبێت، بەڵکو مەولەوی بولبولی گوڵستانی ئەدەبی کوردی و کۆترە نەخشینەیەکی خانەقاو کۆڕی سوفیانیش بووە [1]. مەولەوی نەك هەر لەلای ڕووناکبیران ناسراوە، بەڵکو ناوبانگی مەولەوی لە لای نەخوێندەوارانی گەرمەسیر زۆر بڵاوبووەو لە بیرمە تاکو سانەکانی ١٩٦٠ و بگرە تاکو ١٩٧٠ش لە ناوچەی (بن کوورەی) قۆرەتو سەر بە قەزای خانەقین، چەند کەسێکی نەخوێندەوار مابوون شیعری مەولەوییان لەبەربوو، بەڵێ تاکو ئێستاش ناوی مەولەوی لە هی هەر شاعیرێکی تری کورد زیاتر بەسەر زمانی گەلەوەیەو خۆیشی لە زۆریان ماف خۆی زیاتر وەرگرتووە. ئەم ڕاستی یە بە گوێرەی مامۆستای پایەبەرز (مەلا عبدالکریمی مودەریس) ، بەشێکی ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەیوەندی یە بەتینەی کە مەولەوی لەگەڵ شێخانیی

---

[1] -دەقەکانی ئەدەبی کوردی -علاءالدین سجادي- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد ١٩٧٨، لا (٩٣) .

(تەوێڵە)دا بوویەتی کە خاوەنی گەورەترین خانەقاو خوێندنگای ئایینی بوون لەسەردەمی خۆیانا، لە کوردستانا مورید وەمەنسووبیان لە هەموو لا یەکیدا بووەو خوێندنگاو خانەقاکانیان فەقیو سوفیی لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانەوە تیابووە، ئەمەش بووە بە هۆی ئەوە شیعری مەولەوی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان بگەڕێ ، جگە لەوە کە سەردەمی ژیانیشی پێشکەوتووتر بووە، لە سەردەمی(بێسارانی)و (سەیدی) کە لەگەڵ پایەی بەرزی شیعریشیانا هێشتا ناوبانگیان لە دەرەتانێکی تەسك دەرنەچووە، دیارە گەڕانیش بە شوێنانێکی زۆری کوردستانا بۆ فەقییەتی دەورێکی دیاری لە بڵاوبوونەوەی شیعری مەولەویدا هەیە[٢].

لام وایە چەند هۆیەك یەکیان گرتۆتەوە بۆ زیاتر بڵاوبوونەوەی شیعرەکانی مەولەوی لەناو خەڵکدا لەوانە : پەیوەندی بەشێخانی تەوێڵەو گەڕانی خۆی بە ناوچە جیاوازەکانی کوردستاندا بە مەبەستی فێربوونو خوێندن لە لای مەلا بەناوبانگەکانی ئەو سەردەمەدا وێڕای ئەوە کە مەولەوی لە بنەماڵەیەکی ئایینی بەناوبانگەو لە نەوەی (مەلا ئەبوبکری مصنف)ەو کوڕی مەلا سەعیدە لە دیی (سەرشاتە) لە دایکبووە، لە تیرەی ((تاوە گۆزی) کە یەکێکە لە پێنج تیرەی تایفەی باوەجانی .

ئەو حەلەی مەولەوی‌و باوکی‌و باپیری‌و هۆزی مەولەوی لە ((سەرشاتە)) بوون، چەند فرسەخ لە (سەرشاتە)ش بەولاوە لەسەر وڵاتی ((زەهاو)) بوو[٣].

وەکو مامۆستای بەڕێز سەید تاهیری هاشمی ئەڵێت .

---

[٢] –دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە لەسەر نووسین: مەلا عبدالکریمی مدرس لا.ب (سەرەتا) .

[٣] –مەولەوی : بەخامەی زانای بەناوبانگی ئەدەبی کلاسیکی کوردزان مامۆستا سەید تاهیری هاشمی (مامۆستای کورد) ژمارە (٧) بەهاری ١٩٨٩. لا ١٠

زۆربەی ناوچەکانی گەرمیان یاخود گەرمەسێر سەر بە میرنشینی (زەهاو) بووە لەو سەردەمەدا، جگە لەوەی کەلەو ڕۆژگارەدا زۆربەی دانیشتوانی گەرمیان بە شێوەی هەورامی یاخود(گۆران) قسەیان کردووە، خەڵکێکی زۆر لە کوردەکانی عێراق و ئێران بەم شێوەیە قسەیان ئەکرد .

زوبانی دێهاتەکانی دەوروبەری کرماشان و هەندێك لە هۆزو عیلەکانی پارێزگاکانی کەرکوك و هەولێرو دیالی لە عێراق و هەموو ئەو عیل و هۆزانە بە شێوەی زمانی گۆران کاروباری ڕۆژانەیان ئەنجام داوە و گفتوگۆیان کردووە، لەو ڕۆژگارەدا زیاتر لە ملیۆنێك کورد بەم شێوەیە قسەیان ئەکرد ، کە بریتی بوون لە ((گۆران ، هەورامی ، کاکەیی، قەڵخانی، باجەلان، زەند، دەلۆ ،زەنگەنە، مەنمی ، چنگنی، جەباری ، شێخان، سیامنصور، لەك، صالەیی، شوان، ڕۆژبەیانی، پالانی، گل، گێژ، قەرەلوس) بویە گەورە شاعیرانی کورد لەو سەردەمە بەم شێوەیە شیعرەکانیان تۆمارکردووە وەکو: عێل بەگی، پیرشالیار ، سەیدی گەورە، سەیدی دووەم ، میرزا شەفیع ، خانای قوبادی، مەلا عبداللە خان، الماس خان، مەلای جەباری ،مەلا نەوشادی زەنگەنە، غەمناکی، ئەحمەد بەگی کوماسی و چەندین شاعیری تر[٤]

واتە ئەم شێوەیە کە ئەمڕۆ بە هۆی نەمانی میرنشینەکانی ئەردەلان و هەورامان و باجەلان و زەنگەنەتاد برەوی وەکو جاران نەماوە .

لەو ڕۆژگارەدا بە شێوەیەکی فراوان لەناو خەڵکدا بە تایبەتی بڵاوبۆوە ، بۆیە مەولەوی تاوگۆزی بەئەم شێوەیە کە زمانی زگماکی خۆی نەبوە شیعری داناوە، جگە لە نزیکی ((سەرشاتە)) لە گەرمەسێرەوە، بۆتە هۆی ئاسان کردنی هاتوچۆی

---

[٤] -حقائق عن اللغة الكردية - ترجمها كاكەي فەلاح ، وعربها: مصطفى صالح كريم- جريدة التاخي- ١٩ اب -١٩٧٠ (الاربعاء) صفحة ثقافة كردية

مەولەوی لە نێوان - ئێلاخی (زەهاو) و گەرمەسێردا- لەزۆر شوێندا مەولەوی دڵسۆزی خۆی بۆ (زەهاو) ئاشکرا ئەکات وەکو :

دڵەی خەم خەیاڵ جۆش ئاوەردەوە

مەعدووم هەم هەوای (زەهاو) کەردەوە

زرنگەی صەدای ساز جەریشەی ئەعزام

کەمانچە دەستوور ماوەرۆ مەقام

بانگ ڕسواییم جەعاڵەم بەرزەن

زیندەگیم زیاد، مەردەنم فەرزەن

لەت لەت جەرگم (عومان) عەینەن

پڕ کەردەن ، برمان بوخار (بەحرین)

بەو تەور تەن غەرقەن نەگیج هووندا

ماچی مووریۆەن مانە(جەیحوون) دا

ئیمشەو بەهەر حاڵ شەو وەڕۆ بەروون

ئەی خودا سا مەرگ سەحەر چێش کەروون [°]

مەولەوی ئەم پارچە شیعرەی بە بۆنەی یادکردنەوەی هەندێ دۆستی زەهاوی یەوە وتوە شایەنی باسە کە (زەهاو) لەو سەردەمەدا شارێك بووە نزیکەی هەزار ماڵی تێدابووە، وەکو (جیمس بکنغهام) لەگەشتەکەیدا بۆ عێراق ساڵی ١٨١٦ ز دا باس ئەکاو ئەڵێت:

زەهاو: جێگەو مەڵبەندی پاشای باجەلانی کوردە؛ هەروەها ئەڵێت:

°-دیوانی مەولەوی لا ٢٤٣ - ٢٤٤

خەڵکی ئەم ناوچەیە لە ڕوخسارو ڕەفتاریان جیاوازییەکی زۆریان هەیە لەگەڵ عەرەب و تورك و فارسەکان ، لام وایە ئەم شارە لە جێگەی شوێنەواری شاری ((حەلوان : ئەڵوەن))ی کۆن دامەزراوە [٦] (جیمس بکنغهام رحلتي الی العراق ١٨١٦ ص ٢٣٤ ج٢).

مامۆستا محەمەد ساڵح ئیبراهیمی (شەپۆل) سەبارەت بەم میرنشینە کوردە ئەڵێت: زنجیرەی پاشاکانی باجەڵان لە ئەردەڵانەکان کونترن و نزیکەی پێنج سەد ساڵ بەسەر (زەهاو)ی کۆن و هۆرێن، شێخان ،بن کوورە، قورەتو، سەرقەڵا، جێگیران کۆپەسا، هەرێمی پشتکۆ، بەمۆمەللە ، جوانرۆ ، ڕەوانسەردا لەوپەڕی هێزو دەسەڵاتدا میرییان کردووە، بە فەرموودەی ئەمیر شەرەفخانی بدلیس جارجارە حوکمیان تا دینەوەر ئەڕۆی .

ئاخرین میری باجەڵان (برایم پاشا) بووە کەلە ١٢٨٥ی کۆچی مانگی لە گوندی ڕێژاوە مردووەو نێژراوە. بەڵێ (زەهاو) لەچاوی ئەو ڕۆژەدا شارێکی کوردەواری خنجیلانەبووە و میرنشینی (زەهاو) سەر بە ویلایەتی (بەغدا) بووە لە ساڵی ١٨٧٥ ز بەهۆی ڕێککەوتنی عوسمانییەکان لەگەڵ ئێران دا کۆتایی بەم میرنشینە کوردە هێنراوە، واتە بەر لە کۆچی دوایی مەولەوی بە چەند ساڵێك . بۆیە (مەولەوی) لەم پارچە شیعرەیدا ئەڵێت: دڵەکەم لەبەر زۆریی خەمو خەفەتی خۆی هەمیشە بیر لەخەفەت ئەکاتەوە، دیسانەوە هاتەوە جۆش منیش خەیاڵی سەفەری زەهاوم کەوتووەتەسەر ، ئەمجا مەولەوی لەشی خۆی شوبهاندووە بەسازودەمارەکانی لەشی شوبهاندووە بە تاڵەکانی ژێی سازەکەو لەبەر زۆری ئازاری لەشی زریکەی بە خەیاڵ بۆ داناوەو ئەو زریکەیەی شوبهاندووە بەو

---

[٦] -بڕوانەرە زانای ناودار خانای قوبادی ، محەمەد صالح ابراهیمی (شەپۆل) گۆڤاری ئاوێنە ژمارە ١٠ ساڵی ١٣٧١

ئاوازەی کەلە کەمانچە بەرز ئەبێتەوە، پاشان چاوەکانی خۆی شوبهاندووە بە دەریای عومان و بەحرەین و فرمێسکی سوێری خۆی داناوە بە ئاوی دەریا، بڕیاریشی داوە کە وەك دەریا هەڵم و بوخاری لێ هەڵئەسێ، چاوەکانیش کەئەوسا فرمێسکیان تیابوو هەڵمیان لێ هەڵئەساوئەڵێت: ئەوەندە گریاوە فرمێسکی چاوەکانی بووە بە خوێن و پارچەوپارچە جگەری لە کاسەی چاویا گیرساوەتەوە و لەشیشی خەڵتانی خوێن بووە و لە دەریای خوێنا خنکاوە ئەڵێی مێروولەیەکە لەناو ڕووباری جەیحووندا کە دیارە بە هیچ کلوجیك دیاری نادا.

لە کۆتاییدا ئەڵێت: ئەمشەو هەرچۆن بێ ئەتوانم ڕۆژ بکەمەوە، بەڵام خوایە گیان سبەینێ چی بکەم، وەبەم حاڵەوە چۆن بتوانم بڕۆم بۆ زەهاو؟[7]

ناوچەی ((زەهاو)) بە هۆی ڕێکەوتنی جوگرافیای شوێنەکەیەوە کەوتۆتە نێوان (گەرمەسێر) و کوێستانەوە، زۆرجار (مەولەوی) یادی ئەکاتەوە و ناوی ئەهێنێ وەکو لەم پارچە هۆنراوەیەدا، کەلە ((پاوە)) وتویەتی لە کاتی بەرەو خوارهاتنی عێل لە کوێستانی (داڵەهۆ)وە بۆ دەشتی زەهاو:

شەماڵ دارانەن..شەماڵ دارانەن

زەردی ی ڕەنگ نەڕووی وەڵگ دارانەن

تەمەن گەردەلوول، بادەن، بارانەن

بێزیای وارگەی سەرکۆسارانەن

هەوای سیاماڵ وێنەی جارانەن

پەی سەمەت زەهاو زەردەو یارانەن

---

[7] – بڕوانەرە دیوانی مەولەوی لا (٢٤٣– ٢٤٤) .

مەو مەوو بەوبەو تەڵمیت بارانەن

گەرمیی بەزم نەزم سەر هەوارانەن

نظارەی ڕای ڕاز شەکەر وارانەن

فەصڵ سەیر صەید میرشکارانەن

چ خێرەن نامەرد مەر جەخاوەنی

بێ خۆف جەلوای ڕای زەهاوەنی

شۆ وەڵای ئەو شۆخ جەمین پەڕەی گوڵ

دەوای دەرد سەخت پەی دەرمان دڵ

مدیۆ وە فیرقەی زەلیلان خێڵ

دیار نی یەن مەعدووم لونگ خەم وەپێڵ [8]

ئانا دەور مدۆ وە (شاهۆ) کۆوە

وەسزای دووری دیدار تۆوە

هەریەك چەنی یەك وا دەشا کەردەن

وادەشان ڕاسەن تاوە ڕۆی مەردەن

ئەو تا سایەی بەرد، ئەوتابۆوەگەرد

ئەو تەم و ئەو خەم، ئەو سەردی، ئەو دەرد.

مەولەوی لەم پارچە هۆنراوەیدا دیسان لە ڕێگەی سروشتەوە لە ناوەندی زەهاوەوە ئەڕواتەوە بەناخی دەروونی خۆیدا. بەهۆی پێشاندانی دیمەنی دژ بە یەکتری لە زەردی خەزان و پاییز بە چەند (لەقطەیەکی)تر تابلۆکانی ئەڕازێنێتەوە،

---

[8] –دیوانی مەولەوی لا(٣٠٧- ٣٠٨) مامۆستا مەلا عبدالکریمی مودەرس.

بە فلاش باك ئاسا ئەگەڕێتەوە هەوارگەی كۆساران.. واتە: ئەی شەماڵ نورە هاتۆتە سەر درەختەكان‌و ڕەنگی زەرد نیشتووە لە ڕووی گەڵا دارەكان، ئیتر دیسانەوە وەك جاران دەوارنشینەكان ئارەزووی گەڕانەوە ئەكەن بۆ (زەهاو)و زەردەو(یاران) كە ناوی دوودین لە ناوچەی (زەهاو).. مەولەوی تەنها بە وێنەگرتنی دێهات‌و شوێنەوارەكان ناوەستێ، بەڵكو دەنگەكانیش تۆمار ئەكات وەكو خۆیان.. هو هوی خوڕین لە وڵاخ.. بەو بەو.. واتە : وەرە وەرە .

واتە دەنگی لە وڵاخ خوڕینی كۆچەریەكان دێت، ئاهەنگی ئاوازەو گۆرانی سەر هەوارەكان گەرمە. لەولایشەوە وادەی بەرێدا لاكردنەوەی جوان چاكانە بۆ قسەو كاتی تەماشای ڕاوە ئاسكی ڕاوچی یە پۆشتەو پەرداخەكانە، لێرەدا زیرەكی‌و وردەكاری مەولەوی بۆمان ئاشكرا ئەبێت كاتێ باسی ڕاوچیەكان ئەكات .

باسی پۆشتەو پەرداخییان ئەكات ، چونكە تەنها بەگزادەو ئاغاكان‌و دەوڵەمەندەكان خەریكی ڕاووشكاربوونە- جارێكی تر پەرۆشی خۆی بۆ دیدەنی یار ئاشكرا ئەكات‌و تورەیی خۆی دەرئەبڕێ‌و ئەڵێت :

هەی شەماڵی نامەرد ئەوە چیتە خەوت لێ كەوتووە!، وا هیچ ترسی ئەوەت لە دڵ دا نی یە كە دۆست كوێستانی بە جێ هێشتووەو ڕێگای (زەهاوی) گرتووەتەبەر، ئەمجا داوا لە شەماڵ ئەكات تاكو بڕواتە لای ئەو دۆستە كە دەرمانی هەموو دەردێكی سەختی دڵە. دیسانەوە ئەگەڕێتەوە سەر وێنەیەكی دژ بە یەكتر، لە لای ڕاوچیە پۆشتەكانەوە،داماوی‌و پریشانی خۆی ئەنوێنێ‌وئەڵێت :

كە سەیری تاقمی هەژارانی خێڵەكە ئەكا من نابینی كە بەرماڵی خەمم كردووەتە شانم ،ئەگەر ئەحواڵی پرسیم وای وەڵام بدەرەوە بڵێ :ئەو هەژارە دڵ وەك كەباب برژاوە، لەتاو دەردی دووری تۆ هەر خول ئەخوا بە دەوری كێوی (شاهۆ)دا مەعدومی‌و شاهۆگفتیان داوە بەیەك وە ئەو گفتەیان ناشكێنن تا ئەم

ئەچێتە ژێر بەردی ئەلحەدو ئەو لە ڕۆژی قیامەتا ئەبێ بە تۆز ، بڕیاریانداوە شاهۆ تەمو سەرمای لێ نەبڕێو مەعدوومی خەمی لە دڵ دەرنەچێو لەش بێ دەرد نەبێ. توخمەکانی شاعیرێتی مەولەوی فرەلایەنن و پێویستیان بە لێکدان و پەرشکردن هەیە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە گەرەکە لە گەڵ لایەنەوە پێنووسی تیا تاودرێو لە هۆنراوەکانیەوە دەست نیشان کرێت نەك بە پێچەوانەوە .

مەولەوی نیشتمانی بە خەڵکەکەوە لا خۆشەویست بووە، دەنا چاوی بەرایی نەداوە بە بێیاران بڕوانێتە جوانی نیشتمانەوە، ئەم ڕاستیە لە زۆربەی بەرهەمەکانی مەولەوی بۆمان ئاشکرا ئەبێت هەربۆ نموونە.. مەولەوی لە قەسیدەیەکدا کە لە لاواندنەوەی عبدالرحمانی کوڕی مەحمودی یاروەیسا وتوویەتی ئەڵێت:

کۆن ئەو دڵ دیدەش بەرایی بدۆ

وەگەرمیاندا بدیۆ وەبێ تۆ

کۆن ئەو چەم بێ تۆ بەو ڕەنگ دڵشاد بۆ

سەیر مەنزلگەی ئیلاخش یاد بۆ

داخ پەی تۆ چ تەور بێ ڕەحمی کریان

ئێلات پەی ئێلاخ باز ئیزنش دریان

هەوای وەرکاوان چەنی تۆ وەش بێ

صەدای شەتاوان چەنی تۆ وەش بێ [٩]

هەروەکو لەمەوپێش ئاماژەم کرد مەولەوی پەیوەندییەکی گەرمی هەبووە لەگەڵ ناودارانی گەرمیان و ئێلاخدا بەتایبەت لەگەڵ بەگزادەکانی جافدا ، لە

[٩] -دیوانی مەولەوی -لا (٣٥٥)

پارچە هۆنراوەیەکیدا کەلەسەر مەرقەدی (سید خلیل) وتوویەتی کە لە نێوانی کەلاری کۆن و دێی گۆبانە لە گەرمیان ، بە بۆنەی ئەوەوە وتوویەتی کاتی لەگەڵ جەنازەی قادر بەگی کوڕی کەیخسرو بەگی جاف چووە بۆ ئەوێ ، ئەو قادربەگە بە گوللەی وێڵ کوژرابوو، کە تیایدا ئەڵێت:

کام سارا صەد ڕەنگ نوور پێدا وەشتەن

گشتش کشت دەشت هەر هەشت بەهشتەن

فەزای سایەی عەرش دانای جەلیلەن

یا بارەگای پاك (سید خلیل)ەن؟

ئەسرار پەردەی غەیب مەحرەم پەیك

سایەی خودایی، سەلام علیك

کردەم نالایەق ئەروەسڵاوەن

ڕوو زەردیم موحتاج وەیەك جواوەن

هەریەك شەفیعێش پەی ویش ئاوەردەن

من خەجاڵەتیی وێم شەفیع کەردەن

یەکێ جەدۆسان بەو زام نۆوە

سەر نییان وەخاك ئاسانەی تۆوە

میهمان غەریو کەرەم سەرای تۆن

موحتاج وە ڕێزەی سفرەی ڕجای تۆن

درێغی مەکەر، ئامان صەد ئامان

مەفەرما میهمان بێ تۆشەئامان

یا خەلیل ، دەخیل کیٚ عادەت کەردەن
تۆشە وەدەرگای کەریمان بەردەن[10]

هۆنـراوەی مەولـەوی هـەروەك چـوار چێـوە گشـتی یەکـەی لەسـەرتاپای هۆنراوەکانی سروشتیدا دیمەنی تایبەتیو ناوی جێگەو چیاو ڕووبارو گوڵی بە هۆنراو بۆ مێژوو و یادگار هێشتۆتەوە[11] ئەوەتا بە بۆنـەی کۆچی دوایـی لاوێك لـە بەگزادەکان ئەڕواتە گەرمیانولە دەشتی (کەلار)و گۆبان ڕو ئەکاتـە مـەقامی سـەید خەلیل بە وردکارییە پڕ لـە هونەرەکـەی لـەو زاتـە ئەپارێتـەوە ، بۆئاگاداری کردنـی ئەو لاوە کوژراوەو شارەزاییەکی تەواو لە ئایەتەکانی قورئان دەرئەبڕی سەبارەت بە حـەزرەتی ئیبراهیمی خـەلیل ، کە ناوبـانگی بـە کـەرەمو ڕێـز لـە میـوان گرتـن ناسراوە، داوای لیٚ ئەکات کە چاوەڕوانی کشتو کاڵی بەجێهێنانی فەرزەکان لـەم گەنجە نەکات چونکە میوانە، میوانیش واتە خۆراکی ڕێگا هەڵناگرن کاتی ئەدەن لە دەرگای کەریمان، ئەم ڕەجاو داخوازییە پێشکەش بە ئەو زاتـە ئـەکات ، لـەپاش دەربڕینی بچوکیمو خۆ بە کـەم زانین کـە ئـەڵێت : ئەگـەر هەرکەسێك شـەفیعێك ، واتـە تکاکارێکی بۆ خـۆی هێنـابێت مـن خەجاڵـەتی خۆمـم کـردووە بـە تکاکـار ، ئەمەش ئەو پەڕی پاکیو بێگەردی ڕەفتاری مەولەویمان پیشان ئـەدا لـە کاتێکدا مەولـەوی : (پیری بە ڕاستی شـاعیران، سـەردەفتەری خۆشـپەیکەری ئـەدیبانو بادە نۆشی خانەدانی (تـاوگۆزیٚ) ئارایشدەری بەرە بابی شاهۆیی ، پێغەمبـەری شیعری سەدەی ڕابوردوو ،شـەیدا بە نووری پاکی یـەزدان بووە) وەکو مامۆستا

---

[10] -دیوانی مەولەوی لا (٣٥٧-٣٥٨)

[11] -د. عزالدین مستەفا رەسوڵ (مەولەوی) بەرهەمیو شتێك دەربارەی سروشت.

سجادی ئەڵێت [12] بەڵێ مەولەوی بەو هەموو عیلمو عیرفانەوە، کردەوەی بە نزمو خۆی بەشەرمەزار ئەزانێت، کە شایانی ئەوە نەبێت ڕەجا لە زاتێکی وەك سەید خەلیل بکات! بەڕاستی وەکو دابو نەریتی گەورە پیاوانی تەصوفو عیرفان پەیڕەوی ئەو حەدیسە ئەکا کە ئەڵێت (من تواضع لله رفعه) واتە هەر کەسێك مل کەچی بۆ یەزدان بکات بەرزی ئەکاتەوە. ئەمە یەکەم دیمەنی دەشتە کاکی بە کاکیەکەی گەرمیان نی یە لە بەرهەمەکانی مەولەویدا ، بەڵکو تەنیا لە بەرهەمە پارێزراوەکانی مەولەوی چەند جارێك باسی دەشتو دۆڵو ڕووبارو هەردو بەرزاییەکانی گەرمیان هاتووە . لە پارچە هۆنراوەیەکی بەرزی (مەولەویدا) لەگەڵ خێڵی (جاف) دا لە کاتی کۆچ کردنیان ئەکەوێتە ڕێ بەرەو کوێستان قوناغ بە قۆناغو فەرسەخ بە فەرسەخ وێنەی ئەو کۆچە تۆمار ئەکات. لە تابلۆیەکی ڕەنگیندا کە تێکەڵاوی بە هەستو سۆزو عەشقی گەرمی دەروونی خۆی ئەکات، بەڵکو تابلۆیەکی پڕ لە ڕۆمانسیەتمان پێشکەش ئەکات. کەلە کاتێکدا ڕێبازگەی ڕۆمانتیك لە ئەوروپا باوی سەندو بڵاوبوەوە ئەم لە تاوەگۆزو هەورامان ئەو شێوەیەی گرتبو، ئەمەش بە مەرجێك کە وەنەبێ ئەم ئەو شێوەیەی لەوان وەرگرتبێ [13] ، چونکە دووری کوردستان لەئەوروپا و نەزانینی مەولەوی شێوە زمانی ئەوان ئەمەمان بۆ دەرئەخا.. ئەوەندە هەیە یاسای گۆڕان کاری کرد لە ئەدەبی کوردو بە تایبەتی لە شەخسی مەولەوی بلیمەتا کە بتوانێ ئەو بەرهەمەی دایئەڕێژێ نەخش بگرێ بە ڕۆمانتیك . جگە لەمەش وەستایەتیەکەی لە بەکارهێنانی هونەرە ئاشکراییەکانو بە تایبەتی تر لە لێکچوندا کە هێناویە ..

---

[12] –مێژووی ئەدەبی کوردی – علاو الدین سجادی – لا (٢٦٧) مەولەوی .

[13] –دەقەکانی ئەدەبی کوردی / علا الدین سجادی / لا ٩٥.

بڕوانە ئەم تابلۆ ڕەنگینانە کە لە وێنەی کۆچ کردنی جافەکاندا لە گەرمیانـەوە بەرەو کوێستان بۆمان تۆمار ئەکات :

نەوای کەژاوەی لەیلیٚ نازانەن
سەرەتای تەڵمیت شیرین ڕازانەن

وەی ڕۆی دمای کۆچ مەجنوون بەختانەن
ناڵەی فەرهادیی زامەت سەختانەن

چون شێویالانەی دڵان پڕ داخان
جۆق جۆق سیاماڵ شین پەی لەیلاخان

سەرعیل عەرزم هەن لابکەرەوە
خێڵ خانەی دڵان ها لە بەرەوە

ماڵاتش سەرجەم وە دەرد ئەو گارەن
هەردو هەوارگەش مافەتە دارەن

دەوڵەتمەندەنی لابدەر چەنەش
ماڵات و حەشام وێت مەدەروەنەش [14]

---

[14] -دیوانی مەولەوی لا (٤١٦-٤١٧)

کۆچ خێرت بۆ ئیمساڵ چون ساڵان
تالای ئێل بەگی ی ئێل نەوماڵان

وەختێ چون ساڵان وە دەروون ئاوەرد
پووشانەی دڵان لە وەرپای ئەو هەرد

پرسان کۆن چێشەن پووشانەش نامان
چون تاڵان بەردان جواو دەر ئامان

نەدیەی شادی دیەنیش خاربی
جە ئاشنایش تاقەت بێزار بی

گێج مەدا سەبوون شارەزوور دڵ
سیروان هووناو دەروونش گوڵ گوڵ

والژلوش مەویەرد نەلەماخ دەم دەم
تاف مەوەست سەرلو چەرخ زوڵم چەم

عەدەمش نەپووش هەستی مەکەرد ساف
منمانا چون خەس هەستیش نەڕووی تاف

هەوای هاژەی تاف بەردەبێ هۆشم
بەڵام ئەی چەند بەیت ئامانە گۆشم

ئای بەختم توغیان وێران ماڵیشەن
گەرمە سێر دڵ سیاساڵیشەن

کۆز سۆچیای دەروون پڕدەرد
ماڵات شادیم یەکسەر قڕان کەرد

کزەی ڕەشەبای هەناسان سەرد
سیاماڵ عەیش تەختە تەختە کەرد [١٤]

هاوماڵان یاوان بە وارگەی جاران
من بێ بارە بەر مەندەی هەواران

جەورەکەی سەر ئێل خەم بێ شومارەن
خێڵ خانەم بەر پێچ تا خێڵ ئەو خوارەن [١٦]

---

[١٤] -دیوانی مەولەوی لا (٤١٨- ٤١٩) .

شاعیر لەم پارچە هۆنراوەیەدا زۆر بە وردکارییەوە داب ونەریتی عێلّو کۆچ و کۆچ بارمان بۆ تۆمار ئەکات . لەگەڵ تێکەڵ کردنی ئەو دیمەن و تابلۆیانە لەگەڵ هەستی عاشقان دا کە لە دوای کۆچی یارانەوە دەنگی هاوارو رۆ رۆیان لێ بەرز ئەبێتەوە . لەبەر ڕەش بەختیان کە وەکو بەختی مەجنون ڕەشەو ناڵەیان وەك ناڵەی فەرهاد سەختە چونکە گرفتاری زامی سەختی دڵداری بوونە ، بە تایبەت کاتێك هێلانەی خۆشەویستەکانیان ئەڕوخێو دەواری ڕەشی دۆستانیان ئەپێچرێتەوەو بەرەو کوێستان ئەڕوات . لە پاش ئەم سەرەتایە ، مەولەوی مەبەستی خۆیمان بۆئاشکرا ئەکاتەوە ڕوو لە کاکەی سەرعێڵ ئەکاو ئەڵێ: قسەیەکم هەیە ئەمەوێ عەرزتی بکەم لابکەرەوەو گوێم بۆ شل کە: یار کە جێگەی هۆزی دڵانە لە پێشەوەیە ، مەڕوماڵاتەکەشی کە کۆمەڵی دڵدارەکانیەتی هەموو گرفتاری دەردبوون، چونکە دەورو بەرو ناوچەکەی دەردەدارە هەرکەس نزیکی بکەوێتەوە بە دەردی خۆشەویستی گرفتاری ئەکا، تۆیش مەڕوماڵاتێکی زۆرت هەیە ئاگات لێ بێ خۆتی لێ لادەو مەڕوماڵاتەکەت مەدە بە قەڵبەی ناوچەکەی ئەودا. مەولەوی باسی هەموو داب و نەریتی کۆچەرییەکانمان بۆ ئەکات، وەکو پووشانە واتە مافی پووش کە حەیوان خواردوویەتیو خاوەن شوێن لەخاوەن حەیوانی ئەسێنێ لە جیاتی لەوەڕ .

لە پاش گێڕانەوەی خراپی حاڵی ، باسی سەبوون واتە : با گەرمەکەی گەرمیان ئەکا ئەو گڕەیەکە لەهەر کەسێ بدا ئەیپروکێنێ . دوا ئەوسا نورەی باسی چەمی زەڵمو بناری شارەزوورو سەراوی سوبحان ئاغا، تاوەکو ڕێگا بۆ باسی هەناسەی گەرمی دڵی خۆی بکات کە وەك بای سەبوونی شارەزوور بەتینە گێژ ئەخوات و

---

[16] –دیوانی مەولەوی لا ٤٢٠ .

خوێناوی دەروونی کە ئەوەندەی ئاوی سیروان زۆر ە ، کوڵ ئەخوا ، وەکو هەموو شیعرە بەرزەکانی مەولەوی لەم شیعرەدا وردەکاریەکی جوانی کردووە کە (سیروان)و (زەڵم)و (سەراو)و (شارەزوور)ی کۆکردۆتەوە. لە لا یەکەوە لەبەرئەوە کەئەم سێ ئاوە لە شارەزوورن‌و لە لایەکی ترەوە لەبەرئەوە کە (شارەزوور) ڕێگای گوزەری جافەکان بووە.

ئەمجا کە باسی (گەرمەسێر) ئەکاو ئەڵێت ئەمساڵ سیاساڵی یە واتە ساڵەکەی نەهاتەو بێ بارانی یەو دەروونی پڕ دەردی وەك کۆزی سووتاوی لێ هاتووە، شادی‌و خۆشیشی لانەماوە وەك مەڕومالاَت قڕانی کردووە، لە کۆتاییدا باسی کزەی ڕەشەبای هەناسەی ساردی ژیانی خۆی ئەکات کە تەختەکانی دەواری ژیانی تێك داوە. تاکو ئەڵێت هاوماڵەکانم هەموو گەیشتنە هەوارگەی کوێستانی پێشوویان، من نەبێ لەبەر بێ بارەبەری لە جێی خۆما ماومەتەوە ، دوایی باسی جەور و ستەمی سەر عێڵی خەم‌و خەفەتەکانی ئەکات کەلە ژمارە نایەت،لەبەرئەوە ناتوانێ بڕوات بۆ کوێستان‌و دەواری بە پێچراوەیی لە جێی خۆیا ماوەتەوە تا خێڵ دێتە خوارو ئەگەڕێتەوە بۆ گەرمیان، هەرچەند باس باسی کۆچ‌و کۆچ باری عێلە بەلاَم هەروەکو وەستاکاریەکەی خۆی مەولەوی باسی (معانات)و دەردەسەری‌و بەجێ ماویی خۆیمان بۆ ئەکات لە ژیاندا، لە هەمان کاتدا باسی جەورو ستەمی زۆربەی سەرعێلەکانیش ئەکات کەلەو سەردەمەدا هەژارانیان ئەچەوساندەوە، چونکە مەولەوی لە (واقعی) ژیانیدا لە ناوچەیەکی (کرێن)و کەم نان‌و ئاوی وەك ناوچەی تاوگۆزی کە هەستێکی قووڵی بە تواناو لێهاتوویی و بەهرەمەندیی خۆی کردوویەتی بەم شاعیرە بەرزە، کە لەهەموو کون‌و قوژبنێکی دەوروبەری خۆی ئاگاداربێ ، نموونەی زاڵبوونی سروشت‌و داب‌و نەریتی (گەرمەسێر) یش لە شیعرەکانی مەولەویدا ئاشکراو ڕوونن،

تەنانەت لە بەناوبانگترین وێنەیان کە شینی شاعیرە بۆ مەرگی خاتوو(عەنبەری) خێزانی وتوویەتی [١٧] :

شووڕای عاشوورا دیسان بەزمش بەست
(موحەرەم) ئاما (مەحرەم)شی نەدەست

ئەو خەریك نەچۆڵ شام عەدەم دا
من نە (کەربەلا)ی سارای ماتەم دا

ئەو(یەزید) مەرگ وە ئەسیر بەردە
من زادەی (زیاد) خەم پاقیر کەردە

بازارەن، وادەی مامەڵەن ساقی
هەی بگرە فانی ، وەی بدەر باقی

ڕۆ، (حسەین) ئاسا فەردا، کە ڕۆبۆ
داخۆ سەر جەکۆ، لاشە جەکۆبۆ

شوورا ڕۆژی دەیەمینی مانگی عاشورایە کە مانگی محرمە . ئەڵێ : شورای عاشورا دیسان بەزمی خۆی گێڕا ، مانگی محرم هاتۆتەوە بۆ گریان و زاری چونکە مەحرەمی هاوسەرم لە دەست چو، ئەو لە چۆڵۆ بیابانی ئێوارەی نەبونی- یا وڵاتی شام دا ئەسورێتەوە من لە دەشتی کەربەلای ماتەمی دا. ئەو یەزیدی مردن

[١٧] -مەولەوی: بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت. (د. عیزەدین مستەفا رەسوڵ) لا (١٣٠).

هات‌و بردی ، من عبیدالله ی کوری زیاد پێ چەقاندوومەتەمەتە قیری ماتەمی مانەوەوە. ئۆف بازاڕ گەرمە وەختی کڕین‌و فرۆشتنە . دە سامەی گێری فەلەك وەرە ها ئەوە گیانی ئەمانەتی وەرگرەو ژیانی هەتا هەتایی پاش مردنم بدەرێ .. بەیانی کەڕۆژی دەی محرمە، رۆ رۆی تازیەی حسینی بۆ ئەگرم [18] ئاخۆ منیش دەردی حسێن سەرم لە کوێ بکەوێ‌و لاشەم لە کوێ بێ؟ [19]

لێرەدا شارەزایی تەواوی (مەولەوی) لە کارەساتی کەربەلا، شۆڕشی ئیمام حوسێن دیارو ئاشکرایە، بەڵکو شاعیر کاتی ناوی (کەربەلا) ئەهێنێ وەکو زۆربەی شیعرەکانی دوو مەبەستی هەیە لەوشەی (کەربەلا) وەکو شوێنی ڕوداوەکە لە لایەکەوە لە لایەکی ترەوە مانای وشەکە (کرب‌و بلاء) واتە خەفەت‌و گرفتاری ، نەك تەنها ئەوە بەڵکو کاتێك باسی سەری حوسەین ئەکات ئاماژە بەو کارەساتە ئەکات .. کاتی خێزان‌و بنەماڵەی حوسەین بە ئەسیری ڕەوانەی شام کران بۆ لای (یەزید)و سەری ئیمام حوسەینیش وەکو دیاری بۆ لای (یەزید) برا، دوایی فاتمیەکان بردیان بۆ (میسر)و مزگەوتی (رأس الحسین) یان لەسەر دامەزراند . مامۆستای کۆچ کردومان (علا الدین سجادی) جوانی بۆ چووە کە سەبارەت بە مەولەوی ئەڵێت : مەولەوی هەم خۆشخوانی حەقپەرستی بووە، هەم نەوا خوانی بەزمی سەرمەستی . ئەگەر بە وردی ئەو چامەیە بخوێنینەوە کە بۆ دۆستێکی (جاڤ) ناردووە کەلە کوێستان ماوەتەوەو لەگەڵ عیلدا نەگەڕاوەتەوە بۆ (گەرمەسیر) داوای لێ ئەکا کە بگەڕێتەوەو پێی ئەڵێ درەنگە ئەوەی مەبەستمە لەم پارچە هۆنراوەیەدا ئەم بەیتانەن :

---

[18] –مێژووی ئەدەبی کوردی – علاو الدین سجادی – چاپی دووەم – ١٩٧١ لا (٢٩٦– ٢٩٧) .

[19]–مێژووی ئەدەبی کوردی – علا الدین سجادی – لا (٢٩٦– ٢٩٧) .

قازان چون یاران ئاواتە خوازان
قەتارە بەستەن مەکەران ڕازان

بێ لەیل ،ئاخ، ئامێ جە ئێڵاخەوە
پەی ئاخ داخ تەك دان بە (ئاخ داخ) وە

جەیرانان گەل گەل تازە کەردەن مەیل
فەڕ وەستەن ئەو زێد پای هەردەی دوجەیل[20]

چەم سیاوەکەی وەناز دیاکەم
سەر ڕەوێڵەکەی جەرِەم جیاکەم

هاڵای سەر مەستەن وەشنۆی لەیلاخ
بۆی نەو پایزش نامان وەدەماخ

شەماڵ شۆ هۆرکەر بدەر بێ درەنگ
سەیل و تەم زەردیی دیەو دڵ و ڕەنگ

هوونەی سەیل چەم وەشە تاوان دا
تەم دڵ وە ڕووی زاخان کاوان دا

[20] -دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە – مەلا عبدالکریمی مدرس لا (١٦٣ – ١٦٦) .

تاکو دەڵێت :

گیج مەوەرد پووشش بەو هەناسەوە
سروەی پووش مەوات جە رووی تاسەوە

ئازیز شۆخ شەنگ شیرین تارەنی
ئا هووی بێ ئاهووی وەش ڕەفتارەنی

جەڵەو جەڵەو گەل سپی تەتاران
دین دیدەکەت وەچەم مداران

ئێلاخان سەردەن بازشان ، ئامان
گەرمەسیر وەشەن بۆرێ وەدامان

تا گێران یاران ئاهوان ڕەم ڕەم
با جت وەگەردەن ، خەراجت وە چەم

مەولەوی لەم پارچەیداو لە پاش سەرەتاو ڕێگە خۆش کردن، ئەمجارەش رو لە گەرمەسێر ئەکات دووربینی چاوەکانی ئەخاتە سەر ڕێگە عێڵ کە کاتی گەڕانەوەیانە دیسان بەرەو (گەرمیان)و ئەڵێت : قازەکانی کوێستان لەبەر سەرمای زستان هاتنەوە بۆ(گەرمەسێر) وەك هاوڕێیانی موشتاق ڕیزیان بەستووە قسە ئەکەن، بەڵام داخی گرانم لەیلیان لەگەڵ نەبوو، بە داخ و حەسرەتەوەو بە تەنیا هاتنەوە لە داخی بێ لەیلیدا باڵیان داوە بە کێوی (ئاخ داخ) ەوە ئەم کێوە وا لە نێوانی شاری خانەقین و دەشتی (بن کورە)و (قەسری شیرین) دا ، ڕەنگە مەولەوی کە سەردانی بەگزادەکانی ئەکرد لە قەڵای (شیروانە)

لە دەشتی شیروانەو کەلار زۆرجار لەم ڕێگەیەوە هاتبێت چونکە لەو سەردەمەدا ڕێگەی بنکوورە ڕێگەی سەرەکی هاتوچۆی نێوان عێراق و ئێران بووە، وەکو لە گەشتەکانی جیمس بنکنغهام و منشی البغدادی بۆمان ئاشکرا ئەبێت ،ئەمجا مەولەوی ئەڵێت : ئاسکەکان کۆمەڵ کۆمەڵ مەیلیان تازە کردووەتەوەو هاتونەتەوە بۆ گەرمیان و فەرو بەرەکەتیان خستۆتە مەنزلگەی یاران، کەچی لەگەڵ ئەم سەرماو سۆڵەدا کە کۆچی بەهەموو هاوینە خورەکان کردووتەوە بۆ (گەرمەسێر) هێشتا ئاسکەچاو ڕەشەکەی من سەرمەستی شنەی کوێستانە بۆنی پایز نەیداوە لە کەللەی . مەبەستی شاعیر لە ئاسکەکان دەستەی نازداران و ، مەبەس لە ئاسکەکەی خۆی خۆشەویستەکەی خۆیەتی ، پاشان هاواری بۆ شەماڵ ئەباو ئەڵێ : مادەم ئازیز هێشتا ئاگای لە سەرمای پاییز نی یە، شەماڵ تۆ بە بێ تەفرە پێدان هەڵسە بڕۆ لافاوی چاوەکانم و تەمی دڵم و زەردیی ڕەنگم لەگەڵ خۆت ببە ، تەمی دڵەکەم بنێرە بۆ شاخەکان تا ئازیز سەیری ئەم لافاوو تەم و گەڵا زەردانە بکا بۆی دەرکەوێ کە وەرزی پاییز هاتووە تاوەکو ئیتر ماتل نەبێ لە کوێستان و بگەڕێتەوە لامان .

ئەمجا شاعیری عاشق لاشەی خۆی ئەشوبهێنێ بە پووش لەبەر لاوازی و سووکی و وشکیەوە،چونکە پووش زوو گڕ ئەگرێت واتە : پووشی لەشی عاشقە داماوەکەت خولی ئەخوارد بە دەم بای هەناسەی ساردەوە ، بە سۆزو ئیشتیاقەوە ئەیوت ئازیزەکەم تۆ ئاسکێکی شۆخ و شەنگ و بێ عەیبی ، زۆر جوان تار ئەکەوی لە ئاسکەکانی تر . ئەمجا ئەڵێ گەلە ئاسکە سپی یە تاتاری یەکان چاوەڕێ ی چاو پێکەوتنی چاوتن و کوێستانەکان ساردن، دەخیلم دەسیان لێ هەڵگرە، گەرمیان خۆشە وەرەوە بۆ داوێنی چیا لە کۆتاییدا ئەڵێت : وەرە بۆ گەرمیان تاکو مەلی ئاسکەکان- کەیارەکانتن- (باجت) بگرنە ئەستۆی خۆیان و خەراجت لەسەرچاو بۆ دانێن و بۆت بهێنن ، مەولەوی کە باسی گەردەن و چاو

ئەکا ئەیەوێ ئیشارەت بۆ ئەوە بکا کە جوانیی گەردن و چاوی ئاسک بەناوبانگە[21] ئەو کەسەی شارەزاییەکی تەواوی نەبێ لە جوگرافیا و مێژووی ئەو ناوچەیە کە (ئاخ و داخی) تێدایە واتە شوێنی ئەو شاخەو وشەی ئامادەبوونی دڵدارەکان کە (باج) وەگەردەن گرتنن و خەراج دانەکەی (مەولەوی) تەنها یەک لایەنی تێئەگا دەنا لێرەوە مەبەستی (مەولەوی) ئاشکرایە لە بەکارهێنانی وشەی (باج) چونکە وابزانم لە لایەکی ترو لە شوێنێکی تریش ئاماژە بۆ کەسایەتی خۆشەویستەکەی ئەکات کاتی ئەڵێ گەرمیان خۆشەو وەرەوە بۆدامێنی (چیا) واتە (ئاخ و داخ) ، چونکە لە دێر زەمانەوە تیرەی (جمور) واتە (گرەموور)کە تیرەیەکی سەرەکی هۆزی (باجەڵانن) لە کاتی خۆیی هاوینان ئەڕۆیشتن بۆ (داڵهو)و زستان ئەهاتنەوە بۆ گەرمەسێر - وەکو سەید تاهیری هاشمی چەند جارێك لە هەوارگەی دڵا ، ئاماژەی بۆ کردووە- لێرەدا جارێکی تر جوانکاری و یاری کردنی مەولەوی بە وشە بۆمان ڕوون ئەبێتەوە، دەنا (جاف) لە دەوروبەری (ئاخ و داخ) نیشتەجێ نەبوونە. هەروەکو لە پێشەکیدا وتم ، مەولەوی و خزمانی لەو سەردەمە لە سنووری میرنشینی (باجەڵان) کە سەر بە ناوەندی (زەهاو) بووە، جگە لەوەی کەلە هۆنراوەکانی مەولەویدا سەرەڕای ئەو کێشە خۆماڵیانەی کەهەیانە ، کە ئەویش کێشی دەبڕگەیی یەو بووەتە سامانێکی بەنرخ بۆ ئەوانەی ئەیانەوێ لە بارەی کێشی هۆنراوەی کوردیەوە بنووسن، سەرەڕای ئەو کێشەی مۆسیقایەکی ناوەوەش هەیە[22] لە کاتی خوێندنەوەو بیستنی دا بۆمان دەرئەکەوێ لە هۆنراوەکانیشیا شتێك لە ((ڕەمز)) مان بۆ دەرئەکەوێ، ئەمەش زیاتر لەو هۆنراوانەیە کەبەلای فەلسەفەی سۆفیەتی دا ئەڕۆن، جگە لەمەش وەسفی

---

[21] -دیوانی مەولەوی-لا (١٦٦) .

[22] -دەقەکانی ئەدەبی کوردی - علاالدین سجادی (٩٧٨) لا (٩٦).

گوزارشتی لە بەرهەکانیا زۆربووە. مەولەوی زۆر شەیدای دەوروبەری (زەهاو)بووە بۆیە لە زۆر شوێندا باسی زەهاو ئەکات لەهەمان کاتدا باسی سەرچاوەی ڕووباری (ئەڵوەن) ئەکا کە لە ڕێژاوەو لە بەرزاییەکانی (داڵهو)دا سەرچاوەکەی هەڵئەقوڵێت وەکو ئەم بەیتە:

دیدەم (ڕێژاوە) ، ڕوخسارم (زەردەن)

جەداخ (یاران)، (پیران)م کەردەن [٢٣]

وەکو ئاماژەم کرد (ڕێژاوە) سەرچاوەی ئەڵوەنەو زەردەو یاران‌و پیرانیش سێ دێن کە ئەڵوەند بە لایاندا تێپەڕئەکات تا ئەگاتە قەسرو (خانەقی) . جگە لە یاری کردنەکەی مەولەوی بە وشەکانەوە، کە چوار (تەوریە) ی تێدایە واتا ئاساییەکانیش ئەیدەن بە دەستەوە [١] (مەولەوی) شارەزاییەکی تەواوی هەیە لە جوگرافیای گەرمیان . دێ بە دێی ناوچەکە ئەناسێت وئەزانێت ئەو شوێنانە بە چییەوە ناوبانگیان دەرکردووە، وەکو لە لاواندنەوەکەی کەبۆ قادر بەگی کەیخەسرەو بەگی جاف وتویەتی کە بە گوللەی وێڵ کوژراوە کە تیایدا هاتووە :

وادەی خاونی‌یەن، وادەی شکارەن

دەشتەکەی پای هەرد (شاکەل) دیارەن

---

[٢٣] –ڕۆژنامەی (هەرێمی کوردستان) ژمارە (٢٠) لە ٢٧/ ٤/ ٢٠٠٠ ڕەئوف عوسمان بەرەو میهرەجانی مەولەوی – مەولەوی‌و بەلاغەت .

بەو هیلال نالْ کو مەیت خۆش دەو

مانگ شادی زەوق هەردان بکەر نەو

حەلق جەیرانان تەشنەگی بیٚ شۆن

ئینتظار ئاوصاف تێغ تۆن

تاریك بیٚ شەوگار شەو زیندەداران

گیریا تەمام بەدر روخساران

شیویا یانەی دەروون پڕ خاران

کنیا دەستەی زوڵف شیرین نیگاران

سیماڵ ماتەم، سەرکۆمار دڵ تەنگ

طه لەبە پەشیو، مەدرەسە بیٚ دەنگ

هیچ دیار نی یەن کەست جەویر بۆ

مشیو گەرمیان خاکش دڵگیر بۆ[٢٤]

هەرساڵیٚ چەندوەخت سەر هەرد لەیلاخ

وەبۆی هام دەمیت دەماخ مەکەرد چاخ

دڵەی گەرمیان نەوچەند وەختەدا

مەسۆچیا وەجۆش دووریی سەختەدا

ئاخر گەرمیان سارێش کەرد زامت

بی وەهام دەمت تا رۆی قیامت

---

[٢٤] -دیوانی مەولەوی لا (٤٧٣- ٤٧٤) .

دەرد گەرمیان وە ئێلاخ یاوا

گەرمیان وەحاڵ ئێلاخ دڵ تاوا

مەرگ بێ وادەت عەجەب ڕەنگی ڕەشت

شینوست ئەو دنیا، شادی ئەو بەهەشت

شاعیر لەم لاواندنەوەیدا ئەڵێت : وادەی خەوی مەرگ نیە، وەختی ڕاوە، هەستە دەشتی داوێنی هەردەکانی (شاکەل) دیارە کە جێگای ڕاوتە دیارە ئەم گەنجە لە کاتی ڕاوو شکاردا بووەتە گوللەی وێڵەوە ، ئەمجا باسی ئەسپ و سواری ئەسپی خۆش غار ئەکا ئەڵێ : هەستە سواربە بچۆ بۆ ڕاو هەردەکان نیشانە بکەوبانگی شادیو زەوقیان تازە بکەرەوە قوڕگی ئاسکەکان تینووی ئاوی سافی تیغی تۆن بە هۆی مەرگتەوە شەوی شەونشینی کەران تاریك بوو چونکە تۆ مایەی ڕووناکی شەویان بووی، خانووی دەستەکانت وێران بوو پڕە لە دڕكو، نازاران لەبەر مردنی تۆ ئەوەندە گران چەپکی زوڵفی خۆیانیان لە بن هەڵ کێشا، بە هۆی مەرگتەوە ناودەوارەکان تەعزییەیەو سەرۆك هۆزەکان خەفەتبارنو فەقیەکان پەشێونو حوجرەکانیان دەنگی خوێندنی لێوەنایەت، لەوە ئەچێ کەست لەبیر نەبێ و نیازت هەبێ سەرکەوی بۆ کوێستان، وادیارە ئەمساڵ گەرمیان خاکی دڵگیرە بۆیە وا جێی ناهێڵی ، سەرهەردی کوێستانەکان ، هەرساڵی چەند مانگێك دەماخی خۆیان بە هاورێیەتیی تۆ قەڵەو ئەکردەوەو لەو چەند مانگەدا (گەرمیان) لە تاو جۆشی سەختی دووریی تۆ ئاگری تێ بەرئەبوو، وەئەسووتا ، ئاخری (گەرمیان) زامی دووریتیی ساڕێژکردو گرتیتیە لای خۆی تا ڕۆژی قیامەت، کوێستانیش تووشی دەردەکەی جارانی گەرمیان بووەو ئەوەندەی بەزەیی بە کوێستانا هاتەوە دڵی توایەوە بۆی ، مەرگی ناوەختت ڕەنگێکی سەیری ڕشت ، شینی خستە دنیاو بەهەشتی پڕکرد لە خۆشی.

مەولـەوی زۆر بـە جوانـی باسـی کـاروانی زەوارەکانمـان بـۆ ئـەکات کـە بـە (گەرمەسێر)ا ئەڕۆیین بۆ زیارەت لەگەڵ مەراسیمی (قافڵە)و قافڵەچیەکان، و پێش قافڵە تەنانەت دەنگەکان هەموو جنك‌و جەواڵەکە لە کاروان دا بەکارهێنراون‌و دەست نیشانکردنی جێگەی مەبەست‌و کاتی هاتنی زەوارەکان کەلەو سەردەمەدا بە سواری وڵاخ بووە ، بۆیە فرەجار ئەو کاروانانە لە کاتی بەهاراندا هاتوون تاکو تۆشی زەرەرو زیانی گەرمای دەشتی (کەربەلا)و (نەجەف) نەبن هەروەکو ئەڵێت :

هام دەردان ئامان ئەرمەندەن هۆشم

صەدایێ وەشەن مەیۆ نە گۆشم

جمان زیڵەی زەنگ زەواری مەیۆ

زرنگەی قافڵەکەی وەهاری مەیۆ

قافڵەچی ئامان ، دادەن دەخیلم

بنەکدار خەم خەیلێ زەلیلم

نەڕای تیجارەت ئەمیر وەلی

تۆ مایەی ڕەواج عەباس‌و عەلی

ساتێ قافڵەکەت ساکن نە سەیر بۆ

یەك عەرزی دیرم : ئۆغرت خەیربۆ

گێج زرێوار هەرسم مەوج وەردەن

سارای مەریوان تەمام هەڕ کەردەن

بازش هەناسەم صوب وەنەش دەرۆ

یەخ کەرۆ قەتار ئاسان بۆیە ڕۆ[٢٥]

---

[٢٥] –دیوانی مەولەوی (٤٩٩– ٥٠٠) .

ئەمجار وەسۆزەن موژەی جۆش وەردەم
سەرنووك قەڵەم ئاخ سۆراخ کەردەم
وەبەند دووباد مەینەت جگەر
بوو رازە تاتای جەواڵان یەکسەر
قەیاسەی قایش پۆسەکەی جەستەم
حەڵقەی چەڵەمە پێشەی شکستەم [٢٦]

مامۆستا مەلا عبدالکریمی مودەریس ئەڵێت : مەولەوی جارێکیان گوێی لە دەنگی کاروانێکەوە ئەبێ و بەو موناسەبەتەوە بە خەیاڵ قافڵەچی یە کە بانگ ئەکاو لەگەڵیا ئەکەوێتە گفتوگۆ ئەمجا ئەڵێ شێوەی قەسیدەکە لەوە ئەچێ لە ناوچەی (زەهاو) بوو بێ وتبێتی واتە : هاو دەردینە ئەگەر هۆشم لای خۆم بێ وا ئەزانم دەنگێکی خۆشم دێتە گوێ ، وەك بڵێی دەنگی کاروانێکی بەهاری دێتە گوێم ، دەخیلم کاکەی کاروان چی لێرە لەسەر ماڵی خەمو خەفەت دانیشتووم و زۆر زەلیلم ، سوێندت ئەدەم بەوەی کە بووە مایەی ناوبانگ دەرکردنی حەزرەتی عەلیو عەباس، لەبەر خاتری بازرگانیی حەزرەتی (عەلی) تۆزێ لێرە کاروانەکەت ڕاوەستێنە قسەیەکم هەیە با پێتی بڵێم ، قسەکەشم ئەوەیە -بۆ کوێ ئەچی جارێ بمێنەرەوە ، لەناو کاروان چی یەکانی کوردستان باوە سوێن بە بازرگانی حەزرەتی عەلیو عەباس ئەخۆن ، جا ئەڵێ : زرێباری فرمێسکم شەپۆلی داوە دەشتی مەریوانی کردووە بە قوڕ ، جارێ مەڕۆ تا بەیانی ، با هەناسەی ساردم دەشتی مەریوان کزر ئەکاتەوە تا ولاخەکانت نەچەقن ، بە سوزنی جوش

---

[٢٦] -دیوانی مەولەوی - (٥٠١) .

خواردووی برژانکێشم کە بە نووکی قەڵەمی داخ و خەفەت کون کراوە وە بە بەنی دوولۆی مەینەت کەبەنی جەرگە، جەواڵەکان یەکە یەکە بدوورەوەو پێستی لەشم بکە بە قایش وەك بەرەزووانە بۆ توندکردنی قەیاسەکەو ئێسقانی شکاویشم وەك ئەڵقە داتاشەو بیکە بە چەڵەمە بۆ توندکردنی قەیاسەکە . (ئەنجام) لەو چەند نمونانە کە باسمان کرد پەیوەندی نەپچراوی مەولەویمان بۆ ئاشکرا ئەکات چ بە کەسایەتی و ناودارانی ((گەرمەسێرەوە)) چ ئاشنایەتی ی بە شاخ و دەشت و هەردو ڕووبارو کۆچ و کۆچ بارو داب و نەریتی کۆمەڵایەتی گەرمیان ، وەکو خێڵ بەرەو خوارو خێڵ بەرەو ژووربوون،یاخود شین و شاپوری ناوچەکانی (گەرمەسێر) بەڵام ئەگەر بە وردی تەماشای بەرهەمەکانی مەولەوی بکەین، ئەوە نمونەی زیاترمان بۆدەرئەکەوێ وەکو ئەو تەنیا (بەیتە) کە هێرش ئەکاتە سەرزەهاوو ئەڵێت [٢٧] :

دزەکەی زەهاو زاو زۆکەردەن

مەردزێ حەودز پەی ویش ئاوەردەن

لام وایە ئەم بەیتەی لە کاتی ڕوخاندنی میرنشینی (باجەڵان) وتوە کە دەسەڵاتی میرەکانی بەسەر زەهاوەوە نەماوە لە پاش ساڵی ١٧٧٥ ز بە دواوە واتە پێش کۆچی دوایی مەولەوی لە (١٨٨٢) واتە پێش کۆچی دوایی بە حەوت ساڵێك یا لە دوای کۆچی دوایی (ئیبراهیم پاشا) ئاخرین میری بەهێز لە زەهاو کەلە ساڵی ١٨٦٠ دا کۆچی دوایی کردووەو لە ڕێژاو نێژراوە ، بەڵام لە باس کردنی گەرماو سەبونی گەرمەسێر لە زۆر جێگەدا لە دیوانەکەی باسی گەرمای گەرمیان ئەکات وەکو :

---

[٢٧] –دیوانی مەولەوی لا (٢٥٤) .

هامن ،ها ، من وار، گەرمیش جۆش ئاوەرد

فەزای نەزم بەزم نەوگولاڵان بەرد

بووڵ وە یانەی جەم نەو گوڵاڵان شەند

چەمەن بیٚ نەوای ناڵەی بولبول مەند

تای بە ڕەزای شەنگ نەسای موغاران

شێونا چون زوڵف تەعزیە داران

ها، کاوان، کاوان دڵ چون دڵ ڕیشان

هەڕدان وەسەردا هەردان پەی وێشان

دووریت ئاێر وست وەیا نەکەی من

بانی یانەی دڵ وێرانەکەی من

هەوا ئاێرین ، سەروەخت ئاێرین

دڵە ئایرین ، بەدبەخت ئاێرین

وەی گشت ئایرەوە خەیاڵم خامەن

پوختم ناپوختەن، فامم نەفامەن

لەم قەسیدەیدا وەکو د. عیزەدین مستەفا ڕەسول ئەڵێت : تابلۆیەکی ڕەنگینی هاوینمان بۆ ئەکێشیٚو گڕەی هاوینو گەرما و تینوویەتی و بەردی سوورەوەبووی بەر گڕی ڕۆژ کە لە دەشتی شارەزوورو ناوچەکانی گەرمیان زیاتر دیارن ، لەبەرئەوە کە دووری گڕو هەناو سووتاویی دێتەوە یاد دەبیٚ هەر ئەو هاوینە لە سروشتدا هاوتای ئەو جۆرە تەجروبەیەی ژیان بێت ، چۆن خۆش و گەشەو درەوشەی بەهارو سەحەریی گەرووی نەی زۆرجار وێنەی ژیانی خۆش و دڵخۆشکەربوون، پەنا ئەباتە بەر کەرەسەی هاوین، یاسروشت لە هاویندا و

دیمەنی هاوینی گەرمەسێرو شارەزوور کراوە بە دڵەی گڕ تێپەڕبووی سووتاوی دووری ، هاوینیش بەم جۆرە چۆتەناو چوارچێوەی هۆنراوەیەوەجاروباریش پارچەی تایبەتی بۆ تەرخان کراوە ، مەولەوی بەڕاستی لەم جۆرە باس و تەشبیهاتەدا وەستایە، لە یەکخستنی تەجروبەی ژیان و دەروونی خۆی لەگەڵ ڕووداوو دیمەنی سروشتدا بەڕاستی هونەرمەندە [28]:

ئەوەی ماوە بیڵێین کە بەرهەمەکانی مەولەوی واتە هەموو شیعرەکانی چ ئەوانەی لەبەر دەستدان چ ئەوانەی فەوتاون لەسەرچاوەیەکی ڕوون و بیرێکی فرە وردی ئەوتۆ هەڵقوڵاون چونکە مەولەوی وەك ئەندازیارێکی سەرکەوتوو نەخشەی توخمەکانی سروشتی کێشاوە فووی ژیانێکی ئەبەدیی کردووە بە بەریدا کە بریتی یە لەو تەوژمە هەست و سۆزە پاك و بێگەردە کە مەگەر هەر لەوەوە هەڵقوڵابن [29] وەبە جۆرێك وێنەکانی دەوروبەر و ڕووداوەکانی تۆمارکردووە کە بێگومان بڵێین مەولەوی لە چەند مەیدانێکدا لە ڕیزی پێشەوەی شاعیرانی کوردایە ، ئەگەر بابەتی سروشت کۆڵەکەیەکی قەف ئەستووری قوتابخانەی ڕۆمانتیك بێت، ئەوا مەولەوی دامەزرێنەری ئەو کۆڵەکەیەو خاوەنیەتی ، دیارە پیا هەڵدانی سروشتی ناسکی کوردستان و پڕکردنی دەماخی ئینسانی کورد لەم سروشتە تەلیسماوی یەو خۆشەویست کردنی لەلای بەشێکە لە نەتەوەپەرستی ، بەڵام بەم ڕێگا تایبەتی یەدا . [30]

---

[28] —مەولەوی : بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت . د. عزەدین مستەفا رەسول لا (١٢٣– ١٢٤) میهرەجانی مەولەوی محەمەد مەلا کەریم ئامادەی کردووە (١٩٨٩) .

[29] —شاعیریتیی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان– لا (٧٥) میهرەجانی مەولەوی

[30] – شاعیریتی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان – لا (٧٢) .

لەگەڵ ئەوەشدا لەم لاولا هەندێ جار بەیتێك ئەدۆزرێتەوە، کە نیشتمان پەروەری مەولەویمان بۆ دووپات ئەکەنەوە ، وەك ئەو بەیتەی کە لە ژمارەیەکی گۆڤاری (پێشکەوتن) لە ساڵی ١٩٥٨ بلاوکرابووە وە کە مەولەوی لە خوا ئەپارێتەوە : خۆری کوردستان هەڵبێت لە کتێبەکەی د. عیزەدین دا (الواقعية في الادب الكردي) تەرجەمە عەرەبییەکەی بلاوکراوەتەوە ، لتشرق الشمس في افاق كردستان، لننجوا من الصعاب بيسر ، ئەو بەرهەمەی کە لەبەردەستدایە زۆربەی ئەونامانەن کە بۆ دۆستانی وەك ئەحمەد بەگی کۆماسیو شێخ عەزیزی جانەوەرییو شێخ یوسفی نۆسمەییو کەسانی کە جگە لە پەیوەندییەکەی بە بەگزادەکانی جاف گەرمیانەوە

بەلام بە هۆی ونبوونی زۆربەی بەرهەمەکانیەوە نازانین پەیوەندیی لەگەڵ پاشاکانی (زەهاو) یاخود میرانی (باجەلان) چۆن بووە؟ ئەگەر بە چاکی یاخود خراپیو ئەگەر خراپ بووە بۆ ئەوەندە ناوی (زەهاو)و (ڕێژاو)و (زەردە)و (یاران) و(دالەهو) ئەهێنێ ،مەگەر ئەوەندە ناوی شوێنەکانی هەورامانی هێنابێ : بۆیە ئەتوانین بلێین :-

مەولەوی پەیوەندییەکی ئەپچڕاوی هەبووە بە مەڵبەندو ناوەندی (گەرمەسێر) وە واتە (زەهاو) بۆیە ڕەنگدانەوەی ئەو پەیوەندییە لە بەرهەمەکانیدا ڕوونو ئاشکران .

لەهەمان کاتدا ئەتوانین وەلامی بەشێك لەو پرسیارانەی کە مامۆستامحەمەدی مەلا کەریم سەبارەت بەبەرهەمو ژیانی مەولەوی یەوە کردبووی بدەینەوە کەئەڵێت ! مەولەوی کەلە سەردەمی نالیو سالمو مستەفا بەگی کوردیدا شاعیر بووە و لە پالیانا واتە نزیکی سلێمانی ژیاوە، چۆن بووە وا بە هیچ جۆرێ توخنی ڕێبازی شیعری ئەوان نەکەوتووە ، بەلێ بە هۆی دانیشتنی (مەولەوی) لەناوچەی (تاوگۆزێ) و پەیوەندی بە(زەهاو)و شێخەکانی (هەورامان)وە مەولەوی بە شێوەی گۆران یاکو (هەورامی) هۆنیویەتەوە ، لە کۆتاییدا ئەلێم دەریای شیعرو

بەرهەمەکانی مەولەوی غەواصێکی زۆربەتوانای ئەویۆ قەڵەمە کۆڵەکەی بەندەش هەرئەوەندەی پێئەکرێ ، ئەوەندەم ماوە کە بڵێم مێژووی کەلەپوری سیاسی و ڕوناکبیریی کوردیمان وەکو (شاخە سەهۆڵیەکان)ی ناوی ئۆقیانووسەکانن ، ئەوەندەی دیارە ، هەزار ئەوەندەی هێشتا هەرنوقمە ئومێدەوارم لە ئایندەدا بتوانین چەند بەرهەمێکی نوێی (مەولەوی) بدۆزینەوە تاکو زیاتر لە ژیان و بەسەرهاتی ئاگاداروشارەزابین، چونکە هەروەکو بۆمان دەرکەوت مەولەوی تا چ ئەندازەیەك شارەزای (گەرمەسێر)و ناوچەکانی بووە، و چەندێك پەیوەندی لەگەڵ خەڵکی ناوچەکەو ناودارانیدا بەهێزبووە..

چونکە خۆی یەکێك بووە لەوانەی کەلەسەر ناوچەکە واتە سنووری گەرمەسێر ئەژمێررێن ..

کەلار

٢٠٠٠/٥/٩

سەرچاوەکان :

١- دەقەکانی ئەدەبی کوردی – علاوالدین سجادی – چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد – ١٩٧٨ لا (٩٣) .

٢- دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوە ، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە، لەسەر نووسینی – مەلا عبدالکەریمی مودەریس لا (ب) سەرەتا .

٣- مەولەوی – بە خامەی زانای بەناوبانگی ئەدەبی کلاسیکی کوردزان مامۆستا سەید تاهیری هاشمی – گۆڤاری (مامۆستای کورد) (سوید) بەهاری ١٩٨٩ – ژمارە (٧) لا (١٠) .

٤- حقائق عن اللغە الکردیە –ترجمە کاکەی فەللاح عن الفارسیە ، تعریب (مصطفی صالح کریم) جریدە التاخی ١٩ اب ١٩٧٠ – الاربعاء – صفحة ثقافة کردیة .

٥- دیوانی مەولەوی – مامۆستا مەلا عبدالکەریمی مودەریس لا (٢٤٣ – ٢٤٤) .

٦- بڕوانە : زانای ناودار خانای قوبادی - محەمەد سالح ئیبراهیمی (شەپۆل) گۆڤاری (ئاوێنە) ژمارە (١٠) ساڵی (١٣٧١) .

٧- دیوانی مەولەوی لا (٣٠٧ – ٣٠٨) – مامۆستا مەلا عبدالکەریم .

٨- هەمان سەرچاوە لا (٣٥٥) .

٩- شاعیرێتی مەولەوی – ڕەئووف عوسمان لا (٦٧) میهرەجانی مەولەوی .

١٠- دیوانی مەولەوی لا (٣٥٧- ٣٥٨) .

١١- مەولەوی – بەرهەمیو شتێك دەربارەی سروشت (د. عزالدین)

١٢- مێژووی ئەدەبی کوردی علاءالدین سجادی لا (٢٧٦) مەولەوی – چاپی دووەم.

١٣- دەقەکانی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی لا (٩٥) .

١٤- دیوانی مەولەوی لا (٤١٦- ٤١٧) مامۆستا مەلاعەبدولکەریمی مودەریس .

١٥- هەمان سەرچاوە (٤١٨ – ٤١٩) .

١٦- هەمان سەرچاوە لا (٤٢٠) .

١٧- مەولەوی : بەرهەمیو شتێك دەربارەی سروشت د. عزالدین مستەفا لا (١٠٣) میهرەجانی مەولەوی .

١٨- مێژووی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی – چاپی دووەم (١٩٧٠)

١٩- مێژووی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی لا (٢٩٦- ٢٩٧) .

٢٠- دیوانی مەولەوی – کۆکردنەوەی مامۆستا عەبدولکەریمی مودەریس لا (١٦٣- ١٦٤) .

٢١- هەمان سەرچاوە لا (١٦٦) .

٢٢- دەقەكانی ئەدەبی كوردی – علاءالدين سجادی (١٩٧٨ – لا ٩٦)
٢٣- بەرەو میهرەجانی مەولەوی – مەولەوی و بەلاغەت- ڕەئوف عوسمان – ڕۆژنامەی هەرێمی كوردستان -ژمارە (٢٠) لە ٢٧/ ٤ / ٢٠٠٠
٢٤- دیوانی مەولەوی لا (٤٧٣ – ٤٧٤)
٢٥- هەمان سەرچاوە (٤٩٩-٥٠٠)
٢٦- هەمان سەرچاوە لا (٥٠١) .
٢٧- هەمان سەرچاوە لا (٢٥٤) .
٢٨- مەولەوی -بەرهەمی و شتێك دەربارەی سروشت د. عیزەدین مستەفا رەسول – (١٢٣- ١٢٤)
٢٩- شاعیرێتی مەولەوی – ڕەئوف عوسمان – لا (٧٢) میهرەجانی مەولەوی .
٣٠- هەمان سەرچاوە لا (٧٥) .

گەشتێك بە ژیان و شیعری مەولەویدا .

ساتێ لەگەڵ مەولەویدا

حەمەڕەشی ئەمینی

ساتێ لەگەڵ مەولەویدا

نووسینی: حەمە ڕەشی ئەمینی / پاوە

لەجیاتی پێشەکی :

دیـارە ئەگـەر بمانـەوێت لـە دیدگایـەکی زانسـتیانەی سـەردەمەوە بڕوانینـە پانتـایی ڕۆشـنبیری گەلەکـەمان و خوێندنەوەیـەکی تـازە لەسـەر هـەموو بـوارە جیاجیاکانی کۆمەڵگاکەمان بکەین ، لەم حاڵەتەدا (بێ سیێو دوو) دەبێت ئاوڕێك لـەو جێگایـە بدەینـەوە، کـە تـەواوی جوانـیو ناشـیرینیو گرفـتو کێشـەکانی کۆمـەڵگای لـەناو خۆیدا حەشاردراوەو لـە ڕێگەی ئەویشـەوە هـەموو ئـەو دەقانـەی (مـتن) کـە گـرێ دراون، بـەو پانتاییـیە ڕۆشـنبیرییەوە بخەینـە بەرمشـتو مـڕو ڕاڤەکردن ، بێ گومـان مەبەسـتم لـەو جێگایـەش (ئەرشـیفە) کـە بـە داخـەوە تـا ئێسـتاش ڕۆشـنبیری کـوردی ، ڕۆشـنبیرییەکی بـێ ئەرشـیف بـووەو نـەیتوانیوە ڕابوردووی خۆی وەك گەلانی تری پێـش کـەوتووی دونیـا لـە مەترسـی فـەوتان ڕزگارو سەرمایە گوزاری لەسەربکات بۆ خوێندنەوەی ئایەندە .

گەرچی پێدەچێت ئەم (بێ ئەرشیفیەش) فاکتـەری تایبـەت بـە خۆی هـەبێت ، کە من نامەوێ لەم باسەدا بچمە سەری .

لەگـەڵ ئـەو ونبونـی (ئەرشیفەش)دا کەلەسـەرەوە ئامـاژەم پـێ کـرد لـە بـوارە جیاجیاکـاندا ، خۆشـبەختانە تاکـە بوارێکمـان بەدەسـتەوە مـاوە، کـە لانـی کـەم کەفو کوڵو هەڵچونـە ماددیو مەعنەوییـەکانمانی پـێ هێور ئەکەینـەوە، هەندێ جاریش بە شێوەیەکی لووتبەرزانە شانازی بە گـەورەیی ئـەو بـوارە دەکـەینو ، بـە بەشـێکی ڕەسـەنی جوگرافیـای (زانسـتی) (مەعرفـە) قافڵـەچیانی ڕابـووردوو، وەچەی ئەمڕۆمانی ئەزانین ، بێ گومـان ئـەو تاکـە بـوارەش لـە واقیعـی ئـەمڕۆی

ڕۆشنبیریماندا (ئەدەبە) ئەو ئەدەبەش هەر لە سروودی (گاتاکانەوە) بگرە تا (سەرئەنجام)ی یارستانییەکان و (ماریفەتی پیرشالیارو)و چوارینەکانی (باباتاهیرو)و (مەموزینی خانی)و فکری سیاسی حاجی قادرو، سێ کوچکەی بابان (نالی و سالم و کوردی)و پاشان هەرلەم دەڤەرەی باشووردا شاعیرانی هاوچەرخی ڕوانگە و قوتابخانەی کفری و شاعیرانی (تەلیعە)و .. گەورەترین پرۆسیسی نووسینی واقعی ئیمەن .

سەلماندن و حەقیقەتی پتەوی ئەم لایەنەی ڕۆشنبیری کوردیش ، (مەبەستم لە دەقە ئەدەبی‌یەکانە) ، ئەوکاتە بە تەواوی لامان ئاشکرا ئەبێت و پەیوەست ئەبێ بە واقیعەوە، ئەگەر چاوێك بە زانستگاکانی گەلانی دراوسێ و خۆرئاوادا بخشێنین کە چۆن چەندەها شاعیرو نووسەرو کەسایەتی ئەدەب دۆست، تێزی (دوکتوراکانیان) لەسەر خوێندنەوەو ڕاڤەکردنی شاعیرانی وەك (خانی) و (گۆران)و (نالی)و (مەولەوی)و .. وەردەگرن.

دیارە ئەمەش شانازییەکی گەورەیە بۆ ئاستی گەلەکەمان و ڕادەی بیرتیژی و هۆشیاری و توانا و سەلیقەی ئەدەبی شاعیرەکانمان دەرئەخات .

بەو هیوایەی لە بوارەکانی دیکەی وەك (زانست)و (فکر)و (کۆمەڵ ناسی)و (فەلسەفەش) دا ئەو ڕێگایە بگرینە بەر .

خۆشەویستان ئێستاش دەمەوێت بگەڕێمەوە سەر باسە سەرەکیەکەی خۆم، سەبارەت بە زانا و عارفی بلیمەتی کورد ، مامۆستای نەمر (مەولەوی تاوگۆزی) کە بەراستی بە یەکێك لە کۆڵەکە گەورەکانی پەرەپێدان و گەشەکردنی زمانی ئەدەبی کوردی و هەروەها بە عارفێکی خاوەن بنەمای دۆخی ڕەسەنی کوردی لە قەڵەم ئەدرێ و ، ڕۆڵێکی یەکجار کوردانەی لەو بوارەدا کایەکردووەو بۆ خۆی بووەتە خاوەن ڕێبازو دەورێکی کاریگەری گێڕاوە .

دیاره پارێزگاری لە ئاسارو واتە بە نرخەکانی ئەو زاتە پایەبەرزە ، ئەرکی سەرشانی هەمووانە، منیش بەو بۆنەیەوە، کە خۆشەویستی‌یەکی تەواوم سەبارەت بە واتەو شیعرە بەنرخەکانی مەولەوی هەیە ، دەمێکە خۆم خەریك کردووه بەناتەواوی دیوانەکەی‌و زۆر هەڵەشم لێ ڕاست کردونەتەوە .

ئەوەش لەبەر ئەوەی دوو نوسخەی دەس خەتی کۆنم لە شیعرەکانی ئەو پایە بەرزە بەدەس کەوت،یەکەمیان دەس خەتێکی شێخەکانی بیارە بوو، ئەویتریان دەس خەتی شێخ نەجیمی (خانەگایی)یە بە ناوی کلیاتی (سەرجەم)ی مەولەوی بووە، وەچەند پارچەیەکی تر کە هەرکام لە نوسخەیەك دابوون ، کە ئەو دوو نوسخەیەم بە تەرتیب بە ناوانی (بەیازی ژمارە ١) وە (بەیازی ژمارە٢) کردن بەسەرچاوە، هەر لەو کاتەی کە وتارەکەم تەواو کرد، هەواڵێکم پێ گەیشت کە مامۆستای دڵسۆزو بە ئەمەکی فەرهەنگی ئەدەبی کوردی ، بەڕێز کاك حەکیمی مەلا ساڵح زەحمەتی شیعرە چاپ نەکراوەکانی مامۆستا مەولەوی کێشاوە ، ئیدی وتارەکەم هێشتەوە هەتا بە خزمەتی دەستە گوڵە جوانەکەی کاك حەکیم گەیشتم .

کاتێ ئەو کتێبەم بە وردی خوێندەوە سەرنجم دا زۆرێ لەو هەڵانەی کە من خۆم پێوە خەریك کردبوون ، کاك حەکیم زەحمەتی ڕاست کردنەوەیانی کێشاوە، بە ڕاستی خۆی پێوەماندوو کردبوو جێگای خۆیەتی هەر لێرەوە ماندوو نەبوون‌و دەس خۆشانەی لێ بکەم .

بەم بۆنەیەوە منیش وتارەکەم کورت کردەوەو کردمە دوو تەوەری سەرەکی‌و پاشکۆیە کە، تەوەری یەکەم لەسەر ئەو شیعرە ناتەواوانەی لە دیوانەکەیدا مابوون‌و ڕاست نەکراونەتەوە، یان بە هەڵە ڕاست کراونەتەوە، دووهەمیش بڕی لە ناتەواوییەکانی کتێبەکەی کاك حەکیم ، پاشکۆکەش چەند شیعرێکی چاپ نەکراوی مامۆستا مەولەوییە .

بەشی یەکەم :

پێش ئەوەی بچمە سەر ئەم باسە ، جێگای خۆیەتی سوپاس و پێزانینی خۆم ئاراستەی پایەبەرزو مەولەوی ناسی سەردەم مامۆستا مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس بکەم ، کەوا بە قەڵەمە جوانەکەی ، بەو شێوەیە مەولەوی بە گەلەکەی و دونیا ناساند، ئەگەر منیش بۆ ناتەواوی شیعرەکانی تێکۆشاوم هیچێ لە قەڵەمەکەی ئەو زانا پایەبەرزەکەم ناکاتەوە ، بەڵکو خۆم بە پاڵپشتی ئەزانم لەم بوارەدا .

(شیعری ٤ پیتی ئەلف) دیوانەکەی لاپەڕەی ١٤

گنێچ مدو دەرون چەنی نێش ئامان   بەڵام هەی سەر خیل نەوتوڵ نەمامان

(بەیازی ژمارە ٣)

گنێچ مەدو دەروون چەنی پەیامان   بەڵام هەی سەرخێڵ نازک ئەندامان

ئەگەر بە وردی سەرنجی دێڕەکانی دوایی لە دیوانەکەیا بدرێ دەڵێ ، ئەگەر تەواوی ئەو هەواڵانەت بۆ بنێرم ئەترسم ، هەتا خەزێنەی خەیاڵی شەماڵیش بسوتێ ، بەم بۆنەیەوە (چەنی پەیامان) لە نیوەی پێشوودا بەجێترە ،بەڵام (نەوتوڵ نەمامان)و (نازک ئەندامان) لە مانادا جیاوازییەکی وایان بەبەر چاوناکەوێ، هەرچەندە (نازک ئەندامان) بۆ ئەو شیعرە جوانترە .

(شیعری ٣٤ پیتی ئەلف) دیوانەکەی لاپەڕەی ٤٨

شیرینیی ئەفتار دڵم تاڵیەن   جام نە جەماعەت دۆسان خاڵیەن

(بەیازی ژمارە ١)

شیرینی ئەفتار جەلام تاڵیەن   جام نە جەماعەت دۆسان خاڵیەن

لە نێوەی دووهەمی دێڕەکەدا باسی دووری لە (جەماعەت)و (کۆمەڵی) دۆستان ئەکات ئەوەشی تەشبیە کردووە بە تاڵی کە جێگای هاوەڵانی گرتووەتەوە ، بەم بۆنەیەوە (جەلام) بەجێ ترە .

(شیعری ٤ پیتی ب) دیوانەکەی لاپەڕەی ٧٢

دیدەت تۆزی غەیر نیشتەنش وەنە   جە جوێ سەوزەی دڵ ئاوێش دەرپەنە

دیدەت توزی غەیر نیشتەنش وەنە   جە جۆی سەوزەی دڵ ئاوێش دەرچەنە

(بەیازی ژ ٢٠)

مامۆستا مەولەوی لێرەدا لەگەڵ دڵی خۆیا ئەکەوێتە وتووێژو دەڵێ ؛ چاوت تۆزی بێگانەی لێ نیشتووە، تۆزیش تەنیا بە ئاو پاك ئەبێتەوە (ئاوێش دەر یەنە) یانی ئاوی پێ بدە بیخواتەوە ، ئەوەش ماناکەی زۆر دوور ئەخاتەوەو هەتا لە مانای ئەساسی خۆی دەرئەچێ ، بەلام (ئاوێش دەرپەنە) یانی ئاوی تێڕادەو بیشۆرە ، شۆردنیش بۆ لابردنی تۆزو خۆڵە ئەمەیان باشتر لەگەڵ شیعرەکەدا ئەگونجێ .

(شیعری ١٠ پیتی ب) دیوانەکەی لاپەڕەی ٨٢

سفیدتەرجەمەرگ مەینەت گازەکەم   نازك تەرجەناز جای نیازەکەم

(بەیازی ژمارە ٢)

سفیدتەر جە جەرگ مەینەت گازەکەم   نازك تەر جەناز جای نیازەکەم

تا بە ئەمڕۆ نەمبیستووە کە بڵێن (مەرگی سپی) ، بەلام هەزاران جارم بیستووە کە دەڵێن ، مەینەتی دونیا جەرگی سپی کردوم، هەرچەند مردوو کاتێ

کفنی دەکەن سپی پۆش ئەبێ ، بەڵام لێرەدا باسی مەرگە ، نەمردوو، بەم بۆنەیەوە (جەجەرگ) بەجێ ترە

(شیعری ٣ پیتی پ) دیوانەکەی لاپەڕەی ٩٧

ئەی تۆ کام نەدیت جە عەروس نۆ تا عەروسی خاك پەشتان بی وەتۆ

(بەیازی ژمارە٣)

ئای تۆ کام نەدیت جە عەروس نۆ تا عەروس خاك بەشتان بی وەتۆ

لەم پارچە شیعرەدا باسی دەردو ژانو بە کام نەگەیشتنە، کەچی (ئەی تۆ) ئاماژە بۆ حازرە، بەڵام (ئای تۆ) بۆ هاوارو دەربڕینی ئازارو ژانە ئەبی ئەوەش بێ یانی (ئای تۆ) بێ، نە (ئەی تۆ) .

(شیعری ٥ پیتی پ) دیوانەکەی لاپەڕەی ١٠٨

کۆچ دواییمەن یاوانم نۆبە نوبەی تۆ بەمەن کەرەم دار تۆبە

(بەیازی ژمارە ١)

وادەی پیریمەن یاوانم نۆبە نۆبەی تۆ بەمەن کەرەم دار تۆبە

هەرچەندە ئەو دێڕە شیعرە هی مامۆستا مەولەوی نییە ، بەڵام لەبەرئەوەی لە دیوانەکەیدا هاتووەو مامۆستا مەولەویش شیعرەکەی خۆی پێ ڕازاندوەتەوە،ئەتوانین ڕاستیکەینەوە، ئەوەش بەچاو گێڕانێ بە دیوانەکەی مامۆستا بێسارانی بۆمان ڕون ئەبێتەوە کە (وادەی پیریمەن) دروستە .

(شیعری پیتی ت) دیوانەکەی لاپەڕەی ١٣٧

ئەرمەژ نەوی خاس وەرنەمزانو مەرگ پەرێ تۆیچ مدۆنەزانوو

بەیازی ژمارە ١

ئەرمەژ نەوی خاس وەرنەمزانوو مەرگ تۆ پەی تۆیچ مەدۆ وەزانوو

ئەگەر بەباشی لەو پارچە شیعرەی مامۆستا مەولەوی ورد بینەوە ، بۆمان دەرئەکەوێ هاوار لە دۆستەکەی ئەکات، کە خۆی ئەخاتە ئەو داوەی کە بۆی تەنراوە، وە بە مەرگی خۆی سوێنی بۆ ئەخوا ، ئەگەر وانەکەی کەمن دەڵێم ئەوا وەکو ئەوانی تر بۆ تۆش ئەدەم بەسەر ئەژنۆما ، بەس (مەرگ تۆ ، پەی تۆیچ مەدو وەزانو) یانی بە مەرگت سۆین ئەخۆم کە بۆ تۆیش ئەدەم بەسەر ئەژنۆما ، بەجیٚ‌تره

(شیعری ٤ پیتی ت) لە دیوانەکەی لاپەڕە ١٢٨

تەن خەمیاوە یانی دەستوورەن　　　　　وادەی هۆرێزای گیان ئەو خوورورەن

(بەیازی ژمارەی ١)

تەن خەمیاوە یانی دەستوورەن　　　　　وادەی هۆرێزنای گیان ئەو حوزورەن

(بەیازی ژمارەی ١)

تەن نامیاوە یانی دەستوورەن　　　　　وادەی هۆرێزنای گیان ئەو حوزورەن

هەرچەند (نامیاوە) و(خەمیاوە) هەردوکیان یەك مانایان هەیە ، بەڵام بۆ ئەم شیعرە (نامیاوە) بەجیٚ تره ، ئەگەر بە وردی ئەو پارچەیە تەواشا بکرێ .

(شیعری ٣٥ پیتی دال ، دیوانەکەی لاپەڕەی ٣٥١)

دڵ ئەرچی شەماڵ قەدیمی یارەن　　پەی شنۆی زلان یارجەنزارەن

(بەیازی ژمارە ٢)

دڵ ئەرچی شەماڵ قەدیمی یارەن　　پەی شنۆی زلان چەمەنزارەن

لە نیوەی دوهەمی ئەو دێڕەدا (پەی شنۆی زلان یارجەنزارەن) یانی بۆ شنەی زلانی یار ، کە جۆرە بایەکی توندەو بە پێچەوانەی شەماڵەوە تێ ئەپەڕێ خۆی داوەتە بنار ، کەچی زلان هیچ کاتێ نسار ناگرێتەوە بەس ئەتوانین بڵێین (چەمەنزارەن) یانێ بۆ شنەزلانی یار ، چاوەڕوانە ڕاستر بەجێیە مانای دوەمیش ئەمەیە کە (چەمەنزار) گوندێکە لەنزیکی جوانڕۆداو زلانی زۆریشی هەیە ماموستا مەولەویش کە شارەزای ئەو ناوچەیەبووە ، دوورنیە ئەویشی لەبەرچاو گرتبێ .

شیعری ۱ پیتی ز) دیوانەکەی لاپەڕەی ۳۷٦

ئەر هەڵای ڕەمەق مەندەن وەتەنش بێ مەیلیت لیباس کەردەن بەدەنش

(بەیازی ژمارە ۳)

ئەر هەڵای ڕەمەق مەندەن وەتینش بێ مەیلیت لیباس کەردەن برینش

لەبارەی ماناوە زۆر لەیەك دوورنین ، بەڵام ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین بۆمان دەرئەکەوێ کە پۆشاکی برین ئەو پەتروکەیە کەوا بەسەرزامەوە، ئەگەر نەی کۆڵێنیتەوە ئەوا بەرگری لە زۆر شت ئەکاو ناهێڵێ خوێنی زۆریش لە خاوەن برین بڕژێت ، ئەوەش دەبێتە هۆی لەدەس نەچوونی هێزوتین، ماموستا مەولەویش لێرەدا ئامارەی بۆ ڕەمەق و هێزە ، بێ مەیلی یاریشی تەشبیە کردووە بە پەتروکەی برینو بەو بێ مەیلییەش هەر دڵ خۆشە، بۆیە هێزێکی تێدامەوە ، لەبەرئەوەی دەبێ لەباتی (تەنش وەبەدەنش) ئەبێ (تینش وەبرینش) بێ و ئەوەش بەجێترە.

(شیعری ۲ پیتی ف) دیوانەکەی لاپەڕەی ۳۳۹

نمەدۆ نەچەم تاردڵەی تەنگ   بێ وەفایی دۆس سەفاو وەفارەنگ

(بەیازی ژمارە ٢)

نمەدۆ نەچەم تار دڵەی تەنگ   بێ وەفایی دۆس سەفاوجەفا ڕەنگ

بێ وەفایی لەگەڵ جەفادا هاوڕەنگە نە لەگەڵ (سەفادا) مامۆستا مەولەوی لێرەدا هاواری لە دەس بێ وەفاییە، بەس ئەو وەفاییە سەفای کردووە بە جەفا .

(شیعری ١ پیتی شین) دیوانەکەی لاپەڕەی ٣٠٢

سێیەم خەمگینیم جەدەس خەجڵەتەن   خەجڵەتم جەدەس سەختی غەفڵەتەن

(بەیازی ژمارە ٣)

سێیەم خەمگینیم جەدەس خەجڵەتەن   خەجڵەتەن جەدەس مەستی غەفڵەتەن

ئەوەی ڕاستی بێ مرۆڤ لە کاتی مەستیدا لە خۆی غافڵ ئەبێ نەلەکاتی سەختیدا ، هەرچەند ئەگەر بە چاویکیترەوە تەماشای بکرێ سەختی غەفڵەتیش ئەبێ ، بەڵام مەستی غەفڵەت لێرەدا جوانترو بەجێترە .

(شیعری ١ پیتی م) دیوانەکەی لاپەڕەی ٣٨٠

دووی کوورەی دوریت مشۆ وەتووندا   بەردت دان وەپای وەفای مەجنوندا

(بەیازی ژمارە ٣)

دووی کوورەی دوریت مەشۆوە تووندا   تەوەن دان وەتاڵ وەفای مەجنون دا

لە شێوازی هەورامیدا بە (تەوەن) ناڵێن (بەرد) مامۆستا مەولەویش هەتا بۆی کرابێ لەم بەشە لە شیعرەکانیدا وشەی ڕەسەنی هەورامی بەکارهێناوە بۆ (تاڵێش) هەموو بەوەی دەزانین کە تاڵ تەواسگاترە تاکو (پا) یان (پێ) ،بەم

بۆنەیـەوە (تـەوەن دان وەتـاڵ وەفـای مـەجنوندا) بـەجیٚ تـرو ماناکەیشـی مەولەویانەیە

(شیعری ١ پیتی ن) دیوانەکەی لاپەڕە ٤٠٥

خاڵۆ دەردی دڵ بیٚ نەهایە تەن   شکایەت نیەن یە حیکایەتەن

(بەیازی ژمارە١)

خاڵۆ دەردی دڵ بیٚ نەهایەتەن   حەکایەت نیەن یە شکایەتەن

ئەوەی بە باشی ڕونەو پێویست بە لێکدانەوە ناکا بە پێـی بۆچونی شیعرەکە چەند دێڕی پێشوو (حەکایەت نیەن یە شکایەتەن) بە جیٚترە .

(شیعری ١٠ پیتی ن) دیوانەکەی لاپەڕەی ٤٣٣

گرمەی کوورەی دڵ سەد هەزارتەرزەن   گرمەی بڵێسەش نەعالم بەرزەن

(بەیازی ژمارە ٢)

کڵپەی کوورەی دڵ سەد هەزار تەرزەن   گرمەی بڵێسەش نەعالم بەرزەن

ئەوەی ڕاستی بیٚ مامۆستا مەولەوی لە هیچ شوێنێکا یەك وشەی دوبار لە دێڕێکا نەهێناوە مەگەر بۆ زەریف کاری کە لێرەدا ئەوەیش بەرچاو ناکەویٚ بەم بۆنەیەوە (کڵپە) جوانتروبەجیٚترە.

(شیعری ١٩ پیتی ن) دیوانەکەی لاپەڕەی ٤٤٦

دیت شنۆی غیرەت دیدەکەم خیزا   وەڵگەکەی سەرشاخ زیندەگیم ڕێزا

بەیازی ژمارە ٢

دیت شنۆی غیرەت دیدەکەم خیزا   وەڵگەکەی سەرشاخ زیندەگیت ڕێزا

ئەو شیعرە شیعرێکی ئامۆژگارییە ، ئامۆژگاریش بۆ کەسی تر وتراوە، نەبۆ خۆی ، بە پێی بۆچونی شیعرەکە بە لاوێکا وتراوە ، کە گوێی نەداوەتە قسەکانی مامۆستا مەولەوی ، هەربۆیە (زیندگیت) جوانترە .

(شیعری ١١ پیتی واو) دیوانەکەی لاپەڕەی ٤٧٧

سوبحم نە تۆی شەو مەخەنۆ وەکەردەم وەکەردەکەی بەدعومر ویەردەم

(بەیازی ژمارە ٢)

سوبحم نەتۆی شەو مەخوو وەکەردەم وەکەردەکەی بەد عومر و بەردەم

ئەوەی ڕاستی بێ لە شێوەی هەورامیدا هیچ کاتێ بە (پێکەنین) ناڵێن (مەخەنۆ) دەڵێن (مەخۆو) ، بۆیە ئەبێ ئەمەیان دروست بێ .

شیعری ٦ پیتی ه) دیوانەکەی لاپەڕەی ٥١٠

نەك چەنی خەیاڵ قیبلەم بسازی دەخیل تەن خەستەن وە جیاش نازی

بەیازی ژمارە٢

نەك چەنی خەیاڵ خاڵۆم بسازی دەخیل تەن خەستەن وەجیاش نازی

هەرچەندە لە مانادا زۆر جیاوازیان نییەو دەکرێ (قیبلەش) بێ ،بەڵام بەو بۆنەیەوە کە شیعرەکەی بۆ (خاڵۆی) کوماسی نووسیوە ، ئەوا ئەبێ کە (خاڵۆ) بێ .

هەر ئەو پارچەیە لاپەڕەی ٥١٣

ئەجەڵ نیم ڕەمەق باقی یەن سادەی جەودما بەختان مەوینانت یەی

(بەیازی ژمارە ٢)

ئەجەل نیم ڕەمەق باقی یەن سادەی   جەودما بوختان مەوینانت یەی

لێرەدا مامۆستا مەولەوی هاوار ئەکاتە ئەجەل ، یان ڕونتر بڵێم ئیزرائیلو دەڵێ نیوە گیانێکم پێ ماوە کاتی ئەوەیە بە هەڵ بزانیو گیانم دەربێنی ، ئەگەر نەدوایی ئەتخەنە بەرتیری تانەو تەشەرو بوختانیشت بۆدەکەن کە بەناهەق من ئەکوژی ،بەم بۆنەیەوە ئەوە (بوختانە) نە (بەختان)

(شیعری ١٠ پیتی ە) دیوانەکەی لاپەڕەی ٥٣٣

هامن ، ها ، من وار، گەرمیش زۆر ئاوەرد   فەزای نەزم بەزم نەوگوڵاڵان بەرد

(بەیازی ژمارە (٣)

هامن ،ها ، من وار ، گەرمیش زۆر ئاوەرد   فەزای بەزم نەزم نەو وەهاران بەرد

کاتێ باسی گەرمای هاوین دێتە گۆڕێ ، بەزمو نەزمی بەهاران تێك ئەچێ ، لە هاوینیشدا لە زۆر شوێنا بەتایبەت کوێستانەکان بەزمی گوڵاڵان بەردەوامە ، مامۆستا مەولەویش کە خۆی گەرمێنو کوێستانی کردووە ، ئەبێ ئەوەیشی لەبەرچاوگرتبێ، بەم بۆنەیەوە (فەزای بەزمو نەزم نەووەهاران بەرد) بەجێ‌ترە .

بەشی دووهەم :

ئەم بەشە ، هەروەك لە پێشدا وتم لەسەر ناتەواوی شیعرەکانی‌تری مامۆستا مەولەوی‌یە کە لە لایەن کاك حەکیمەوە لە کتێبێکا بەناوی (لێکۆڵینەوە ، پشکنین ، شیعرەبڵاونەکراوەکانی) مەولەوی لە چاپ دراون، هیوادارم مامۆستای بەڕێز کاك حەکیم لە هەرکوێ هەبێت ئەو ڕونکردنەوانەم بە دڵسۆزی بزانی .

کتێبەکەی کاك حەکیم لاپەڕەی ٨٣

دەڵێ بەپێی نوسخەی مەحزونی ، پاش (سا دڵم وەش کەر ..) ئەم دێڕە هەیە:

با بەیۆ وەش وەش سۆزی سەداکەت   لەرەی نەوای تەرز شیرین ئەدا کەت

کەچی ئەم دێڕە لە(شیعری ١٨ پیتی ئەلف)دا پاش (تەسکین نمەك) هاتووە ، ڕاستە کاك حەکیم بە پێی ئەو سەرچاوانەی کە دەستی کەوتوون ئەوانەی نوسیون ، بەڵام زۆربەی نوسەرانی ئەو بەیازانە ، بە بۆنەی نزیك بوونی وشەو ئەو شیعرانە لە زۆر شوێنا تووشی هەڵەبوون ، هەروەك ئەم دوودێڕە کە لە زۆر شوێنا جێ جێی نوسراون :

با یۆشنۆی شیرین ڕازەکەت   گوش دەرولادی مەینەت گازەکەت
بابەیۆوەش وەش سۆزی سەداکەت   لەرەی نەوای تەرز شیرین ئەداکەت

کتێبەکەی کاکە حەکیم لاپەڕەی ٨٦

لە مانای شیعری هەشتەمدا دەڵێ (سا دەروێش و عەشق مەولای دەروێشان) مەبەست (مەولانا خالیدی) نەقشبەندیە ، بە بڕوای من ئەبێ مەبەست (حەزرەتی عەلی) بێ، ئەوەش بە چەند بەڵگەو بۆچون ،

یەکەم : لە نێو کۆڕی دەروێشانا تەنها بە(حەزرەتی عەلی) دەڵێن مەولای دەروێشان ، هەتا بەزمێ گۆرانی بەناوبانگ لە نیو دەروێشان هەیە بەناوی (یارعەلی مەولام عەلی ...) کە هاوڕێ لەگەڵ دەفدا دەوترێ .

دووەم: خودی مامۆستا مەولەوی لە (شیعری ٢ پیتی س) دا لەسەر گۆڕی باوایادگار ئاوا دەڵێ :

تۆ چۆن جە ئەولاد ئەمجاد مەولای   یەی رجا وەجایەی هیمەت ئەولای

کتێبەکەی کاك حەکیم لاپەڕە ٨

کاک حەکیم لێرەدا فەرمویەتی بە پێی چەند نوسخەیە لە دێڕی دوهەم (شیعری ١٩ پیتی ئەلف)دا

(بینایی وەراس دیدەی پڕ دەردم) بەجێ ترە تا (بینایی وەراس دڵەی پڕ دەردم) .

ئەوەش بە دوو بۆچون لە واتەی مەولەوی بە دووره :

یەکەم : ئەوەی کە مەولەوی هەر لەو پارچەیەدا بە دۆس یان بە هاوەڵەکەی دەڵێت چاوەکەم ، چۆن ئەبێ هەر لەویشدا چاوەکەی بکاتە مەڵبەندی ئێش و ژان .

دوهەم : ئەوەی کە مامۆستا مەولەوی لە زۆر شوێنا دڵی کردووەتە جێگای دەردوژان، نەک چاوی دیوانەکەی لاپەڕە ٥٩

ئازیزم گەردەن بلوری بێ گەرد　　　ئەمانەتی توو دڵەی پڕ جەدەرد

کتێبەکەی کاک حەکیم لاپەڕە ١٠٠

قازان چون یاران ئاواتە خوازان　　　قەتارە بەستەن مەکەران ڕازان

لێرەدا فەرموویەتی لەباتی (یاران) (بازان) دروستەو مەولەویانەیە ، کەچی لە هیچ شوێنێکا کەس نەیدیوەو نەیبیستووە ، کە (باز) یان (بازان) وەکو (قاز) یان (قازان) بە شێوەیەکی سروشتی قەتارە بوەسن .

تەشبیهاتی مامۆستا مەولەویش بێ جێگا نەبووە ، هەرچەند باران ، قازان ، خوازان ، ڕازان ، لە باری مۆسیقاوە جوانترن ، بەڵام (بازان) هیچ کاتێ وەکو (قازان) قەتارە ناوەستن ، بەم بۆنەیەوە ئەبێ هەریاران دروست بێ ، (شیعری پیتی چ) دیوانەکەی لاپەڕە ١٧٣

تیش هام فەردم ئیش وێم زانان　　　دەردهام دەردم دەرد ویم زانان

کاک حەکیم لەم کتێبەدا بەم شێوەیە ڕاستی کردووەتەوە

فەردهام فەردم فەردویم زانان　　　دەردهام دەردم دەردویم زانان

ئەڵبەتە لێرەدا ئاماژەی بەو سەرچاوەیە نەکردووە ، تەنها فەرموویەتی دروستە کەی ئەوەیە ، کەچی لە (بەیازی ژمارە ١) لای ئێمەدا ئاوا نوسراوە :

ئیش هام فەردم ئیش ویم زانان　　　دەردهام دەردم دەردویم وانان

وا دەزانم هەرئەمەش دروستە

کتێبەکەی کاک حەکیم لاپەڕەی ١١٣

کاک حەکیم لە نێوان دێڕەکانی (١٢، ١٣) دا ئەم دێڕەی هێناوە

تاقەت بی وەهون جەسەختی زامان　　　تك تك چەنی هەرس ڕێزاوە دامان

کەچی ئەو دێڕە لە (شیعری ٣٠ پیتی ئەلف)دا هاتووەو هەردوو بەیازی ژمارە (٢،١) ش هەرلەو شوێنەدا نووسراون و لەوێشدا بەجێترە .

کتێبەکەی کاک حەکیم لاپەڕەی ١١٧

کەرو مەشق عەشق وێنەی منالان　　　گا سەیر کاوان گا بۆی گوڵاڵان

کاک حەکیم فەرموویەتی لە دوو نوسخەی لای ئێمەدا لەباتی (منالان) (مەلالان) نوسراوەو من ئەمەم بەلاوە دروستە .

کەچی مامۆستا مەولەوی لە دێڕی پێش ئەو دێڕەدا دەڵێ (وەنەوشە) بۆ کەسێك جوانە کە تازە پێی نابێتە مەیدانی عەشقەوەو لەم بوارەدا منالّ بێت و خەریکی مەشقی عەشق بێت ، مەشقیش یانی (خۆفێرکردن و ڕاهێنان) ڕاهێنانیش بۆ مندالان نەك مەلالان ، هەر ئەو پارچەیە فەرموویەتی بەم دێڕە دوایی دێ :

دڵ وەمەودای تیر دوریت بیەن ڕێش　　　هەی خاکم وەسەر وەنەوشەم پەی چێش

کەچی هەر ئەم دێڕە بە ئاڵوگۆڕێکی کەمەوە لە (شیعری ٥ پیتی دال) دا بەم شێوەیە هاتووە :

دەروون وە مەودای دووریت بیەن ڕێش

هەی خاکم وەسەر سەو قاتم پەی چێش

ئەگەر بەوردی (پارچەی ٥ پیتی دال) بخوێنرێتەوە ، بۆمان دەرئەکەوێ ئەو شیعرەی بۆ دۆستێکی نووسیوە کە دیارییەکی بۆ ناردووە ، دیارە ئەویش هەر (سەوقاتە) وئەو دێڕەش هەر لێرەدا بەجێ‌ترە

کتێبەکە کاک حەکیم لاپەڕە ١١٨

کاک حەکیم لەو پارچەیدا دوای دێڕی دووهەم چەند دێڕێکی هێناوە کەبە پێی چەند سەرچاوەیە فەرموویەتی ، ئەوانەش لەو پارچەیدان ، کەچی دوو دێڕ لەوان کەئەمانەن :

ئاو یارەکەی سەوزەی ئارەزوم　　داناوە گردین ڕازی کۆنەو نۆم

ئەنیس مەجلیس عەیشونیشاتم　　دەسگیراگەی هاتونەهاتم

هەردو دێڕەکە لە (پارچەی ٣ پیتی ر) دا لاپەڕەی (٥، ٣) دا هاتوونو لەوێشدا لەگەڵ شیعرەکەدا ؛ پتر ئەگونجێن .

(شیعری ٤ پیتی کاف) دیوانەکەی لاپەڕەی ٣٦

ئەر ڕەقیب چۆن خەمی نەیۆ وە دێدەم　　پێم وەشەن گێجاو دەریای خەم

(بەیازی ژمارە ١)

ئەی ڕەقیب چۆن خەس نەیدوە دیدەم　　پێم وەشەن گێجاو گێج دەریای خەم

لێرەدا بە ڕوونی و ناتەواوی نیوەی دووهەمی ئەو دێڕە دیارە ، کاک حەکیمیش لە لاپەڕەی ١٣٣ی کتێبەکەیدا بەم شێوەیە ڕاستی کردۆتەوە :

ئەی ڕەقیب چون خەس نەیۆ وە دیدەم   وەپێم وەشەن گێجاو دەریای خومی خەم

کەچی ئاماژەی بە هیچ سەرچاوەیە نەکردووە ، وادەزانم کە خومی خەم بۆچونی خۆی بێ

(شیعری ۱۹ پیتی ن)

کاک حەکیم فرموویەتی بەم دێڕە کۆتایی دێ :

هەرچەند دڵ لەب ڕێز خەیاڵ خاڵەن   جە خەیاڵ خاڵ ماچی خاڵخاڵەن

کەچی ئەم دێڕە بە شێوەی خەیاڵ تاك لە لاپەڕەی ٥٣٣ ی دیوانەکەیدا هاتووە ، وادەزانم لەوێشدا جوانتر بێ ، بەو بۆنەیەوە کە مامۆستا مەولەوی لە ئاخر دێڕی ئەو پارچەیەدا قسەی خۆی کردووە .

(کتێبەکەی کاك حەکیم لاپەڕەی ۱۹۷)

ساکەوەی دینەن بەهەشتی باقی   ئیستە من بێ دین دووره جێم تاقی

کاك حەکیم لێرەدا مانای (بێ دین)ی بە نەبونی ، بیروباوەڕی ئایینی ، مانا کردووە کەچی مامۆستا مەولەوی لە دێڕی یەکەمدا دەڵێ ، بە چاو پێ کەوتنی تۆ دەگەینە بە هەشتی هەتایی ، بەس ئێستە کە تۆ نابینم وادەزانم لە شوێنێکی چوڵدامو خۆم بە تەنیا ئەزانم، مامۆستا مەولەوی لە زۆر شوێنا ئەو وشەیەی هێناوە بەم مانایە بۆ وێنە ، لاپەڕەی ۳۸۸ دیوانەکەی

چەکۆ مەعدوومی ئەو تاقەت دارو   ساتی وە بێ دین باڵات بویارو

ئەم پارچەیە هەر ئەو پارچەی (دەرمانی زامان دەردەکەی کاریم) دیوانەکەی لاپەڕەی ٣١٩یە ئەگەر بە وردی تەماشای هەردوو پارچەکە بکرێ دەبینین کە چەند دێڕێکی بە پەس و پێشی نوسراون و تێکەڵاوێکە لە هەردوو پارچەکە .

کتێبەکەی کاک حەکیم لاپەڕەی ١٧٧

بەزمی خەم سازێ بدەر وە هەم دا　　　مەیلی بیناییش باوەر وەچەم دا

بە بڕوای من (مەیلی بینایی) ئەبێ (میلی بینایی) بی کە کەرەسەیەکی چاوڕەشتنەو لە ڕابووردودا بەو کەرەسەیە کلیان لە چاو ئەناو مەیل بە دڵادێ نە بەچاوا هەر ئەو کتێبە لاپەڕەی ١٩٤

لە دێڕی دووهەمی ئەو شیعرەدا وشەیەکی هێناوە دەڵێ (وەختی هۆرمزۆ) کە (هۆرمزۆ) هەڵەیەو (هۆرمێزۆ) دروستە ئەڵبەت ئەوەش لە بەیازێکی کەدا نوسرابوو ،بەڵام لێی نەنوسرابوو هی کێیە ، لاپەڕەی ٩٠٣ شیعری ٣٢ بڵاونەکراو کە کاک حەکیم بە ناوی مەولەوی‌یەوە لەو کتێبەدا لە چاپی داوە، ئەو شیعرە کە لەم دوایەدا دەستی ئێمە کەوتووە بەناوی (میرزا عبدالقادری پاوەییەوە) نوسراوە بە بڕوای منیش هی میرزایە ،بەڵگەیش بۆ ئەم بۆچونە ئەوەیە :

یەکەم: ئەو نوسخەیە کە دەستی ئێمە کەوتووە، لەئەوەی کە کاک حەکیم چاپی کردووە زیاترەو ئاڵگۆڕێکی زۆریشی تێدا کراوە، کە لێرەدا ئاماژەیان پێ ئەکەین .

دووهەم: مامۆستا مەولەوی کەمترین شیعری هەیە لە ٣٠ دێڕ زیاتر بێ، کەچی میرزا عبدالقادر کەمترین شیعری هەیە ٥٠ دێڕ کەمتر بێ و ئەو پارچە شیعرەی نزیک بە ٥٠ دێڕە .

سێیەم: بە بەراوردێکی کورت و سەرپێیی لەو دوونوسخەیە بۆمان دەرئەکەوت ئەو شیعرە هی کامیانە، پاش ئەوەڵ دێڕ کە بە

شەوق شادی نۆ .... *بیناى کار خەیر شەوق شادی نۆ*

دودێڕی تر لە نوسخەکەی لای ئێمەدا بەم شێوەیە هاتووە:

هەوای نۆ عروس شۆخ عەنبەر بۆ *مانا هەزارجار موبارەکت بۆ*

پای ئەونۆ نەمام شای‌و ناساران *خەیرە مەقدەم بۆ جەرۆزگاران*

ئەگەر بە باشی لە شیعری شاعیرانی پێشوو وردبینەوە،بۆمان دەرئەکەوێ ئەو شیعرانەی کە ئەوەڵ دێڕیان دوپات ئەبێتەوە،بێ گومان دێڕی دوهەمیشیان لەگەڵ یەکەمدا هاو قافیەیەو هەتا مامۆستا مەولەویش لە زۆر شوێنا ئەو کارەی کردووە، بۆوینە (شیعری ٣ پیتی شین) وە (شیعری ٥ پیتی ف) وچەندەها وێنەی تر، ئەمەش بۆمان ڕون ئەکاتەوە کە نوسخەکەی لای ئێمە کامڵترە .

دێڕی سێ‌هەمی کتێبەکە

هەی هەی جەی شۆڕش روح ئەفزای خاسە

بەخ بەخ جەی شادی شیرین ئەساسە

دەس خەتەکە

بە بە جەی شورش روح ئەفزای خاسە

هەی هەی جەی شادی شیرین ئەساسە

ئەودوو دێڕە کەمی پاش‌و پێش کەوتونو زۆریش لەیەک دوورنین

دێڕی پێنجەمی کتێبەکە

یاران هام سەران هەی دەردەداران *هەی گرۆی مەینەت دەخیل غەمباران*

دەس خەتەکە

یاران هام سەران هەی دەردەداران   هەی گرۆی مەینەت خیل خەم باران

دێڕی شەشەمی کتێبەکە

هەرکەس ئارەزوش نەزەر بازی بۆ   مەیلش وە مەیدان تیر ئەندازی بۆ

دەس خەتەکە

هەر کەس ئیرادەش نەزەر بازیەن   مەیلش وەمەیدان تیر ئەندازبەن

دێڕی حەوتەمی کتێبەکە

((یاخۆ من سەرسام هۆشم وەسواسەن))

دەس خەتەکە

(یاخۆ من جەسام هۆشم هەراسەن)

دێڕی ١١ کتێبەکە

کەمانچەو موکەش ، زەوق و روبابەن.

دەس خەتەکە

(کەمانچەی موکەش زەوق و ربابەن) ئەڵبەت ئەمکانی هەیە ئەمە هەڵەی چاپی بێ

دێڕی ١٢ کتێبەکە (سازی عادەتی هەم مۆسیقا رەن)

دەس خەتەکە   (سازەن قەرەنەی هەم مۆسیقا رەن)

پاش دێڕی ١٢ ی کتێبەکە ئەم دێڕەش لە دەسخەتەکەی لای ئێمەدا هەیە

شادییەن شەوقەن عەشقەن عشاقەن   مەیلەن مەحبوبەن خەندەن مەزاقەن

دێڕی ١٧ کتێبەکە

سەوزە سەوزە لێی ساز، زەنان گەرمەن   ناڵەی موتریبان بێ وادەو شەرمەن

دەس خەتەکە

سۆرخوش خانان خۆش ئەلحان گەر مەن

ناڵەی موتریبان بێ پەرواو شەرمەن

هەرچەندە (بێ وادە) بە جۆرێتر مانا ئەکرێ کەچی لێرەدا زۆر بێ جێگایەو نازانم مامۆستای بەڕێزم کاك حەکیم چۆن بەوەی نەزانیوە .

پاش دێڕی ١٨ ەی کتێبەکە لە دەس خەتەکەی لای ئێمەدا ئەم دێڕەش هاتووە

عیشوەو کریشمەی شەیدای نازەنین   بەتاڵ کەرد بازار سەد خاقانی چین

ئەڵبەت ئەم دێڕە لەکتێبەکەدا پاش دێڕی ٣١ بە ئاڵوگۆڕێکەوە هاتووە،

کتێبەکە دێڕی ٣٤   (تەمەننای دیدەی لەیلێ پەرداخان)

دەس خەتەکە   (لێوەی لاڵ لێو، لەیلێ پەرداخان)

کتێبەکە دێڕی ٣١   (قەنجەی دڵەی ڕێش ، ڕەنجەی شێوەی وێش)

دەس خەتەکە   (قنجەی دڵەی ڕێش ڕەنجەی شێوەی وێش)

ئەڵبەتـە ئیمکـانی هەیـە ئـەوە هەڵـەی چاپی بـێ لـە بـاتی (قنجـە) (قەنجـە) نوسرابێ .

کتێبەکە دێڕی ٣٥   (ساقی هەی هەی مەی باقی دەی باقەی)

دەس خەتەکە   (ساقی هەی هەی مەی باقی دەی با بەی)

کتێبەکە دێڕی ٣٧   (نمانای قوماش قوتنی هەزار ڕەنگ)

دەس خەتەکە   (نمانای قوماش فتنەی هەزار ڕەنگ)

کتێبەکە دێڕی ٤١

گرمە گرمی جۆش لیتە ڕەش بەڵەك لارەو قەتارە، ئیشارەی وەکەڵك

دەس خەتەکە

گرمە گرمی جۆش لیتەی رەش بەڵەك لارەو قەتارە ئیشارەی کەڵەك

لێرەدا بە باشی روونە کە (بەڵەك) وە(کەڵك) نابن بە هەم قافیە کەچی (بەڵەك) وە(کەڵەك) قافیەکەش ڕاست ئەکەنەوە، (کەڵەکیش) جۆرە یاریەکە لە کاتی خۆشی وجەم بوونابە ئیشارەو ئاماژە، یەك نەفەر ئەخەنە ژێرو چەند کەسێ خۆیان ئەدەن بەسەریا تا بە تەواوی ئەوەی ژێر شەکەت ئەبێ و لە گیری ئەخەن .

کتێبەکە دێڕی ٥١

سا ئەجەل بۆرێ قەبزی گیانم کەر نەدەی نەجاتم ئەمشەو تا سەحەر

دەس خەتەکە

سا ئەجەل بۆری قەست ئەروام کەر مازەبما نۆ ئیمشەو تاسەحەر

کتێبەکە دێڕی ئاخر

(مەعدووم) چۆن بازاڕ بەزمش کەساسەن

یەی دوری یاران پەی مەردەن خاڵ سەن

دەس خەتەکە

(قادر) چون بازاڕ بەزمەش کەساسەن

پیرەن زەعیفەن پەی مەردەی خاسەن

جا ئەگەر بە باش لەم دێڕەی ئاخر وردبینەوە، بۆمان دەرئەکەوێ کە ئەوەی کتێبەکە دەسکاری کراوەو زۆر بە ناشییانەش، ئاخر مەولەوی چۆن ئاوا دەڵێ

(پەی دوری یاران پەی مەردەی خاسەن) بێ شك ئەم واتەیە لە واتەی مەولەوی بە دورە شیعرەکەش زۆرتر بە میرزا نزیکترە ، تا بە مەولەوی و ئەبێ هی میرزاش بێ .
کتێبەکە لاپەڕەی ٣١٦

سەر سەری میجران مۆرکەردم پەی دڵ هەرتۆزم بەربەن مەنزڵ وەمەنزڵ

(بەیازی ژمارە ٢)

سەڕسەڕی میجران مۆرکەردم پەی دڵ هەر تۆزم بەربەن مەنزڵ وەمەنزڵ

ڕاستە لە شێوەی نووسینی کۆندا (سەڕسەڕ) و (سەرسەر) وەکو یەك دەونوسرێن ، بەڵام ماناکەیان زۆر لە یەك دوورە ، لێرەدا بە ئاشکرا دیارە کە ئەبێ (سەڕ سەڕ) بیت ، (سەڕسەڕ) یش جۆرە بایەکی توندە کە زۆرتر بە ڕەشەبا یان زلان بەناوبانگە ، مامۆستا مەولەویش دەڵێ ، ئەو ڕەشە بایەی میجران یان دورکەوتنەوە لە تۆ وای لێ کردم هەر تۆزێکم لە شوێنێ بە جێ ماوە .
پاشکۆ:

بە پێویستی ئەزانم بەشی کۆتایی وتارەکەم بەچەند شیعرێکی چاپ نەکراوی مامۆستا مەولەوی برازێنمەوە ، هەرچەند بە تەواوی ناتوانم دادن بەوەدا بنێم کە بێ سێ و دوو ئەو شیعرانە بە هی مەولەوی بزانم ،بەڵام زۆریشیان لە واتەی مەولەوی نزیکن ، تەنها گەڕان بە شوێنێکی وردبینانەی دەوێ :

چون هەرەس دیدەم جە ناکامەوە شنەفتەن ئازیز لواو ئامەوە

دەمەی سەدای نەی سەرکە لەم ئارو بۆی شومی نەفەس نەوای دارو

مەوای سازگار فەسڵ مەینەت وەخت ماوە رۆم شادی سەبر وەڕوی جەخت

ئەو چەند دێڕە لە (بەیازی ژمارە ٢) دا بە کەمێ پاش وپێشەوە لە پارچەی یەکەمی (پیتی واو) دا هاتون

مامۆستا مەولەوی ئەو دەمەی لە خانگای نزیکی پاوە دەبیٚ ، ئاگادار ئەکریٚ کە لاویٚکی تازە پیٚ گەیشتوو بە ناوی (میرزا عبدالقادر) لە شاری پاوە شاعیرەو شیعری جوانیش دەڵیٚ ، مەولەویش ئەو دیٚڕە شیعرەی بۆ دەنیٚریٚ، هەتاکە تاقیکاتەو تا بزانیٚ ئاستی ئاگاداری لە شیعر تا چ ڕادەیەکە :

مەولەوی : (*سای کەمەر وەشەن ئەرمارش نەبۆ*

دۆسی خاست بۆو بەد کارت نەبۆ)

میرزا لە جوابا دەڵیٚ :

بەڵیٚ ئەی قادر بیٚ ئەقڵی کەم فام

لیٚوەی هەرزەگۆ ئەبڵەی خەیاڵ خام

مەر تەنگنت کیٚشان یا قەلبت مەردەن

نور حەزرەتت فەرامۆش کەردەن

بزانە جە کۆن ئاخر جاش کامەن

ئەوڵ مداراتی نەکام مە قامەن

جکۆ مەکێڵۆ وە دڵخوازی دڵ

تەشریفش جە کۆمە گێرو مەنزڵ

هەر ئەو شەو ئەوان تەشریف مەبەردن

ئیرادەی مەنزڵ غار سەور کەردن

ماروە ئەمر حەق سەر ئاوەرد وەبەر

سەلام کەردواتش یا خەیرو لبەشەر

چەند قەرنەن ئەی غار ئەی جاگە جامەن

ئەی سوراخ سەنگ زەیدو ماوامەن

ئارەزوم روخسار پڕ نور تۆ بی

مەیلم شەرەفیاب حوزور تۆ بی

دیم ئەبوبەکر راگەش لێم بەستەن

بەخوا خۆ ئەمن ئەوەم نەگەستەن

وەروی ئیرادەت یا یۆ لیم کەردەن

بەو کەتەی فەورەن دەرسات نەمەردەن

ئەر وەغەیزەوە دا یام پاشەوە

نەمە یاوا کەس وە هاناشەوە

قەسەم بە ئەو کەس بێ خوردەن و خاو

میرزا هەنگەکەی رۆحم پەرواز کەردەوە (چەندجار)

مەولەوی ئاوارەش جە زولف لەیل ئاوەردەوە

دوای ئەوەی دۆستانی میرزا داوا ئەکەن لە مەولەوی کەئەوانە لە گەورە ماڵەکان دانیشن وکۆڕی شەوانەیان بۆ بگری ، مەولەویش کە مرۆڤێکی عارف و سۆفی مەسلەکی ئەبێ ، خۆشی لەو جۆرە کۆڕانە نابێ هەر ئەو شەوە باروبنەی ئەپێچێتەوە و بەرەو بیارە بەری ئەکەوێ .

چەرخ چەپ وەرای نەروی تەختەی نەرد   مۆرەی بەدشانا چەواشەی چەبگەرد
کەردەن وەشەش دەرداشەکەی رۆحم   وەدوشەش بەستەن راگەی فتوحم
نەقە هۆش بەردەن وەبازی و فریب   ئەو هەرقوشە نیشت من یەك بیم نەسیب
ئیستەیچ هەر مۆرەم سێ وەدو خاڵەن   بازی چەنی چەرخ عەقڵ مەحاڵەن

ئەم چەند دێڕەم لە ڕووی دەس خەتی کاک ئەنوەری مستوفی وەرگرتووە کە نزیک بە ٣٣ ساڵ لەمەوپێش ئەویش لە روی بەیازیک لە لای ماموٚستا سید (تایەری) هاشمی وەری گرتووە .

جارێکیان ماموٚستا مەولەوی پارچە شیعری دەنوسی بوٚ خەلیفە کەیخەسرەوی ئیمامی کەئەویش بە پارچە شیعرێ جوابی ئەداتەوە ، ئەوەش شیعرەکەی هەردوکیان :

مەولەوی :

خاڵوٚی سەر دەفتەر نازک خەیاڵان

دیبا چەی کیتاب (صاحیب) کەماڵان

پاک نەخەوش و خاڵ شێوەی نەفسانی — *یا نەڕای سلوک غەوسی گەیلانی*

سەودا نامەی سوٚرمەسات یاوا — *دڵ وەمیل مەیل وەدیدەم ساوا*

بینابیم وەچەم باز ئاوەردەوە — *مەردەبیم دیسان ئەحیام کەردەوە*

نازک خەیاڵ ، فکرو زکرو هوٚش

ئەو شەوق ئەو زەوق ئەو جوٚش ئەو خروٚش

تەقریرو تەحریر هام فەردی هام فەرد

جوانیم ویەرد گرد چەنی وێش بەرد

ئیستە پا بەستەی زەنجیرەی پیریم

سەرگەردان گێچ دەریای دڵ گیریم

ئیستدعا پەری دوعای خەیر کەردەن
منت نە جەرگەی خاسان شمە ردەن
من ویم مەزانو کام تۆمم کاڵان
یاران پەی هیمەت وەنەم مەلاڵان
یاری باری حەق باوەرون ئەوڕێت
سۆزی سەرمایەی عەقیدەکەی وێت
بەرون وەحضور بیٚ غەمو بیٚ باك
بە گوفتاری پاك بە کرداری چاك
خالو من لافاو تەوانام بەردەن
دۆعای رای دەرگای قەبوڵ گوم کەردەن
جەیاران نەفەس بەر ئاوەردەمەن
یارو بە قیبلەی دۆعاکەر دەمەن
تەن زەلیل دڵ دیل بەدەن عەلیلم
چەمەڕای راگەی رای عەزرائیلم
رادوورو باریك مەنزڵ خاروسەنگ
بیٚ تۆشەو چرابیٚ رەفیق دڵ تەنگ
مەروە بۆی نەفەس خاڵوی گیانیوە
یا سۆزی پیری تاڵە با نیوە
بۆیەرون وەرنە رای گوزەر تەنگەن
قافیەم تاقاف قیامەت لەنگەن

جوابی خەلیفە کەیخەسرەوی نیمامی:

خاڵۆکەی گیانی ، خاڵۆکەی گیانی
ناز خۆی ناز خەیاڵ خاڵوکەی گیانی
بێ رەیب و ریادوورجە نەفسانی
عیسەوی ئەنفاس بەحری مەعانی
شعرای سینەساف گەنجینەی ئەبیات
جەواهیر فرۆش بەخشندەی نەجات
سەرمەستی بادەی رۆی (یەوم الست)
دوور جەواتەی نەفس پەلیدی سەرمەست
پەی نیکی هۆشیار پەی بەدی خامۆش
مەی نۆش مەی فرۆش دەروون پڕخرۆش
سەر حەڵقەی جەرگەی طاعه ت گوزاران
ئوستادی سەرمەشق دەروون ئەوگاران
نامەی پڕ سەفات وەلام کیاستەن
سەدشکر لله ئاواتم واستەن
ماشاالله جەبەزم نەزمی ئەبیاتت
جەسوزی نامەی پڕ فتوحاتت
هیجران دووریت مەدۆ ئازارم
خاڵووە گیانت جە گیان بیزارم

تەماشای باڵای شۆخ شیرینت
سکەی سەفوەت بەخش شەیبی و نورینت
دیگ دەروونم ئاوەردەن وە جۆش
گامات گامە جزوب گاجۆش گا خرۆش
گافەوت گافانی گا سۆز گانەجات
هام نەخۆف وبیم حەیات و مەمات
لێلە وەهەرحاڵ سیروان ئاداپەی
هاوار وەماڵم وە یانەم وەی
هام نەگەر دەلوول گێچی وەلوەردا
دودەست وەحەسرەت مەدۆم وەسەردا
هام نەکەفوقوڵ قەڵوازەی سیروان
تۆتیای فەرقم بەحری بێ سامان
ئاخم پەی فەردت داخم پەی دەردت
ئاخم پەی حەسرەت هەناسەی سەردت
بەسەندن نیەن تاویم وەدڵ تەڕ
جوانیت جەنۆ بسانۆم وە زەڕ
وە جەستەم هاوار دەسەڵات چێشەن
مەدۆش بیپۆش پەرواش جەکێشەن
سەد ڕەحمەت وە ڕۆح ساف بێ عەیبت
وەباقی ئەوساف جە پەردەی غەیبت
جە وەسوەسەو خۆف ، ئیمانی وێشەن
بەو دڵە قایم پیرم دەروێشەن

کەیخەسرەو غەرقی عەسیانی وێشەن

نە گرداب گیج بێ حەد ئەندیشەن

بە پێی بۆچونی شیعرەکە دیارە کە لە پێشدا خەلیفە کەیخەسرەو نامە دەنێرێ بۆ مەولەوی ، ئەویش جوابی ئەداتەوە لێرەدا ئەویشمان بۆ دەرئەکەوێ کە مامۆستا مەولەوی بە خیتابی خالۆ لەگەڵ خەلیفە کەیخەسرەویشدا دواوە .

جارێکیان مەولەوی منداڵێکی دەمرێ شێخی سەراجەددین بە بیستنی ئەو هەواڵە دەچێ بۆ لای مەولەوی ئەویش بەم پارچە شیعرە بەخێرهاتن و دەلالەتی خۆی ئەداتەوە :

وەش ئامای وەخەیر رەفیق گیانی
رەهنمو دەکەم جە دونیای فانی

نەزانام گەردون مەینەت مەدوپێم
رای ئامای قاسد ئازیز برپان لێم

چەند ساڵ باخەوان نەمام نۆ بیم
نەمام ئاما بەر من رەنجەرۆ بیم

وەشیم ناوەشەن شادێم بیمارەن
زەوقم بارش کەرد هەرخەم دیارەن

خەم ئامان وەبان مەکانی شادیم
هەرخەمەن مەیۆ مبارك بادێم

سپای خەم وەیتەور زورش ئاوەردەن
قافڵەی فامم وە تالان بەردەن

ئێستە کەم بیەن ئەقلم بیەن کەم
دڵ بی وەکەشتی دەرون دەریای خەم

وەختێ مەکێڵوو ئاو مەیۆ وەجۆش
جەلام بارکەرو ئەقڵ و فام و هۆش

مەرهەر کەرم دار کەرەم کەرۆپێم
سەبوریم بدۆ بە ئەقڵەکەی ویم

وای دەگێڕنەوە کە مەولەوی لەو کاتەدا دەڵێ : خوزگا هەرساڵێ منداڵێکم ئەبو ئەمرد هەتاکە تۆ تەشریفت بە هێنایا و ماڵی منت روناك کردبایا

ئەو چەند دێڕی خوارەوە لە سروەی ژمارە ١٤٥ لاپەڕەی ٨٠ بە ناوی مەولەوییەوە لە چاپ دراون منیش لێرەدا دێنمیان بۆ ئەوی بە باشی لێمان رون بێتەوەکە ئایا هی مەولەوین یان نە

ئازیز فیراقت دڵ کەردەن وەهون — سەرکەردەن نەچەم ئەسرم چون جەیحون

کەشتیی و جودم تۆ فانیٚ کەردەن — تەختەی پارەی رۆح وە عەدەم بەردەن

خول مەدۆ نە گێج مەوجی فەنادا — ئەجەل مەکێشۆم وەی لاو وەو لادا

زیندەگیم پەی مەرگ هانەتەدارەك — ئومید حەیات قەتعەن وەبیٚ شەك

ئەوەبوو پارچە شیعرێکی چاپ نەکراوی مامۆستا مەولەوی، هیوادارم پایەبەرزان و مەولەوی ناسانی سەردەم بە بۆچوونێکی عیلمییانەو بە شوێندا گەڕانێکی تایبەتی ئەوەی کە هەقی مامۆستای بلیمەتی کورد مەولەوی تاوگۆزییە پێی بدریٚ و لەوە زیاتری ناویٚ .

سەرچاوەکان:

١. دیوانی مەولەوی ، نووسینی مەلا عبدالکەریم مدرس.

٢. لێکۆڵینەوەو پشکنین، شیعرە بڵاونەکراوەکانی مەولەوی، مامۆستا حەکیم مەلا ساڵح.

٣. بەیازی دەسخەتی شێخەکانی بیارە .

٤. بەیازی دەسخەتی شێخ نەجیمی خانەگایی.

٥. بەیازی دەسخەتی کاك ئەنوەری مستوفی.

٦. چەندەها بەیازو دەسخەتی جیاجیا ، جگە لە یارمەتی کاك شۆڕش جوانڕۆیی و کاك ناصری فەتاحی

حەمەڕەشی ئەمینی/ پاوە

ئەو کتێب و بڵاوکراوانەی وەزارەتی رۆشنبیری لە ساڵی ١٩٩٩ داچاپی کردوون و هاوکاری کردوون

ژ	ناوی کتێب	ناوی خاوەن کتێب	جۆری کتێب	جۆری چاپ
١	سێدارەکانی بەهەشت	قوبادی جەلی زادە	هۆنراوە	چاپکردن
٢	کورژنی خوێن	غەفور ساڵح	رۆمان	چاپکردن
٣	مەرگی سوشاب	عەلی کەریم	شانۆیی	چاپکردن
٤	بەسەرهاتی کەڵەپیاوێك	وەرگێرانی حسین عوسمان نێرگزەجاری	رۆمان	چاپکردن
٥	مێژووی هۆزی جاف	حەسەن فەهمی جاف	مێژوویی	چاپکردن
٦	ژوورەکەی دەلیا	ئاکۆ کەریم مەعروف	کورتە چیرۆك	چاپکردن
٧	سەرەتایەکی زمان ناسی	میدیا	زمانەوانی	چاپکردن
٨	بیبلۆگرافیای کورد وکوردستان	ئەکرەم قەرەداخی	رۆژنامەگەری	چاپکردن
٩	کورد	و . د. عیزەدین مستەفا رەسول	مێژوویی	چاپکردن
١٠	نامیلکەی چالاکیەکانی وەزارەتی رۆشنبیری بۆ ساڵی ١٩٩٩	ئامادەکردنی فەرید زامدار	رۆژنامەگەری	چاپکردن
١١	حەیسەخانی نەقیب	پەخشان جەلال حەفید	مێژوویی	چاپکردن
١٢	وتنەوەی بیرکاری پۆلی یەکەم و دووەمی سەرەتایی	عەلی ئەحمەد	زانستی پەروەردەیی	چاپکردن
١٣	ئینسکلۆپیدیای کیمیا	جەمال عەبدول	زانستی	چاپکردن
١٤	کورتەجوگرافیای کوردستان	کەریم زەند	جوگرافیا	چاپکردن
١٥	دەفرە فڕیوەکان چین لەکوێوە هاتوون	ساڵح محەمەد	زانستی	چاپکردن
١٦	مردووەکان بنێژن	و.یاسین بەرزنجی	شانۆگەری	چاپکردن
١٧	میرزا مارف	ئومێد ئاشنا	ژیان و بەرهەمەکانی	چاپکردن
١٨	هاواری دڵ	بوار نورەدین	مەزهەری خالقی	چاپکردن
١٩	بابەتەکانی پەروەردەی نوێ	فواد قەرەداخی	پەروەردەیی	هاوکاری
٢٠	وێنەکەی خوشکت	رۆوف حسن	کورتە چیرۆك	چاپ کردن
٢١	کلوە بەفرەکانی خۆر	هوشیار بەرزنجی	هۆنراوە	یارمەتی
٢٢	گوناهەکانی بەفرو سێبەر	محەمەد کاکە رەش	هۆنراوە	چاپ کردن

٢٣	گوێڕایەڵی بۆ ئامۆژگاریەکانی دایەو بابە	و. حەسەن عبدالکریم خانەی منداڵان ب.گ.رۆشنبیری و هونەر	چیرۆکی منداڵان	چاپ کردن
٢٤	گوێ درێژ و پاشا	و.لەتیف هەڵمەت خانەی منداڵان ب.گ.رۆشنبیری و هونەر	چیرۆکی منداڵان	چاپ کردن
٢٥	جوان وچۆلەکەکان	و.نوری سەعید قادر خانەی منداڵان ب.گ.رۆشنبیری و هونەر	چیرۆکی‌منداڵان	چاپ کردن
٢٦	گێژاوی پۆڵەندە	و.بورهان قانع	مێژوویی	چاپکردن
٢٧	گۆڤاری دایەلۆك	ژمارە(٤) ی گۆڤار	رۆژنامەگەری	هاوکاری
٢٨	گۆڤاری شانۆ	ژمارە(٩) ی گۆڤار	رۆژنامەگەری	هاوکاری
٢٩	گۆڤاری ئاران	گۆڤار	رۆژنامەگەری	هاوکاری
٣٠	دیاریەك بۆ یادی سەدویەك ساڵەی رۆژنامەگەری کورد	ئامادەکردنی ئومێد ئاشنا	رۆژنامەگەری	هاوکاری
٣١	کۆمەڵزانی‌و کورد	فؤاد طاهر صادق	کۆمەلایەتی	چاپکردن
٣٢	باخچە رەژووەکانی حەقیقەت	شازین هێرش	هۆنراوە	چاپکردن
٣٣	ئاوییەر	صدیق بۆرەکەیی	هۆنراوە	چاپکردن
٣٤	هەناسەیەك لە تەنهاییدا	بەناز کوێستانی	پەخشان	چاپکردن
٣٥	دیوانی رەمزی مەلا مارف	رەمزی مەلا مارف	هۆنراوە	چاپکردن
٣٦	حەپسەخانی نەقیب لە ئاوێنەی مێژوودا	رؤوف عثمان	مێژوویی	چاپکردن
٣٧	چارە نووس	صابرگرد عازەبانی	رۆمان	چاپکردن
٣٨	مدن کوردیة قدیمة	مەلا جەمیل رۆژ بەیانی	مێژوویی	چاپکردن
٣٩	خۆزگەکانی بەرد هەڵکەنێك	ئا : جمال عارف امین ب . رۆشنبیری وهونەر	چیرۆکی منالان	چاپکردن

ئەوكتێب و بڵاوكراوانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری لە ساڵی ٢٠٠٠ دا چاپی كردوون و هاوكاری كردوون

ژ	ناوی كتێب	ناوی خاوەن كتێب	جۆری كتێب	جۆری چاپ
١	منالْ و شیعر	محمد كەساس	هۆنراوە	چاپكردن
٢	ڕۆژنامەگەری	و . مجید صالح	ڕۆژنامەگەری	چاپكردن
٣	ئافرەت لەمۆسیقاو گۆرانی كوردیدا	سەردار خدر حسین	كۆمەڵایەتی	چاپكردن
٤	ئۆزدەمیروكورد	ئەحمەد باوەڕ	مێژوویی	چاپكردن
٥	دەچڵ نێرگز	محمد رحیم رمضان	چیرۆكی منالآن	چاپكردن
٦	مێژووی كتێبخانەكانی سلێمانی	مارف ئاسراو	مێژوویی	چاپكردن
٧	شایەت	و ، ئاشتی عوسمان دانش	شانۆیی	چاپكردن
٨	هەقتەبزانی	و . شێرزاد حسن	ڕۆژنامەگەری	چاپكردن
٩	چەند گیروگرفت ودیمەنێكی دەروونی	و . جلال خلف ژاڵەیی	زانستی	چاپكردن
١٠	فەرهەنگی زەوی زانی وێنەدار	كمال جلال غریب	فەرهەنگی زانستی	چاپكردن
١١	لەبازنەی شانۆدا	عەلی كەریم	شانۆیی	چاپكردن
١٢	بووژاندنەوەی ڕۆشنبیری ونەتەوەیی‌ی‌كورد	و . صدیق صالح	مێژوویی	چاپكردن
١٣	چەند بابەتێك دەربارەی كەلتووری نەتەوەی كورد	سەلام مەنمی	كەلتوری	چاپكردن
١٤	مەرگی وەنەوشە	یاسین قادر بەرزنجی	چیرۆكی ڕۆژنامەنووسی	هاوكاری
١٥	زوبدەی عەقیدە	مەولەوی	شیعر	چاپكردن
١٦	گۆڤاری شەهید	بنكەی شەهید ڕێباز	گۆڤار	هاوكاری
١٧	گۆڤاری پەلكە زێڕینە	بنكەی ئەدەبی منالان	گۆڤاری منالآن	هاوكاری
١٨	گۆڤاری دیلانیْ	منالْپارێزی بەریتانی	گۆڤاری منالآن	هاوكاری
١٩	خونچە گوڵ	عوسمان هەورامی	شیعری مندالآن	چاپكردن
٢٠	سەمای لاولاو	ئەژی گۆران	هۆنراوە	چاپكردن
٢١	گۆڕستانی ئەپیكۆرۆس	هاشم سەراج	هۆنراوە	چاپكردن
٢٢	ماچی بارانو خاك سروەو پەیامی كوردایەتی	ئەحمەد هیرانی	هۆنراوە	چاپكردن

٢٣	شۆڕشی ئاگری داغ	کاوە بەیات	مێژوویی	چاپکردن
٢٤	ورچی میهرەبان	حسەین ی نەجاتی	چیرۆکی مناڵان	چاپکردن
٢٥	ڕێبەندان	تەها ئەحمەد ڕەسووڵ	ڕۆمان	چاپکردن
٢٦	قوتابیەکی تەمەڵ	سۆران حەمەد	چیرۆکی منالان	چاپکردن
٢٧	جولەکەکانی کوردستان	ئەحمەد باوەڕ	کۆمەڵایەتی	چاپکردن
٢٨	عندما تتكلم الارقام	الشيخ عطا الطالباني	سیاسی	چاپکردن
٢٩	نەخۆشییە دەروونییەکان و دەروون لەشییەکان (سایکۆسۆماتی) یەکان	محەمەد کەریم شەیدا	زانستی	چاپکردن
٣٠	هۆنراوەو چیرۆکی فولکلۆریی کوردەواری	محەمەد حەمە صالح تۆفیق	فولکلۆری	چاپکردن
٣١	رؤي كردية بكلمات عربية	ستران عبدالله	سیاسی	چاپکردن
٣٢	ئەجلیکا	و.جەمال جامی	کورتە چیرۆك	چاپکردن
٣٣	قەفەزی زێڕین	و. یاسین قادر بەرزنجی	چیرۆکی منالان	چاپکردن

مەزاری مەولەوی لەسەرشاتە

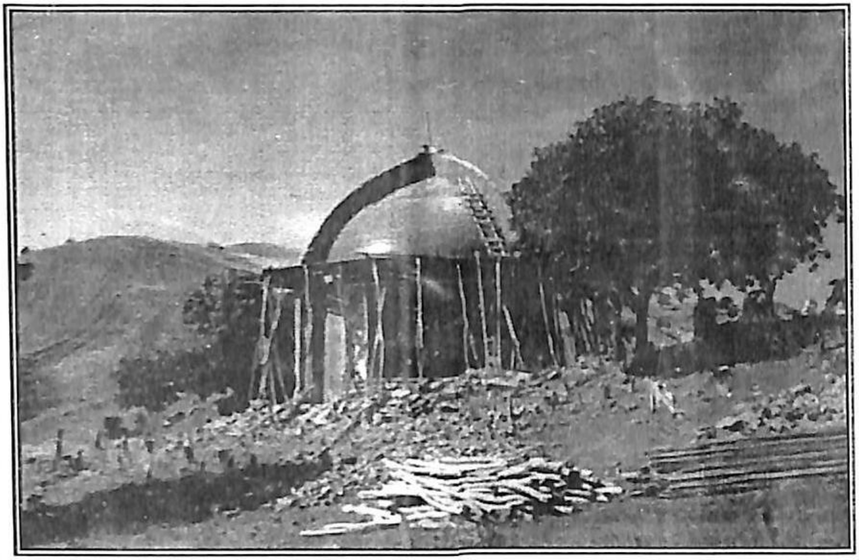

لە زنجیرە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری

نرخی (١٥) دینارە